

76-3

L 383 XVII

KRITIKAS

gada- grāmata

1988. gada žanru pārskati.

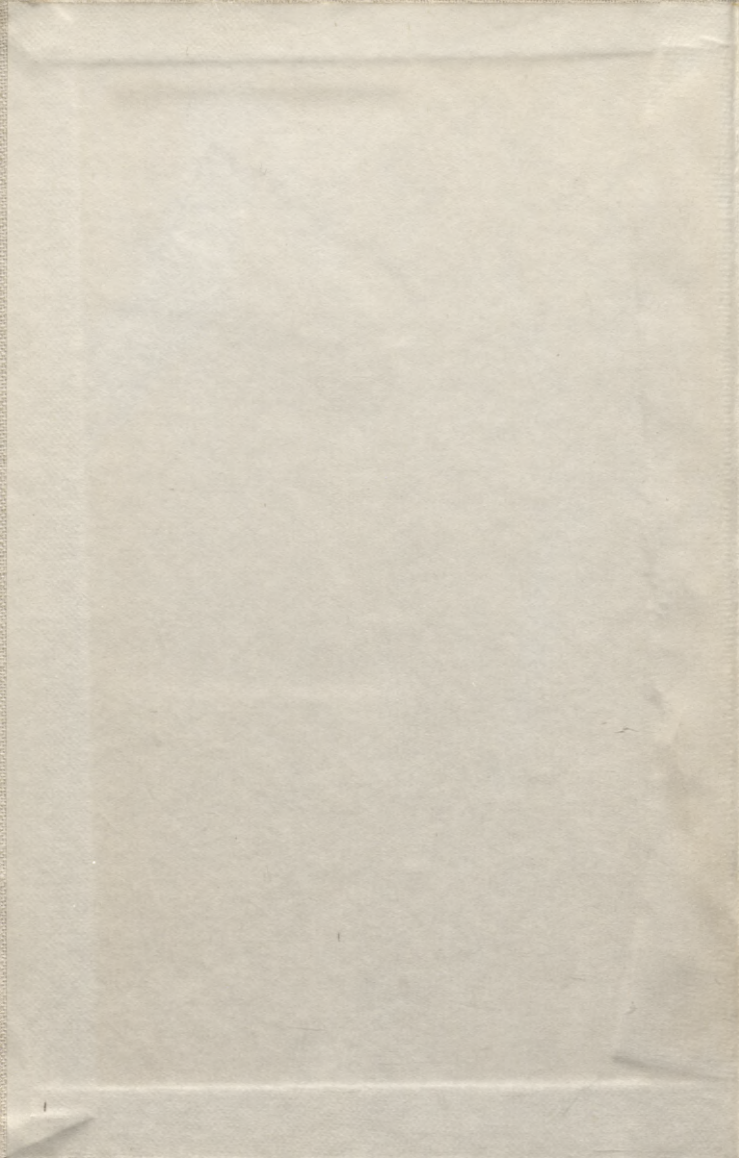
Tauta un laikmets.

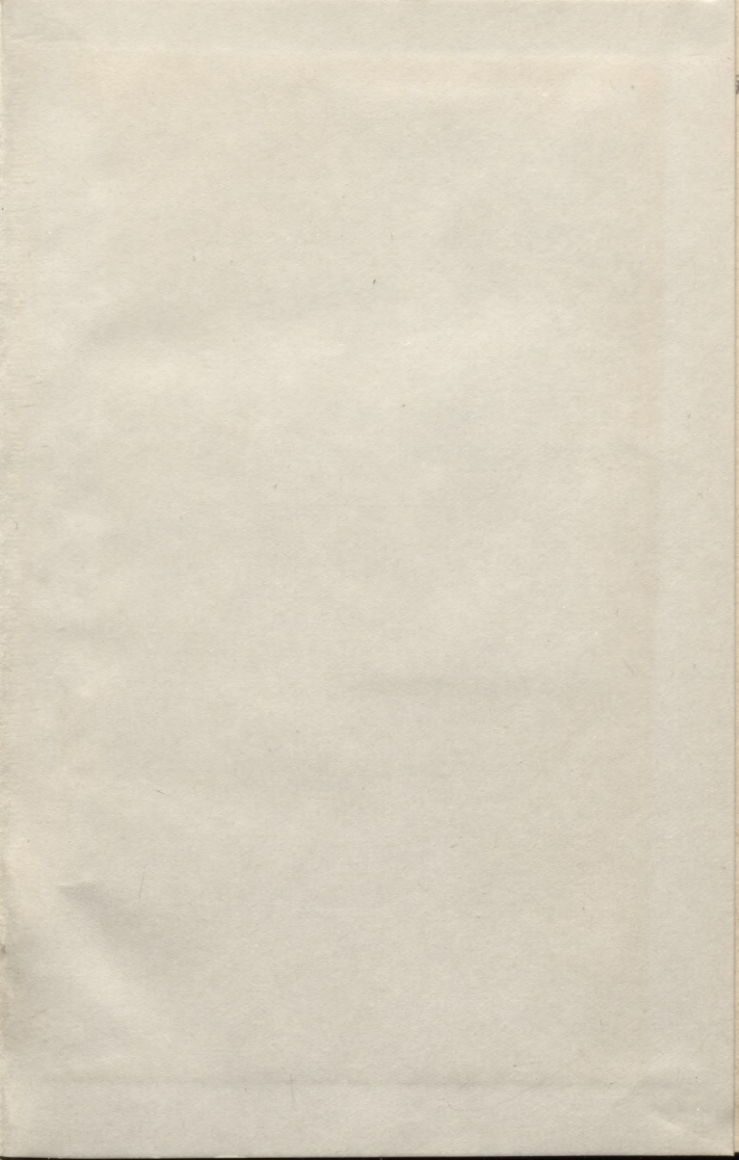
Rakstnieks un jaunrade.

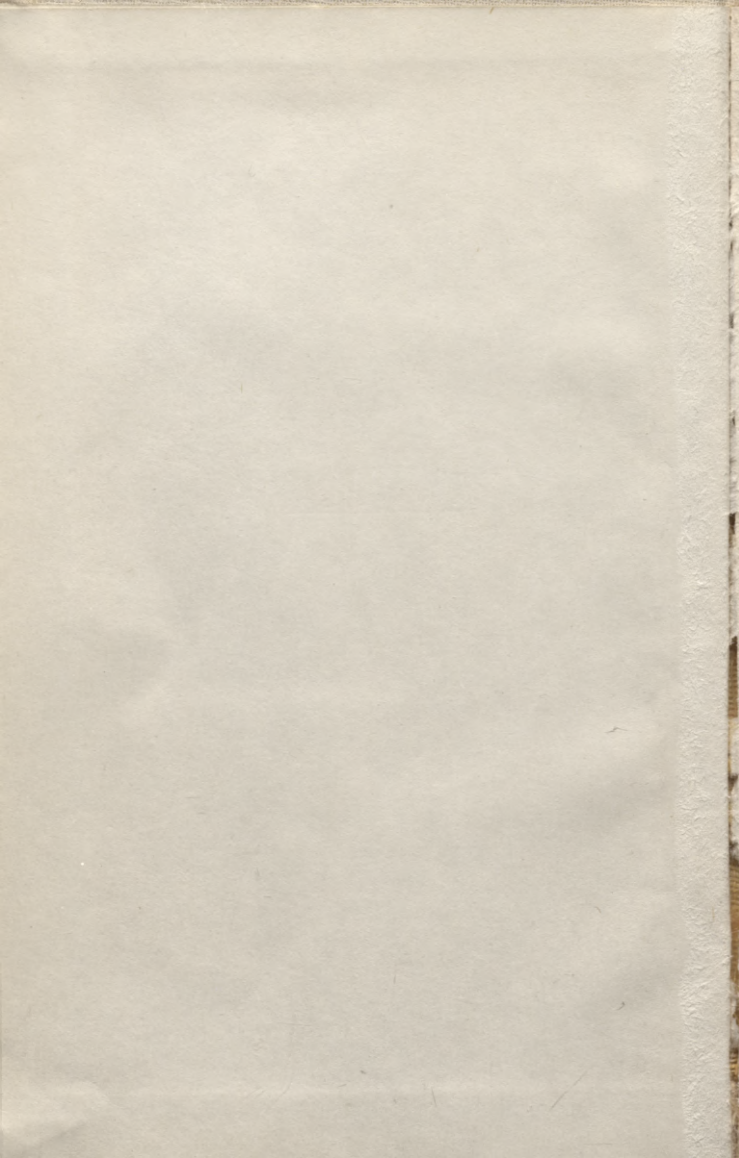
Aizrobežu filozofiski
ētiskā doma.

No agrāk npublicētā.

17

KRITIKAS

gada-
grāmata

17

1988. gada žanru pārskati.

Tauta un laikmets.

Rakstnieks un jaunrade.

Aizrobežu filozofiski
ētiskā doma.

No agrāk nepublicētā.

L $\frac{76-3}{383}$ ✓

L
810.05

KRITIKAS *gada- grāmata*

17

RĪGA «LIESMA» 1990

83.3L7
Kr 660

Latv.
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~80-4.849~~
0305049478

Sastādītājs Jānis Škapars

*Redkolēģija: Imants Auziņš, Jānis Kalniņš,
Ildze Kronta*

Māksliniece Ināra Jēgere

Fotogrāfs Juris Krieviņš

K 4603020102—212
M801(11)—90 3 — 89
ISBN 5—410—00001—3

© Izdevniecība «Liesma», 1990

Varētu teikt — 1988. ir visdziļākās krīzes gads latviešu kritikā. Kopš esmu saistīts ar latviešu literātiem, neatceros nevienu tik tukšu posmu. Laikrakstos un žurnālos vēltīgi meklēt kritikas rakstus. Liekas, ka estētiskā doma ir ne vien izsīkusi, bet pat noslāpusi.

Un tomēr. Latviešu tauta sen nav bijusi tik darbīga, apņēmības pārņemta kā pagājušogad. Suverenitāte. Zemes saimnieks. Nācijas atmoda. Atdzimšana. Nacionālā valoda. Pilsonība. Ekonomiskā patstāvība. Latvijas nākotnes modelis. Lūk, tie ir tikai daži no ciklopiskajiem smagumiem, ko latviešu tauta mēģina velt uz saviem kamiešiem. Tautas apziņa, doma, intelekts, kas ilgus gadus bija grimis letargijā, nu ar dinamisku spēku raujas uz priekšu. Tauta mostas, augšāmceļas, atdzimst.

Un nevainosim nevienu, ja šīnī apziņas atjaunotnes stihijā kritikai nav plašāka skanējuma. Arī proza un dzeja vēl tikai raisās. Cilvēku prātus šodien visvairāk suģestē izlūkžanri: reportāža no notikumu vietas, publicistika, dokumentālā literatūra, kas laužas krīzes perēkļos un aizliegtajās zonās. Pārvērtību strāvas caurauž arī septiņpadsmito «Kritikas gadagrāmatu». Pat tādi profesionāli izturēti kritiķi kā Vitolds Valeinis, Knuts Skujenieks, Anda Kubuliņa, Janīna Kursīte, Imants Auziņš runā ne tikai par literatūru. Laikmets, pagājušā gada vētrainie notikumi vairumā rakstu toerti tieši un nepastarpināti. Intervijas ar Regīnu Ezeru, Visvaldi Lāmu, Andri Jakubānu ir dzīves kaislību un notikumu caurstrāvotas.

Varētu teikt, ka rakstos ir mazāk estētikas un literatūras, vairāk — tieša, atklāta un pat mirklīga dzīves tvēruma. Taču man šķiet, ka profesionālisms tomēr notur gadagrāmatu uz robežas, kuras otrā pusē varētu sākties vulgārsocioloģisms.

No agrāk nepublicētās kritikas plašu vietu gadagrāmatā ieņem Mārtiņa Poiša izvērstā apcere «Demogrāfiskais sprādziens». M. Poišs ir kategorisks, bezkompromisa kritiķis, turklāt nereti iztīrātāis daiļdarbs viņam kalpo vienīgi par starta laukumu paša ideju un ideālu proponēšanai. Daudzus literātus savulaik tas ērcināja, pat sanikņoja. Taču jāatzīst par kļūdu tas, ka šim talantīgam un savdabīgam kritiķim tika aizšķērsots ceļš iziešanai tautā. Domāju, ka arī šis plašais materiāls gana intriģēs, gana kaitinās, taču gala rezultātā liks domāt un pārvarēt rutīnu.

Sastādītājs

TAUTA UN LAIKMETS

 Par prātu, godu un sirdsapziņu

*Viktora Daugmaļa saruna
ar Regīnu Ezeru*

Kompartijas priekšstati par mērķi un līdzekļiem izriet no mācības par ražošanas līdzekļu attīstību un attiecīgi par šķiru cīņu kā sabiedrības virzītājspēku. Taču vismaz pēdējos gadu desmitos šo mācību aizstāja doktrīna, kas aplūkoja sabiedrību it kā no ārpuses, deklarējot nepieciešamību tuvināt laukus un pilsētu, garīgo un fizisko darbu, vīrieša un sievietes sociālo statusu. Specifisko interešu apzināšana izpalika, sabiedrības vajadzības tika noteiktas pilnīgi patvaļīgi, aizsedzoties ar tēzi par partijas neklūdīgumu. Vai tieši šeit nav meklējami stagnācijas ideoloģiskie pamati?

Jā, «cīņa starp labo un vislabāko» estētikā gan tika noraidīta kā absurda, taču visās citās sabiedriskās dzīves jomās tā faktiski palika spēkā. Un te paradoksālākais ir tas, ka vienas šķiras — strādniecības — intereses tomēr tika stādītas pāri citām. Kāpēc? «Pretrunu» taču nebija, kur nu vēl antagonistisku! Kāpēc tieši strādnieku šķira tika pasludināta par avangardu? Kā izpaudās šī «avangarda loma»? Vai lielākas noteikšanas tiesības? Varbūt lielāks intelektuālais potenciāls? Augstāks garīgums? Morālās kvalitātes? Būtiskāks ieguldījums sabiedrības radītajā (saražotajā) kopprodukcijā?

Strādnieku šķira bija vēsturiski progresīvākais spēks pusfeodālajā Krievijas monarhijā. Tas bija arī visorganizētākais spēks — tāpat ar to varēja arī visvieglāk manipulēt. Manuprāt, tieši šis apstāklis noteica arī vēlāko tukšo glaimošanu strādniecībai (reālā vara taču piederēja skaitliski ļoti nelielai grupai, kurai ar strādniekiem nebija nekāda sakara), tās uzpirkšanu ar milzīgām (salīdzinot, piemēram, ar inteliģenci) algām, turklāt nereti tieši par mazkvalificētu «muskulu darbu».

Šos cilvēkus izmantoja kādā ļoti lielā spēlē — gluži tāpat, kā to šodien mēģina darīt Interfronte.

Starp citu, vai strādnieks — tas ir tikai roku darba darītājs? Piemēram, kompjūtera operators modernajās plūsmas līnijās — vai tas jau nav «kalpotāju starpslānim» piederošais? Un vai tad šodien, ZTR apstākļos, tieši inteliģence — zinātniskā, tehniskā, radošā — kā

ideju generators nenosaka ražošanas spēku attīstību? Un strādniecība šīs idejas realizē, pārvēršot taustāmā produktā. Tā ir, kā varētu apzīmēt, sabiedrības «rokas». Ja mēs pieņemam šo salīdzinājumu, tad inteliģence ir sabiedrības «smadzenes». Tāpat kā bioloģiski, arī sociāli «smadzenes» un «rokas» ir visciešākajā sakarā.

Manuprāt, turēšanās pie vecajiem stereotipiem ir apzināta, jo ir spēki, kam tas izdevīgi — jautājumu samudžināt. Tā notiek tāpēc, lai nevienam neienāk prātā, kur mūsu sabiedrībā pastāv īstenas pretrunas. Kā ar vienu jēdzienu — «kalpotājs» — var apvienot akadēmiķi un viesmīli, izcilu aktrisi un apkopēju? Sabiedrības struktūra īstenībā tiek slēpta, tās funkcionēšanas mehānisms, budžeta ienākumus un izdevumus ieskaitot, tiek turēts slepenībā.

Faktiskā cīņa notiek starp inteliģenci un birokrātiju kā diviem dialektiski saistītiem lielumiem, no kuriem viens ir virzošais, bet otrs — saglabājošais. Nepieciešami ir abi, jautājums tikai par to savstarpējām attiecībām. Ko jūs domājat, piemēram, par t. s. nomenklatūru?

Tā ir visīstākā sociālā elite. Tādi kā muižnieki, vai. Agrāk šo titulu varēja iegūt par īpašiem nopelniem, mantot no vecākiem, nopirkt par naudu — uz mūžu. Un šodien... nekas nav savādāk! Tieši nomenklatūras uzkuņdzēšanās, kad cilvēki ļoti šaurā lokā neatkarīgi no personiskām spējām, panākumiem utt. lēma tautsaimniecības virzienus, citu cilvēku un veselu tautu likteņus, arī novedusi sabiedrību līdz krīzei visdažādākajās dzīves jomās.

Zem vislielākā sitiena nomenklatūra šodien ir nostādījusi partiju, jo visām bezjēdzībām un visiem nomenklatūras noziegumiem pāri bijis rakstīts par partijas vadošo lomu, tātad — arī tās atbildību par to, kas tika pastrādāts.

Arī pārveidi faktiski neuzsāka partija kā tāda, kā kops — kā tas tiek apgalvots. Uzsāka Mihails Gorbačovs. Daudzi — un varbūt pat pārāk daudzi no mums pārējiem joprojām vairāk atgādina nevis to Krilova vērsi, kas ara zemi, bet to mušu, kura tupēja vērsim uz raga, kamēr viņš ara.

Pārveides iniciators īstenībā bija inteliģentu avangards septiņdesmitajos gados, tikai to sagrāva un saglabāja *status quo* vēl uz desmit gadiem, līdz pašai bezdibeņa malai, kad ilgāk vairs nevarēja. Protams, bija vajadzīgs arī «subjektīvais faktors», un te mums beidzot ir paveicies.

Kādi spēki ģenerālsekretāra postenim izvirzīja, piemēram, K. Čerņenko? Cilvēku, kurš nebija ne ar ko izcēlies un

kura sejā bija nepārprotams drīzas nāves zīmogs, saredzams pat nespeciālistam, par mediķiem nemaz nerunājot. Vai tas bija kādu grupu interešu kompromiss? Un vai tas, ka A. Voss joprojām ir Tautību Padomes priekšsēdētājs, nav izaicinājums veselajam saprātam laikā, kad ar tik nesaudzīgu skaidrību atklājies gadu gadiem nerisinātu nacionālo problēmu sastrēdinājums? Pēdējo piecu gadu notikumi daudzkārt man likuši domāt, cik liela loma ir līderim. Līdera personībai. Un vai iepriekšējie gadu desmiti ir apliecinājuši pretējo? Cik ļoti mūsu valsts atšķirusies atkarībā no tā, kāds cilvēks bijis pie valsts stūres! Ļeņina laiks. Staļina laiks. Hruščova laiks. Brežņeva laiks. Gorbačova laiks. Kāda mulsinoša starpība... It kā būtu runa par atšķirīgām sabiedriskām formācijām un dažādām valstīm. Vai Gorbačovs redz savu pēcnieku, vai tāds tiek gatavots? Vai tur ir kāds, kurš turpinās viņa kursu? Par to domāju ar lielām bažām. Garantiju nevar dot arī neviens likums — pirmkārt, to taču var atcelt, otrkārt, vai tad agrāk bija maz labu likumu? Bet pietiek, vai mums piepeši tas kļūst neērts... Un ja vēl mūsu iespējas neērto likumu apiet vai grozīt. Jau Ņ. Hruščova laikā bija, šķiet, paša Hruščova vairāk nekā saprātīga ierosme, ka atkārtotai ievēlēšanai nepieciešams augstāks balsu cenzs. Ja nemaldos, vairs nepietika ar vienkāršu balsu vairākumu (50+1) un vajadzēja vispirms 60% un pēc tam 75%. Kur tas viss vēlāk palika? Pietika, ka daži «vajadzīgi cilvēki» izrādījās izbalotēti, lai viss paliktu pa vecam.

«Augšas» joprojām nosaka visu — arī to, cik tālu pasludinātās revolucionārās pārvērtības savā revolucionāritā drīkst iet. Iekšējā karaspēka pilnvaras, piemēram... Revolūcijai, kā redzams, ir griesti, tā nav «bez robežām», un tā šobrīd, šķiet, jau ir aizgājusi «tālāk», nekā bija paredzēts.

Arī Gorbačovs taču spiests rēķināties ar nomenklatūru, man šķiet, daudzkārt viņa «stingro toni» nosaka taktiskie apsvērumi, nepieciešamība rēķināties ar tiem, kas jūtas apdraudēti...

Ko šodien var iesākt inteliģence, ja pieņemam, ka tieši inteliģence ir revolūcijas virzošais spēks?

Likvidēt nomenklatūru kā šķiru.

Mūsu apstākļos to nevar iesākt neviens, kurš pats nav tai piederīgs. Taču, kolīdz kāds atteiksies no savām privilēģijām (varu ieskaitot) un mēģinās to pārvērst par principu, viņu vienkārši padzīs.

Mums ir fondi, kas aizsargā pieminekļus un upes. Nodibināsim fondu, kas aizsargā mūsu gaišākos prātus — valstsvīrus un sabiedriskos darbiniekus —, paglābjot viņus no materiāla strupceļa atcelšanas gadījumā «no augšas». Lai viņi mierīgi darbotos atbilstoši savai sirdsapziņai un nebaidītos, ka viņu bērni paliks bez maizes. Pasargāsim savus vēl dzīvos! Skaisti, ka mēs reabilitējam mirušos, bet pasargāsim arī dzīvos... To varētu uzņemt Kultūras fonds vai Tautas fronte. Nedomāju, ka tas būtu aizskaroši tiem, kam tiks piešķirti līdzekļi izdzīvošanai. Viss ir pieraduma un attieksmes jautājums. Mūs taču neievaino nedz stipendija, nedz pensija. Mūs taču nešokē no sirds nākusi dāvana. Kāpēc lai mēs neatbalstītu tos, kurus mīlam un cienām, lai viņiem nav pazemojoši jāpiekāpjas apkaltam papēdim un maizes pātagai? Šī «stipendija» varētu būt, teiksim, pusgada garumā — kamēr tiek sameklēts spējām un specifikai atbilstošs darbs.

Vai varētu apgalvot, ka kultūras sociālā loma ir — būt opozīcijā varai?

Līdakai diķī, lai patramdītu karūsas? Katrā ziņā līdz šim birokrātijas iespējās bija to slāpēt praktiski absolūti. No kultūras tika prasīta tikai apdziedāšana. Veselīgas, attīstību stimulējošas cīņas nebija, tikai vienas puses uzkundzēšanās. Un, ja stāvoklis šobrīd kaut cik mainās, tad saprotams ir arī šis zvērīgais naidīgums pret inteliģenci — «sagrābuši varu!» un tamlīdzīgi.

Apzināti vai neapzināti, bet pēc Ļeņina nāves partija inteliģencei diemžēl īsti uzticējusies vairs nav.

Par radošās inteliģences prestižu un svaru liecina kaut vai tas, ka LKP 24. kongresā 1986. gada janvārī no 141 CK locekļa, 65 locekļa kandidātiem un 44 Revīzijas komisijas locekļiem tikai četri bija radošās inteliģences pārstāvji, to skaitā viens CK loceklis un trīs CK locekļa kandidāti.

Ja jau mēģinām te uztaustīt objektīvās pretrunas, tad jārunā laimam arī par nacionālo jautājumu.

Intereses, bez šaubām, ir pretrunīgas. Kaut vai tās, kas saistās ar valodu. Lai gan jāteic uzreiz — vieniem valsts valodas ieviešana nozīmē «apgrūtinājumu», izvēli starp komfortu un diskomfortu, otriem — izvēli starp

dzīvību un nāvi, vienīgo glābiņu no asimilācijas briesmām.

Principiālā nevēlēšanās piekāpties ir diezgan raksturīga. Ja kāda nacionāla grupa, kas dzīvo citas tautas vidū, ir skaitliski maza, tā, no vienas puses, pielāgojas apkārtējam, no otras — izmisīgi pūlas saglabāt savu identitāti. Turpretī, ja skaitliski tā ir ļoti liela, tajā rodas opozīcijas tieksmes pret apkārtējo un veidojas patērētāja pasaules uzskats (aprit, iznīcināt, patērēt...).

Tagad bieži dzird teicienu — «Cik var runāt par «garīgumu»!». Taču garīgums ir vienīgais spēks, kas var apturēt postītāju. Par tādu postītāju var tapt arī tas, kurš jūtas aizvainots un apdraudēts pats savā zemē.

Tautas frontes un Interfrontes darbībā, starp citu, šis garīgums un antigarīgums atklājas visai stipri. Interfrontes kongress 7. janvārī atstāja ne tik daudz psiholoģiskas, bet gandrīz vai fizioloģiskas sekas — iesākumā likās, ka esmu pārāk daudz ieēdusi kaut ko smagu, treknu un ne pārāk svaigu un pa druskai velk uz vemšanu, pēc tam sāka smagi spiest sirdi, kā mēdz būt pie pārslodzēm, piemēram, lidmašīnai nolaižoties.

Taču visvairāk mani satrauc šovinistiski noskaņotās krievu skolotājas, no kurām diezgan daudzas ir virsnieku sievas, spiestas kopā ar vīriem mētāties pa visu PSRS, klejojumos izzaudējušas sakņu sajūtu, paš aizsardzībā baidās pieradināties, aklimatizēties, lai nebūtu pārāk sāpīgi saraut saites. Izstrādājušas savai esamībai daudz nesāpīgāku nepieradināšanās modeli. Un agresīvie veterāni? Ne viens vien no viņiem ir izcietis staļinisma šausmas — bet dīvaini: viņu domāšana palikusi 30.—40. gadu priekšstatu kategorijās.

Jā, pretrunas starp mums un viņiem ir antagonistiskas, un baidos, ka risinājumu šim konfliktam šodien neredz neviens. Jeb tam vienkārši jāstāv pāri un jādara savs darāmais, jāstrādā?

Varbūt nekāda konsolidācija arī nav vajadzīga?

Galū galā polarizēšanās palīdz skaidrāk apzināt visu sabiedrības šķiru, slāņu un grupu intereses.

Vislielākais ieguvums pašreiz ir tas, ka mēs beidzot diezgan pilnīgi redzam sabiedrības kopainu. Ko kurš pārstāv, kāds ir spēku samērs, cik tālu varam iet, ja gribam ko panākt. Notikusi tāda kā sabiedrības inventarizācija. Puslīdz noteikti redzam arī reālo stāvokli — ekoloģijā, ekonomikā, demogrāfijā, valodas lietošanā. Kas attiecas

uz konsolidāciju... Tautas fronteī un Interfrontei nav kopīgu garīgo ideālu. Tauta, daba, dzimtenes ainava vieniem — un «kolbasa» otriem. Nu, un, ja visi veikali būtu pilni (kas, protams, nemaz nebūtu slikti), — vai mēs būtu draugi? Diez vai, iespējams, vēl vairāk iezīmētos, kas mūs šķir. Konsolidācija ar birokrātiju? Kas tad tā birokrātija ir? Svētais gars, kaut kāds pūķis, bubulis?... Varbūt — mūsu pašu ēnas? Tās jāsauc vārdos. Ir staļinisko represiju upuri. Kur tad vaininieki? Vai visi, kas sēž iestādēs? Tas būtu tik vienkārši...

Pastāv uzskats, ka ar reprezentatīvu socioloģisku aptauju var diezgan precīzi noteikt sabiedrības noskaņojumu un viedokli vienā vai otrā jautājumā... Vai pēdējā laikā plaši praktizētās «visas tautas apspriešanas» apstākļos, kad sabiedrība ir faktiski sadalījusies divās lielās nometnēs, neuzkurina liekas kaislības un nedod pamatu politiskām spekulācijām, manipulējot ar vāji informētu cilvēku emocijām un naidojot tautas? No otras puses — kas tad ir demokrātija, vai tā nav tā pati būtiskāko jautājumu kopīga apspriešana? Man pašam nav gatava viedokļa — man tikai šķiet, ka spēle ar «demokrātiju» kādam palīdz izvairīties no atbildības.

Tas bija vēl B. Pugo laikā — mums, Centrālkomitejas un Revīzijas komisijas locekļiem un kandidātiem, kādā sanāksmē izdalīja anonīmas anketas, kurās vajadzēja novērtēt dažādus vadītājus. Bet — rezultātus mums neatklāja, laikam jau tajos bija šis tas pārsteidzošs, un tie palika aparāta iekšējai lietošanai. Sajūta bija kā tādām izmēģinājuma trusītim. Uz šādas bāzes nav nekādas drošības attiecībā uz aptaujām — kā rīcībā paliek informācija, kāda ir tās ticamības pakāpe... Kas attiecas uz tautas apspriešanām, tad šeit vajadzētu ņemt vērā kādu aspektu, kurš līdz šim kaut kā ticis ignorēts, proti — nācījas tiesības uz pašnoteikšanos.

Cik nav deklarēts, ka, piemēram, mūsu vēlēšanu sistēma ir pati progresīvākā un demokrātiskākā pasaulē, ka... un tamlīdzīgi. Bet galu galā arī pašus, tā teikt, «demokrātijas atribūtus» var izmantot pret pašu demokrātijas būtību. Tautas aptauja — bez šaubām, tā ir progresīva sociāla parādība, bet to var novest arī līdz absurdam kā, piemēram, nebeidzamās spriešanas un «uzlabošanas» likumā par valodu. Spriežam, spriežam, spriežam... Bet, jo vairāk spriežam un apspriežam, jo dziļāk biežņā un tālāk no skaidrības un būtības. Sādējādi tukšus salmus kuļot, ejam nevis uz mērķi, bet neapzināti (vai pušapzināti, vai apzināti?) stūrējam mērķim garām, rotējot pa apli, lai galu galā atgrieztos sākumstāvoklī. Bet var būt

arī cits, vismaz tikpat bīstams variants. Varam, sacīsim, izmantojot «vistautas aptauju» un «spēku samēru», galu galā nolemt, ka Latgale pievienojama Krievijas Federācijai...

Ja jau esam pieskārušies Latgales jautājumam... Manuprāt, latviešu kultūras stāvokli tur var raksturot kā katastrofālu. Pret tur dzīvojošiem tautas brāļiem ilgu laiku esam izturējušies ar stulbu augstprātību, un cilvēkiem ir radies tāds kā mazvērtības komplekss — un nu vieni kautrējas no savas izrunas, citi, gluži otrādi, to uzsver un glorificē. Bet tā taču ir tik normāla un dabiska padarīšana! Taču cilvēki jūt savu atšķirtību no tautas pārējās daļas, no Rīgas, no inteliģences, un šīs atšķirtības pārvarēšana daudziem saistās ar atteikšanos no savām saknēm... Un tā Latgalē arvien vairāk iespiežas ieceļotāji no Krievijas un Baltkrievijas, un atlikušie latgalieši bieži pieslienās tieši tiem, jo tiem viens pīpis — kas čangals, kas čivulis, ja tik runā krieviski...

Pirms dažiem gadiem es biju Latgalē, Rēzeknes rajona Makašānu skolā. Jau pirmajā vakarā mūs apbūra skolas suns — tas gan bija «būdas suns», ar ķēdi piesiets, bet pat tiem, ko redzēja pirmoreiz, dzīrās laipni pasniegt ķepu... Aizkustinoši! Un tikai otrajā dienā mēs uzzinājām viņa likteņstāstu. Kad tika pamestas vienas no tuvējām mājām un nebija suni kur likt, tika sarunāts kāds vietējais mednieks vai vismaz bises īpašnieks — lai suni nošauj. Par pusstopu. Bet vai nu šim «medniekam» pusstops bija jau ribās, vai vispār tas bija šausmīgi slikts mednieks, viņš trāpīja sunim tikai ķepā. Suns aizskrēja kaukdams un noasiņodams. Par viņu apžēlojās skolā, pieņēma un saārstēja. Suns izveseļojās un bija, par spīti pārciestajam, pat ļoti lādzīgs un laipns. Tikai kaut kādi lodes vai renkuļu pārrauti nervi vai cīpslas ik pa laikam konvulsīvi sarāva viņa priekšējo ķepu. Un tad likās, ka viņš visus atbraucējus grib laipni sveicināt, šis Latgales suns!

Bet varbūt viņš ir Latgales simbols?

Pēc interešu un viedokļu apzināšanas — precīzāk, apzināšanās — nākošais likumsakarīgais solis būtu šo interešu pārstāvēniecība un aizstāvība varas orgānos.

Ko jūs domājat par parlamentāro cīņu kā šķiru cīņas (un sadarbības) formu, kā tiesiskas valsts garantu? Respektīvi, par daudzpartiju sistēmas iespējamību un vēlamību?

Manuprāt, šādas sistēmas rašanos nevar nedz mākslīgi forsēt, nedz arī kavēt. Sabiedriskajiem procesiem ir savas likumsakarības, un ar tām ir jārēķinās. Personiski es uzskatu, ka Komunistiskajai partijai, pārskatot savu at-

tieksmi pret šķirām atbilstoši jaunajam laikmetam, izveidojot jaunu struktūru un nosakot jaunas struktūrvienību funkcijas, kļūstot mazāk centralizētai un vairāk demokrātiskai, ir vēl ļoti plašas iespējas patiesu tautvaldības principu realizēšanā. Šķiet, ka pienācis laiks Latvijas Komunistiskajai partijai izstrādāt arī pašai savu Programmu.

Ja jau sākam par Ceku (jo mēs taču sākam?)... Tieši pirms diviem gadiem mēs «Cīņas» slejās runājām par tās darbu, tās iekšējo mehānismu. Jūs kā locekļa kandidāte kritizējāt plēnumu sagatavošanas kārtību, valodu nelīdztiesību sēdēs utt. Vai pa šo laiku kaut kas ir mainījies?

Būtiski — nekas. Vai katrā ziņā — maz. LKP 24. kongresā no 45 debašu runātājiem tikai 4 runāja latviski. Vai viņi paši tā centās, vai kāds bija pateicis priekšā? Jānim Peteram, piemēram, ieteikts — runāt latviski. Tas ir tiešām traģikomiski — dažiem ar to krievu mēli tā ir, kā ir, īpaši rajonu sekretāriem. Šobrīd? Sacīsim tā — krievu valoda vairs nav «kā likums».

Sabiedrība neko daudz nezina par «Baltās mājas» «varas gaitiņiem» — domāju, ka arī jums tie nav pārāk pazīstami. Un tomēr — pēc jūsu vērojumiem — kā taisa politiku?

Man pašai nav balsstiesības. Es tik daudz izšauju pulveri, bet ir tāda sajūta, ka ar minimālu atdevi... Visiem, piemēram, tagad jādarbojas komisijās — un kādu dienu es, sev par lielu brīnumu, ieraugu savu vārdu jau ierakstītu vienā ailē. «Pēc deguna» — esmu rakstniece, tātad — ideoloģijas komisijā. Bet varbūt es gribētu tieši ekonomikā? Man neviens pat nepajautāja. Līdz šim esam pārāk paļāvušies uz partijas disciplīnu. Disciplīna prasa to un to! Tā kā psiholoģija ir mans «jājamais zirdziņš», es zinu, ka pat bērnam jāiedveš, ka viņš pats grib darīt to, ko darīt būtu vēlams. Varbūt es vēlos pārāk daudz, bet es vēlos, lai man «iedveš», ka gribu darboties tieši «ideoloģiskajā komisijā», lai man «iedveš», ka šī komisija ir vajadzīga... Varbūt es gribu pārāk daudz, bet pat partijas ietvaros es gribu saglabāt iekšējās brīvības sajūtu — ka lemj par sevi, nevis kāds cits lemj par mani un manu laiku. Tautas fronteī, starp citu, piemīt tas pievilksanas spēks, ka šeit ir brīvprātības princips, un tas dod arī labus rezultātus. Tagad būšu spiesta pildīt kaut kādus plānus, kas sastādīti uz gadu... Bet vajadzētu būt citādi — sanāc kopā, saņem informāciju, izsaka savus

vērojums un pārdomas, uzklausa citu — un iet tautā! Pietiek sēdēt pie papīra — tas ir aparāta darbs! Bet tas itin bieži netiek galā, pat pēc parauga strādājot, no igauņu un leišu piemēra vadoties... Teiksim, priekšlikumi republikas suverenitātes jautājumā (sakarā ar gaidāmo PSKP CK plēnumu) — spīd cauri, ka tulkots no krievu valodas, formulējumi izplūduši un divdomīgi, izteiksme ķeburaina... Nākas citiem sabiedriskā kārtā lāpīt to, ko nav darijuši tie, kas par to saņem algu.

Ko jūs teiktu par Centrālkomitejas pašreizējo sastāvu?

Tas ir ievēlēts 1986. gada janvārī. Aprīļa Plēnums jau bija, 27. kongress un 19. konference — vēl ne. Vēlējais orgānos vairākums — nomenklatūras darbinieki, kuri «taisījuši karjeru» stagnācijas laikos... Daudz tādu, kas agrāk piesauca Brežņevu, tagad tikpat aizrautīgi — Gorbačovu. Domu gājiens tāds pats.

Daži Centrālkomitejas biedri esot pret plēnumu translēšanu pa televīziju, jo tas saistīšot klātesošos. Cik brīvi cilvēki jūtas šobrīd, cik atklāti izsaka savas domas? Cik vienbalsīgi ir balsošanā?

Mēģināšu ilustrēt ar piemēru. Notiek delegātu izvīzīšana 19. konferencei. Viss noris kā pa diegu. «Kurš tad viņu nepazīst? Kas par — kas pret?» Pret neviens. Un pēkšņi — Dainis Ivāns. O! Lai izstāstot savu platformu. Ivāns izstāsta. Sāk buksēt scenārijs, jo kā var šādu jautājumu uzstādīt tikai vienam delegāta kandidātam? Pārprasa arī kādai slavenai slaucējai. Viņa pieceļas kājās un stāv — minūti, divas... klusē. Sanāksmes vadītājs mudina, nabaga cilvēks sarkst un bālē. «Labi, sēdieties!» Apsēžas. «Kas par?» Ievēl. Nākošais! Kājās pielec N. Kafaļailovs — Peters neesot cienīgs braukt uz konferenci! Bet nekas, arī Peteru palaida... Jau toreiz varēja saskatīt gan Tautas frontes, gan Interfrontes iedīgļus. Cīņu jūt arī Centrālkomitejā, tā turpinās, briest... Atceros, kāda sadursme bija slavenajā 18. jūnija Plēnumā, kad balsī tika pateikts par A. Gorbunovu: «Вывести из состава ЦК!» Gorbunovs teica vienreizēju runu — ka viņš vadoties no sirdsapziņas, ka viņš varot strādāt tikai tā, ka viņš nespējot pielāgoties. Lielajā zālē aplaudēja labi ja daži cilvēki... Klāt bija arī M. Čaklais, kurš notiekošo ierakstīja magnetofonā. Un te pēkšņi A. Rubiks no tribīnes: «Kas, kādos apstākļos un kādā formā devis atļauju «Literatūras un Mākslas» galvenajam redaktoram Mārim

Čaklajam ierakstīt magnetofonā visu, kas te notiek?» Un saucieni no zāles: «Отнять! Стереть! Запретить!...» No aizmugurējās rindas M. Čaklajam sauc kāda sieviete: «Strādāt vajag, biedri Čaklais, strādāt! Kā mēs visi strādājam.» Neesmu, pasarg dievs, piedzīvojusi 1937. gadu, un liktenis mani pasargājis arī no 1959. gada notikumiem, bet šajā plēnumā man no vēstures caurvēja sakustējās mati.

Jūs ievērojāt, kāds laiks tika izvēlēts pēdējam Centrālkomitejas plēnumam? Vai nu pilnīgi neizsvērts, vai izdomāts pārlietu labi. Pēc Tautas frontes kongresa un pirms Interfrontes kongresa. Vienu varēja kritizēt ar pilnu jaudu, jo Tautas fronte jau bija nodibinājusies, otru — ne, jo nevar pelt to, kā oficiāli vēl nav. Esmu pārliecināta — ja J. Vagra referātā akcenti būtu salikti citādi, arī Interfrontes saietā vismaz šis tas izskanētu citādi. Biedrs Vagris savā pašreizējā amatā strādā neilgu laiku, un nav faktu, kas liktu apšaubīt viņa godaprātu un labos nolūkus nesarežģīt jau tāpat gana sarežģīto stāvokli mūsu republikā. Tad kura mute silti ieteica plēnuma datumu un kura roka palīdzēja «pilnveidot» referātu? Mūsu republikas klimats ir raksturīgs ar to, ka migla tajā nav reta parādība...

Migla jau arī ir kompromīsa rezultāts starp siltumu un aukstumu, sausumu un slapjumu... Mēs jau nemaz īsti nevaram zināt, kas, piemēram, stāv aiz Interfrontes, kas liek mūsu vadībai būt tik piesardzīgai?

Esmu aizvien lepmi uzskatījusi, ka, ņemot vērā, ka man nav nedz speciālās izglītības, nedz, taisnību sakot, īpašas prakses, samērā labi orientējos mūzikā. Un piepeši mani ķēra kā zibens spēriens! Allaž uzskatīju, ka arfistes gleznās, kailās rokas un melnā, garā samta kleita ir nodevas poētiskam simbolam. Un piepeši izrādās, ka šim garajam tērpiņam vēl ir papildu jeb varbūt būtiskāka funkcija — radīt pārliecību, ka, stīgas skarot, mūziku rada vienīgi skaistās rokas, un noslēpt to, kas skatītājam nav jāredz, lai negrautu apgaroto stereotipu, proti — garais, klasiskais apģērbs noslēpj arfas pedāļus, par kuriem vairākums skatītāju un klausītāju nemaz nenojauš. Sarežģītus skaņdarbus izpildot, arfistes kājas min ar tādu pašu intensitāti, kā riteņbraucēji min savu velosipēdu pedāļus. Kad atguvos no šoka, neviļus nodomāju, cik lielā mērā tas viss atgādina politiskās aizkulises!

Cik saprotu Centrālkomitejas gaisotne jūsos īpašu darbīgumu neizraisa?

Katrā ziņā mēs, Centrālkomitejas ierindas biedri un kandidāti, procesus «augšās» ietekmēt nespējam.

Pēdējā laikā parādās gan svaigas vēsmas, I. Kežbers dara patiešām daudz, bet arī viņu, šķiet, darbina kaut kādi pedāļi.

Par varas psiholoģiskajiem aspektiem. Kāpēc, piemēram, cilvēks pakļaujas, kaut arī viņam nekas īpašs nedraud? Kaut kāda iedzimta hierarhijas ideja? Tiekme atsacīties no sevis, no sirdsapziņas, no atbildības? Jeb bailes apdraudēt pašu iespēju par kaut ko lemt?

Sociālā vide nosaka domāšanu... To izjutu pati uz savas ādas. Laikā no 1976. līdz 1980. gadam biju LKP Rīgas pilsētas komitejas locekle. Sos gadus tagad uzskata par visdziļākās stagnācijas laiku. Nemitīgi tiku aicināta uz dažādiem augstiem pasākumiem, kur no tribīnes skanēja: cik skaisti... cik jauki... cik apburoši. Būtu melots, ja es sacītu, ka ditirambi, saņemti «zirga devās», mani nemaz neietekmēja. Ietekmēja! Kad ar deficitapelsīniem portfeli startēju stacijas virzienā, man likās, ka mana un manu kaimiņu dzīve ir netipiska un ka es dzīvi vispār nesaprotu... Bet, laižot riksi no vilciena, kas kavējās, uz autobusu, kurš varēja acu priekšā nežēlīgi atīet, un pēc tam braucot kopā ar vecsievām, kuras vilka aiz sevis tīkliņos ķieģelmaizi lopiņiem un sev, ar slaucējām, kas cēlās trijos vai, vēlākais, pusčetros no rīta, un atgriežoties izsalušā mājā, ko vajadzēja ar steigu kurināt, taču kurināšanai nekatreiz pietika malkas, — es atjēdzos no eiforijas un piezemējos «īstajā dzīvē». Es atskurbu — un paldies dievam... Jo citādi — kas būtu ar mani noticis? Dzīve taču ir manas prozas maize.

Nomenklatūras cilvēkiem jau šādu iespēju pietuvoties realitātei nav.

Man dzīve rit trijos, kā varētu izteikties, stāvos. Pirmais, kā mēdzām un joprojām vēl mēdzam apzīmēt, — «darba darītājs». Otrais — radošās inteligences stāvs. Trešais — partijas spice, elite, CK. Mani biedē milzīgā plaša starp tiem stāviem — un ja nu uzkrīt zemestrīce? — un vēl tas, ka tieši augšējā pārlieku maz manāms no jaunajām vēsmām. Jauni lozungi, jauni formulējumi, «no augšās» pieprasītas un realizētas struktūrizmaiņas un štatu samazināšanas — tas jā! Bet atmosfēra? Bet gars?

Brīžam uzvēdī nevis no plaukstošas bērzu birzs, bet no veca pagraba...

Esam vienojušies šoreiz nerunāt par literatūru, un tomēr — kā jums izdevās «izbēgt» no tiešas sociālās analīzes?

Tā saucamā psiholoģiskā proza man nebija tikai patvērums un nebija vienīgā iespēja rakstīt, taču nemeļot — tā ir arī acīmredzot kaut kāda manas būtības daļa, iekšēja ievirze, jo aizvien man ir bijis traki interesanti ielūkoties cilvēku dvēselēs, un arī pašlaik tas man ir ļoti saistoši, piemēram, ieskatīties tajos cilvēkos, kurus neieredz viņu pašu tauta, sacīsim, kaut vai Alfrēda Rubika vai Jāņa Dzeniša dvēselēs — kas notiek tajās, kādi procesi tās vada? Vai tā ir pārliecība, pašapliecināšanās vai cerība uz «labāku laiku» atgriešanos?

Kādu lomu rīcības motivācijā jūs piešķirāt bailēm?

Ļoti lielu. Šobrīd jūsu un manas runājamās tēmas ietvaros — kaut vai bailes samaitāt karjeru, saņemt pazeminājumu, norīkojumu uz provinci. Protams, arī tur var dzīvot, bet... Šausmas iedvēš varbūt pat ne relatīvi zemāks stāvoklis, drīzāk — pats kritiena brīdis. Tās visas ir tādas nomenklatūras padarīšanas. Liels kāršu namiņš, un varbūt pat jāsaka — kāršu nams, kurš turas uz bailēm.

Vai tieši šeit nebūtu vieta reliģijai? Ticībai Dievam, bez kura ziņas ne matiņš nenokritot, bailes no viņa — un ne no viena vairs... Jeb nē. Jautājums plašāks: kāda loma tad ir ideāliem?

Manuprāt, ideāla izjūta ir talanta paveids — vai nu ir, vai nav, tā ir iedzimta īpašība jeb, precīzāk, kvalitāte. Dzīvību var atdot afekta stāvoklī — bet reizēm arī ar skaidru prātu. Ideāls ir kā tāda absolūtā dzirde...

Mīlestība? Nepiepildītība? Dzīvības alkas?...

Varbūt tieksme pēc tā, ko reālā dzīve dot nespēj? Katrā ziņā sabiedrības tonusu ideālisti ietekmē — cits tiem līdzinās, cits pielāgojas, cits izliekas... taču kopumā sabiedrībā rodas mazliet augstāks morālais līmenis.

Komunisms?...

Komunisma ideju mēs esam ar veltīgu šī vārda valkāšanu nodeldējuši, izvazājuši, kompromitējuši. Jo tālāk no tā bijuši, jo biežāk to piesaukuši. «Mūsu paaudze dzīvos komunismā!» Skaitījuši kā buramvārdus. «Padomju — tātad pats labākais!» — un tamlīdzīgi. Kaut būtu jel ma-

zākās pazīmes, ka ejam komunisma virzienā! Komunisms — tas ir augsts tautsaimniecības līmenis, augsta morāle... Un jaunas sociālas pretrunas kā sabiedrības attīstības veicinātājfaktors. Cik tālu no visa tā esam! Gaismas gadus tālu! Brīžam jau nebūdami droši, vai šī zvaigzne vēl deg — un vai gaisma, kas nāk, nenāk no zvaigznes, kuru paši esam apdzēsuši.

Vai šodien mēs dzīvojam laimīgāk nekā vakar?

Tīrāk...

Kaut arī joprojām aiz mūsu ideālu griestiem nereti var aizbāzt karotes. Ļuksijam pa Latviju cerībā dabūt apavus, ar kuriem var normāli paiet. Un dabūtos apzeltījam ar nenormāli augstu sociālās vērtības kārtiņu. Tērējam zeltu, kas paredzēts ideālu kupoliem. Jo dienā diemžēl ir 24 stundas un cilvēks diemžēl ir mirstīgs. Sīks mūžības strupuļītis. Un savukārt — ko gan cilvēka dzīvē nozīmē gads? Ļoti daudz, ja tas ir 1988.

Tā ir nebijusi latviešu konsolidācija. To jūt pat tirgū vai transportā. Vai tā ir laime? Man — jā, noteikti. Arī tīri cilvēciski — kopības pacilājošā sajūta, vientulības pārvarēšana. Tas ir tik brīnišķīgi, ka mums ir bijis tāds gads! Pat ja mums atkal nepalaimēsies un lauzīsim kaklu — tas būs bijis tā vērts!

Mēs ieskicējam tādu kā situācijas kopainu — tomēr galvenais jautājums ir palicis neatbildēts. Kādas ir mūsu reālās izredzes, vai mēs varam vēl kaut ko saglābt?

Nebiju domājis, ka stāvoklis īstenībā ir tik draudīgs. Vai mēs bijām samierinājušies, dzīvojām pēc inerces? Skaitļi, kas atklājas, ir patiešām dramatiski. Nenormālas grūtniecības, debili bērni — kas nākotnē būs ar mūsu genofondu? Nav pat runa par kvantitāti — bet, galvenais, kvalitāte? Kas notiek tīri ģenētiski? Kādreiz tik ērti bija visu nogrūst uz alkoholu — bet ko elpojam, ko ēdam... Mani neatstāj baiļu sajūta. Mašīnu, kas tevi draud sabraukt, vismaz redz, ar mums viss notiek praktiski nemanāmi. Man akā, piemēram, ir vienreizēji garšīgs ūdens. Bet tepat netālu, Baldonē, izrādās, ir atomkapsēta — ne par ko vairs nevari būt drošs... Kādreiz mazgāju matu lietus ūdenī. Tagad man ir bail. Cik nav dzirdēts kaut vai par mašīnu izpūtēju dūmiem — man bail ēst sava dārza ābolus un ogas. Tas viss iedarbojas nomācoši.

Nebiju domājis arī, ka pret mums var izturēties ar

tādu nicinājumu, naidu... Bet nebiju domājusi arī, ka mūsu tautā ir tik daudz spēka, vitalitātes. Taču pretspēks ir tik milzīgs. Tas ir kā tanks. Un, kaut arī esam radināti pie apzīmējuma «miera tanks», man bail no ķerkstošajām kāpurķēdēm. Tomēr apzīmējums «man bail» nepavisam nenozīmē to, ka grasos laisties krūmos. Nepavisam. Vājuma brīdī reiz ar rūgtu ironiju ierakstīju dienasgrāmatā teikumu: «Ja jau izmirt, tad vismaz PSRS sastāvā!» — un mani, gluži otrādi, sagraba sajūta, ka — nē, nē, nē — neizmirsim. Kaut arī asimilācijas draudi ir tik reāli...

Vai jūs redzat kādas cīņas iespējas? Vai kultūra var kļūt par spēku? Vai kultūras cilvēks ir stiprāks, dzīvotspējīgāks?

Man jāatzīstas — uz nākotni es tomēr neraugos īpaši optimistiski. Jā, es darišu visu, kas ir manos spēkos, bet drošības sajūtas man nav. Nekad neesmu izvairījusies, meklējusi iespējas paslēpties, jo tā būtu nodevība... Esmu strādājusi, daudz neprātojot, vai būs augļi. Taču tagad man trūkst stabilitātes, es dzīvoju ar nelabu priekšnojautu — «kaut kas drīz notiks». Kaut kas ne sevišķi labs. Kādēļ šī nedrošība? Kāpēc?

Tiklīdz man veicas ar rakstīšanu — divas trīs darbadienas esmu apmierināta, pēc tam atkal sāku mocīties, visu pārtaisīt, atkal sliktu depresijā, grimstu pesimismā... Tas viss ir tik cieši saistīts, ka nespēju objektīvi novērtēt situāciju. Subjektīvi... Tāda ir dzīve, kā par to teica franči. Mēs visi ārkārtīgi ciešam no stresa. Man spainī kādu laiku dzīvoja trīs asariši, es tiem mainīju ūdeni... Spainim bija vāks, zivis dzīvoja pustumsā, un reiz, kad es to noņēmu, uzdedzu lampu — un gaisma pēkšņi iespīdēja iekšā. Nabaga zivtiņas sāka izmisīgi svaidīties, mētāties... Un pēc brīža skatos — visām trim vēderi augšā. Beigtas! Bet, kad atkal uzliku spainim vāku, no rīta viņas atkal bija dzīvas un nodzīvoja vēl gandrīz veselu mēnesi, kamēr radās iespēja izlaist «dzimtajā stihijā»... Bet taču cilvēks ir neizmērojami jutīgāks! Cik daudz nervu enerģijas zaudējam visās šais politiskajās cīņās! Cik notērējam medikamentos! Bet vitālie spēki taču nav bezgalīgi. Izbraukāju Rīgu. Atgriežos — it kā varētu strādāt. Bet dienas divas nekā nevaru nest — dreb ceļgali —, trešajā dienā kaut cik atgūstos... Gaužos, ka man nav biezāka āda. Un bīstos, ka neuzaug. Esmu taču māksliniece.

Lielpilsētā mani vispār pārņem niecības sajūta. Rīgā nē, Maskavā — gan. Kāpēc tā? Kas tās par izjūtām? Manuprāt, tā ir tāda kopizjūta: cilvēks kā niecīgs daļskaitlis. Viena tūkstošdaļa Ķegumā, viena miljondaļa Rīgā, viena desmitmiljondaļa Maskavā... Un viens vesels savās mājās. Tas pats ar vecumu. Jo vecāks, jo uz vairāk gadiem dalāms. Tāpēc arī laiks vecam cilvēkam tā skrien — nekad viņam nav garlaicīgi, lai arī kā viņš sēdētu, piemēram, sevī iegrimis...

Uzlādē pozitīvais. Mana tauta, tās atmoda pirmkārt.

Un vēl — naktī, mežā, uz stigas, kad visa apkārtnē grimusi tumsā un tikai virs galvas Piena Ceļš. Tad es izjūtu sevi kā mūžības daļu. Kā, lūdzu? Nē, bail man nav, arī no savas sirdsapziņas ne.

LM, 1989, 1. apr.

Kad pāri palicis tikai horizonts

«Tās pagājušās lietas netop atgādātas. Ir tās nākamās, kas vēl būs, netaps pieminētas pēc tiem, kas būs,» sēri un svinīgi no aizmūžiem nošalc vārdi Ekleziastā.

Katrai paaudzei lemts savs laiks atcerēties pagājušo, un nedod, Dievs, tai geķus iecelt gudro kārtā un jērus vainot vilku ēstgribā.

Arī tagad, pēc gadiem divdesmit pārļasot, ko latviešu kritika rakstījusi par Ēvalda Vilka stāstu «Pusnakts stundā» pēc tā publicēšanas žurnālā «Karogs» 1968. gadā, visvairāk pārsteidz Ilzes Indrānes viedoklis. Rakstniece vienīgā par galveno vaininieku, trīskārtēju noziedznieku un tāpēc ar trim nāvēm sodāmu cilvēku nav vis pasludinājusi Osvaidu Krūkli, bet aicinājusi izprast maza cilvēka un varas konfrontācijas traģiskumu.

Ievērojamais 20. gadsimta angļu filozofs Karls Popers grāmatā «Atklātā sabiedrība un tās ienaidnieki»¹, kas pasaulē labākajam lasītājam ir vesels brīnums jau savu cilvēcisko intonāciju dēļ vien, ar skumjām atzīst, ka cilvēces vēsturei vajadzētu būt visu cilvēku cerību, cīņu un ciešanu vēsturei, bet, tā kā zinātniekiem jāabstrahējas un daudz kas jāpamet novārtā, tad nevienam nezināma un visu aizmirsta vīra bēdas un prieks, ciešanas un nāve paliek ārpus vēstures grāmatām.

Skan tā, it kā šis ārzemnieks būtu bijis personiski pazīstams arī ar «nabaga Krūkli» (I. Indrāne) no Latvijas...

Katrā ziņā izvirzīt koncepciju, ka pasaules vēsture ļoti bieži ir starptautisku noziegumu un masu slepkavību vēsture, var, manuprāt, tikai tāds zinātnieks, kam sirdsap-

¹ Popper K. R. The open society and its enemies. London, 1962.

ziņa neļauj aizmirst pat visneievērojamākā vīra sāpes, ejot pa ērkšķiem nokaisītu ceļu . . .

Var jau, protams, šajā Ziemeļvidzemes zemniekā redzēt tikai alkatīgu mantas vergu, kas tās vārdā jau pirmajā vācu okupācijas rudenī varas iestāžu rokās pēc ganos nokalpotas vasaras nodod ebreju puisēnu Haimu.

Bet tādā gadījumā mēs esam tikai apsūdzētāji un lietas būtība paliek neizmeklēta. Tas ir, nozieguma īstie vaininieki joprojām paliek neatklāti un vārdos nenosaukti.

Tāpēc atgādāsim vispirms «tās pagājušās lietas», lai savulaik taptu pieminētas nākošās . . .

Lai gan — cik tā laika aiztecējis kopš Klaucēnu jaunā saimnieka Andriksona un jaunā pilskunga pirmās tikšanās? Vēl aizvakar arī mans vecvectēvs, tāpat kā Andriksons, ir tikai iebūvietis savās mājās, un Rūdolfa Blaumaņa novelē es 20. gadsimta beigās meklēju atbildi, kāpēc pat izglītotam vācu baronam šī ačgārnā situācija šķiet tik pašsaprotama? Vai vienīgi tāpēc, ka tie simt piecdesmit latviešu zemnieki, no kuru sviedrainā darba augļiem mīlojas viņa gars un miesa, paši labākajā gadījumā pieder pie tikai paskolotiem cilvēkiem?

Bet Otons fon Rūtenbergs «Baltijas vēsturē» jau atgādinājis, kā savulaik pūlējušies viņa tautieši, lai iekarotajā zemē neiespīdētu neviens gaismas stars. Ak tā, varbūt barona acīs arī pret Otonu fon Rūtenbergu uzzibsnītu tas pats nīcinājums, kas uzzibsnī pret manu tālo un tomēr tik dīvaini tuvo priekšteci no Klaucēniem . . .

Kāpēc gan Rūdolfa Blaumaņa jaunais barons savas izglītotās sirds dziļumos nevarētu domāt gluži tāpat kā kādreizējais Tērbatas universitātes profesors Karls Širrens: «Baltijā nekad nav bijis un arī tagad nav tautas, bet tikai uzvarētāji un uzvarētie. Ar to šīs zemes vēsture ir apzīmogota: palikt par to, kas viņa bij jau sākumā — kolonija.»¹ Un cik saldi piederēt pie uzvarētājiem!

Jā, arī Rūdolfa Blaumaņa barons pieder pie uzvarētājiem, kuriem diemžēl vienīgie un vienmēr mainīgie asiņainie likumu devēji «ir bijuši patvaļība un vara». Neba ar vieglu sirdi par Baltijas iekarotājiem šos vārdus rakstījis dīvainais baltvācietis Otons fon Rūtenbergs, kuram turklāt visdīvainākā valsts pasaulē šķitusi tā, kuras pavalstnieki nemīl savu tēviju . . .

¹ Svābe A. Latvijas vēsture 1800—1914. Stokholma, Daugava, 1958, 368. lpp.

Ne velti arī Arveds Svābe 1958. gadā izdotajā «Latvijas vēsturē» norāda, ka atšķirībā no Rietumeiropas, kur vārdam «nacionāls» bija pagodinoša nozīme, baltvācu rakstos līdz pat 1918. gadam vārdiem «*unsere nationale*» tiek piešķirta tikpat nicinoša nozīme kā grieķu vārdam «barbari». Kad negribi vairs būt tikai iebūvietis savās mājās, pat tava mīlestība pret tēvzemi tiek apzīmogota ar noziedzības zīmi.

Jeb, kā 20. gadsimta otrajā pusē atkal rūgti atzīs dzejnieks,

Nekad diezgan pareiza
Nav tava ticība,
Ja grib svešinieks ņemt — tavu maizīl...

(I. Auziņš)

Lai gan patiesības labad jāatzīst, ka godātais baronlielskungs zemi no kāju apakšas saviem zemniekiem izraut vēl negatavojās.

Tas tika izdarīts vēlāk, tāpēc ka patvaļas asiņainais dzīru galds 19. gadsimtā vēl nemaz nebija uzklāts, kaut gan demokrātiski noskaņotiem vēsturniekiem bija pamats rakstīt, ka nekad agrāk despotisms Eiropā nav bijis ietērpies tik gigantiskās bruņās kā tolaik. To, kas Eiropu sagaida jaunajā gadu simtenī, laikam gan nebija pa spēkam uzminēt pat vislielākajam pareģim pasaulē...

Un nevienam nepazīstamais Ziemeļvidzemes zemnieks Oskars Krūklis jau tiek paspēlēts divu līdz ceļiem asinīs nobridušos ģenerālisimusu baismīgajā kāršu spēlē. Paspēlēts tāpat kā tūkstošiem citu nevienam nepazīstamu bēdubrāļu tepat kaimiņos. Tā, protams, ir tikai viena epizode 20. gadsimtā sarīkotajās cilvēku medībās, bet cilvēkam jau vairāk nekā vienreiz brīvību nolaupīt nevar.

Lai gan pēdējā laikā latviešu vēsturnieki sākuši solīties «latviešu darba zemniecības noieto ceļu izpētīt pēc iespējas pilnīgāk un vispusīgāk» (Jānis Riekstiņš), nevienam no viņiem vēl nav ienācis prātā ar Oskara Krūkļa muti uzdotais Ēvalda Vilka vienkāršais jautājums: «Kas tad zemnieks bez zemes?»

Vai zvejnieks bez jūras ir zvejnieks?

Vai podnieks bez māliem un virpas ir podnieks?

Vai gleznotājs bez otas, krāsām un audekla ir gleznotājs? Neba katrs, pirti dzimis, pirti prot kurināt, atgādina tautas gudrība. Neba arī katrs prot kopt zemi, citiem vārdiem runājot, prot pārtikt, uzturēt sevi no zemes kopša-

nas. Tāpēc Oskaram Krūklim zeme vispirms ir viņa garīgās un materiālās pašpietiekamības un neatkarības nodrošinātāja. (Pa miglu dzīvodami, cilvēka pašiztikas, pašpietiekamības jautājumus esam tik ilgi noklusējuši, ka tīri vai jābrīnās, kāpēc laika ziņās, piemēram, vēl nav informācijas, kad gaidāmi nokrišņi debesmannas veidā...)

Bet atņemt zemniekam zemi — tas nozīmē sagraut šo pašpietiekamību un neatkarību, izsist viņam pamatu no kāju apakšas. Tā ka, tiesājot pusnakts stundā no aizsaules atsaukto Lejaspauku saimnieku, neaizmirsīsim, ka viņš ir upurjērs, kura dzīves slāpis ģenerālisimusiem. Neaizmirsīsim arī to, ka šis drūmais zemnieks, nespēdams sev piedot grēku par otra upurjēra — mazā ganiņa — nodošanu kāvēju rokās, soda sevi ar augstāko soda mēru — nāvi.

Karls Popers apzinājās, ko saka, rezumēdams, ka vēsturē bieži vien vislielākie noziedznieki tiek cildināti kā tās varoņi. Juristi gan apgalvo, ka ANO 1968. gada Konvencijā par noilguma termiņa nelietošanu attiecībā uz kara noziegumiem un noziegumiem pret cilvēci pie pēdējiem «pieskaitāmi arī pamatiedzīvotāju ekonomisko un politisko tiesību pārkāpumi» (sk. juridisko zinātņu doktora Jura Bojāra rakstu «Vai staļiniskās represijas pielīdzināmas noziegumiem pret cilvēci?» — PJ, 1988, 19. aug.).

Diemžēl mazā cilvēka un varas konfrontācijā ar noziedznieka kauna zīmi joprojām tiek apzīmogots cietušais, tāpēc ka uzvarētājus netiesā. Pat mūsdienās...

Lai gan vismaz vēsturniekiem nevajadzētu kūpināt vīraku šīs zemes dieviem un demonstrēt klaju naidīgumu pret zemākās kārtas ļaudīm. Cik ūdeņu aiztecējis, kopš Sicīlijas Diodors licis pie sirds, ka vēsturnieki attaisnojami tikai tad, ja patiesības meklējumos kļūdījušies aiz nezināšanas.

Bet jāskatās laikam mūsdienīgāk: senais prātnieks dzīvoja bez gudrības akmens azotē un tāpēc varēja arī kļūdīties. Labāk turēsimies tuvāk progresam un ielūkosimies vēstures zinātņu kandidāta Jāņa Riekstiņa rakstā «Ar kolhoziem kā ar bubuli baidīja» (Skolotāju Avīze, 1987, 17. okt.). Autors tajā citē arī rindas no toreizējā LK(b)P CK pirmā sekretāra Jāņa Kalnbērziņa uzstāšanās Latvijas lauksaimniecības pirmrindnieku kongresā 1948. gada jūlijā. Lūk, tās:

«Padomju Latvijas trūcīgie un vidējie zemnieki, iebaidīti no baumām, kulaku, buržuāzisko nacionālistu terora, sākumā negribēja ne dzirdēt par lauksaimniecības pārkār-

tošanu. Ar kolhoziem kā ar bubuli baidīja zemes rūkus, trūcīgos un vidējos zemniekus. Lauku komunisti, apvienojot zemniecības pamatmasas kopsaimniecībās, nepārtraukti cinījās ar kapitālistiskajiem elementiem, ierobežoja un apkaroja kulaku ekspluatācijas tieksmes.»

Jānim Riekstiņam VK(b)P CK sekretāra teiktais nekāds jautājums neizsauc, taču cilvēkam no malas, kam arī atļauts interesēties «par Latvijas jaunākās vēstures dramatiskajiem brīžiem un problēmām», tie gan rodas uzreiz.

Un kā lai nerodas, ja zinātnieks izliekas nezinām Latvijas darbatautas bloka aicinājumu «Par mieru, par maizi, par tautas brīvību», kuru savā laikā parakstījis arī Jānis Kalnbērziņš un kurā teikts, ka tautas ienaidnieki «izplata provokatoriskas baumas, ka strādnieku un komunistu nolūks ir piespiedu kārtā kolektivizēt laukus» (Cīņa, 1940, 11. jūl.)?!

Ja 1940. gada jūlijā plašā, kā informē laikraksts, strādnieku komiteju un arodbiedrību valžu locekļu sanāksmē Rīgā CK sekretārs Žanis Spure, tātad atkal oficiāla persona, deklarē, ka «Latvijas Komunistiskā partija nekad nav izvirzījusi prasību par zemnieku zemes atsavināšanu»? Un «ka 1919. gada rupjās kļūdas tagad neatkārtosies» (Cīņa, 1940, 8. jūl.)?

Ja feletonists Dolārs ironizē par «dažiem baumu upuriem», kas izmisuši, «ka jaunie laiki izputināšot visu zemniecību — atņemšot tai zemi un sadalīšot lopus» (Cīņa, 1940, 8. jūl.)?

Ja jūlija vidū «Cīņa» pārsteigta konstatē, ka jaunsaimnieki un sīkrentnieki, sīkrūpnieki un tirgotāji «vēl lāgā negrib ticēt jaunās varas stabilitātei un Komunistiskās partijas deklarētajiem uzskatiem par privātā īpašuma neaizskaramību demokrātiskā republikā» (Cīņa, 1940, 13. jūl.)?

Ja LK(b)P CK pirmais sekretārs Jānis Kalnbērziņš IX partijas kongresam svinīgi ziņo, ka «zemi, kuru lauku darbaļaužu tūkstoši ir gribējuši, gaidījuši, pēc kuras no paaudzes uz paaudzi ilgojušies, — šo zemi viņiem ir devusi padomju vara. Šim notikumam ir liela politiska nozīme. Atrisinot un nokārtojot agrāro jautājumu Padomju Latvijā Ļeņina—Staļina mācību garā, ir izlabota kļūda, kādu pielaida mūsu partija attiecībā pret zemniecību 1919. gadā pirmās Pad. Latvijas pastāvēšanas laikā» (Brīvais Zemnieks, 1940, 29. dec.)?

Kā pētnieks vispār var nepamanīt tik brēcošas pretrunas starp deklarēto oficiālos aicinājumos, runās, paziņojumos, informācijās un realizējamo īstenību? Bet, kā redzāt, var itin labi, jo arī mūsu vēstures literatūrā tiek kopta «divstāvu politika» (M. Hellers, V. Nekričs) — viena daļa atklātībai rādāma, bet otra slepenībā turama. Diemžēl šāda politika zinātnē neko vairāk par puszinātņi radīt nespēj. Izlasiet vēl Jāņa Riekstiņa rakstu «Šķiru cīņa laukos: jauni fakti un atziņas» (Latvijas likteņgadi, II. R., 1988) un pēc tam salīdzinājumam pārlapojiet literāro apoteozi «divstāvu politikai» — Viļa Lāča romānu «Uz jauno krastu». Sev par nelielu izbrīnu, abās kultūrās jūs tomēr atradīsiet vienus un tos pašus vēžus, «bubuļus», «šķiru cīņu» un «bandītismu» ieskaitot. Taču jau, gudru ļaužu mudināti, mūsu bērni skolās joprojām mācās, kā aizirties līdz jaunajam krastam. Bet, skolu beidzot, priekšā būs «jauni fakti un atziņas»...

Tomēr dienesta literatūras sūrie pūliņi uz mūžu mūžiem pārliecināt visus Latvijas iedzīvotājus, ka vienīgi pareizā un vienīgi zinātniskā informācija par kolektivizāciju atrodama tās lappusēs, nevainagojas un nevainagojas panākumiem. Pēkšņi kā no debesīm nokritis vārdu lūdz agrāk nepazīstams tautas vēsturnieks un skaidri un gaiši pasaka, ka Latvijas lauksaimniecības pārkārtošanā valdījusi «birokrātiska, nežēlīga un nezinātniska pieeja». Es domāju kolhoznieka Artura Šķubura rakstu «...nevis pusvēsture» (Skolotāju Avīze, 1988, 4. maijā).

Kolhozniekam vēsturniekam jau nav nekā, ko zaudēt, un tāpēc vēsturisko notikumu vērtējumā viņš var palikt pats pie savām domām...

Un — gods kam gods — šis tautas vēsturnieks ar savu subjektīvo viedokli atgādinājis, ka cilvēku sabiedrība izsenis pazīstama ar ētikas likumiem un tikumiska mērķa nav novecojusi arī 20. gadsimtā.

Iespējams gan, ka tas, ko raksta A. Šķuburs, nav «zinātniski», tāpēc ka šāda pieeja nepieļauj lēst, cik bērnu iespējams nokaut «laimīgas nākotnes» tuvināšanai, kā arī dzan aizliedz izstrādāt «konceptijas pamatmetus», kas bendes upuri ļauj zaimot par «aizvainoto personu» (V. Karalūns).

Taču «konceptijas pamatmeti» sabrūk, pirms «divstāvu vēstures» celtnieks paspēris soli sānis, lai papriecātos par savādo celtni.

Bet tautas vēsturnieka teiktais stāv, kā stāvējis.

Tāpat kā dzīvi arī vairāk nekā pusgadsimtu pagrīdē mitušie smietā un ķengātā Andreja Platonova «kaitīgie» darbi — romāns «Cevengura», stāsti «Juvenilā jūra», «Būvbedre», «Saubpilnais Makars», «Priekšdienām», lugas «Leijerkaste» un «12 sarkanas mājiņas». Atkal neaizsniedzama pie debesīm iemirdzējušies jauna zvaigzne, bez vārdiem apliecinot, ka gaismu aizliegt tomēr nav pa spēkam nevienam vadonim pasaulē. Lai gan, iespējams, Latvijas kolektīvizācijas vēsturnieku acīs par «kulaku aģentu» Andrejam Platonovam lemts palikt arī mūsdienās. Dīvaini, ka atšķirībā no daudziem saviem laikabiedriem Andreja Platonova sirds nav glabājusi naidu pret cilvēku, arī pret «kulaku» ne.

Cilvēku sabiedrībā aizliegums «tev nebūs nokaut» taču nav radies, lai pasargātu tikai kādas kārtas vai ļaužu grupas intereses. Tas, tāpat kā pārējie vispārcilvēciskas dabas aizliegumi, tiek spēkā uzturēts paša cilvēka labad. Lai viņa cilvēciskos vaibstus nesaestu izlaidīgas, zvēriskas būtnes ķēmīgais vieplis. Diemžēl pasaulē vienmēr eksistē arī spēki, kuriem vajadzīgs tieši tas otrais — cilvēks ar monstra viepli. Un tāpēc tik bieži talkā tiek saukts naidis. Un agrāk vai vēlāk tiek atrasts arī «zinātnisks» pamatojums, kāpēc tev būs nokaut.

19. gadsimta 80. gados Krievijas sabiedrisko domu vajadzēja uzpudināt tam zemniekam, kas beidzot vēlējās atsvabināties no kopienas varas, kura līdzīgi siekstai bija žņaugusi viņa dzīvi, pusgadsimtu vēlāk zemnieks jau stāv ceļā totalitārā režīma piekritējiem un tāpēc pret viņu vērsās jau naida viesuļuguns. Viesuļuguns, kas iznīcināja pēdējo barikādi ceļā uz totalitārā režīma lielāko uzvaru — Staļina kolektīvizāciju, kad «zemniekam no zemes pāri paliek tikai horizonts», kā rezumē kāds tautas prātnieks Andreja Platonova romānā «Cevengura».

Zīmīgi arī, ka stāstā «Būvbedre» Andrejam Platonovam «kulaku kā šķiras likvidācijā» piedalās lācis, un pat zvērs pēc šīs terora akcijas uzvedas, «kā prātu zaudējis». Toties cilvēks kļuvis ļaunāks par zvēru...

Paturēsim prātā vēl to faktu, ka Andrejs Platonovs savus darbus rakstījis, francūža Marka Bloka vārdiem runājot, giljotīnas tiešā tuvumā.

Katrs tirāns atkarīgs arī no saviem rokaspuišiem un kārējiem, piebilst Karls Popers jau minētajā apcerējumā. Vēl jo smagāk ap sirdi, ja tirānu izpalīgu rindās stājas «cilvēku dvēseļu inženieri». Vienīgais mierinājums, ka re-

žīma literatūra mirst reizē ar režīmu. Un tās kaunpilnā nāve uzskatāmāk par visbrīdinošākajiem vārdiem pierāda, ko nes literatūrai kalpošana vadoņiem.

Jā, Viļa Lāča romāns «Uz jauno krastu», pār kuru savā laikā tik dāsni lija zelta lietus, šodien ir tikai literatūrvēstures fakts, turpretī Andreja Platonova uzdotie jautājumi arī pēc pusgadsimta ir tikpat apdedzinoši laikmetīgi kā tajos gados, kad viņa dzimtene mazgājās asinīs.

«Asinis nomazgātā Krievija» diemžēl nav tikai Andreja Platonova laikabiedra Artema Vesjolija romāna nosaukums. Jo jaunradītajai diktatūrai šis terors, ar šaušanām sākot un darba klaušām beidzot, šķita vislabākais līdzeklis «komunistiskas cilvēces» radīšanai. Tāpēc dienesta literatūra izpildīgi romantizēja teroru un svēto kārtā iecēla tā organizētājus un veicējus. Turpretī Andrejs Platonovs jautā, vai cilvēks drīkst būt «kadrs», «ķieģelis», «skrūvīte» Bābeles torņa būvbedrei. Cik miljonu «kaitīgu», «nepareizu» cilvēku drīkst nokaut to labo un pareizo vārdā? Kas ir aicinājis un izredzējis tos, kuri ar savu obligātās laimes recepti uzskata sevi par tiesīgiem aplaimot visu cilvēci?

Aicinājumi pārveidot pasauli, kamēr tie paliek uz papīra, ir viena lieta. Pavisam citādas aprises tie iegūst, tiklīdz tiem sāk sekot. Tāpēc tik svarīgi tikt skaidrībā, kāda tad būs pārveidotā pasaule. Ne jau velti kāds «kapitālistisks elements» stāstā «Būvbedre» pirms došanās pēdējā ceļā brīdina, ka drīz visa republika būs viens liels kolhozs, tātad liela viensētnieka saimniecība; viņš ar prātnieka un tautsaimnieka prātu novērtē to, ko iecerējis «galvenais cilvēks» valstī.

Starp citu, kāda detaļa, ko «aizmirsuši» latviešu vēsturnieki: 1929. gada beigās, kad Staļins dod izšķirošo pavēli genocīdam pret zemniecību, «miļotais vadonis» neatceras, ka tikai pirms dažiem gadiem — 1925. gada aprīlī VK(b)P 14. konferences rezolūcijā — melns uz balta tapis pasludināts, ka lauku saimniecībām tiek atļauts kā nomāt zemi, tā algot darbaspēku, bet N. Buharins «Pravdā» mudinājis zemniekus tapt bagātiem, rūpēties par saimniecību augšupeju un nebaidīties no restrikcijām. (N. Buharinam šis aicinājums tiks atgādināts, viņu tiesājot, tikai, protams, nu jau bez konteksta ar 14. partijas konferences rezolūciju.)

Bet man no vietas gribas saukt, ka tā tak ir bijusi krāpšana un divkosība, kas brēktin brēc pēc taisnas tiesas.

Lai gan neesmu pārlicināta, ka šajā karā pret zemniecību padomju jurisdikcija maz saskata nozieguma sastāvu. Sak, ja jau «lielais lūzums» notika industrializācijas vārdā, tad atļauts zemniekam atņemt kā brīvību, veselību, pašcieņu un dzīvību, tā arī nolaupīt viņa personisko īpašumu.

Tomēr, par spīti visiem pasauli piesavināties kāro varmāku pūliņiem noārdīt robežu starp to, kas atļauts, un to, kas aizliegts cilvēku sabiedrībā, aizvien biežāk mēklējam rokā vērtības, kuras nespēj iznīcināt visuvarenais laiks.

Cik vienkāršs ir Antona Čehova pāris lappušu garais «Vecā dārznieka stāsts», bet kāda neviltota cieņa tajā jūtama pret cilvēku! Stāsta pamatā ir leģenda par kādas senas pilsētiņas iedzīvotājiem, kas palaiž brīvībā slepkavnieku, jo pilsētnieki nespēj ticēt tam, ka ļaundaris iedrošinājies pacelt roku pret cilvēku, kas visiem darījis tikai labu.

Sadursmē ar ļauno sabiedrībai jāprot saglabāt jūtu cēlsirdību un cieņu pret cilvēku.

Un cik savlaicīgs bijis Maksima Gorkija brīdinājums septiņdesmit gadus slēptajās «Nesavlaicīgajās domās»! «Lielā brīvības laime nedrīkst tikt aptumšota ar noziegumiem pret personību, citādi mēs nogalināsim brīvību paši ar savām rokām.»

Arī sniegā izmestais Andreja Platonova zemnieks teic savam apmuļkotajam tautietim tikpat pravietiskus vārdus: «Skatieties, tagad manis nav, bet rītu jūs nebūsiet.»

Ļauns izperina ļaunu, māca tautas gudriba. Bet Ekleziasts sludina, «kad ātri tā tiesa pār to ļaunu darbu netop nesta, tad ir cilvēka bērnu sirds iekš viņiem pilna ļaunu darīt».

Un Staļinam savas despotijas uzcelšanai kā ēst bija vajadzīgi tieši tādi ļaudis, kuru sirdis ir pilnas «ļaunu darīt». Divdesmitā gadsimta opričņina.

Diemžēl latviešu vēsturniekus uztrauc tikai fakts, ka, «sagatavojot kulaku izsūtīšanu, netika lietota diferencēta pieeja» (Jānis Riekstiņš). Nāk prātā, ka līdzīgas intonācijas var atrast 1919. gada revolucionāro publicistu darbos, kas, rakstot par «masu nošaušanām» Latvijā, bažījās, ka «labo sab.-polit. iespaidu un rezultātus no minētā revoluc. akta» mazina «diezgan pavirša personu izvēle priekš nošaušanas» (Ciņa, 1919, 20. apr.). Tā ka naivi cerēt, ka zemniecības iznīcināšanas traģēdiju kā «visā

valstī kopumā», tā Latvijā vēsturnieki vēlētos skatīt, piemēram, arī tiesiskuma aspektā.

Tikpat naivi cerēt, ka «atklātības garā» vēsturnieki beidzot atcerēsies NKGB komisāra Ivana Serova 1939. gada 11. oktobrī parakstīto pavēli¹ par kārtību, kādā notiks aresti un deportācijas suverēnajās Baltijas valstīs, «gudrā vadoņa un skolotāja» uzticamā rokaspuīša Molotova vārdiem runājot, «sakarā ar PSRS soļu realizēšanu pie mūsu rietumu robežām».

Vēsturnieku aizmirsts arī bendes Berijas kolēģis Augusts Eglītis, kuram bijusi iespēja strādāt kopā ar «vienu no lielākajiem nāves funkcionāriem pasaulē» (A. Antonovs-Ovsejenko).

Jādomā, ka, atrazdamies iekšlietu ministra postenī 1949. gadā, Augusts Eglītis taču nebija aizmirsis arī šķiru cīņas frontēs plecu pie pleca ar Lavrentiju Pavloviču rūdīto ieroču un asiņu brālību. Jeb varbūt viņa domas, Latvijā ierodoties, pēkšņi sāka «iet tikpat nepareizā virzienā» kā LPSR iekšlietu tautas komisāram 1940. gadā, bet pēc kara LPSR Valsts drošības ministram Alfonam Novikam? (Sk. A. Siliņa interviju ar A. Noviku «Lauku Avīzē» 1988. gada 9. jūlijā.)

Lai gan, manuprāt, Alfona Novika izpildība pavēlēm «no augšas» un tajā pašā reizē izsmalcināts estētisms un rūpes, lai novārgušie un skrandainie ieslodzītie no PSRS aerodromu būvdarbos nešokētu latviešu zemniekus, nūdien būtu pelnījušas augstāku novērtējumu...

Un vēl kāds oficiozajā historiogrāfijā pilnīgi neskarts aspekts, kuram pirmais uzmanību, uzstādamies radošo savienību plēnumā, pievērsis... nē, ne jau vēsturnieks, tautsaimnieks vai ekonomists, bet mākslinieks Juris Dimiters. Un proti: «...ja šodien kāds grib sacīt, ka Staļina industrializācija un kolektivizācija nodrošināja ekonomisko attīstību, tad tikpat labi var arī teikt, ka kanibālisms vislabāk nodrošina proteīna daudzumu uzturā.» Bet «tagadējo kolektīvo zemes apstrādāšanas veidu» runātājs pielīdzina gleznošanai ar otas otru galu. «Bez šaubām, tas ir iespējams un tādā veidā var pat sasniegt lielu meista-

¹ Sk.: *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920—1940, II. Stokholma, 1984, 521.—522. lpp.: «Faktiski ir sajaukti divi dažādi dokumenti, un šī instrukcija attiecas uz visiem Padomju Savienības iedzīvotājiem. [...] Deportāciju tehnisko kārtību uz 1939. gada 11. oktobra instrukciju pamata noteica sevišķa instrukcija nr. 2192, ko 1941. g. 21. janvārī parakstīja Ivans Serovs...» — *Red.*

rību un uzgleznot arī bildi. Bet tas prasa ārkārtēju piepūli un lieku enerģijas izšķiešanu. Ja tajā pašā laikā šo otu var apgriezt normālā stāvoklī un visu to pašu darīt ar prieku un mīlestību» (LM, 1988, 1. jūl.).

Pat cilvēks, kurš atver jaunu veikalu vai iegādājas biļeti uz teātri, pēc Karla Popera domām, mazā mērogā veic noteiktu sociālu eksperimentu. Arī visas mūsu zināšanas par sociālajiem apstākļiem balstās uz līdzīgā veidā iegūtas pieredzes. Turpretī utopiskās inženērijas piekritējs ir pārliecināts, ka tūlīt uz vietas jāpārveido visa sociālā struktūra. Tātad: ja gleznot ar otas otru galu, tad bez izņēmuma visiem. Bet agrārpolitikas, zemes iekārtošanas, uzlabošanas, kopšanas, ekonomisko likumu vietā — ģenerālisimusa komanda, «lielais lūzums», «vienlaidu kolektivizācija», «lopu apvienošana», maršs «ar pilnu tvaiku caur purvu» uz Leiputriju...

Un vietā arī Jura Dimītera atgādinātā Roberta Konkvesta līdzība par kanibālisma nozīmi cilvēka organisma nodrošināšanā ar proteīnu. Jo utopiskā metode, kā secina angļu filozofs, gan prasa neskaitāmus upurus, diemžēl tā nespēj mācīties no savām kļūdām... Par to, ka Karla Popera secinājumi uz smiltīm vis nebalstās, liecina arī kolektivizācijas vēstures fakti, to vidū visbriesmīgākie — tās vairāk nekā četrpadsmit miljonu dzīvības (Roberta Konkvesta dati), kas tika upurētas uz «lielā lūzuma» altāra. Terors kā brīnumlīdzeklis rezultāta iegūšanai sociālu-utopiskā eksperimentā. Un, dabiski, tad, kad galdiņš tomēr neklājas, pie kāķa tiek vilkti «kulaki», «budži», «tautas ienaidnieki», «imperiālisma aģenti», «buržuāzijas rokaspuīši», «oportunisti», «kaitnieki», «lopu maitātāji», «dedzinātāji», «antisociālistiski elementi», «ultranacionālisti» un citi ļaudis. Simptomātiski, ka no «aģentiem» un «elementiem» mudž pat ekonomisku diskusiju leksikā, bet, protams, tur, kur lamājas, nav vietas domu apmaiņai. Piemēram, kāpēc cilvēkam pavēl ticēt, ka tā piespiedu saimniekošanas forma, kas pati par sevi jau ir brēcošā pretrunā ar cilvēka dabu, tomēr darīs viņu laimīgu? «Pat vislabākie nodomi radīt debesis zemes virsū tikai veicina elles radīšanu, eļļi, kuru vienīgi cilvēks var radīt saviem līdzcilvēkiem.» Tas atkal ir Karls Popers.

Un vēl kāds jautājums. Kuros pasaules likumu krājumos kādam pilsonim vai pilsoņu grupai dotas tiesības izrakstīt laimes receptes pārējo ļaužu obligātai lietošanai? Cik rūgti savos memoāros «Dvēsele un maska» par krievu

gudriniekiem — visziņiem ironizē Fjodors Šaļapins, rakstīdams, ka «viņi zina, kā kuprainu kurpnieku pārvērst Belvederas Apolonā. Zina, kā iemācīt zaķi aizdedzināt sērkociņus; zina, kas vajadzīgs šim zaķim viņa laimei; zina, kas pēc divsimt gadiem būs vajadzīgs šī zaķa pēcnācējiem viņu laimei.» Un kā lai apšaubā Fjodora Šaļapina secinājumu, ka tieši šo obligātās laimes praviešu vizinības un nemaldīguma rezultātā «Brīvība» pārvērtās tirānijā, «brālība» — Pilsoņu karā, bet «vienlīdzība» noveda pie ikviena «pazemināšanas», kas iedrošinās pacelt galvu virs purva līmeņa» (Новый мир, 1988, № 5)!

Bet arājs, kas dzima, dzīvoja un mira zemes saldās varas auklēts un sargāts, tika izsakņots no tās un pārvērst valsts īpašumā. Divdesmitā gadsimta dzimtcilvēkā. Vislētākā darbaspēka neizslikstošajā rezervuārā.

Starp citu, vēstures zinātņu kandidāts Ojārs Niedre rakstā «Revolucionārā situācija 1940. gada jūnijā» (Cīņa, 1988, 12. jūn.) kā «smagu sitienu tautas masu dzīves līmenim» Latvijā vērtē pārtikas cenu celšanos no 1939. gada maija līdz 1940. gada maijam (biezpiens no 0,37 līdz 0,44 latiem par kilogramu, krējums no 1,09 līdz 1,27 latiem, sviests no 2,57 līdz 2,84 latiem, svaiga cūkgaļa no 1,25 līdz 1,48 latiem) un faktu, ka «laukstrādnieki pēc uztura izdevumu atskaitīšanas saņēma: vīrieši 46 latus mēnesī, bet sievietes 36 latus». Tāpēc pieļauju, ka Ojāra Niedres acīs tā apmaksas daļa, ko PSRS 1940. gadā par savu darbu naudā saņēma kolhoznieks un kas nesasniedza pat 5 rubļus mēnesī, un 33 rubļu lielā vidējā darba alga rūpniecībā nodarbinātajiem strādniekiem savukārt liecina par tautas dzīves līmeņa celšanos...

Ak, «divstāvu vēstures» raibie likoči un sūrās gaitas! Aizvien redzamāks dienas gaismā kļūst arī gadu desmitiem slēptais, noklusētais un viltotais. Šobrīd, kad mans pašdarbības vēsturnieces stāžs ir nedaudz garāks par vienu gadu, pārlasot Helmuta Kreicberga rakstu «Vēsture nav bezpersoniska» (LM, 1987, 17. jūl.), mani pārsteidz, ka autors, apbrīnojami labi informēts pat «par ārzemju latviešu sabiedrības vadošās elites attieksmi pret vēsturi», itin nekā nezina pateikt par Edgara Dunsdorfa, Arveda Svābes vai Edgara Andersona ieguldījumu Latvijas vēstures izpētē. Pieļauju pat varbūtību, ka tieši šo zinātnieku darbi neatbilst Helmuta Kreicberga alkām skatīt pagātni «tās dialektiskā attīstībā un sarežģītajās pretrunās». Bet ārzemēs taču izdoti arī daudzi nopietnu padomju vēstur-

nieku, politisku darbinieku un citu personu pētījumi, sarakste, atmiņas, dienasgrāmatas un apcerējumi, kas sniedz bezgala interesantu un bagātu materiālu pagātnes apzināšanai visā tās sarežģītībā, pretrunās un dramatismā.

Vai tad ārzemēs dzīvojošiem latviešu jauniešiem šīs grāmatas būtu tikpat nepieejamas kā mums savās mājās?

Bet pietiek izstudēt tikai krievu padomju vēsturnieka Antona Antonova-Ovsejenko darbu «Tirāna portrets», lai pārliecinātos, ka vēsture patiešām nav bezpersoniska, bezpersoniski ir tikai t. s. vēsturnieki.

Uz mirkli ieklausieties, lūdzu!

«Mūsu gadsimts ir bēdīgi slavens ar grandiozām banku, vilcienu, veikalu, kinozvaigžņu, rūpnieku aplaupīšanām, prezidentu noslepkavošanām. Gadsimta noziegums — klieudz katru reizi daudzu pasaules valstu avīzes un radio.

Taču visus šos noziegumus nevar pat salīdzināt ar Staļina noziegumu. Viņš prata vēsturiski īsā laikā atņemt zemniekiem zemi, strādniekiem rūpnīcas un atstāt kā vienus, tā otrus bez iztikas līdzekļiem. Viņš atņēma inteliģencei tiesības uz patstāvīgu jaunradi, nolaupīja tautām visas brīvības, pat pārvietošanās brīvību.

Tas tad arī ir gadsimta noziegums.»¹

Vai vajag vēl nepārprotamāk?

«Staļiniāde — tas ir vesels laikmets (nav jārūnā par staļinismu, bet par staļiniādi). Laikmets, kad uz Zemes notika visnežēlīgākā, visasiņainākā ļaundarība. Staļiniāde — politiskais bandītisms, kas pārvērsts par valsts politiku!»²

Tā ka, «atklātu un apzinātu dezinformāciju» (Helmuts Kreicbergs) meklējot, nav jāauj kājas pat uz Minsteri...

Gana ar to, kas sakrājusies, pašmāju dezinformatoriem visu mūžu spodrinot Staļina «politiskā bandītisma» baīso seju un ar noziedzības kauna zīmi apzīmogojot šī bandītisma upurus. Kas lasījis Ivana Akulova romānu «Kasjans Saltais» vai Borisa Možajeva darbu «Vīri un sievas», tas var salīdzināt, kāda attieksme pret zemniecības pretošanās kustību ir šiem rakstniekiem un kāda — «ģeniālā politika» sociālutopisko eksperimentu apoloģētiem. Bet Roberts Konkvests pārliecinājis mani: zinātniekiem, tāpat kā visiem cilvēkiem pasaulē, ir sirdis, un tās sāp. Lai gan tas, protams, ir dīvaini: kaut kur tālu Amerikā kā-

¹ Антонов-Овсеенко А. Портрет тирана. Нью-Йорк, 1980, с. 3.

² Turpat.

dam ārzemniekam sāp sirds, PSRS kolhoznieku «Bēdu ražu» vētījot...

Bet divaini tas šķiet tikai pirmajā brīdī. Pagājības ceļus staigājot, citā gaismā ieraugām arī tagadnes notikumus. Tik vien jau cilvēkam prieka zem saules kā viņa darbs, «jo tas ir viņa daļa». Tāpēc «patiesa mute pastāvēs mūžam, bet viena viltīga mute paliek acumirkli». Tāpēc ka viltus maizei agrāk vai vēlāk lemts pārvērsties zvīrgzdos.

Pēc garajiem represiju gadiem, nenieka no sava skurbā spēka nepazaudējusi, latviešu literatūrā atgriezusies Augstā dziesma zemnieka dzīvei un darbam vaigu vaigā ar zemi un debesīm — Edvarta Virzas poēma «Straumēni».

Un kur gan labāk nekā «Straumēnu» lappusēs tikt skaidrībā, cik augstas debesis bija pasaulei, no kuras tika izsakņots zemes kopējs!?

Jā, par spīti apstākļiem, kad, līdzīgi Okeānijas iedzīvotājiem, gadu desmitiem esam tikuši baroti ar vēsturi muļķiem, vēl turam par «dzīvām un priekš sevis derīgām» savu tēvu un vectēvu tiesības.

Vēl turamies Latvijas zemē un debesīs...

P. S. Bet «Lauku Avīzē» 1988. gada 3. martā Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretārs A. Briļs gandarīts konstatē, ka «Latvijas PSR ekonomika no daudzformu ekonomikas.. galīgi kļuvusi par vienformas ekonomiku» un «panākts pilsētas un lauku viendabīgums».

Savukārt «Литературная газета» 1988. gada 26. oktobrī uzskata par pieriešamu saviem lasītājiem atgādināt, ka abiem vadoņiem alternatīva 1939. gada rudenī neesot bijusi...

Svētais entuziasms

Pasaules tapšana atspoguļota kosmogoniskajos mītos: «Nebija tad vēl ne-esošā un nebija esošā», bija tikai kaut kas, kas «elpoja sevī un pēc saviem likumiem».¹

Kā un kur atspoguļojas nācijās tapšana? Vēstures grāmatās? Mākslas darbos? Varbūt ir jāpaiet ilgam laikam, lai to attēlotu tik himniski cildenu kā pasaules aizsākumus «Rigvēdā»,

Visi sākumi laikam ir vienādi. Tik līdzīgi, ka tiem par godu radīta sākuma filozofija Hēgeļa «Loģikas zinātnē». Ir vēl tikai nekas, bezkvalitatīvs, nenoteikts tiešums, kas tomēr pastāv un ir tapšanas potence un priekšnosacījums. Seko neesamības pakāpeniska pāreja esošajā. Atšķirīgi lielumi būdami, šie pretstati ir vienoti. Ir apstrīdama eleātu absolūtā neesamība, vairāk ticamības ir Heraklīta dinamiskajam «viss plūst, viss mainās». Tapšana ir mūžīga un universāla, jo «nekas nepaliek neesošs, bet pāriet savā citādībā, esošajā»². Iesākumam arvien piemīt nenoturīgs nemiers, kurš aprimst tad, kad tas ir pārgājis noteiktā, mierīgā rezultātā. Sākumam ir neatkārtojama loma — tas «turpina palikt visā sekojošajā un neizzūd no tā»³.

Sākuma apcerei, kādu to atļaujas lielas, sevi apzinājušās tautas filozofs, latviešiem nav pieticis ne laika, ne spēka. Turklāt vērotāja un darītāja pozīcijas arvien ir būtiski atšķirīgas. Tas vēl nenozīmē, ka ar laiku kāds neuzrakstīs ja ne filozofisku traktātu, tad varbūt latviešu nācijas tapšanas simfoniju.

¹ История всемирной литературы, т. 1. М., 1983, с. 216.

² Гегель Г. В. Ф. Наука логики, т. 1. М., 1970, с. 142.

³ Turpat, 148. lpp.

Pagaidām tās sākuma spilgtākais piemineklis ir to intelektu domas un darbi, kuri paši bijuši sākuma līdzautori un vēsturē ieguvuši jaunlatviešu apzīmējumu.

Viņu spēkiem 19. gs. vidū apzināta un attīstībā ievirzīta vēl viena, lai maza, tomēr nācija.

Nācija, pati attīstītākā un pašreiz pilnīgākā etniskās kopības izteiksme, nav tik vienkārša, lai tās būtību atklātu vienā, lai arī nevainojamā formulējumā. Tās pazīmju uzskaitījums: etnonīms, piederības apziņa, kultūra, psiholoģija, teritorija (vismaz sākumā) gan iezīmē šīs parādības kvalitatīvo virzienu, taču būtības atklāsmei laikiem ir vajadzīgs vēl kas; šis veidojums ir vēl jāpārdzīvo līdzīgi mākslas emocionāli katarsiskajai izjūtai. Ne velti mūsdienu nāciju pētnieki reizēm meklē atbildes nu jau klasiskajā Ernesta Renāna (1823—1892) lekcijā Sorbonnas universitātē 1882. gadā, kurā nācija raksturota kā garīgs princips, kā liela, saliedēta vienība, kas veidojusies no kopīgi nestiem upuriem pagātnē un no gatavības tos kopīgi nest arī turpmāk, nākotnē: «Nācija izsaka pagātni; kas attiecas uz nākotni, tā balstās uz vienošanos un skaidri izteiktu vēlēšanos turpināt dzīvi kopā. Nācijas eksistence ir pastāvīgs plebiscīts.»¹ «Kopā ciest, priecāties un kopā cerēt — visām šīm lietām ir daudz lielāka vērtība nekā stratēģiskas nozīmes robežlinijām.»²

Kopapziņa, kopsajūta, «kopīgais prāts» (Kronvalda Atis) — šie nāciju vienojošie subjektīvie elementi netop paši par sevi un nerada paši sevi. Tie ir radāmi kā Zeme latviešu teikā, kuras brīnumaino rašanos piemin vēlināks, bet tomēr organisks jaunlatviešu ideoloģijas piemineklis — Andreja Pumpura eposs «Lāčplēsis». «Sākumā nebija nekā. Bez gala tālumā mita / Tikai tas divainais atspīdums, no kā cēlušās visas / Lietas, — pats bez sākuma un bez gala...»³ Tad Dievs kopā ar Velnu, katrs pa savam, rada līdzenumus un kalnus no muklainā bezdibeņa dūņām.

Latviešu tautas nenoteiktais sākums, ko vēsturnieki saista ar cilšu konsolidāciju 15.—16. gadsimtā, gan pastāv, bet vēl nav augšāmcelts — kā nogrimušās pilis teikās. Ir jānosauc vārds, kādam jāsauc uz augšāmcelšanos. Jaunlatvieši, neliela latviešu inteligences saujiņa, kas

¹ Pēc.: Duchacek J. D. Nations and Men. N. Y., 1966., p. 75.

² Turpat, 75. lpp.

³ Pumpurs A. Lāčplēsis. R., 1988, 186. lpp.

izkaisīta lielās Krievijas un citu tautu plašumos, uzņemas šo apzināšanas un modināšanas darbu.

Kad Ernests Renāns lasīja savu slaveno lekciju Parīzē, latvietis Kronvalda Atis (1837—1875) vairs nebija starp dzīvajiem, taču viņa nācijas (tautas) priekšstati sasaucās ar Eiropā plaši pazīstamo vēsturnieku. «Tēvzemes mīlestībā» rodam detalizētu «kopīga prāta», šī tautas būtiskā raksturotāja, programmu, izsāpētu gadsimtu ilgajā atkarībā un praktiskajā tautas apzināšanās praksē pārbaudītu. Tajā ietilpst tēvzemes dabas un vēstures pazīšana, valodas cienīšana un kopšana, sentēvu ieražu atzišana, «tautas krietnāko dēlu» cieņā, godā turēšana. Milzīgais darbalauks pieprasa darītāju, kurš spēj aizstāvēt «savu godu, savu brīvību kā vien spēdams un zinādams, pat savas asins netaupīdams»¹. Kronvalda Ata programma sākas ar darītāja raksturojumu.

19. gs. vidū kopīgiem spēkiem tiek radīts tas viss, kas nācijai tās attīstītajā variantā neaizstājams, — sava dzeja, sava zinātne, sava izglītības programma, sava valoda visa jaunizveidotā nosaukšanai. Neviena nesūtīti, latviešu inteliģences godīgākie un talantīgākie prāti — Kaspars Biezbārdis, Juris Alunāns, Krišjānis Valdemārs, Krišjānis Barons un daudzi citi — uzņemas lomas šajā nācijas veidošanas darbā. Valstiskuma un suverenitātes ideja lai paliek turpmākajai paaudzei, sākumam vajadzīga visu kopapziņa un ticība kopbūtnes iespējām.

Andreja Pumpura nozīmīgākais devums šis tik svarīgās kopapziņas veidošanā ir eposs «Lāčplēsis» — lai latviešiem būtu viss, kā tautai klājas. Ja arī nav tautā sacerētu episku vārsmu, ko, līdzīgi somu ārstam Lenrūtam, savākt, tad ir tautas teikas, ir tautas dziesmas, ir ieražas. Un top savs eposs, tautas mentalitātes koncentrāts, tautas un dzejnieka kopdarbs.

Eposam ir simboliska nozīme tautu kopapziņā, bet simboli, kā zināms, vieno. Vieno karogs. Šis parastais neizturīgas drēbes gabals, kas pie karoga kāta nedroši piestiprināts, amerikāņa Roberta Peina vārdiem, pārstāv tautas kopīgos mērķus, tradīcijas, pasaules redzējumu, aizstāvību pret ienaidniekiem, mirušos un dzīvos: «Mūs pārņem nenoteikta mistērijas izjūta, redzot karogu lēnām nolaižam krēslas stundā.»²

¹ *Kronvalds A. Tagadnei. R., 1987, 53.—54. lpp.*

² *Pēc: Duchacek I. D. Nations and Men, p. 77.*

Arī eposs ir tautas identitātes simbols. Tas ir savdabīgs pierādījums tam, ka tauta bijusi pagātnē, ir tagad un būs nākotnē. Ne racionāli loģisks, bet emocionālā ticības formā izteikts. Tas vēlreiz apstiprina to, kas tautai kopīgs, apliecina un vieno. Lielām un mazām tautām — visām ir vienlīdz neaizstājami šie simboliskie nācijas eksistences pierādījumi.

Tie sākas ar tautas senuma liecībām. Ar **aizvēsturi un vēsturi**, cik nu gara un slavēna katrai tautai tā ir. Latviešiem vēstures ir krietni pamaz. Ir cilšu brīvības cīņas 13. gadsimtā, tām seko ilgs vēstures bezlaiks, kad tauta pārvērsta par atkarīgo bauru šķiru. Bet zemniecība, kā uzsvēris Roberts Vipers¹, arvien atradusies it kā viņpus vēstures. Tā gan šad un tad pieminēta zemnieku sacelšanās brīžos, bet tas tad arī gandrīz viss.

Nācijas tapšana nav iedomājama bez tautas vēstures apzināšanās. Turklāt šai vēsturē jābūt kādam faktam, kas apliecinātu slavenu, cienījamu tautas pagātņi. Nav tautas, kura savā vēsturē nebūtu spējīga uziet kādu cildēnu lappusi. Vieni to raduši vadoņu slavas pilnos karagājienos un uzvarās, citi valstiskajā varenībā, citi — reliģijās vai valodas sākumā utt.

Kur latviešu vēsturē rast cildēnu, kopsajūtā vienojošu un pašapziņu veicinošu faktu? Ir Garliba Merķeļa iesāktais brīvo latviešu un to virsaišu cildinājums 13. gadsimta atbrīvošanās un aizstāvības kaujās. To turpinot, Kronvalda Atis griežas pēc padoma pie vācu filozofa Fihtes un viņa darba «*Reden an die deutsche Nation*», kurā teikts, ka vēsturei nav jābūt tikai informācijas sakopojumam, notikumu hronikai, bet tai vajadzētu «mūs dīvaiņi aizgrābt un bez pašu nopūlēšanās viegli un nemanot mūs iecelt pašos senos laikos iekšā»², tai jābūt reizē Bibelei un Dziesmu grāmatai; nevis vēsturisko romānu bērnišķīgajam vieglumam, bet patiesībai, kas iedvesmo darbiem.

Andrejs Pumpurs seko šai norādei. Eposs neizceļas ar latviešu vēstures skaidrojuma savdabību: te tā pati austrumzemju izcelsme, brīva, laimīga pagātne, ar mēru poetizēta, jo nav nedz pamata aplam lepoties, nedz slēpt, «ko tie nelaimīgie vērdzināšanas laiki mums atnesuši»³, kurai seko cīņas zaudējums uz ilgiem gadsimtiem. Tiem cauri

¹ Sk.: *Vipers R.* Vēstures lielās problēmas. R., 1940, 126. lpp.

² *Kronvalds A.* Tagadnei, 60. lpp.

³ *Kronvalds A.* Tagadnei, 59. lpp.

saglabājusies no paaudzes uz paaudzi nodota atbrīvošanās doma. Par jaunlatvisko novatorismu uzlūkojams mūžīgās cīņas uguns atspīdums pilsdrupās un cerība, ka nāks tas brīdis, ko laikam tik skaidri jūt un uz to virza domājošā un tautu jūtošā inteligence.

Andreja Pumpura nopelns ir tas, ka pirmoreiz vēsturē tēlota **sava** tēvutēvu pagātne ar īpaši aizkustinošu bijību, saudzību un sirsnību, kā tikai savu var tēlot, kā tautas dziesmās gleznata sava tēva sēta. Vēsture ir augšāmceļama līdz ar nogrimušo Burtnieku pili, kuras tīstokļos tā iepazīstama. Taču vēstures pazišana nav pašmērķis. Tās uzdevums — modināt ilgajos verdzības gados zaudēto vīrestības garu — varoņgaru.

Andreja Pumpura nopelns ir jauna varoņtēla radišana, kas līdzinās un atšķiras no Garlība Merķeļa virsaiša Imantas. Līdzinās tāpēc, ka nāk no brīvajiem laikiem, jo priekšzīmes kareivji nerodas verdzībā; pēdējā rada tikai vergus un kalpus, kā domāja arī Kronvalda Atis.

Taču ir arī būtiskas atšķirības. Jaunlatviešu ideoloģijas ietekmē Lāčplēsis ir patiesi **tautas** varonis, kura pirmais un pēdējais bauslis, likteņa un paša lemts, ir kalpot tai. Virsaiši Imantā vairāk izceļas individuāla personība, kuras rīcība nav vien tautas idejas motivēta: «Cilvēka uzdevums ir būt taisnam: par to, kas nāks, lai nolemj dievi! Es cīnīšos!»¹

Lāčplēša tēlā viss pakļauts tautas idejai. Tautas varonis reizē ir un nav pats. Viņš drīzāk ir tautas varoņgara simbols un kā tāds neprasa individualizāciju. Kaut gan jaunlatviešu ideoloģija izceļ spilgtas patības vērtību un kaut gan uz to centrēta arī Andreja Pumpura cilvēka izpratne, kas izpaužas jo skaidri Lielvārda padomos, taču Lāčplēša tēls ir vairāk tautas spēka, apņēmības personifikācija, nevis īpatnis vai individuāla personība.

Lāčplēsis ir parasts un neparasts varoņtēls. Parasts ar savu neparastību — neparasto piedzimšanu, pārikdienišķo spēku, dievu labvēlības klātbūtni. Neparasts ar izteikto tautas ticību, kas nepārprotami ir jaunlatviskās ideoloģijas uzslāņojums tradicionālajam tautas teiku un pasaku varoņtēlam.

Viss, sākot ar Likteņtēva nolemtību un beidzot ar mīlestības zvērestu Laimdotai, Pumpura eposā ir tautas ticībā apstiprināts.

¹ Merķelis G. Virsaitis Imanta. R., b. g., 47. lpp.

Jēzum Kristum darbības motīvs ir ticība Dievam, bet Lāčplēša darbi izaug no citas — no tautas ticības. Tautas svētums jaunlatviešiem ir izteikts un savdabīgs varonības un krietnuma nosacījums. Tikai caur tautu var sasniegt cilvēcību. Tauta eposā ir līdz ticības augstumiem pacelta, radot jaunas reliģijas iespaidu.

Biogrāfijas un jaunlatviskās domāšanas sintēze Andrejam Pumpuram šad un tad pieļauj un pieprasa militāro terminoloģiju: eposa varoņi ir tēvzemes aizstāvības armijas kareivji, kuru būtība pakļauta vienam vienīgam tautas brīvības mērķim.

Līdzīgi tam, kā slavenie sentēvu darbi, gan nedetalizēti, iedvesmo varoņdarbiem eposa Lāčplēsi, arī pats eposa varonis kalpo tiem pašiem mērķiem 19. gadsimta latviešiem; tam jāatmodina krietni snaudošā tautas enerģija apzinātam pilnīgas atbrīvošanās karam.

Taču slaveniem darbiem arvien līdzī iet neslaveni, tikai to proporcijas katrreiz ir citādas. Senatne, tāpat kā tagadne, nav iztikusi tikai ar varoņiem vien. Vienlīdz ar Lāčplēsi Pumpurs rada varbūt latviskāko, nenoliedzami tipisko antivaroni Kangaru — šo pārdevības, nodevības, zemisku baiļu, pašlabuma un pērkamības iemiesojumu. Jānis Kalniņš šajā tēlā saskata pavisam jaunu, tautiskā romantisma laikmetam neraksturīgu dzejas iezīmi, uzsverot, ka «Kangars spilgtuma ziņā nav pārspēts arī vēlākajā latviešu literatūrā»¹.

Ipaša iedvesma dzejnieku vadījusi šī tēla radīšanā. Ne mazums līdzīga novērots latviskajā (un varbūt ne tikai tajā vien) ikdienā. Redzi saasina jaunlatviešu ideoloģijas augsto ētisko principu tīriba.

Kur nav tautas ticības, tur ienāk rāpulība, savtīgs pašlabums un vispretīgākā zemošanās, savu pašcieņu promaizmetot. Kur nav tautas mīlestības, tur, līdzīgi svētā Augustīna labā neesamībai, sev vietu rod ļaunums. Nekrietnums ir tautas idejas neesamība. Kangara zemiskuma saknes baro tautas ticības neesamību. Vienaldzībā pret latvietību, šo jaunlatvisko veidojumu un mākslas darbu, Kangars Baltijas zemē ir vienlīdz gatavs balstīt gan vācieša Diteriha viltīgos plānus, gan ievest igauņu milzi varoņu nomaitāšanai, jo pats šim darbam par vāju. Kangaram nav aizspriedumu pret darījumiem ne ar vienu

¹ Kalniņš J. «Lāčplēsis» sava laika kultūrvēsturiskajā situācijā. — Karogs, 1988, № 9, 10. lpp.

tautu. Sajā ziņā viņu var uzlūkot par internacionālisma paraugu. Taču vienaldzība pret savu tautu šādam internacionālismam atņem cildenumu un auglību.

Ar Kangara nodevīgo vienaldzību pret tautu Andrejs Pumpurs vēlreiz pārbauda jaunlatvisko nacionālismu kā visa krietnā un tikumiskā nosacījumu. Dihotomijā — ar vai pret savu tautu — izšķiras ne tikai tautas, bet arī morālo vērtību liktenis. Minētā dihotomija ir jaunlatviskās vērtību hierarhijas pamatkritērijs. Droša, atklāta, vīrišķīgi izteikta mazas, topošas tautas mīlestība un gļēvs nodevēja prāts, tautas ticīgie un atkritēji ir galvenās vērtējuma kategorijas jaunlatviešu un arī Andreja Pumpura ideoloģijā.

Savā noteiktībā un pabeigtībā Kangars ir nepabeigts, ļaujot katram laikmetam tajā ielikt savu saturu — nesavtīgu ideju lielums un pašlabuma maziskums vēsturiski ir mainīgs. Velns jau sākumā arī «..bija .. paklausīgs Dievam / Visās lietās un nebija ļaunumā atkritis», tikai «domāja .. pats uz labumu savu»¹. Labais un cilvēciskais neiesakņojas šajā sausajā un neauglīgajā pašlabuma augsnē.

Citādi ir ar otru tautas nodevēju Kaupu, kuram maz kas kopīgs ar Kangaru, šo ««bālo, iztrūkušos» cilvēku, ko Likcepure nekļūdīgi un psiholoģiski pamatoti izraugās saviem sātana nolūkiem. Kaupam savas zemes dievus aizsedz citas ticības un tās dieva valstības plašums, kas Romā ieraudzīts. Jaunās ticības un tās ārējās atribūtikas pārņemts, viņš nespēj cienīt savu mazo zemīti un tās pieticīgos dievus. Kaupa ir svešas ticības upuris ar tās abstrakto, cilvēciski lielo brālības un mīlestības ideju, kas tajā pašā laikā un turpat acu priekšā pārvēršas savu tautasbrāļu nodevībā. Atkal tas pats krietnuma pārbaudes mērs — spēja būt kopā ar savu tautu.

Varoņus vai antivaroņus Andrejs Pumpurs nerāda hamletiskās šaubās. Pārāk skaidrs ir mērķis un darāmais darbs gan tad, 13. gs., gan tagad, 19. gadsimtā. Viņi ir simboli un pilda savas simboliskās funkcijas, iedvesmojot tautas darbiem un atturot no zemiskuma.

Stiprinot tautas kopapziņu, Andreja Pumpura eposā atspoguļots vēl viens nācijas pamatakmens — **tautas tradīcijas** — dziesmas, teikas, ieražas, dievi. Tās neaizmirst,

¹ Pumpurs A. Lāčplēsis, 186. lpp.

neatmest, saudzēt un godā turēt — tas nav ārējās atribūtikas tautiskums un ārīškība, bet tas pats ticības apliecinājums. Līdzīgi Garlībam Merķelim Pumpurs eposā plaši tēlo Ligo svētkus. Detalizēti sīki, ar etnogrāfa rūpību aprakstīta veļu gaidīšanas godbijība un svētums. Teikas, tautasdziesmas ir arī paša eposa sastāvdaļas.

Mīti un dievi allaž apliecina pašus senākos tautas aizsākumus. Latviešiem nav īpaši veicies ne ar vieniem, ne otriem. Varbūt aizmirsti, varbūt svešas ticības iznīdēti, vai arī tiem vajadzīgi savi priesteri, jo masas spēj rituālā saglabāt tikai kādus ikdienišķus un vienkāršākus sistēmas fragmentus. Mītisko dievu fragmentārisms apgrūtina tautas dievnama atjaunošanu, tāpēc palīgā tiek saukti iespējamie Baltijas dievi, un, par spīti visam, arī «Lāčplēsis» līdzīgi seno tautu eposiem var sākties ar dievu sapulci.

Nepārprotama ir latviešu eposa dievu daba: viņi pārstāv dabas varenākos spēkus, kas veicina auglību un dzīvību. Reizēm šos Andreja Pumpura uzskatus par dievību, kas meklējama dabā, skaidro kā panteismu. Taču šķiet, ka filozofiskā panteisma — dievs ir daba — uzskatiem eposs gluži neatbilst. Tam maz līdzības ar Džordāno Bruno vai Spinozas panteismu. Andreja Pumpura dievi nav daba, viņi tikai nāk no tās un personificē tās spēkus. Dzejolī «Mūsu dievi» Andrejs Pumpurs norāda, ka dievi nav ne augstās skolās, ne filozofu mācībās apgūstami. Viņi nav daba, bet pārstāv dabas spēkus. Lielvārds Lāčplēsim māca, «cik tuvu dievība parādās dabā / Iekš viņiem vareņiem, brīnišķīgiem spēkiem / Debešos, ūdenī, mežā un laukā»¹. Tā ir senas zemkopju tautas panteona īpatnība, ko nedrīkst jaukt ar filozofisko panteismu, kas gan Renesanses domātājiem, gan Spinozam ļauj maskēt neticību kristīgās reliģijas dieva visspēcībai.

Andreja Pumpura eposs ir **mazas** tautas nacionālās apziņas sastāvdaļa. Maz pētīta nacionālās piederības — mazas vai lielas tautas — ietekme uz mākslinieka, zinātnieka, filozofa, politiķa pasaules uzskatu. Bet iespējams, ka zemapziņa glabā arī mazas vai lielas tautas kontekstu. Tā, piemēram, pasaulslavenā mitu pētnieka Mirčā Eliades, pēc izcelsmes rumāņa, ideju par pastāvīgo atkarotošanos mītos un vēsturē mēdz skaidrot ar viņa sākotnējo piederību mazai tautai; tikai lielas tautas bez psiholoģiskiem aizsargmehānismiem atklāti var atļauties vēsturiskā

¹ Pumpurs A. Lāčplēsis, 153. lpp.

neatgriezeniskuma uzskatu, kamēr mazām tautām tas tikai pastiprina nedrošību un bailes no iespējas izzust šajā lineārajā vēstures kustībā uz priekšu. Atgriešanās ideja raisa lielāku drošību un cerību uz palikšanu. «Viņš bija rumānis,» par Mirču Eliadi raksta O. Caļikova, «tās tautas dēls, kurai nejauši ģeogrāfiskie apstākļi uzspieduši «mazas tautas» likteni, t. i., tautas, kuras dzīvība un bojāeja izsenis uzlūkota tikai par epizodi lielo civilizāciju un ideoloģiju vēsturiskajā cīņā.»¹

Andreja Pumpura dzīves laikā latviešu tauta vēl nav pat epizode, jo tā vēl nav nācija. Tai jāklūst par tādu, un vajadzīga stipra ticība, lai tapšana piepildītos. Varbūt mazas tautas konteksts skaidrāk izceļ jaunlatviskās ticības nozīmi. Griba, ticība ir vienīgais spēks, kas var kompensēt un kam ir jākompensē mazas tautas epizodiskā stāvokļa realisms. Ticībai jāpārvar iespēju dramatiskais reālums.

Gribai un ticībai jāienāk ikviena latvieša apziņā, tikai tad uzdevums pa spēkam. Visiem ir vienādas izvēles iespējas — Kangaram, Kaupam, Spīdalai. Ar vai pret tautu — tas izšķir ne tikai cilvēka, bet galu galā arī tautas likteni.

Jaunlatviešu svētā entuziasma laiks, kā visu intensīvu jūtu laiks, nebija ilgstošs. Pacēlums pārdesmit gados noplaka. Viens pēc otra mūžībā aizgāja spilgtākie jaunlatviešu ideologi — Kronvalda Atis, Auseklis. Andrejs Pumpurs astoņdesmito gadu beigās jūta šo paisuma noplakšanu — remdenā laika iestāšanos, bet var pienākt arī aukstais. Kas paildzināja eposa radītāja entuziasmu? Tēvzemes tālums, karavīra gaitās esot, personības īpatnība vai ticības vienmērība un noturība? Bet varbūt filozofisks miers, kas pavada apziņu, ka viss ir pārejošs, kā tas atklājas jūras analogijā dzejoļu krājumā «Tēvijā un svešumā» ievadā 1889. gadā: «...šāda tautas pacelšanās neiet vienādiem, mēreniem soļiem uz priekšu; tā iekustas, viļņojas, saceljas kā bangota jūra, līdz kamēr iestājas klusums.»² Varbūt arī viņā, tāpat kā tautasdziesmās, ar nebeidzamajiem laiku griežiem mita mūžīgās atgriešanās ideja: «Karstas, remdenas un aukstas laika starpas ir tautu attīstības likumsakarības; ikkatrai laika starpai ir

¹ Элиаде М. Космос и история. М., 1987, с. 256.

² Pumpurs A. Raksti 2 sēj. R., 1925, 1. sēj., 157. lpp.

savi notikumi, kas uz laikiem paliek ļaužu atmiņā, un visas kopā tās satver tautas vēsturi, viņas raibo mūžu.»¹

Atsevišķi ideoloģiju pētnieki atzīst, ka ideoloģija vispār un nacionālā īpaši pēc savas iedarbības ir līdzīga reliģijai. Tā ietver noteiktus svētumus, ko pavada pielūgsmes, bijība, ticība. Latvieši, kuriem, šķiet, tā īsti nav piemītis reliģiju vai ideoloģiju fanātisms (te liela nozīme varmācīgai reliģiju un ideoloģiju uzspiešanai), arvien dziļi sevī un kultūrā glabājuši ticības spēju. Sikstajai pagāniskajai auglības, dzīvības un pasaules saskaņas ticībai 19. gs. pievienojas tautas ideoloģija jeb nacionālisms, kas 20. gadsimta beigās tiek atzīts par vienu no stiprākajiem politiskajiem spēkiem uz pasaules politiskās skatuves vispār.

Ticība var būt dažāda: vienojoša un šķeļoša, iluzora un reāla, dabiska un mākslīgi uzkurināta. Ir ticības, kas ļaunākas par neticību, ja tajās dominē naida ideoloģija. Jaunlatviešu tautas ticība bija tīra un humāna. Tā nevienu neapdraudēja, tā tikai pieteica taisnīgas tiesības uz tēvzemi vienam miljonam latviešu. Nekā utopiska, nekā pārdabiska šajā ticībā nebija.

Andrejs Pumpurs bija viens no jaunās ticības stiprinātājiem tautā: neviena reliģija nav iztikusi bez saviem praviem. Tautas ideja ir māņi tikai tiem, kas sev un acumirklim dzīvo, — tā bija viņa pārlicība. Šo ticību un pārlicību nācījas filozofijā pārņēma Rainis. To turpina mūsdienu tautas tiesību cīnītāji.

¹ *Pumpurs A. Raksti 2 sēj., R., 1925, 1. sēj., 158. lpp.*

Ceļā uz valodu likumu

Kāpēc jautājums par valodu likumu rod vietu «Kritikas gadagrāmatā»? Vai tas pieder pie literārās dzīves norišu atspoguļojuma? Tā taču ir galvenokārt lingvistiska un juridiska problēma! Un tomēr — tas, kāda latviešu valodai būs vieta Latvijā citu valodu vidū un kādas iespējas būs latviešu valodas lietošanai un attīstībai, būs pamatnosacījums ne vien latviešu literatūras un kritikas tālākajai attīstībai, bet pat visas mūsu tautas un tās kultūras pastāvēšanai. Turklāt viss, kas aizvadītajā gadā runāts un rakstīts par valodu, ir vistiešākā kritika par to stāvokli, kādā nonākusi, resp. novesta latviešu valoda, arī kritika par to, kas darīts un ko joprojām dara gan latviešu valodas aizstāvji, gan tie, kuriem šī valoda sagādā tikai neērtības.

Latviešu valodai, ko vairāk nekā 1,34 miljoni latviešu runā savu senču gadu tūkstošiem apdzīvotajā teritorijā, ir senas saknes. Tā ir viena no divām dzīvajām baltu valodām un indoeiropiešu valodu saimes valodu vidū ievērojama ar to, ka abas šīs baltu valodas — latviešu un lietuviešu — ir saglabājušas daudz senisku īpatnību, kādas nav vairs nevienā citā indoeiropiešu valodā. Tāpēc baltu valodām tik lielu uzmanību pievērš vēsturiski salīdzināmās valodniecības speciālisti visā pasaulē.

Smaga un ērkšķaina bijusi latviešu valodas gaita cauri gadsimtiem. Mazo, bet skaisto, ģeogrāfiski nozīmīgo zemi Baltijas jūras krastā iekārojuši daudzi. Tajā valdījuši gan vācu krustneši un baroni, gan krievu cari, zviedru karaļi un poļu paņi, katrs iekarotājs nācis ar savu ticību, likumiem un spēku un centies pārmākt sīksto, darbīgo latviešu tautu, padarīt tās zemi par savējo.

Jo vairāk pieaugusi civilizācija, jo daudzveidīgākiem līdzekļiem mēģināts iznīcināt latviešu tautu. Ko nevar panākt ar uguni un zobenu, to var censties izdarīt ar pārtautošanu, ar viltu vai «zinātniskām» teorijām. Pagā-

jušā gadsimtā augstu vilni sita pārvācošanas, pēc tam pārkrievošanas mēģinājumi. Tad simtiem tūkstošu latviešu tika iznīcināti karos un revolūcijās, desmitiem tūkstošu izsūtīja no Latvijas zemes, centās izšķēdināt citās tautās. Un tomēr latviešu tauta un tās valoda izdzīvoja. Ilgus gadsimtus to sargāja un kopā turēja tautasdziesma, tad ar lielo atmodas vilni to godā cēla jaunlatvieši, pārādot šās valodas senās, stiprās saknes un spēcinošā tautā ticību savai nākotnei. Sevišķi nozīmīgs latviešu valodai bija laiks, kad latviešu valoda bija valsts valoda neatkarīgā Latvijas valstī, kur to lietoja visās dzīves jomās — gan valsts pārvaldē, gan sabiedriskajās organizācijās, gan izglītībā un zinātnē. Pilnveidojās latviešu valodas izteiksmes līdzekļi, radās vispusīga zinātniskā terminoloģija, nacionālā valodniecība. Galvenokārt ar J. Endzelīna latviešu valodas gramatiku «*Lettische Grammatik*» (1922) un J. Endzelīna un K. Milenbaha «Latviešu valodas vārdnīcu» latviešu valoda kļuva pazīstama pasaules zinātnē.

Taču pēdējos gadu desmitos, kad Latvija kļuvisi par PSRS savienoto republiku, sakarā ar nepamatoti forsēto rūpniecības attīstību un nemitīgo darbaspēka ieplūšanu no citām republikām latviešu valodai Latvijā paliek arvien mazāka vieta. Arvien vairāk republikas iedzīvotāju saziņai tiek izmantota starpnacionālās saziņas valoda — krievu valoda. Oficiāli pastāvošā divvalodība ir vienpusīga, jo krievu valodu prot četras piektdaļas latviešu, bet latviešu valodu tikai nepilna ceturtdaļa cittautiešu. Tā kā daudzās iestādēs, uzņēmumos un citās darbavietās strādā pārsvarā latviešu valodas nepratēji, praksē nesamērīgi plaši tiek izmantota krievu valoda — pat republikas vadības un daudzu iestāžu un uzņēmumu dokumentācijā; to maz lieto oficiālās sanāksmēs un sarīkojumos.

Kaut arī latviešu valodā ir labi izstrādāta terminoloģija, daudzās zinātnes nozarēs pārsvarā lieto krievu valodu; ne visās specialitātēs augstāko un vidējo speciālo izglītību var iegūt latviešu valodā.

Šāds stāvoklis satrauc, bet ilgi par to nebija iespējams runāt. Tagad, kad sabiedrība pārkārtojas, atklātuma un patiesuma gaisotnē radās iespēja istajā gaismā aplūkot arī latviešu valodas un latviešu nācijas sāpīgās problēmas. Spilgti tās tika izgaismotas Latvijas PSR radošo savienību kopīgajā plēnumā 1988. gada 1. un 2. jūnijā (sk. LM, 1988, 1. jūlijā). Tajā arī izskanēja prasības pēc valsts valodas statusa latviešu valodai. Tas ir viens no

veidiem, kā saglabāt valodas dzīvo lietojumu, tās tiesības citu valodu vidū nācījas etnoģenētiskajā teritorijā.

Valodas eksistencei un izaugsmei ir nepieciešami apstākļi, kuros tā varētu ne vien eksistēt, bet arī sekmīgi attīstīties. Valodai nepieciešamas prasības pēc tās pilnīguma un bagātības izmantošanai visās sabiedriskās dzīves, kultūras un ražošanas jomās, nepieciešamas valodas potenci realizēšanas iespējas. Bet tālab valodai nepieciešams arī oficiāls atbalsts, juridiski nodrošināta aizstāvība.

Ievērojot latviešu valodas apdraudēto eksistenci, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 1988. gada 1. jūlijā izveidoja darba grupu priekšlikumu izskatīšanai par Latvijas PSR Konstitūcijas un citu republikas likumdošanas aktu pilnveidošanu sabiedrības demokratizācijas un Tautas deputātu padomju darba uzlabošanas jautājumos. Viens no šās darba grupas uzdevumiem bija izskatīt jautājumu par latviešu valodas statusa noteikšanu. Darba grupa saņēma 9385 vēstules, ko bija rakstījušas gan atsevišķas personas, gan ģimenes, gan visdažādākie darba kolektīvi un arī ļaudis pēc dzīvesvietu kopības, un 354 280 parakstu apliecināja tautas gribu, lai latviešu valodai tiktu piešķirts latviešu etnoģenētiskajā dzimtenē valsts valodas statuss. Tā bija arī pati lielākā sabiedrības aptauja, kāda līdz tam bija pieredzēta Latvijā (pat pārspēja aktivitātes ziņā atsaucību nacionālās simbolikas jautājumā, kurā savas domas bija izteikuši 110 000 parakstu autori). Šo tautas gribu atbalstīja republikas tautas deputāti un, Latvijas PSR Augstākās Padomes sesijā 1988. gada 6. oktobrī vienprātīgi balsojot, oficiāli nostiprināja latviešu valodu par valsts valodu Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas teritorijā. Ar to bija apliecināts, ka valsts — suverēnā Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika — ņem latviešu valodu savā aizsardzībā un rūpējas par tās pilnvērtīgu lietošanu visās valsts un sabiedriskās dzīves jomās un garantē arī tās aizsardzību. Par šādu lēmumu savas domas bija izteikuši dažādu sociālo slāņu un vecumgrupu ļaudis, turklāt ne tikai latvieši, bet arī dažādu citu Latvijā dzīvojošo nacionalitāšu pārstāvji.

Valsts valodas statusa piešķiršana latviešu valodai ir likumsakarīga visas PSRS politiskās situācijas un sabiedriskās aktivitātes reanimācijas procesu izpausme laikā, kad daudznacionālā Padomju zeme sāk nomest staļinisma un stagnācijas važas, kad atgriežas pie atklātas un taisnīgas sociālo, ekonomisko un ideoloģisko

problēmu risināšanas. Tai pašā laikā kā Latvijā nacionālo valodu jautājums asi izvirzās arī citās padomju republikās. Valsts valodas statuss ir piešķirts igauņu valodai Igaunijas un lietuviešu valodai — Lietuvas Padomju Sociālistiskajā Republikā, daudzās citās republikās uzsākta aktīva darbība nacionālo valodu tiesību izcīņā. Par to liecina gan centrālā prese, gan informācija no savienotajām un arī daudzām autonomajām republikām. Tā, piemēram, prasība pēc valsts valodas statusa piešķiršanas izvirzīta baltkrievu valodai, jo 7 miljonu baltkrievu tauta dzimto valodu lieto tikai daiļliteratūrā un ģimenē, galvenokārt laukos; republikas galvaspilsētā ir tikai 2 vispārīzglītojošās skolas ar baltkrievu mācību valodu, augstāko izglītību Baltkrievijā var iegūt tikai krievu valodā. Arī moldāvu, kazahu, tadžiku, ukraiņu valodai ierosināts piešķirt valsts valodas statusu attiecīgajās republikās. Satrauktas balsis presē skan par komi, kalmiku, karēļu, jakutu valodas likteni, kur tāpat divvalodība ir tik vienkopusīga, ka dzimtā valoda nīkst un zaudējusi prestižu pat savas tautas acīs, no tās ļaudis sabiedrībā sākuši vairīties, tādējādi nolemjot savu valodu piepulcināt tiem vairākiem desmitiem PSRS tautu valodu un etnosu, kas zudušas laikā no 1926. gada tautskaites līdz 1979. gadam. Ir sāpīgi lasīt par mazajām ziemeļu tautām, kuras vairs nespēj pilnvērtīgi izmantot dzimto valodu mākslinieciskajā jaunradē. V. Ogrizko apcerē par turienes jaunajiem rakstniekiem¹ stāsta par Surgutas skolotāju, kura dzimtajā hantu valodā gan uzrakstījusi drāmu, bet ar tik niecīgu vārdu krājumu, ka nespēj atklāt savas tautas būtiskās problēmas un psiholoģiskās nianšes. Raksta autors min arī jaunu eskimosu dzejnieci, kura, apdzejojot Gagarina kosmisko lidojumu saistījumā ar eskimosu leģendu par Piena Ceļu, tēlus izjūt saskaņā ar eskimosu uztveri, bet nespēj to izteikt krievu valodā, tāpēc no skaistajām leģendām krievvalodiskajā dzejā iznāk tikai shēmas. Pēc ilgajiem stinguma gadiem sākoties lielajai atmodai visās Padomju valsts tautās, rodas cerība uz nākotni arī iespējami visām valodām. Te reālu pamatu varēs dot akademiķa D. Lihačova izvirzītā mazo tautu aizsardzības programma. (Sk.: Дружба народов, 1988, № 5.)

Taču valodu pilntiesīga pastāvēšana un nešaubīga aizstāvība jānodrošina ar juridiskiem līdzekļiem. V. I. Leņins,

¹ Sk.: Учительская газета, 1989, 28 февр.

vērtēdams valodu situāciju cariskajā Krievijā un izvirzīdams nacionālo attiecību programmu jaunveidojamajai Padomju Sociālistisko Republiku Savienībai, rakstīja: «. jāpieņem visstingrākie noteikumi par nacionālās valodas lietošanu cittautilību republikās, kas ietilpst mūsu savienībā, un šie noteikumi jāpārbauda sevišķi rūpīgi. Nav šaubu, ka ar dzelzceļa vienotības iegāšanu, ar fiskālās vienotības iegāšanu un tamlīdzīgi pie mums ieviesīsies milzums tīri krieviska rakstura ļaunprātību. Cīņai ar šīm ļaunprātībām būs vajadzīgas sevišķas izgudrošanas spējas, nerunājot jau par to, ka tiem, kas šo cīņu sāks, būs jācīnās no visas sirds. Šeit būs vajadzīgs sīks kodekss, ko kaut cik sekmīgi sastādīt spēj tikai nacionāļi, kas dzīvo attiecīgajā republikā.» (Raksti, 36. sēj., 557. lpp.)

Lai izstrādātu šādu kodeksu, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 1988. gada 27. oktobrī izveidoja komisiju. Šai komisijā bija 24 locekļi — dažādu nacionālītašu un profesiju pārstāvji, pārsvarā juristi un valodnieki. Komisijas izstrādāto Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likuma projektu, gan ar dažiem grozījumiem un papildinājumiem¹, LPSR Augstākās Padomes Prezidijs 1. februārī nodeva tautas apspriešanai (Cīņa, 1989, 1. febr.).

Projekta autori bija iecerējuši likumā skart ne tikai latviešu valodas tiesības un lietošanas noteikumus, bet arī runāt par citu Latvijas iedzīvotāju valodu tiesībām, nosakot par pamatprincipu cieņpilnu attieksmi pret visām valodām. Tāpēc arī likuma nosaukums «Latvijas PSR Valodu likums». Tomēr prioritāras tiesības viscaur atzītas republikas pamatnācijas valodai — latviešu valodai. Ņemot vērā reālo situāciju, noteikta vieta likumā bija paredzēta krievu valodai kā federatīvo attiecību valodai un — līdzās latviešu valodai — vienam no visvairāk lietotajiem starpnacionālās saziņas līdzekļiem. Par valsts varas un valsts pārvaldes valodu, kā arī republikas visu iestāžu, uzņēmumu un organizāciju darba un lietvedības valodu suverēnajā republikā, bez šaubām, jābūt valsts valodai. Valodu likums paredz demokrātiskas tiesības pilsonim brīvi izvēlēties valodu — latviešu vai krievu —, griežoties gan pie valsts varas un valsts pārvaldes, gan citām iestādēm, uzņēmumiem un to amatpersonām.

Pēc Valodu likuma projekta publicēšanas sākās inten-

¹ Par to sk.: PJ, 1989, 9. febr.

sīva tā vērtēšana. Par likumprojektu rakstīja vēstules ar priekšlikumiem gan LPSR Augstākās Padomes Prezidiumam, gan radio un televīzijai, gan laikrakstu un žurnālu redakcijām. Kā no latviešu valodas, tā no citu valodu runātāju puses bija gan konkrēti priekšlikumi, gan asi iebildumi. Daudz arī visdažādāko emociju un cīņas paņēmieni.

Daudzi latviešu valodas runātāji atbalsta Valodu likuma projektu un izteic savas domas par likuma uzdevumiem, par tā veidošanas principiem, atzīst šāda likuma nepieciešamību. «Jaunajam likumam jābūt kodolīgam, konkrētam, mērķtiecīgam un tādām, kas virza uz noteiktu darbību. Tas nedrīkst kļūt par kārtējo dokumentu, kas nedarbojas,» raksta inženieris I. Ozoliņš no Ogres.

Un daudzi vēstuļu autori tomēr atzīst, ka pašreizējais likumprojekta variants viņus neapmierina, un dod daudz vērtīgu priekšlikumu, pat veselus likumprojektu variantus.

Kā jau varēja sagaidīt, likumprojektā daudz trūkumu saskata gan tie, kas tajā gaidīja daudz stingrāku pozīciju latviešu valodas tiesību reglamentēšanā, gan tie, kam šķita, ka latviešu valodai dotas nepieņemami lielas tiesības. Liela daļa latviešu likumprojektu pamatos atzīst par pareizu, bet daudzi uzskata to par pilnīgi nepieņemamu. Dzejnieks Knuts Skujenieks, piemēram, atzīst, ka likumprojekts apvairo latvieti un tas ir pārveidojams tā, lai nepaliek akmens uz akmens (LM, 1989, 18. febr.); arī Latvijas radošo savienību Kultūras padome uzskata, ka šis likumprojekts «latviešu valodas ceļu uz nebūtību aizšķērsot nav spējis» (LM, 1989, 25. febr.).

Latviešu lasītājos visvairāk iebildumu izraisījis likumprojekta 14. pants, kura 4. daļa ir pilnīgā pretrunā ar šā Valodu likuma pamatprincipiem un pieļauj tām iestādēm, kuras iekšējā lietvedībā lietojušas krievu valodu, to darīt arī turpmāk un arī sarakstē ar valsts varas un valsts pārvaldes orgāniem lietot krievu valodu. Šāda krievu valodas lietojuma reglamentēšana var būt liktenīga latviešu valodai, jo dos iespēju izvērsties un nostiprināties centrālajiem resoriem, kuri ignorēs valsts valodu Latvijā. Visai vienprātīgs protests bija arī pret likumprojekta 12. pantu, kas nekritiski pārņemts no Latvijas PSR Konstitūcijas un, nosakot par tiesvedības valodu attiecīgās teritorijas iedzīvotāju vairākuma valodu, faktiski daudzās Latvijas apdzīvotajās vietās, īpaši lielākajās pilsētās, noliedz latviešu valodas lietošanu tiesvedībā. Vairums vēstuļu autoru

izteikuši savus iebildumus pret likumprojekta 21. pantu, kurā, runājot par augstākās un vidējās speciālās izglītības iegūšanu krievu valodā, nav precizēts jēdziens «atbilstoši vajadzībām», — te nepieciešams uzsvērt, ka vērā ņemamas tieši republikas vajadzības, bet nevis atsevišķu personu vai ārpusrepublikas resoru vajadzības.

Daudz pārdomu un iebildumu izraisījis jautājums par valsts valodas lietošanas nepieciešamību vai noraidījumu Bruņotajos Spēkos un to sistēmā — plaši izskan doma, ka savai vietai šai sistēmā vajadzētu būt arī latviešu valodai — vismaz saziņā ar republikas civilpersonām un iestādēm. Toties vienprātīgs bijis atzinums, ka visiem tautas deputātiem mūsu republikā jāprot valsts valoda. So prasību plašāk pamatojuši Rīgas 4. juridiskās konsultācijas darbinieki, minot 3 galvenos apsvērumus: «. . a) ja deputāts (kandidāts), dzīvojot Latvijas PSR, nav iemācījies latviešu valodu, tas norāda, ka viņu maz interesē latviešu tauta, tās kultūra, un līdz ar to deputāts nevarēs ne izjust, ne izprast latviešu tautas intereses un sāpi un aizstāvēt to; b) nevar izslēgt iespēju, ka deputāts nav spējīgs iemācīties latviešu (arī krievu) valodu, tādā gadījumā viņš nevarēs vispusīgi pildīt arī deputāta pienākumus; c) no Valodu likuma projekta izsecināms, ka tautas deputāts ir mazāk nozīmīga persona kā, piemēram, pārdevējs, sadzīves pakalpojumu, komunālās saimniecības un citu nozaru darbinieki, kuriem jāprot latviešu valoda.»

Virkne iebildumu un priekšlikumu ir par likumprojekta 4. sadaļu, kas attiecas uz valodu aizsardzību — galvenokārt attiecībā uz valsts valodas tulkojuma nepieciešamību krievu valodā dažādos uzrakstos, izkārtņēs, zīmogos, spiedogos, veidlapās un tamlīdzīgos lietišķajos tekstos. Daudzi likumprojekta vērtētāji atzina, ka tulkojums prasīts nevajadzīgi daudz. Ir arī daudz sikāku iebildumu un daudzi redakcionāli labojumi.

Pats svarīgākais iebildums, kas attiecas uz LPSR Augstākās Padomes Prezidija Lēmuma projektu par Valodu likuma spēkā stāšanās kārtību, ir nesamērīgi ilgais laikposms, kas noteikts pārejai lietvedībā uz valsts valodu Daugavpils, Krāslavas, Ludzas un Rēzeknes rajonam un Daugavpils pilsētai. Sevišķi asi protesti par to nāca tieši no minētajiem Latgales novadiem — no Ludzas padomju saimniecības, no Krāslavas pilsētas, desmitiem kolektīvu vēstule no Daugavpils un Rēzeknes rajona: «. . nesapratni rada tas, kāpēc Latgalē cilvēki tiek uzskatīti par mazāk

attīstītiem un viņiem valsts valoda apgūstama līdz 1995. gada 1. janvārim. Lūdzu neapvainot tur dzīvojošos! Latgale neatrodas ārpus Latvijas robežām, tāpēc arī Latgale valsts valoda jāapgūst tāpat kā visiem mūsu republikā dzīvojošiem cilvēkiem.» (PJ, 1989. 1. martā.)

Diametrāli pretēju viedokli pauž liela daļa republikas krievvalodīgo iedzīvotāju. Atšķirībā no 1988. gada rudens, kad lielākā daļa no viņiem atbalstīja valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai, stāvoklis strauji mainījās līdz ar Interfrontes nodibināšanos. Atbilstoši Interfrontes programmai, formāli nenoliedzot iespējas latviešu valodai būt par valsts valodu, tiek prasīts atzīt par valsts valodu arī krievu valodu. (Praktiski ar to cerēts juridiski reglamentēt krievu valodas līdzšinējo dominēšanu un līdz ar to arī vēl straujāku latviešu valodas izzušanu.) Interfrontes vadītāji īpašā Aicinājumā (Сов. молодежь, 1989, 16 февр.) vērsas pie krievvalodīgajiem Latvijas iedzīvotājiem, cenšoties viņus pārliecināt, ka Latvijas PSR Valodu likums aizskar viņu konstitucionālās tiesības uz darbu un izglītību, var kaitēt viņu bērniem un bērnubērniem, pārmet, ka likumprojektā nav noteikts krievu valodas tiesiskais statuss «kā vēsturiski izveidojušās PSRS tautu starpnacionālās saziņas līdzekļa un Apvienoto Nāciju Organizācijas oficiāli pieņemtās pasaules valodas statuss». Valodu līdztiesības prasību aizsegā Interfronte pieprasa sarīkot referendumu latviešu un krievu valsts valodas statusa noteikšanai, ignorējot V. I. Ļeņina nepārprotamo norādījumu, ka nacionālās valodas jautājumus risināt un valodas lietošanas detaļu kodeksu «daudz maz sekmīgi spēj sastādīt tikai nacionāļi, kas dzīvo attiecīgajā republikā» (Raksti, 36. sēj., 557. lpp.).

Presē un LPSR Augstākās Padomes Prezidijam adresētajās vēstulēs ir daudz naidīgu pārmetumu latviešu valodas valsts valodas statusam, kas latviešu valodas neprātējus darot par otrās šķiras cilvēkiem, sagādājot diskomfortu un prasot no valsts milzīgus finansiālus zaudējumus. Ārsts V. Ivančuks pat aizdomājies tiktāl, ka krievu tautai draudot slēptas deportācijas briesmas un ka latviešu valsts valodas ieviešana ir genocīda metode. J. Hodakina savukārt nobažījies, ka latviešu valodas iemācīšanās apdraud ne tikai viņas bērnus, bet visas krievu valodas likteni: «Kas gan aizsargās krievu valodu Latvijā? Kas gan būs ar mūsu bērniem un mazbērniem, kādā valodas kvalitātē viņi runās, mācīsies, strādās, domās?» (Сов.

молодежь, 1989, 25 февр.) Dīvaini, ka šiem cilvēkiem ne mirkli neienāk prātā, ka latviešu tauta jau gandrīz pusgadsimtu dzīvo šādā diskomfortā, ka latviešu valoda jau novesta uz iznīcības robežas, ka arī latvietis nepiedzimst ar krievu valodas zināšanām un tās viņam ir jā-mācās ne jau bez pūlēm. Un savādi arī tas, ka, vārdos sevi dēvējot par internacionālistiem un tautu draudzības kopējiem, šie cilvēki ne mirkli neizjūt vēlēšanos iepazīt tautu, kuras vidū tie dzīvo, tās kultūru un garu, bet to taču var, tikai pazīstot tās valodu. Pārsteidz pat doma, ka kādas valodas iemācīšanās var būt kaitīga! Kā lai nesalīdzina ar pilnīgi citu attieksmi, ko izteicis pasaulslavenais Kanādas zinātnieks Hanss Selje: «Valodu prašana man ne tikai atvieglojusi sazināšanos ar kolēģiem visā pasaulē, bet arī ļāvusi pēc savas izvēles lasīt darbus oriģinālā, un tas man sagādā dziļu tiksmi. Maz kas man vēl sniedz tik spēcīgu emocionālo un intelektuālo saskar-smi ar cittautu kultūrām kā iespēja sazināties ar cilvēkiem viņu pašu valodā.» (Manas dzīves stress. R., 1983, 15. lpp.)

Pilnīgi jāpievienojas Lielā Tēvijas kara invalīda R. Mucenieka vēstulē izteiktajām domām: «Te nu, manuprāt, tie cilvēki, kas neciena, pat neieredz latviešu tautu un tās valodu, mēģina atrast visādus ieganstus, visādas spraugas, lai šis likums paliktu tikai uz papīra un viss ietu pa vecam. Spriediet paši: kā mēs nesem redzējām no TV pār-raides — norvēģu jauneklis apguvis latviešu valodu 1 mē-neša laikā. Austris Grasis izstrādājis metodiku latviešu valodas apgūšanai, kas viņam dos iespēju to veikt trīs nedēļu laikā, Francijas «Abrenē» apmācot svešautībniekus, kuri apprecējuši latviešu meitenes.

Kārlis Markss, gribēdams lasīt pazīstamā krievu eko-nomista Bervi-Fļerovska grāmatu par strādnieku šķiras stāvokli Krievijā pagājušā gadsimta otrajā pusē oriģinālā, bija spiests apgūt krievu valodu. Tiesa, tas viņam esot prasījis daudz laika — veselus 2 mēnešus, citām valodām viņš tik daudz laika neesot patērējis.

Viens no Interfrontes vadītājiem, Bukaškins, ir stās-tijis, ka afrikāņi, kas mācās Civilās aviācijas institūtā, krievu valodu visā pilnībā apgūstot 2 gadu laikā un esot spējīgi piedalīties pat diskusijās par dažādiem sadzīves jautājumiem. Galvenais ir — vai tu gribi vai negribi mācīties.»

(Runājot par augstākās izglītības perspektīvām, vairāku

vēstulju autori, piemēram, V. Ozoliņa un Skrīveru izmēģinājumu saimniecības kolektīvs, bija izteikuši priekšlikumu arī republikas augstskolās pirmajā vai pirmajos divos gados iemācīt studentiem latviešu valodu un tad pāriet uz mācībām latviešu valodā.)

Taču daļa latviešu valodas nepratēju, Interfrontes skubināti, nostājusies pilnīgi noliedzoši pret latviešu valodas mācīšanos, pret latviešu valodas tiesību atzīšanu. Kaut arī līdz šim bieži tika pārmests, ka latviešu valodu mācīties nav bijis iespēju, jo trūkstot mācību līdzekļu un skolo-tāju, tagad vecāki kūda bērnus boikotēt latviešu valodas stundas, un, piemēram, Rīgas 85. vidusskolā krievu plūsmas skolēni vairākas dienas februārī demonstratīvi neieradās uz latviešu valodas stundām. Šī Interfrontes uzkurinātā naida aklumā 25. februārī vairāki tūkstoši Ļeņingradas rajona Interfrontes piekritēju bija pat pulcējušies mītiņā, kas bija vērstas pret Valodu likumu un valsts valodas statusu latviešu valodai. Mītiņā pieņēma rezolūciju — ultimātu Latvijas PSR valdībai pārtraukt Valodu likuma apspriešanu un atlaist darba komisiju likuma izstrādāšanai, pretējā gadījumā draudot ar neuzticamības votumu valdībai un ar masu streikiem (Rīgas Balss, 1989, 2. martā). Ka tādi ir tikai vienas ekstrēmistiskas iedzīvotāju daļas uzskati, kurus to paudēji cenšas pasludināt par visu Latvijā dzīvojošo cittautiešu uzskatiem, apliecina protests, ko pret šādu rezolūciju iesniegusi Latvijas nacionālo kultūras biedrību asociācija.

Ceļš uz Latvijas Valodu likumu ir neiedomājami grūts, un tas atklāj ilgos gados samilzušos starpnacionālo attiecību mezglus. Tas atklāj arī visu Latvijā mājvietu saglabājušo un ieguvušo ļaužu kultūrslāņus vai šo slāņu trūkumu, tas parāda katra cilvēka patieso seju un garīgo spēku, un izpratību. Ārkārtīgi daudz šķēršļu latviešu valodas dzīvības ceļā liek daudzi, kas vārdos pauž cieņu pret to, bet savā egoistiskajā šaurībā tajā saskata tikai neērtības un diskomforta avotu. Kopš Valodu likuma projekta publicēšanas ir pagājis tikai viens mēnesis — mazāk par pusi no apspriešanai atvēlētā salīdzinājumā ar citu likumprojektu apspriešanai dotā nesamērīgi ilgā laika. Kādus pagriezienus nesis marts? Radošās savienības ierosinājušas apspriešanas laiku saīsināt. Un tiešām — vai gan latvietim savā tēvutēvu zemē ar tādiem pārcilvēciskiem spēkiem vēl ilgi jācieš šī pazemojošā cīņa par savas valodas tiesībām?

Par latgaliešu valodu un literatūru

Mūsdienu Latgale uz laukiem iedzīvotāju ziņā ir gauzām izretinājusies, pat tikpat kā iztukšojusies. No agrākiem iedzīvotājiem pēc kara vietumis pat savi 70—80 procenti aizplūduši uz pilsētām, galvenokārt uz Rīgu, un pārsvarā jaunā paaudze — gan kā darbaspēks uz rūpniecību, gan kā studenti uz augstskolām, gan no armijas demobilizētie, kas vairījās no dzīves kolhozos. Visā Latgales pierobežā nedaudzie uz laukiem palikušie jaunieši, piemērodamies oficiālajām nostādnēm, pēdējos gadu desmitos bieži vien pārgājuši uz parocīgāko un savā vidē vairāk izplatīto valodu — krievu valodu. Latgaliešu valodu viņi vai nu pilnīgi zaudējuši, vai arī tā pie viņiem kļuvusi tik žargonizēta (kā to rakstā «Skolotāju Avīzē» parāda skolotājs Rihards Kārklis), ka viņi paši no tās kaunas un arī tāpēc labprātāk runā krieviski.

Arī mazās lauku skolas pierobežā (īpaši apmēram 20—30 km joslā) pakāpeniski izzudušas, un latgaliešu, tāpat kā jaukto ģimeņu, bērni spiesti mācīties krievu skolās. Zilupē, Vecslabadā, Rundānos un citās pierobežas vietās, kur bija latviešu vai arī jauktās skolas (kā, piemēram, Rundānos, kur vēl pirms dažiem gadiem bija jauktā skola), tagad ir tikai krievu skolas.

Tāpēc nebija nekas neparasts, ka Zilupē Dzejas dienas šogad varēja notikt tikai krievu valodā. Un Zilupē dzīvojošā dramaturģe Māra Ritupe pastāstīja, ka skolā tikai trīs no 72 latgaliešu vai jaukto ģimenēm nākušie bērni kaut cik saprot latviski.

Ciemos un pilsētās galveno rosmi jaunatnes dzīvei piešķir vai vienīgi diskotēka un kino. Reti uz Latgali brauc profesionālie teātri (pašā Latgalē to nav). Un, ja brauc, tad parasti ne tālāk par Rēzekni. Pierobežā viscaur jūtams garīguma un vispārīgās sadzīviskās kultūras

deficīts. Starp citu, simptomātiska ir tāda parādība, ka uz laukiem apklusušas kāzu dziesmas, bet pašdarbnieciski izkopies īpašs bērnu dziesmu repertuārs, kura pamatā tautasdziesmu un baznīcas dziesmu elementu apvienojums. Šo žanru kopj vecvecu sieviņu ansambļi. Drīz arī to nebūs.

Kad Voldemāru Kalpiņu 60. gadu sākumā atcēla no kultūras ministra amata, viens no iemesliem bija (kā viņš pats raksta «Literatūrā un Mākslā») — «латышизация Латгалии». Kurš gan tagad būtu atceļams no amata par Latgales delatgalizāciju, par Latgales rusifikāciju, kas sekmīgi sākās ar 1959. gadu un vēl sekmīgāk un straujāk turpinās tagad? Ne tikai laukos, bet arī pilsētās, sevišķi Daugavpilī, kur ir 59% krievu, 15% poļu un tikai 12% latviešu (12% latviešu ir arī Zilupē). Tas esot internacionalizācijas process, ko atbalsta gan Interfronte, gan arī republikas rūpniecisko uzņēmumu asociācijas dibinātāji, kas «Rīgas Balsī» (1988. g. 30. nov.) publicējuši savu «Paziņojumu».

Šādos apstākļos aizstāvēt latviešu un latgaliešu valodas tiesības un kultūras attīstības iespējas Latgalē ir tikpat kā bezcerīgi, jeb, kā V. Kalpiņš savā intervijā «Literatūrā un Mākslā» (1988. g. 4. nov.) saka, «ļoti, ļoti grūti». Jāpiekrīt. Latgalieši pakļauti asimilācijai un izzušanai. Nav iespējams atvaīrīt domu, kas izteikta «Atklātajā vēstulē latgaliešiem», — kā viss tas var notikt 50—100 gadu laikā. Latgaliešu valoda tad paliks tikai tajās grāmatās, tajā bibliotēkā, kas radusies galvenokārt 20. un 30. gados, kara gados un, protams, vēl arī ārzemēs.

Draud libiešu liktenis.

Bet domājošākie un aktīvākie prāti šādu likteni negrib pieļaut. Tāpēc arī radusies vajadzība pēc organizētas darbības centra, pēc Latgales Kultūras biedrības.

Kas attiecas uz Latgales latviskošanu, tad šā procesa forsēšana nebūtu tas labākais ceļš. Jāņem vērā, ka latgaliski runājošā Latgale ir vienīgais spēks, kas tajos vietējos apstākļos, vienīgi paturot savu identitāti, var pasargāt arī vispār latvisko. Tikai paturot un izkopjot savu etnamentalitāti un valodu, tā var pretoties asimilācijai un tādējādi būt par vienotās Latvijas organisku un arī savdabīgu sastāvdaļu. Nav ne iespējams, ne arī nepieciešams latgaliski runājošos, lai arī ar cik labu vēlēšanos, vienā paņēmienā un ar varu pārvērst par tīri latviski runājošiem. Vispār jāteic, ka nav un nevar būt tādas varas

pasaulē, kas valodu var aizliegt vai atļaut. Tātad, vienīgi kopjot latgalisko savdabību kā latviskuma sastāvdaļu, tiek mazināta iespēja zaudēt Latgali kā Latvijas daļu. Ikdienas reālajās saskarsmēs, konkrētajos apstākļos, uz vietām tas ir svarīgi un izšķiroši. Koplastviskais nekur nepazudis, ja nepazudis latgaliskais. Koplastviskais te vēl nav tā iesakņojies, lai saturētu latgaliski runājošos kā vienību, kā tautību un atturētu tos no strauji notiekošās asimilācijas. Tikai latgaliskais te spēj reāli funkcionēt, lai saglabātu latvisko. Viss cits ir jaukas ilūzijas. Ja nekops latgalisko, tad drīz nebūs te arī latviskā, kopnacionālā. Un tad nebūs vairs ne ko kopt, ne arī par ko runāt. Jo tad latgalieši klusēs ar debesīm un zemi savā dzimtajā valodā, kā tajā dziesmā teikts.

Uz to iet pat daži latgalieši savā attieksmē pret savu dzimto valodu. Tā, piemēram, Rēzeknes avīzē skolotāju grupa iesūtījusi vēstuli (Darba Karogs, 1988, 18. okt.), kurā apgalvo, ka «doma par latgaliskās «valodas» mācīšanu ir politiska kļūda, jo... radīs sašķeltību un neveicinās visu vienošanos ceļā uz pārkārtošanos PSKP 19. konferences lēmumu īstenošanai».

Sajos vārdos vispirmā lielā kļūda ir tā, ka latgaliešu valoda likta pēdiņās. Lai filologi izšķir lingvistiskus terminus, bet te tomēr ir iznācis, ka latgaliešu valoda pelna apironizējumu. Latgaliešu valoda ir nopietna realitāte, lai kā mēs to sauktu — par dialektu, izloksni vai arī vienkārši — par valodu. Un kā visā Latgalē pastāvoša realitāte tā nav ieliekama ne pēdiņās, ne iekavās. Tā pastāv ne tikai izloksnēs, bet arī kā literāra valoda, kurā sarakstīta vesela bibliotēka, vismaz simti grāmatu, nerunājot par vairākiem desmitiem periodisko izdevumu. To ignorēt nozīmē pašam sevi ielikt pēdiņās. Un, ja ir valoda un pie tam literārā valoda, tad tā ir kopjama, jo tai piemīt liela kopnacionāla vērtība. Ja šī valoda tiktu atstāta tikai ģimenes un tuvu draugu lietojuma lokā, tā beigtu pastāvēt.

Kā būtu kopjama latgaliešu valoda, neatraujot to no latviešu valodas, kam pieder vadošā, noteicošā loma latviešu nācijā, tās konsolidācijā un kam tā arī jābūt? Un kā būtu kopjama arī attieksme pret latgaliešu valodu tā, lai šā novada ļaudis tik sāpīgi neizjustu savu un savas valodas savdabību kā tik lielu traucēkli un šķērslī ceļā uz kopnacionālo, ka, no savas valodas kaunoties, dotu priekšroku pat svešām vietējām valodām?

Valodu var kopt tikai tad, ja to māca skolā un jau pat

bērnudārzā. Praktiska un arī zinātniska pamatojuma trūkst tādai jautājuma nostādnei, ka, lai vairītos no latgaliskām pieskaņām, latviešu nacionālās kopvalodas izkopšanas labā bērniem tā kā vienīgā un pareizā jāmāca jau no pirmās klases, atbīdot malā kā nepareizu un kroplu to valodu, ko bērns runājis ģimenē un kas viņam ir dzimtā valoda visistākajā nozīmē un ir tikpat dabiska kā pati elpošana. To aizturēt nozīmē saraut šo dabīgo psihes pulsāciju, traucēt tās dabisko norisi. Lai te saka savu vārdu psihologi un pedagogi, bet tā vien liekas, ka nepieciešama noteikta pakāpenība pārejā no ģimenes uz oficiālo valodu, īpaši pirmajās klasēs. Ja bērnudārzā ģimenes valoda varētu būt pat pirmajā vietā (protams, literārā formā mācāma un ar attiecīgu lasāmvielu apgādājama), tad skolā paralēlā mācīšanās aizvien lielāks svars piešķirams kopnacionālajai valodai. Novada literārajai valodai būtu atvēlams laiks to pašu latviešu valodas mācībstundu ietvaros. Tas nebūt netraucēs kopnacionālās valodas apguvi (un netraucēs arī tā paša «kaka» un «zaka» pareizās izrunas apguvi bez īpašu fakultatīvu papildstundu piešķiršanas), bet taisni otrādi — tas mācīs kopsakarībās saredzēt nacionālās vērtības to vienotībā un, galvenais, audzinās cieņu pret tām, palīdzēs tās aizsargāt pret asimilāciju.

Tātad ne nonievāt mātes doto, viņas ieauklēto un dvēselē iedziedāto, ģimenē lietoto valodu, nevis censties pret to radīt nicīgu attieksmi, ko ar audzinātāju un skolas palīdzību pūlētos iedvest arī bērnos, bet kopt kā dārgumu, kā smaržīgu puķi — tādai jābūt mūsdienīgai attieksmei pret dialekta literāro valodu. Nonievātāja pozīcija ir Latgales skolotāja necienīga pozīcija, jo tā tiecas audzināt mazu mankurtiņu, kas aizmirst un noliedz savu māti un viņas valodu, to pie tam vēl apsmādējot.

Latgalē nav jāaudzina eklatgalieši, sevi noliedzoši latgalieši. Tie nav vajadzīgi ne Latgalei, ne arī Latvijai. Mankurts, lai cik tas sparīgs un cik augstu pakāpies, nevienam nav vajadzīgs. Latvijai Latgale vajadzīga latgaliska, un tikai tāda tā arī var praktiski pastāvēt konkrētajos apstākļos.

Dagestānas dzejnieks Rasuls Hamzatovs it kā tieši mums, latgaliešiem, atgādina: «Manā valodā runā 250 tūkstoši cilvēku... un, lai kur es būtu, es.. nekad neaizmirstu 250 tūkstošus savu novadnieku. Lai visas zvaigznes mirdz spoži, nevajag no tām veidot vienu Mēnesi!» (Лит. газета, 1963, 1 янв.)

Tātad Latgale ar Latviju pašreizējos apstākļos vienojama kā latgaliska. Un tā nebūs vis «politiska kļūda», bet gan politiska tālredzība. Šim jautājumam bez tam ir arī savs morāls aspekts. Dzīvot un strādāt par valodas skolotāju Latgalē un latgaliešu valodu pēdiņot ir, nu, kā gan to teikt...

Tātad sava novada literārā valoda ir mācāma. Bet, lai mācītu, jābūt mācību grāmatām un no tām vispirms ābecei, tad arī lasāmai grāmatai (hrestomātijai), pareizrakstības (un līdz ar to pareizrunas) vārdnīcai, kā arī latgaliešu valodas gramatikai, resp., valodas mācībai. Tās izstrādāt ir no Latgales nākušo valodnieku parāds savam novadam, jo tieši viņiem visvairāk jāapzinās, ka tikai ģimenei un sadzīvei atstāta valoda, tas ir, bez kopšanas atstāta valoda piesārņojas, atbaida lietotājus un ir pakļauta iznīcībai.

Mācību grāmatas un mācību līdzekļi ir viena apmācības puse, otra — skolotāji, kas šo valodu ciena un prot. Lai sagatavotu skolotājus, kas būtu apguvuši ne tikai novada literāro valodu, bet arī tā vēsturi, kultūrvēsturi un literatūrvēsturi, nepieciešams Rēzeknē organizēt skolotāju kursus, kā arī pastāvīgi darbošos kultūras universitāti, kas sākumā varētu būt kā LVU, Latvijas konservatorijas un Mākslas akadēmijas kopēja filiāle. Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā būtu atjaunojama latviešu filoloģijas nodaļa, kas tika likvidēta 1959. gadā. Perspektīvā uz minēto pasākumu bāzes varētu tapt Latgales universitāte.

Kas attiecas uz latgaliešu grāmatniecību un periodiku, tad arī te ir virkne risināmu jautājumu. Vispirms par grāmatu izdošanu latgaliešu valodā. Literārais mantojums saskaņā ar vispārīgo pēdējā laika atzinumu jāizdod tā, kā rakstīts. Latgales literārā mantojuma izdošanas tuvāko gadu plāns ir apspriests un pieņemts Latvijas PSR ZA Literatūras un mākslas mantojuma pētišanas un izdošanas padomes sēdē 1988. gada 22. februārī. Tuvākajos gados paredzēts izdot Madsolas Juoņa dzejas izlasi, Franča Trasuna fabulas, Aleksandra Garanča dzejas izlasi, Jura Pabērža dzejas izlasi, latgaliešu dzejas antoloģiju, latgaliešu literatūras vēsturi, S. Belkovska rakstu izlasi, Alberta Sprūdža un Jāņa Klīdzēja stāstus, G. Manteifeļa kalendāru, O. Rupaiņa romānu «Tauta gryb dzeivuot», latgaliešu stāstu antoloģiju un citas grāmatas (aptuvenais skaits, no kāda jāatlasa izdošanai noderīgais: ap 20 romānu, tikpat

daudz stāstu grāmatu, ap 30 lugu un vairāk nekā pus-simt dzejoļu krājumu).

Būtu jāizdod arī Latgales literārā mantojuma gadagrāmata. Vai varbūt šo materiālu ietvert jau esošajā literārā mantojuma krājumā «Varavīksne»?

Vajadzētu atjaunot novada avīzes izdošanu, neuzskatot par neiespējamu arī žurnāla izdošanu.

Mūsdienu literārajā jaunradē, tāpat kā vispār ideoloģijā un garīgajā dzīvē, būtu veicināms plurālisms un līdz ar to rakstnieka brīva izvēle rakstīt tādā valodā, kādā viņam parocīgāk, — vai nu latviešu kopnacionālajā, vai novada literārajā valodā. Tā tas nu reiz ir izveidojies, ka ir divas literārās valodas, un šis fakts jārespektē bez neiecietībām un bez nepamatotas apvainošanas par kaut kādu šķeltniecību vai ekstrēmismu.

Annai Rancānei TV raidījumā 1988. gada sākumā akadēmijas pārstāves pārmeta vēlēšanos rakstīt latgaliski. Te parādījās unifikācijas politiskā tendence, ignorējot daiļrades un dzimtās valodas kopsakarības specifiku, par ko tik pārliecinoši runā N. Džusoiti rakstā «Kas tas ir — rakstnieka dzimtā valoda?» (Вопросы литературы, 1988, № 7). «Es esmu pārliecināts,» raksta N. Džusoiti, «ka nav pasaulē rakstnieku, kas raksta ne dzimtajā valodā. Tāpat domāju, ka cilvēks, kas rada mākslas darbu ne dzimtajā valodā, vai nu nav rakstnieks, vai arī ir talantīgs komersants literatūrā.» Bet kā ir tad, ja sastopas dzimtais dialekts ar visas nācijas literāro valodu, jautā N. Džusoiti un, atbildi meklējot, pārspriež, ka par īsto, reālo dzimto valodu uzskatāma tā, ko cilvēks «izjūt smalkāk, kurā savas domas un jūtas, savas sajūtas un savas iztēles pasauli spēj izteikt tiešāk, skaidrāk, pilnīgāk». Un kā secinājums no šāda atzinuma izriet, ka dzimtā valoda ir tā, kas vispakļāvīgāk realizē daiļrades nolūku — un pat neatkarīgi no tā, kāda valoda bijusi bērnībā.

Un mums secinājums var būt tāds — ja no Latgales nākušais rakstnieks tā ieaudzis kopnacionālajā literārajā valodā, ka tajā jūt sevi drošāku nekā dialektā, tad tā arī būs viņa īstā, tiešā dzimtā valoda. Bet, ja Anna Rancāne atzīs, ka viņai vispār vai dažos žanros vieglāk, tiešāk savas izjūtas izteikt latgaliski, savas mājas, savas mātes valodā, šūpulī iedziedātajā un ģimenē ieskandētajā, visās šūnās piestrāvotajā valodā, — pieņemsim to kā vērtību un nestiepsim uz kopējās liestes tikai tāpēc, ka nacionālajai literārajai valodai plašāks funkcionālais lokš. Ja va-

dītos tikai no tā, tad jau vislabāk būtu radīt sterilajā esperanto valodā. Avots ir vērtība, to nevajag «salabot» ar ekskavatoriem. Tīrradnis arī ir vērtība. Nevajag it visu etalonizēt, unificēt. Īpaši mākslā un tajā mākslā, kas savu veldzi sūc valodas kā atkārtotas (jo valodu manto) neatkārtojamības (to variē ik vide, ik indivīds) savdabībā un burvībā. Jāpiekrīt V. Kubiļum, kurš rakstā par reģioniskuma izpausmēm literatūrā uzsver, ka reģionālā savdabība, kura «runā ar intonācijām, kas dzirdētas no bērības»¹, ir liela vērtība gan valodiski, gan valodnieciski, gan skatot no daiļrades psiholoģijas un sugestivitātes viedokļa.

Kā dabīgs secinājums no tā izriet, ka visu izšķir kvalitatīva daiļdarba radīšanas prasība un iespēja. Tas ir priekšnoteikums novada vai visas nācijas valodas lietojumam. Ja ir rakstnieks, kas (tāpat kā savā laikā F. Trasuns fabulās) ar latgaliešu valodu var attēlot dziļāk, tiešāk, precīzāk un sugestīvāk (grūtāk gan to novērtēt latgaliešu valodas neizjutējam) nekā literārajā valodā, tad — lai taču rada un lai netaisa darbus valodā, kas viņam nav tik tuva.

Piemērs tam, kā dzejnieks, ietverot pārdzīvojumus savā dzimtā novada dzīvās valodas pulsācijā, deva īstus mākslas darbus, piedzīvojot sava talanta augstu uzviļņojumu, un kā, pārejot uz kopnacionālo literāro valodu un to lietojot it kā no malas paņemt, vairs nespēja noturēties uz agrākā limeņa, ir Madsolas Juons. Viņa krājums «Lynu zīdi» ir visu atzīta izcila liriskās dzejas virsotne latgaliski rakstītajā literatūrā. Bet vēlāk, rakstot kopnacionālajā literārajā valodā, šo limeni dzejniekam aizsniegt vairs nebija pa spēkam. Šai sakarā vēl viena problēma attiecībās starp dialektu un kopnacionālo literāro valodu. Pirms pāris gadiem tika izdots Aleksandra Adamāna dzejas mantojums. Tā kā izdevniecībā pastāvēja tāda nostādne, ka jāizdod tikai «tīri latviskā» valodā (tikai dažus paraugus pieļaujot dialektā), tad bija jāpārceļ uz «pareizo» valodu. Un tas stipri kaitēja izdodamajiem tekstiem. To pamatoti atzīmēja arī recenzente I. Salceviča. Pārceļot tekstu citā sistēmā, dzeju atņēmam latgaliešu lasītājam un īsti neiedodam citiem.

¹ *Kubiļus V.* Reģioniškumo pēdsakai literatūroje. — Pergalé, 1986, № 8, III psl.

Izdevniecībā pirms četriem gadiem iesniegta Madsolas Juoņa dzejas izlase. Tā daļa, kas ņemta no «Lynu zīdim», sacerēta latgaliski, bet pēc agrāko laiku prasījuma pār-celta latviešu literārajā valodā. Tagad tā pirms izdošanas būs jāatceļ atpakaļ uz to valodu, kādā tā rakstīta. (Bet līdz ar to top aktuāls praktisks jautājums par dažu fonēmu rakstību. Jau ilgāku laiku netiekam skaidrībā, kā būtu rakstāma tā fonēma, ko izrunājam kā «uo», bet rakstām ar «ō» — «mōte».)

Beigās jāteic, ka ledus ir sakustējies arī latgaliešu kul-tūras dzīvē. Labi, ka pēc ilgās klusēšanas esam nonākuši kaut vai pie spriešanās, kas būtu darāms. Cerēsim, ka aiziesim pat līdz kādam veikumam. Attiecībā uz manto-juma izdošanu jāsaka, ka pastāv vienīgs veids, kā par to rūpēties, — atdot to tautai. Sākumam iepriecē vismaz tas, ka mēs latviešu literārajā mantojumā par līdztiesīgu sākam atzīt arī to daļu, kas rakstīta dialektā. Ar to mēs kļūstam bagātāki gan literāri, gan nacionāli. Atmetot aizspriedumus, paceļamies augstāka garīga brieduma pakāpē.

Skolotāju Avīze, 1988, 21. dec.

Lielā proza (un ne tikai lielā) — kas ar to notiek?

1988. gada romānu un garo stāstu pirmpublicējumi grāmatās:

M. Druva «Vidussskola», A. Kļavis «Es saucu, lai atsauktos», A. Kolbergs «Nekas nav noticis», M. Salnāja «Trīs dienas pēc izlaiduma», A. Stankevičs «Zem Neretas debesīm», M. Zariņš «Trauksmainie Trīsdesmit Trīs», J. Zīgurs «Sadegušais portrets».

Žurnālos:

D. Avotiņa «Nāk diena pēc dienas», E. Hānbergs «Kartupeļu stāsti», J. Mauliņš «Apakšzemes straumes», G. Repše «Ugunszīme» un «Pieskārieni».

Lielā proza šī vārda tiešajā nozīmē — romāni, kas modelē laiku un telpu ar nolūku atspoguļot kādu nozīmīgu vai raksturīgu dzīves posmu cilvēka vai tautas mūžā; šādu darbu 1988. gads latviešu literatūrai devis maz.

Citu padomju tautu literatūru publikācijas 1988. gadā vēlreiz apliecina senzināmo faktu, ka ar pliku «atļauju» strādāt bezcenzūras apstākļos vien nepietiek, lai rastos nozīmīgi mākslas darbi. Visi mums zināmie būtiskie literārie atklājumi vai nu radīti jau agrāk — par spīti aizliegumiem —, un mēs gluži vienkārši esam ieguvuši iespēju pie tiem piekļūt, vai tos uzrakstījuši cilvēki, kas visu laiku spītīgi cīnījušies ar un pret svītrojumiem, kropļojumiem, vai arī — gluži jauni autori.

Tie, kas līdz šim samērā veiksmīgi strādājuši «dotajos apstākļos», vai nu vēl klusē, vai arī tik tikko beidz savus jaunus darbus, mēs tos vēl neesam saņēmuši un nevaram izdarīt attiecīgus secinājumus.

Skaidrs ir viens — publicistikas laiks, kas aktīvi ietekmē

lasītāju sirdis un prātus, literātus nostādījis sarežģītā situācijā. Jācer, ka uzvarēs mākslinieciskums, lielas, īstas mākslas mūžīgā patiesība. Tā patiesība, kuras tradīcijas mēs esam zaudējuši, bet jaunās iespējas neesam apguvuši.

Tādēļ, manuprāt, galvenais lasītāju, vēl jo vairāk kritikas uzdevums šajā vērtību pārvērtēšanas posmā būtu: vērīgi pamanīt cerīgus asniņus un censties tos pārsteidzīgi nesamīt, skrejot pēc jaunas aktualitātes. Jo aktuālā publicistika, neraugoties uz visiem milzīgajiem tās ieguvumiem, tomēr ar savu sensacionālo skaļumu ir nedaudz notrulinājusi mūsu mākslu uztverošos jutekļus, kas nav īpaši kopti un trenēti arī iepriekšējos apstākļos.

Domāju, ka šos jautājumus nu jau vēsturiskā skatījumā dziļi un nopietni skar Marģera Zariņa romāns «Trauksmainie Trīsdesmit Trīs» — romāns, kas uzrakstīts 1978. gadā un tolaik nolikts atvilktnē ar skumju pārliecību, ka publicēšanas laiks ir, ak, cik tāls. Pagājuši desmit gadi...

Trauksmainie trīsdesmit trīs ir gadi pēc kara beigām (grāmata ir «Kapelmeistara Kociņa kalendāra» tiešs turpinājums), gadi, kuros ar visdažādākajiem paņēmieniem tiek micītas, formētas, deformētas radošas personības. Dramatiskais un traģiskais te savijas ar smieklīgu un grotesko, konformisms, vienveidība un padevīga iztapība celta godā, savdabība un radošas domas neatkarība pasludināta par noziedzību pret padomju mākslu un dzīves īstenību. Nez vai latviešu pēckara literatūrā atradīsim otru tik intonatīvi bagātu — rūgtu, nežēlīgi skaudru, griezīgi satīrisku un laipni pašironisku — darbu. Gadu distance, kas mūs šķir no laika, kad birokrātiskie ierēdņi ar mums visiem zināmajām metodēm mēģināja radīt vienu vienīgu pareizo mākslu un kultūru, ļauj īpaši skaidri saskatīt ir tos traģiskos notikumus, kad salūza cilvēku likteņi un pat dzīves, ir tās komiskās, pat groteskās izpausmes, kādās šie notikumi nereti realizējās. Rakstnieks ir bijis līdz nežēlībai atklāts pret sevi un saviem līdzgaitniekiem mākslā, vainoti tiek ne tikai tie iesūtītie mākslas ierēdņi, kas konsekventi realizē šeit savu īstās padomju mākslas izpratni, — pašapziņas un spējas pretoties konjunktūrai trūkst arī latviešu mākslinieciskajai sabiedrībai kopumā. Iemesli atklāti tikai daļēji — acīmredzot tas, ka romāns rakstīts pirms desmit gadiem, tomēr ietekmējis atklātības līmeni dažu būtisku vēstures faktu tēlojumā.

Bet nav un nevar būt lielākas kļūdas kā gaidīt, lai viens atsevišķs mākslas darbs pilnībā aptver visu dzīves īstebību, atklāj visas cēloņsakarības. Iespējams, tieši šīs ilgstoši izteiktās pretenzijas pēc vispusīgas, pilnas patiesības arī daļēji vainojamas pie daudzajām nedzīvi dzimušajām, pelēki neinteresantajām grāmatām mūsu literatūrā.

Dziļumu un plašumu kādas dzīves problēmas izpratnē spēj radīt tikai daudzu un dažādu māksliniecisku viena laikmeta apjēgumu kopums. Spilgtākais piemērs šobrīd — iespēja mūsu vecākās paaudzes rakstnieka darbam līdzās nolikt visjaunākās paaudzes prozaīķes versiju par šo pašu laiku un pat tematu — Gundegas Repšes romānu «Ugunszīme».

M. Zariņa romānā dzīvo ļoti spilgta gleznotāja Džuljeta Sarmone — frontiniece, dziļas kultūras cilvēks, kas, nespējama samierināties ar plakano oficiālo mākslu un tās apspriešanas veidu, savā dzīvoklī organizē sanāksmes, kuru dalībnieki iepazīstas ar franču mākslu — pēta reprodukcijas, lasa referātus, tulko —, cenšas uztvert garīgi brīvas tautas idejas un to izpausmes veidus. Visiem zināmajā sanāksmē Dailes teātrī, kurā tiek kritizēts kosmopolitisms mākslā, kurā rupji sabradā daudzu mākslinieku dvēseles, sava daļa tiek arī Džuljetai un viņas pulciņam, seko atlaišana no darba, ģirgāšanās presē. Tas viss beigu beigās noved Džuljetu līdz traģiskai nāvei nervu slimnīcā.

Bet šajā plaši sazarotajā romānā tā ir tikai viena no epizodēm liekulības, morāla un garīga pagrimuma gada-tīrgū. G. Repšes «Ugunszīmē» notikumī ar t. s. «franču grupu» veido sižeta pamatu, romāna centrā šīs grupas dvēseles — Dagmāras — liktenis. Jauno, izcili talantīgo sievieti lauž nežēlīgāk — viņa izcieš visas cietumu un Sibīrijas nometņu šausmas, bet ar to vēl nepietiek — sodu izcietusi un atgriezusies, viņa tiek nolemta garīgai nāvei, kas galu galā noved arī pie fiziskās.

Dagmāras vīra gleznotāja Kārļa Dobes liktenis līdzīgs M. Zariņa tēlotajiem likteņiem — kad mākslinieks nodod savu acinājumu un pakļaujas konjunktūras prasībām, viņš var dzīvot materiāli nodrošinātu dzīvi, tiklīdz iet savu ceļu mākslā — atliek galēja nabadzība, aizmirstība vai ļauna, negodīga kritika, un galarezultāts — radītāja garīgā nāve.

G. Repše savus varoņus, viņu rīcību un šīs rīcības sekas

vērtē it kā mazliet atsvešināti: 50.—70. gadu notikumi kādā ģimenē skatīti jauna cilvēka acīm. Tas ir mīlošu acu skatiens, un tam piemīt jauna cilvēka maksimālisms vērtējumos, bez tam stāstītāja ir arī cietusi, arī viņu ar ugunszīmi apzīmogojuši šie notikumi. Tā ir viena no visbūtiskākajām šī darba atziņām — notikumi, kas izciesti vēl pirms mūsu paaudzes dzimšanas, nežēlīgi atstāj savus nospiedumus sirdīs un prātos, pat miesā, nekas nepaieš bez sekām nākotnei. Visam, kas notiek šodien, savs pamats ielikts senāk, un šis senāk ir jāizzina, tas ir vienīgais veids, kā atgūt līdzsvaru un spēt dzīvot tālāk. Šī attieksme veido romāna pamatintonāciju, psiholoģiski padziļināto un detaļās noprecizēto, filozofiski piesātināto jaunas meitenes attieksmi pret uzticību ideāliem un nodevību tiem laikā, kad tas bija ne tikai materiālas labklājības, bet pat dzīvības vai nāves jautājums. Tādējādi varētu secināt, ka Gundega Repše «Ugunszīmē» risina visu laiku būtiskāko cilvēces jautājumu, ieskatās mūžīgajās cilvēces problēmās, par materiālu savam darbam izvēloties mums visiem šobrīd ļoti aktuālus un maz zināmus notikumus.

M. Zariņš izvirzījis sev plašākus, bet konceptuāli mazāk asi konturētus uzdevumus — viņš atveido laikmetu, par atskaites punktu neizvirzot izvēli — gara brīvība vai dzīvība —, viņa varoņi vairāk vai mazāk labprātīgi iet ikdienas ceļu — gara brīvību nodod ērtas dzīvošanas labad. Tiesa, daži — talantīgākie, godīgākie — šajā ceļā tomēr salūst un aiziet bojā — dzejnieks Bajārs, kura liktenī skaidri saskatāma Čaka personība, arī Dzuljeta un ģeniālais režisors Daugavietis, galu galā mirst arī Kaspars Kociņš, mokoši apzinoties, ka augstu amatu un uzpūstas slavas labad nodevis savu talantu un aicinājumu.

Daudzas, pat ļoti daudzas no šīm problēmām teorētiski varētu būt risinātas arī Jāņa Zīgura mozaīkā «Sadeģušaais portrets» — atmiņās par Mirdzu Ķempi. Galu galā būsim atklāti — Kaspara Kociņa dzīvoklis ir tas pats dzīvoklis, kurā pašķiras vienbrīd kopā ritējušie Ķempes un Zīgura dzīves ceļi.

Jānis Zīgurs pēc grāmatas iznākšanas ar rūgtumu sūdzējās, ka tā šobrīd būtu varējusi būt bez daudzajiem īsinājumiem — un līdz ar to būt nozīmīgāka. Esmu lasījis arī kā pirmo, tā priekšpēdējo variantu un uzskatu, ka šādam pieņēmumam nav īsta pamata. Jā, būtu pieminēti daži vārdi, par kuriem grāmatas tapšanas laikā vēl ne-

varēja runāt, saglabāta viena otra sīka epizodite, kam tomēr nav nekāda tieša sakara ar Mirdzas Ķempes personības vai laikmeta pretrunu atklāsmi. Rakstnieks netika galā ar materiālu, tas veidojās tik haotiski, stiepti un neloģiski, ka, neīsinot manuskriptu, to izdot gluži vienkārši nevarēja. Nācās atteikties arī no vairākām banāli uzrakstītām, kaut faktu ziņā interesantām epizodēm.

Ko tad esam ieguvuši? Atklāti sakot — visai maz. Zināmu informāciju par dzejnieces personisko dzīvi kara gados ar nelielu, nebūtisku ieskatu pirmskara un pēckara laikā. Autoru ir sasaistījusi pietāte, bailes nodarīt pāri un arī nespēja saprast un attēlot tādu ārkārtīgi savdabīgu, pretrunīgu raksturu, kāds iezīmējas, bet neatklājas grāmatā. Tolaik, kad grāmata tapa, likās, ka patiesība līdz zināmai robežai — tas ir pats par sevi saprotams nosacījums jebkurai publikācijai par šo noslēpumos tīto laika posmu, tādat pastāvēja šādas grāmatas iespēja. Tagad, kad esam apjēguši, ka ne dzīvē, ne mākslā ar to nepietiek, neapmierinātība ir liela.

Jācer, ka tie fakti, kas tomēr ienākuši grāmatā un ko varēja sniegt tikai Jānis Zīgurs, noderēs citiem rakstītājiem. Daudz tas nav — un tomēr vairāk, nekā atrodam Antona Stankeviča grāmatā «**Zem Neretas debesīm**», kam dots apakšvirsraksts «Stāsts par Jāņa Jaunsudrabiņa dzīvi». Faktiski tā ir Jāņa Jaunsudrabiņa darbu fragmentu kompilāciju, un šos fragmentus savieno patētiski izsaučieni, retoriski jautājumi, vulgārsocioloģiski literāro procesu vērtējumi un birku piekārumi. Tiesa, arī šī grāmata ir ilgi tapusi, tik ilgi, ka pat godājamajai doktorei Ingrīdai Kiršentālei, kas rakstījusi iekšējo recenziju un norādījusi uz visai daudzām kļūdām un nepieciešamību precizēt attieksmes, tomēr nav licies nepieļaujams Virzas «Straumēniem» piekārtais apzīmējums «nacionāļšovinistisks darbs» un no tā izrietošais secinājums par Viļa Steplera apšaubāmo tulkotāja darbību un cilvēcis-kajām īpašībām.

Par A. Stankeviča attieksmi pret izmantotajiem materiāliem spilgti liecina arī fakts, ka bez jebkādiem komentāriem, skaidrojumiem, savu versiju uzrādījumiem Jaunsudrabiņa nostāju pret 1940.—1941. gada notikumiem grāmatas autors raksturo ar apjomīgu fragmentu no Jāņa Nīdres apceres «Atmiņu drumslas», vienīgi iekavās precizēdams Niedres vieglo pārmetumu, ka Jaunsudrabiņš pareti nācis uz biedrības sanāksmēm un vakariem, jo —

raugi — dzīvoja Ropažos, satiksme apgrūtināta, — bet kā pilnu patiesību acimredzot uzņemdams apgalvojumu, ka Rakstnieku kongresa noslēguma sarīkojumā 1941. gada 15. jūnijā (tātad nākošajā dienā pēc izvešanas) Jaunsudrabiņš «dzīvi sarunājās, daudz tērgāja un pēc tam lielā labsajūtā aizbrauca uz laukiem. Strādāt.» Jāatzīmē, ka Lūcija Ķuzāne grāmatā «Neskaties saulē», runājot par Jaunsudrabiņu pirmajā padomju gadā un par viņa uzņemšanu RS, no šīs epizodes Niedres atmiņās atteikusies un izvēlējusies mazāk zināmu materiālu — sēdes protokolus. Vispār — Stankeviča grāmatā par Jaunsudrabiņu daudz kas nav līdz galam saprotams, ja nav lasīta L. Ķuzānes nebūt ne īpaši dziļā, toties ļoti cilvēciskā grāmata. Tāpat kā nav saprotams, kādēļ nepieciešama tik apjomīga grāmata (26 izd. loksnes), kurā sakopotas gandrīz tikai un vienīgi ļoti plaši pazīstamās paša rakstnieka vai citu personu jau publicētās atmiņas un citi materiāli bez paša sakārtotāja attieksmes, skaidrojumiem. Arī bez jaunākajiem pētījumiem un mūsdienīgām atziņām, bez rakstnieka un mākslinieka daiļrades vērtējuma strīdīgos gadījumos (piemēram, viņa attieksme pret dekadenci). Nesaprotami, kā var izlikties nemanām, ka objektīvā rakstnieka rīcība daudzos gadījumos acīm redzami neatbilst gaišajam, baltajam tēlam, kādu sevi rāda pats rakstnieks un viņa biogrāfs.

Domāju, ka šeit nav runa par A. Stankeviča nespēju atklāt savu varoni pretrunās un lielumā. Šeit ir principiāls jautājums, kas asi izvirzījās jau toreiz, kad vērtējām A. Stankeviča rakstīto Jaņa Rozentāla biogrāfiju, — par uzdevumiem un mērķi, kādu sev izvirza rakstnieks biogrāfs, par līdzekļiem un materiāliem, ko viņš izmanto. Par patiesu objektivitāti un vēlēšanos likt runāt šiem materiāliem un par viltusobjektivitāti un mazprasīgumu pret sevi un tēlojamo objektu. Par mehānisku viegli pieejamu materiālu salikšanu pa plauktiņiem, par pamatu izvēloties jau nostabilizējušās nostādnes, nevis skrupulozi meklējot tām pamatojumu vai pretargumentus.

Lai nerastos pārpratumi, laikam jāpaskaidro, ka grāmata iznāca Jaunatnes literatūras redakcijas apgādā sērijā «Ievērojamu cilvēku dzīve» un to rediģēja cilvēki, kas nav speciālisti nedz literatūras mantojuma, nedz teorijas jautājumos. Bet tas, protams, neatbrīvo izdevniecību no atbildības par to, ka šī grāmata 50 000 eksemplāros nodota lasītāju un kritikas rīcībā.

Jautājums, kā mūsdienu literatūra, māksla atspoguļo nesenā un tālākā pagātnē pārdzīvoto, no mūsu dzīves aizgājušo un mūsu dzīvē ienākošo, ir kļuvis īpaši aktuāls. Gribas pat teikt — tas ir kļuvis vitāli nepieciešams materiāls tālākceļa nospraušanai. Vairāk nekā jebkad ir skaidrs, ka mēs atrodamies krustceļos un tālāko gaitu nevar izlemt, paļaujoties uz labu laimi vai lejupkritošas monētas zīmi. Ir jāzina. Ir jādod filozofisks, vēsturisks, psiholoģisks vispārcilvēciskā un konkrētā, individuālā skaidrojums jebkurā mūsu dzīves jomā. Un to mums ir tiesības gaidīt arī no literātiem, tāpat kā mēs to gaidām no filozofiem un vēsturniekiem, psihologiem un sociologiem. 1987. gadā mēs saņēmām vērienīgu, būtisku versiju par sabiedrības attīstības spēkiem un pretpēkiem — Alberta Bela romānu «Cilvēki laivās». Nozīmīgu ieguldījumu mūsu izpratnes veidošanā tātad dod M. Zariņa un G. Repšes pētītie mākslas attīstības procesi un to deformāciju iemesli pēckara posmā — patiešām tikai literatūrai iespējamā veidā, emocionāli iedarbojoties uz lasītāja iztēli un apziņu.

Un šajā sakarībā man vēlreiz gribas atgriezties pie M. Zariņa «TTT». Rakstnieks romānā iekļāvis ne vien savus unikālos mākslas pasaules vērojumus, radījis spilgtus, samērā viegli atpazīstamus un gluži suverēnus, brīvas fantāzijas radītus mākslinieku un viņu «idejisko» vadītāju tēlus, atveidojis tādus attiecīgā laika sadzīves faktus, kas šodien uztverami kā Majakovska cienīga satīra (kā neparasts un ietekmīgs mākslas fakts uztverams arī dzejnieka Mākoņa — Majakovska — tēls, kas vijas cauri romānam), domāju, ka tikpat nozīmīgs laikmeta dokuments ir arī topošās mediķes Jalnas Berhartes tēls, kas precīzi atsedz mūsu republikai raksturīgā Padomju Savienībā uzaugušā administratīvi birokrātiskā aparāta pārstāvja savdabīgās domāšanas un attieksmju dziļākās saknes. Jalna ir 1937. gadā netaisni represētas latviešu revolucionāres meita, ko staļiniskā skola un komjaunatne izaudzinājusi par garīgi aprobežotu noteiktas idejas bezdomu izpildītāju, kam jēdzieni ētika un estētika vispār neeksistē, jo tie saistās tikai ar vienu priekšstatu — kapitālisma ideoloģiju. Viņas māte mierinājumu rod reliģijā, pati Jalna par savu atbalstu grūtā brīdī apzināti izvēlas Staļinu. Jalnas uzticība iemācītiem, reālajā dzīvē neeksistējošiem ideāliem, pašpārliecinātā norobežošanās no cilvēkiem, kas iedrošinās būt citādi, nekā viņa atzīst

par pareizu, māka neredzēt ciešanas, kas ir visapkārt, ir tik ļoti tipiska, satriecoša galvenokārt tādēļ, ka Jalna nebūt nav trula mulķe, viņa ir sadzīviski saprātīga, izdarīga, pat simpātiska ar savu nepiekāpīgo mērķtiecību, ļoti piemērota, lai kāptu pa jebkuras nozares karjeras kāpnēm, ieņemtu visai augstus amatus un atbilstoši tos pildītu. Jalnas tēls vēl noteiktāk nekā mākslas pasaules funkcionāri dod atbildi uz šodienas mokošāko jautājumu — kā mūsu valsts un mūsu idejas varēja nonākt līdz pašreizējam stāvoklim.

Lasot Dainas Avotiņas romānu «Nāk diena pēc dienas», viens no tēliem man pēkšņi atgādināja M. Zariņa Jalnu — kaut arī pirmajā mirklī tas var likties paradoksāli un rakstnieci šis mans salīdzinājums droši vien dziļi šokēs.

Partijas darbiniece Ella Vītiņa, ko iepazīnām triloģijas otrajā daļā «Pāri akacim», noslēdzošajā romānā kļūst par vienu no centrālajiem tēliem. Diemžēl rakstniece, manuprāt, izvēlējusies ne visai veiksmīgu paņēmieni, lai atklātu šīs sievietes traģisko mūžu, — Ella domās atceras savu dzīvi, sēžot pie milama vīrieša gultas un uzklausot viņa grēksūdzi, apzinoties, ka mīlestībai turpinājuma nebūs. Bet šie iekšējie pārdzīvojumi atmiņu plūdumu neietekmē, tāpat kā fakts, ka daļu no šīm atmiņām, kā norāda rakstniece, Ella vēlāk stāstījusi Rūdolfā meitai. Kompozicionāli epizode, kam patstāvīgas sižetiskās līnijas nozīme, izveidota neveiklī, notikumi atklāti ātrā pārstāstā bez psiholoģiskā, pat bez emocionālā seguma, arī bez detaļām.

Rakstniece cenšas Ellu parādīt ne vien kā gudru, bet arī kā sirdsgudru cilvēku, spējīgu saprast, izjust, mīlēt. Viņas biogrāfija atgādina Jalnas mātes biogrāfiju — piedalījies 1919. gada revolūcijā, pēc tam pagrīdes darbā, apcietināta, apmaiņas ceļā nokļuvusi Padomju Savienībā. Strādājusi Tālajos Ziemeļos, meklējusi taisnību pie Staļina un rezultātā nokļuvusi apcietinājumā. Kara sākumā rehabilitēta, cīnījies frontē, pēc tam nosūtīta pie partizāniem Latvijā. Visu cienīta un mīlēta partijas vidējā posma darbiniece.

Tātad — kur gan šeit līdzība ar Jalnu, kas pati vēlējās atgriezties darbā Igarkā, jo tur nebūs jābiedrojas ar «Rietumu pūstošās pseidokultūras paliekām» un nebūs nekādu šķēršļu, lai viņas un aktiera Imanta Skaldera meita va-

rētu kļūt par «saliedētās Vistautu nācijas pārstāvi Tāla-
jos Ziemeļos»?

Ārste Jalna «nepamana», ka viņas kolēģis saslimušos
ieslodzītos iedala divās grupās — simulantos un mirē-
jos —, un zāles vai normālu ēdienu tērēt nav pieļaujams
ne vieniem, ne otriem. Ja domājam pēc būtības, tad gluži
tāpat taču Ella daudzus gadus nepamana neko no tā, kas
notiek ap viņu — ne laika posmā, kas atspoguļots atmi-
ņās, ne arī tiešajā darbībā. Kā nejaūšu informāciju uz-
zinām, ka viņa gādājusi par Rūdolfā atbrīvošanu no ne-
taisnā apcietinājuma, romāna nobeigumā lasām vienu
rindkopu, kurā pateikts, ka Ella sākusi apjaust: dzīvē,
par kuru viņa atdevusi savu mūžu, sāk valdīt tumši, ļauni
spēki... Un viss. Rakstniece arī šos pieminētos tumšos
spēkus rāda visai skopi, nosacīti, netieši, un tas romānam
un tā varoņiem uzspiež savu noteiktu zīmi. Isā laikā par
pēckara gadiem Latvijā atklājies tik daudz dziļi slēpta,
ka lasīt agrāk rakstītus literārus darbus par šo tēmu kļūst
ne vien neinteresanti, kļūst grūti.

Faktiski jau pirmo divu grāmatu iznākšanas laikā bija
pamats nopietnām pretenzijām pret rakstnieces izvirzīto
problēmu atvieglinātu skatījumu. Jaunajā grāmatā nepa-
teiktā ir it kā mazāk, jo ieskanas šis tas no iepriekš no-
klusētā, bet, pat ņemot vērā, ka iecere ir sena un tajā
nevar organiski iekļauties tās patiesības, kas nākušas
klajā pēdējos gados, grāmata rada neapmierinātību. Rakst-
nieces dzīves skatījums, stils, izteikti sievišķīgā tēlojuma
maniere un attieksme pret dzīvi nesaskan ar to materiālu,
kas tajā ietverts. Ir dažas epizodes (pats romāna sākums,
Rūdolfā netradicionālā darbība, lai glābtu kolhozniekus
no bada), kurās ierunājas laikmets, bet principā māksli-
nieciski neatrisināts ir gan sižeta veidojums, gan autores
intonācija. Mani personiski jau iepriekšējā romānā trau-
cēja variācijas par Zuzes tēmu, kas nedaudz izmainītā
veidā un tomēr pārāk tiešās sakarībās atkārtojas šajā
darbā. Rakstniecei nav izdevies atrisināt katra atsevišķā
romāna un visas triloģijas centrālo un epizodisko tēlu ne-
izsvērtās attiecības.

Andrim Kolbergam 1988. gadā iznākušas divas
grāmatas — krājums «Kolekcionāra mīlas dēkas», kurā
apkopoti dažādos gados dažādos izdevumos publicēti un
arī daži nepublicēti dažāda apjoma un meistarības darbi,
kā arī romāns «Nekas nav noticis».

«Kolekcionāra mīlas dēkas» uzmanību piesaista galve-

no kārt tie jaunākie stāsti, kas stāv savrup no līdzšinējās rakstnieka daiļrades, — «Makšķernieks un monuments» un «Sieviete laivā», kuros ar pārlicinošu, t. s. klasisko vienkāršību, slēptu dramatismu un ietekmīgu vispārinājumu risinātā tautas traģēdijas tēma pāraug par vispārcilvēcisku mūžīgo jautājumu — kā saglabājam humānismu un kā to zaudējam... Un, lai arī šī tēma un tās risinājuma veids ir A. Kolbergam šķietami neraksturīgs, nekādu pārsteigumu tas nerada — visa rakstnieka daiļrade kopumā liecina par spēju dziļi izprast cilvēka saistību ar laiku, kurā viņš dzīvo, un spēju īsti just līdzī visam, kas cilvēkā ir patiesi cilvēcisks.

Romāns «Nekas nav noticis» ir darbs, kurā rakstnieks, tēlojot sev raksturīgo kriminālnoziedznieku vidi, atkal gandrīz pilnībā atteicies no detektīvžanra elementiem. Tās pāris epizodes, kurās darbojas izmeklētājs, organiski ietilpst dzīves jomā, kuru atveido rakstnieks. Tā ir pasaule, kas reāli pastāv līdzās tai, kurā dzīvo parastie ikdienas cilvēki — strādnieki, kalpotāji, inteligence — un kuru mēs ikviens vairāk vai mazāk pazīstam. Šīs pasaules iemītnieki par tās otras pastāvēšanu tikai nojauš, zina no atsevišķām dzīves detaļām, bet Kolbergs par to raksta ar tādu pašu metodisku precizitāti, ar kādu jebkurā savā darbā izspēlē arvien jaunus mūsu dzīves un darbības stūrišus, kam literatūrā nez kādēļ līdz tam nav pievērstas uzmanība. Lasot jauno romānu, satriec tieši šī ikdienišķā precizitāte, tas, kā rakstnieks piespiež lasītāju apzināties, ka likumi, pēc kādiem mēs dzīvojam šajā pasaulē, ir radījuši to otro — greizo un tomēr dziļi loģisko antipasauli. Bez vienas nebūtu otras, un, iekams to neapzināsimies, nekas arī nevarēs mainīties. Šinī ziņā simboliska ir nelielā epizode ar kārtīgo un centīgo jauniņo milicijas pilnvaroto, kurš nav spējis turēties pretī kārdinājumam iebaudīt kādu gardāku kumosīņu restorāna direktora kabinetā.

A. Kolberga romāns no daudziem citiem patīkami atšķiras ar izsvērto ritmu, kas nosaka katras epizodes īsto apjomu, vietu un nozīmi grāmatā, ar vienu vārdu sakot — ar profesionālismu, īpašību, kas mūsu prozā nav bieži sastopama.

Īpaši to jūtam, ja līdzās noliekam otru sociāli asāko mūsu šodienas trumus uzrādošo šīgada romānu — Jāņa Mauliņa «Apakšzemes straumes». «Karogs» publicēja šī darba žurnāla variantu — pilns romāna teksts ir ap-

mēram 5 loksnes garāks. Vai arī asāks, būtiskāks? Baidos, ka nē. Pilnais variants ir stieptāks, neprecīzāks domāšanā, kaut gan nav nekādu šaubu — autora iecere tīri sīžetiski tajā atklājas pilnīgāk, daudzšķautņaināk, bet vietām arī stipri vien didaktiskāk un pārstāstošāk, mākslinieciski romāns kļūst vēl neizsvērtāks, neizslīpētāks, nesakoptāks.

J. Mauliņa mūsdienām veltītajiem darbiem piemīt asredzība, viņš pamana un nofiksē problēmu, kad tā nobriedusi gaida risinājumu. Kā zināms, sociologi ir izpētījuši un norādījuši, ka īsta literatūra problēmas, kas eksistē dzīvē, parāda vismaz pāris gadu ātrāk, nekā to pamana sabiedrība kopumā. Un arī politiķi — cilvēki, kuru uzdevums šīs problēmas risināt. Pēc loģikas likumiem, sabiedriski politiskās dzīves veidotājiem vajadzētu priecāties par šādiem uzrādījumiem, kas ļauj prognozēt darbības virzienus, bet mūsu realitātē līdz šim notika otrādi — ietekmīgas personas parasti centās kavēt šādu darbu nonākšanu atklātībā. Tā tas, kā zināms, bieži bijis arī ar Jāņa Mauliņa darbiem.

Romānā ietvertas daudzas raksturīgas mūsdienu dzīves situācijas, arī organizētā noziedzība, kuras iedvesmotājs — attiecīgā uzņēmuma vadītājs. Rakstnieks pat meklē un atrod šai rīcībai zināmu attaisnojumu, sodot savu varoni, kā saka pats rakstnieks, tikai par «sieviešu samaitāšanu». Man gan šī nostāja liekas stipri apšaubāma, bet tas laikam vairāk ir rakstnieka taisnības izjūtas kompetencē. Mazāk šaubu rada rakstnieka attieksme pret nejdzīgajiem, pat kaitnieciskajiem likumiem par personisko iniciatīvu un personisko māju celtniecību, fakts, ka absolūti godīgs cilvēks stājas tiesas priekšā, kamēr noziedznieki bauda dzīves labumus. Visai raksturīgi romānā atklājas noziegumu izmeklēšanas un tiesas process. Kā redzam — problemātikas uzrādījumā liela līdzība ar A. Kolberga romāniem. Atšķirīgs ir risinājums — neprecīzs un neekonomisks, aizraujoties ar sāņus vedošo filozofēšanu — nereti papļāpāšanas līmenī. Pierādīt šos manus apgalvojumus acimredzot vislabāk varēs, ja kāds kritiķis uzņemsies nepateicīgo darbu — salīdzināt žurnāla variantu ar pilno grāmatas tekstu, kuru, aizstāvēdams savas autortiesības, rakstnieks nevēlējas īsināt.

Sajā sakarībā dažas pārdomas par šobrīd visai izplatīto praksi — žurnāli piedāvā lasītājiem savus saīsinātos variantus, kam rakstnieki piekrīt, uzturot spēkā izdevniecībai

prasību izdot pilnu grāmatas tekstu. Sādu gadījumu skaits pieaug.

Ir jau saprotams, ka «Karoga» apjoms neļauj apmierināt rakstnieku pieprasījumu un žurnāls meklē kompromisa variantus. Rakstnieki, manuprāt, uz to iziet, materiālas dabas apsvērumu spiesti, — kaut arī nepilnā variantā, tomēr daļa darba tiek apmaksāta dubulti. Bet lasītājam šis variants nez vai ir īpaši izdevīgs — «Karogu» taču parasti lasa cilvēki, kas nopietni un dziļi interesējas par literatūru, kas vēlas iespējami ātrāk iepazīties ar mūsu literatūras novitātēm. Nez vai viņiem šķiet pieņemama daļējā iepazīšanās ar saīsināto variantu, bet pēc tam — apmēram pēc gada — nepieciešamība to lasīt otrreiz pilnā variantā — īpaši, ja darbs nav no spilgtākajiem sasniegumiem rakstnieka daiļradē, — jo ir taču tik bezgala daudz ko lasīt un pārlasīt...

Es patiešām nedomāju, ka J. Mauliņa un D. Avotiņas romāni ir tik dziļi, daudzplāksņaini, vienreizējā lasījumā grūti uztverami, lai nespeciālists tos lasītu divas reizes. Lasītāji, kuru estētiskās prasības apmierina šo rakstnieku domāšanas veids un stils, būtu pelnījuši, lai varētu izvēlēties, vienalga, grāmatu vai «Karogu», un varētu izlasīt tajā darbu, kas vienlīdz apmierina kā rakstnieku, tā izdevēju, lai žurnāla lasītājs varētu runāt ar grāmatas lasītāju kā līdzīgs ar līdzīgu par vienu un to pašu darbu, nevis dažādiem tā variantiem.

Jāpiebilst, ka gan kā lasītāja, gan kā kritiķe un vēl jo vairāk kā izdevēja es esmu pārliecināta: vērtīgāk būtu bijis atsevišķu grāmatu izdošanu pasteidzināt par gadu — reizēm mēs apzināti kavējam žurnāla publikācijas dēļ — un netirāzēt grāmatu vairumu divas reizes, žurnāla plātību izmantojot vai nu mākslinieciski spilgtākajām publikācijām, vai — gluži otrādi — publikācijām, kas pēc tam varētu arī nepārtapt grāmatā.

Darbs, ko pilnībā nopublicēja «Karogs» un kas grāmatā iznāks ar nedaudz atšķirīgu, šķiet, labāku nobeigumu, ir Erika Hānberga publicistiskais romāns «Kartupeļu stāsti». Vai tas ir romāns? Laikam jau nav. Tāpat kā romāns nav «Straumēni». Tāpat kā «Poēma par pienu» tikai nosacīti ir poēma. Bet tas jau nav galvenais. Literatūrzinātnieki var teikt savu galavārdu pēc grāmatas iznākšanas. Bet grāmata ir interesanta. Spilgts paraugs tam, kā savu nevarēšanu kādā jomā īsts meistars spēj

pārvērst par oriģinālu varēšanu, nespēku par spēku. «Kartupeļu stāstos» safokusēti un šķietami dokumentālā stilā atklāti bezgala daudzi vēstures un mūsdienu notikumi vienībā, kas izgaismo zināmas likumsakarības mūsu dzīvē. Aiz šķietama viegluma, paradoksiem, autora — stāstītāja — labvēlīgā smaida slēpjas, bet samērā viegli jaušama visai liela nopietnība. Šajā grāmatā vienkopus savākts tāds traģisku likteņu skaits, ka, tos apjēdzot vien, rodas pamatots izbrīns, kā mūsu tauta tomēr spējusi izdzīvot un smaidu, cerību, zināmu harmoniju un garīgu veselību saglabāt. Jo — padomāsim vien — kara un pēckara traģēdijas turpina mocīt cilvēkus, mūsdienu neizdarības un idiotiskumi grauj arvien jaunas un jaunas dzīves.

No rakstnieka sniegtajiem faktiem atbildes jāveido pašam lasītājam, un rakstnieks nebūt necenšas mēģniecīgi tam palīdzēt, drīzāk jau nojauc šos viņa centienus ar pārbagāto informāciju par mūsu visu mīlēto un cienīto kartupeli. Ja kaut ko līdz galam mēs iepazīstam, tad kartupeli gan, un tieši caur kartupeli izjūtam dzīves apaļo daudzveidību, daudzkrāsainību — to, ko visos savos darbos apdzied Ēriks Hānbergs.

Un tomēr žēl, ka šī darba galvenais varonis patiešām ir un paliek kartupelis, kuru autoram tomēr neizdodas pacelt tādā simbola līmenī, kā Ziedonim izdevās pacelt pienu. Otrs galvenais varonis varētu būt autora tēls — līdzīgi Ezeras veidotajam literātes tēlam —, bet rakstnieks laikam taču nav bijis gatavs tādai garīgai intensitātei, pašatklāsmei un nežēlībai pret sevi un saviem varoņiem, kuru saknes neapšaubāmi meklējamas reālajā dzīvē, bet rakstnieka izdoma pacēlusi visai savdabīgu likteņu līmeni. Izvēlētā mozaikveida forma šiem neparasti kolorītajiem vīriem un sievietēm savukārt neatļauj atklāties kā suverēniem mākslas tēliem laikā un telpā, viņi paliek it kā pastarpināti, it kā iespiesti kādā noteiktā formā, kas saspilgtina viņu izpausmes. Vienā nelielā epizodē viņi izdzīvo savu mūžu un lasītāja apziņā paliek kā iegravēti. Tas apliecina rakstnieka neordinārās raksturotāja dotības. Un liek ar zināmām skumjām nožēlot, ka «Kartupeļu stāstu» centrā nav reljefāk, asāk iezīmēta kāda noteikta ideja, kas šo bagāto tēlu sistēmu ievirzītu lielāku, mērķtiecīgāku vispārinājumu gultnē. Kā «Tikuntā» ideja un dzejnieka personība pacēla Ziedoņa publicistisko darbu pāri vienas saimniecības problēmu līmenim. «Kartupeļu stāstos» ieslēptais vispārinātais izdzīvošanas un attīstības

likums, salīdzinot ar satriecošajām konkrētībām, šķiet jau vispārīgs.

Bet tagad — dažas domas par četru grāmatu grupu, ko apvieno kopējs pasākums — jaunatnes literatūras konkurss, ko organizē Preiļu rajona agrofirma «Krasnij Oktjabrj» un izdevniecības «Liesma» Jaunatnes literatūras redakcija.

Pirmā prēmija šajā konkursā nav piešķirta. Otrā prēmija piešķirta Aivaram Kļavim par stāstu «Es saucu, lai atsauktos», divas trešās prēmijas — Mercedesai Salnājai par grāmatu «Trīs dienas pēc izlaiduma» un Egilam Lukjanskim par romānu «Atnāc un paņem». Ar veicināšanas prēmiju atzīmēts Māra Druvas romāns «Vidusskola» — tā ir autora pirmā grāmata.

Zanra apzīmējumi tātad dažādi, bet, salīdzinot darbus, nekādas atšķirības nesaskatīju. Visi tie ir garstāsti, kuru centrā jaunu cilvēku ilgošanās mīlēt un būt mīlētiem un vairāk vai mazāk cerīgs ilgotā piepildījums. Dzīves ceļa meklējumi tajā laika posmā, kad pretenzijas pret sevi un pasauli ir sakāpinātas, jutekliskas, kad sīkumi kļūst par traģēdiju un patiesās traģēdijas paliek nepamanītas.

Visus šos darbus pēc kārtas lasot, pārņem divaina sajūta: mūsu laika dzīve, cilvēki it kā būtu atpazīstami, it kā pat smagas, drūmas īstenības ainas nozib gar acīm, bet visas šīs pasaules tomēr ir tik abstraktas, izolētas, pašas par sevi pastāvošas, īpatnā intonācijā ievīstītas, visi autori, kā pieredzējušie, tā iesācēji, ir tik bezgala iemīlējušies savos varoņos un viņu mīlestībā, ka zaudējuši dzīves realitātes sajūtu.

Salīdzinoši vistuvāk dzīves īstenībai atrodas un vis-skaidrāk savu rakstnieka uzdevumu apzinās Aivars Kļavis: viņa tēlotais puisis, kura māte un māsa ir hroniskas alkoholiķes, apzinīgi cīnās pret šo dzīvi un uzvar, — bet grāmata mākslinieciski ļoti nevienāda, patiešām stipras prozas lappuses mijas ar žurnālistiskiem pārstāstiem, mākslinieciski neatklātām, sižetam nepieciešamām lappusēm. Tieši šī neizstrādātība atņem darbam skaudras patiesības un problēmu dziļuma elpu.

E. Lukjanskis (grāmata iznāca 1987.—1988. gadu mijā, pērngada kritika no nevērtēja) operē pats ar savām visumā nevainojami izslīpētajām klišējām, veidojot krāšņu, nosacītu pasauli, kurā greznos, gleznieciskos interjeros darbojas nevainojami skaisti varoņi (un galvenie varoņi ir pat īsti supermeni), kur ir arī labākajiem standartiem

atbilstoši neliēši, nāves un brīnumainas izglābšanās, paš-
aizliedzīga draudzība un, protams, cēla, tīra mīlestība.
Bet tik sterili attīrīts no dzīves īstenības kā šis romāns,
manuprāt, ir bijis tikai retais Lukjanska darbs. Bet jā-
saka gan, ka daudziem nopietnās literatūras lasīšanai ne-
sagatavotiem lasītājiem tieši šāda grāmata var būt arī
patiesi vajadzīga. Te godā tiek celtas tādas morālas ka-
tegorijas kā mīlestība līdz nāvei, uzticība līdz nāvei,
drošsirdība, nelokāma pārliecība, ka cilvēka lielākais dār-
gums ir viņa gods, — viss tas, kas veido cilvēka garu,
bet nekur un nekā netiek jauniešiem mācīts. Ja gadu sim-
tiem cauri ir pastāvējuši Dimā varoņi ar nosacīto viņu
dzīves atspulgu un aso goda izjūtu, kādēļ gan arī mūs-
laikā nevarētu pastāvēt šāds literatūras virziens?! Uz-
skatu, ka šis pasaules modelis, kurš tikai galīgi naivam
lasītājam var likties reāls, bet kurš tomēr spēj radīt ilgas
pēc harmoniskas lietu kārtības, ir realizēts pilnīgi atbil-
stoši iecerei un tātad profesionāli ir pieņemamāks nekā
mākslinieciski nevarīgs, nepatiess, bet uz patiesīgumu
pretendējošs literārs darbs. Tādi, manuprāt, ir M. Salnā-
jas un M. Druvas stāsti. Abiem galvenās varones — vi-
dusskolas meitenes, tikai Mercedes Salnājas varone ne
vien mācās vakarskolā, bet arī strādā rūpnīcā. Sadzīviski
iekrāsotā vidē izsekojam, kā plaukst un novīst mīlestība,
kā rodas jaunas cerības un dzīvesprieks. Bet sīki čubi-
noties, sīkus konfliktņus risinot. Sapņojot un sapņos
iedomātā pasaulē ar iedomātiem tēliem daļi sarunājoties.
Precizēju: jaunam cilvēkam vilšanās mīļotajā cilvēkā,
protams, pārvēršas par pasaulnozīmīgu problēmu, un
rakstniekam ir tiesības to parādīt. Vainu es nesaskatu
problēmas izvīzījumā, bet gan domāšanas līmenī, māks-
linieciskā nozīmīguma un patiesīguma līmenī.

Droši vien zināmai meiteņu daļai šķiet vajadzīgas arī
šādas grāmatas — viņas tur saskatīs iztēloto sevi un
savas ilgas. Bet spēku pārvērtēt un dziļāk saprast to,
kas ar cilvēku notiek šajā vecumā un kā atrisināt šīs
savas problēmas, — to nu gan laikam nē.

Man ir skumji ne tādēļ, ka šādas grāmatas ir uzrakstī-
tas un iznākušas, — mums ir maz rakstīts par mīles-
tību — reālo un to cerēto zilo sapņu puķi, kas uzplaukst
jaunībā un kas tātad arī ir literatūras atveidojuma vērtā.
Protams, ka nepietiek ar Jaunsudrabiņu vai Akurateru,
mīl, skumst, izsamist un atdzimst arī mūsdienu sapņotāji.
Tikai viņiem ir grūtāk, jo sapņi saduras ar agrākajiem

laikiem neraksturīgu cietsirdību, saltu aprēķinu, arī izvir-
tību. Ķaut kas no tā ieskanas kā Kļavja, tā Lukjanska
darbos, bet tā — starp citu, ne kā problēma, kas būtiska
mūsdienām un kas īpaši moka mūsdienu milētāju. Un
tādēļ man ir žēl, ka konkursa atzinību — ne tikai naudas
izteiksmē, arī ātrākā un mazāk prasīgā izdošanas poli-
tikā, arī pagodinājumā, kas īstenībā nav pelnīta, — sa-
ņēmuši darbi, kas pat uz visai pieticīgā pašreizējās pro-
zas fona šķiet īpaši pieticīgi. Un ka aizkavēties ir Andra
Puriņa romāns «Bezrūpīgie ceļotāji», kura ārkārtīgi sai-
sināto «Jaunajās Grāmatās» publicēto variantu kā ļoti
sološu pērngad vērtēja Dace Ūdre. Domāju, ka tas patiesi
ir darbs, kas īsti konceptuāli, filozofiski dziļi un oriģināli
ielūkojas jaunatnes problēmās — faktiski taču visbūtiskā-
kajās, vissāpīgākajās mūsu visu problēmās. Šajā darbā
parādās tādi mākslinieciskās izteiksmes, problēmas atklās-
mes paņēmieni, kas latviešu literatūrā ir gluži neapgūti.
Mūsu vienveidīgajai reālpsiholoģiskajai domāšanai prozā,
kuras tradicionālā autoritāte lasītāju un kritikas acīs
saistās ne tikai ar M. Zariņa un G. Repšes aprakstīto
laika posmu, bet arī ar A. Upīša kritiķa darbību un vēl
senāk — ar J. Jansona-Brauna domām par jaunlaiku lite-
ratūru, var būt visai tālejošas sekas — neizprasts un
mākslinieciski neizzināts var palikt mūsu laikmets, kura
kūleņus izskaidrot ar vienu vienīgu metodi — vēsturiski
secīgi aprakstot atsevišķu ģimeņu vai sabiedrības daļu
dzīves gaitas —, šķiet, vairs nav iespējams. Tieši tāpat,
kā ar visus pēckara gadus kultivēto marksisma-ļeņinisma
estētikas un literatūras kritikas metodoloģiju nav iespē-
jams izskaidrot un izvērtēt visus tos procesus, kas noris
modernajā mākslā — tajā mākslā, kas mums beidzot kļu-
vusi pieejama.

Mūsu ieroči netiek asināti — nedz literatūras, nedz lite-
ratūrkritikas. Tas ir savstarpējs process, kurš pašreiz ir
tiklīdz nobremzēts, ka draud atmiršana. Tas mums beidzot
ir jāapzinās. Un vaina nav tikai publicēšanās iespējās.
Ir tiesa — ja samazinās pieprasījums, samazinās arī
piedāvājums, bet process rit arī otrādi — tiklīdz būs pie-
dāvājums, nopietns, būtisks, tiks atrastas publicēšanas
iespējas. Tā, atbalstot entuziastu prasības, Kritikas un
literārā mantojuma redakcija atrada iespējas publicēt ak-
tuālās kritikas grāmatas, bet ir maz nopietnu manuskriptu,
ko publicēt. Ja būs spilgti piedāvājumi — Oriģināllitera-
tūras redakcija atradīs spēkus atteikties no mazāk spil-

gtiem ielānotajiem darbiem jaunās domāšanas labā. Bet piedāvājumu nav. Sobrid. Arī tie romāni, kas iznāk 1989. gada sākumā, gan aptver jaunu tematisko loku, bet mākslinieciski pilnībā iekļaujas mūsu prozas līdzšinējā strāvumā ar visām tās spēka un nespēka zonām. Tie nepie-saka jaunu domāšanas pakāpi, tie mākslinieciski nesitas ārā no ierastā, ērtā. Tajos, tāpat kā šeit ar labu vārdu pieminētajos, ir sāpe, ir vēlēšanās apliecināt un atstāt liecību, bet nav mēģinājumu ikdienas pieredzi pacelt atklāsmes līmenī. Dzīves lielo kopsakarību — būt vai nebūt — līmenī. Patiesas kaislības, liela naida vai lielas mīlestības, atbildības līmenī. Ideju sadursmes līmenī. Šis līmenis kā domāšanas veids ieskanas tikai G. Repšes «Ugunszīmē». Cilvēka gara spēks un vājums, savas sūtības apziņa, spēja šo savu pārlicību iznest cauri pārbaudījumiem un tomēr realizēt — tā ir galvenā tēma arī G. Repšes romānā—esejā «Pieskārieni», kas veltīta Kurtam Fridrihsonam. Un izrādās, ka arī dokumentālā vēstījumā jaunā rakstniece spēj saglabāt pārsteidzošo (uz mūsu prozas fona pārsteidzošo!) garīgo spriegumu, vienreizējo dvēselīgā un reāli sadzīviskā apvienojumu, paturot abas kvalitātes vienlīdz spilgtas un pārlicinošas. Tas ir īsta talanta, literāta atbildības par savu darbu apliecinājums.

«Avotā» ir bijušas arī dažas jauno prozaīku īso stāstu publikācijas, kas apliecina centienus šajā virzienā. Arī V. Kaijaka meklējumi būtu reiz nopietni jāizvērtē.

Andra Jakubāna stāstu krājumā «Un atkal melnais suns pie kājām» asi un būtiski skan vairākas tieši mūsdienām raksturīgas problēmas šim rakstniekam ierastajā ironiski nosacitajā un tomēr ar konkrētām detaļām un psiholoģiskām kolīzijām piesātinātajā tēlojumā. Tā ir skumju, rūgtu, pat drūmu vērojumu un pārdomu grāmata, pavisam reti tajā uzplaukst draudzīgi optimistiskais dzīves un klauna smaids, pie kura pieraduši tie, kas seko Jakubāna skopajai, bet spilgtajai spalvai. Var rakstniekam pārnest, ka viņš pārāk ekspluatējis jau sen atrasto ritmisko atkārtojumu sugestiju, vēl citas tikai viņa vēstījuma stilam raksturīgas spilgtas figūras, intonācijas. Un tomēr — nevar neredzēt Andra Jakubāna lielo rūpi, sāpi, pūles apjēgt un brīdināt par ļoti būtiskām vispārcilvēcisko attieksmju novirzēm mūsu sabiedrībā, konkrētāk — mūsu laikā. Un visos tajos gadījumos, kad viņam izdodas būt koncentrētām, izdodas izvairīties no neprecīzas liekvārdi-

bas, rezultāti ir nozīmīgi. A. Jakubāns jau no savas daiļrades sākumiem apzināti kā vienu no mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem izmanto noslēpumu, līdz galam nepateikto, neizskaidroto un neizskaidrojamo, un tieši šajā neizprotamajā slēpjas dzīves skaistais vilinājums. Līdzīga noslēpumaina «pēcgarša» paliek arī, lasot Z. Skujiņa jaunākos, grāmatā «Abpus durvīm» apkopotos, stāstus (kā parasti stilistiski nevainojami, ar spožiem salīdzinājumiem, raksturojumiem, detaļām bagāti ir arī šajā grāmatā publicētie apraksti, bet tajos nav ne miņas no šī istai mākslai piemītošā noslēpumainā nezināmā, un nepateiktais šajā gadījumā kļūst par acīm redzamu trūkumu). Laikam taču par patiesi lielu mākslu mēs varam runāt tikai un vienīgi tad, kad sasniegts tas augstākās mākslas patiesības līmenis, kas spiež vēl un vēl domās atgriezties kā pie aprakstītā, tā — vēl jo vairāk — pie tikai apjaušamā, drīzāk zemapziņai, ne prātam domātā. Simbrīžam šis līmenis no mūsu prozas šķiet tikpat kā pazudis.

Literatūras process pagaidām nerit normāli, nerit atbilstoši mūsu laikam, tas mums visiem ir jāapzinās. Un jāmeklē iespējas, kā šo procesu aktivizēt.

Man teiks — šis nav rakstīšanas, šis ir vērošanas un vērtēšanas laiks. Neticu. Literatūrā kopumā nevar un nedrīkst būt pārrāvumu.

Raksta saīsināts variants —
Jaunās Grāmatas, 1989, № 2, 3.

Pakāpiens

1988. gada dzejas grāmatas

1988. gads Latvijas vēsturē iegājis spilgti un paliekoši. Vai tikpat spilgta un paliekoša ir latviešu dzejas 1988. gada bilance?

Spilgta — nē, paliekoša — jā. Faktiski visas šajā gadā publicētās grāmatas atbalso mūsu gara dzīvi ar vairāku gadu distanci. Tādas diemžēl ir mūsu izdevēju iespējas. Reāli šobrīd vēl dzejoļu krājumos atspoguļojas stagnācijas laika izjūtas un lielo pārmaiņu priekšnojautas. Dzeja kopumā godīgi kalpojusi gara uzturēšanai un nav aizvērusi acis dzīves negāciju priekšā.

Kas ir kopīgs 1988. gadā izdotajai dzejai? Asi kritiska attieksme pret dzīvi, pret realitāti — no rezignācijas līdz izmisumam, no ironijas līdz melnajam humoram. Vērtējot ar atpakāejošu datumu, varētu sacīt, ka šī attieksme ir vēsturiski adekvāta. Taču šāds apgalvojums maz ko dod, kamēr nav iezīmēti dzejas situācijas poētiskie vaibsti.

Jubilejas un citāda profila izlases neaplūkošu — to loma literārajā procesā ir pastarpināta un prasa atsevišķu analīzi. Kārtējo grāmatu starpā ir arī vairākas, kuru retrospekcija tās tuvina izlasēm, bet, tā kā tajās ir agrāk npublicēti darbi un no tiem veidota koncepcija, tad šīs grāmatas aktīvi veido savu spēka lauku.

Sākšu ar gada pēdējo grāmatu. Imanta Ziedoņa «**Taureņu uzbrukumū**». Tā ir pa visu desmitgadi kopsavilkta dzejnieka «radošā atskaite» liriskas žanrā. Taču tā nav pasīva atskaite. Jau atsevišķie nodaļu virsraksti uzrāda noteiktu programmu un šīs programmas virzību: «Ar taureņiem», «Pāri taureņiem». Autors savu programmu neslēpj:

... Un taureņu mākonis ir brīvs laiks, un
taureņu svaidīšanās ir vienīgā viņu vērtība šai
taisnvirziena pasaulē...

(«**Taureņu uzbrukums**», 18. lpp.)

Brīvības tieksme, pretestība taisnvirzienam pāraug no kaprīzes apziņā — pārļaicīgā, mūžīgā. Šī apziņa nav viegla, tā prasa atteikšanos, sevis upurēšanu, taču tā ved uz atbrīvotību. Ziedonim raksturīgi ir savu iemantoto pasaules izjūtu pasniegt kā nejaušu, piezemētu, šķietami maznozīmīgu, neobligātu. Tāda ir viņa kara viltība:

Pa burbuļu ceļu sierā
Es eju sieram cauri.

(«*Taureņu uzbrukums*», 152. lpp.)

Varētu šķist, ka dzejnieka ceļš rit dziļā intimitātē. Taču tas ir tikai šķitums. Lūk, viens momentuzņēmums, uz kura skaidri saskatāms konkrēts laika nospiedums:

Flokši caur tumsu mirdz.
Kāds miers visos augos!
Un mierīga sirds.
Ir augusts.

Suņu rejas
Pirms miega,
Un tumsā lejas
Sienāžu dziesma liega.

Mēness, muti iepletis,
Skatās manī un brinās.

Kur draugi manī?
Dziedina rētas?
Cinās?

(«*Taureņu uzbrukums*», 146. lpp.)

Lielākā atšķirība no citiem autora krājumiem «*Taureņu uzbrukumā*», šķiet, ir pieaugusī rezignācija un pašāvība dzīves un pasaules gaitai. Šis krājums ar visu nepiekāpīgumu un rotaļīgumu, ar visu pretimrunāšanu izskan kā nopūta.

Tuvu šai grāmatai stāv Leona Brieža krājums «*Gāju dvēselīte*». Tuvu, tas nenozīmē līdzīgi. Ziedonim un Briedim sakrīt dzejoļu rakstīšanas un atlasēs posmi. Brieža koncepcija savukārt nav tik tieši tverama, jo grāmata lielā mērā veidojusies no dzejnieka citu grāmatu atlikuma principa. Teiktais nebūt nenozīmē, ka savulaik atliktais būtu nevērtīgāks, — nē, tikai tobrīd tam neatradās vajadzīgā vieta un skanējums.

«Gāju dvēselītes» pamatstīga ir dvēseles dramatiskais
bezmājīgums:

Tukšā ziema

Mums piesitusies tukšā ziema,
kas mūs kā atvars riņķī griež.
Ik neizsniegošs padebesis
līdz vēlai naktij jāpārcieš.

Uz ceļiem noslīgušās rokās
sev mierinājums jāuziet,
kaut mezglu, vaļā raisīdami,
daudz ciešāk saraisām mēs ciet.

Pa melam vien, un nepiepildās
ne tikai tev un man aizvien...
... Un mūsu salijušās lūgšanas
tos smagos dieva dubļus brien.

(«Gāju dvēselīte», 70. lpp.)

Kaut arī šis dzejolis rakstīts 1983. gadā un ir spilgts
sava laika liecinieks, tas dod pamattoni visas grāmatas
ievirzei. Sociālais bezmājīgums pāraug dvēseles bezmā-
jīgumā, kuru novērst vairs nevar nekādi ārēji spēki. Tur
ceļš uz mājām jau ved tikai caur sevi pašu. Savā ziņā
tā ir tā pati Ziedoņa taureņu tēma, tikai daudz sasprieg-
tāk un sāpīgāk, arī voluntārāk risināta. Savos augstāka-
jos izpausmes punktos Brieža dzeja ir mūsu klasisko tra-
dīciju tiešs turpinājums. Īpaši varētu pieminēt Poruka
liriku. Tiešs turpinājums, nevis variācija, tieša un dzīva
mūsdienīga saikne. Šī saiknes tendence mūsu pēdējo gadu
dzejā ir skaidri jūtama. Tā, piemēram, aktualizējas un
attīstās Veidenbauma traģiskais patoss, varētu nosaukt
vēl Čaka ekstātisko heroiku un vēl, un vēl... Tā būtu
ievēribas cienīga tēma lielam pētījumam.

Tāpat kā jau pieminētie Ziedonis un Briedis, arī Mont a
Kroma demonstrē stabilu pienesumu savā grāmatā
«Citi veidi». Es uzsvērtu tieši pienesuma stabilitāti —
tāds ir šī laikposma dzejas zīmogs. Pasauli satricinošu
novāciju nav, bet nav arī rutinēta sastinguma. Atšķirībā
no daudziem saviem kolēģiem Kroma ir optimiste. Brī-
žam varbūt naiva, brīžam pašgribīga, bet optimiste:

Kūlenis sen nav mests,
Bet nekā darīt.
Nevar palikt vienā stāvoklī,
vienā pozā,

vienā rakstības veidā,
vienos tais pašos tēlos.
Patiešām nekā darīt.
Ar grūtībām.
Bet kūlenis top mests.
Cik pašlaik jūtos moža.

(«Citi veidi», 91. lpp.)

Savu īpatno vietu latviešu dzejā Kroma ir apskaužami uzturējusi, manieri padarīdama vēl ikdienišķāku, atklātāku un vaļsirdīgāku. Tas viņai dod pamatu apgalvot par savu dzeju:

... tā ir liela darba situācija,
tīrs darbs,
nepiegrūžots ar
dzīves piecšķirīgajiem mānīem ...

(«Citi veidi», 80. lpp.)

Aiz naivuma un pašgribības šajā optimismā ir principiāla spītība: vēl viens laikmeta komponents. Tā ir dzīves redzēšana — tādas, kādu to dzejniece vēlas. Un tekstā neteikta blakām stāv tā reālā dzīve, kādu dzejniece nevēlas. Kādu mēs neviens nevēlamies. No tās nav aiziets un nav arī gribēts aiziet. Arī tas ir ceļš uz patiesības gaismu caur sevi pašu.

Tagad pāriesim pie citas balss un citādākas intonācijas.
«Debesis, debesis», M ā r a Z ā l ī t e:

... Iesim pusdienās, dāmas un kungi,
Mums ir jātiekas pie viņa vāts,
Lai vairs nejūt — karoga vietā
Sen jau rokā ir karotes kāts.

Iesim iztukšot sirdis un pokālus ...
Baudīt mākslu un mūziku vokālu,
Stikla zārciņā mirdzošs un bāls
Mums uz galda būs dzīves sāls.

(«Debesis, debesis», 30. lpp.)

Zāļites sakāmais ir viennozīmīgi kategorisks. Viņa ir gan pasaules, gan sevis tiesātāja. Varbūt tieši šī pasaules tiesāšana vispārējā nekategoriskajā, brīžam pat indierentajā noskaņā iegūst savu galveno jēgu. Pravietojošais nosodījums un mudinājums dod Zāļites dzejai to pacēlumu, kas varbūt ir viņas popularitātes stūrakmens:

... Nav vētra sevi pārcietusi.
Nav zeme visu piedevusi.
Ir puķi salna nokodusi.
Es nevaru vēl runāt klusi ...

(«Debesis, debesis», 106. lpp.)

Arī Zālītei šī grāmata nav lēcieni, bet kāpiens. Tā ir kopīga iezīme visai mūsu 1988. gadā izdotajai, pirms dažiem gadiem rakstītajai dzejai. Revolūcijas vietā evolūcija. Sažņaugta, saspriegta, sarūgtināta, pat klieidoša — bet tomēr evolūcija.

Zālītes sociālais patoss, viņas visstiprākā puse, ielaužas arī viņas intimitātē, brīžam vairāk, nekā vajadzētu. Taču tā laikam arī ir laikmeta un pasaules uztveres zīme.

Sarkasms — mūsdienu, resp., svaigas vakardienas dievs atradis savu apustuli Andra Zebera personā. Tādu žults uzplaksnījumu, tik dziļu sociālu skepsi tik koncentrētā veidā mēs mūsu dzejā diezin vai atradīsim. Tikai sāpoša sirds, cilvēciska ieinteresētība spēj noturēt Zebera grāmatu «Tetovējumi» augstā līdzsvarā. Īpaši — ņemot vērā, ka šī ir debijas grāmata. Mūsu ikdienu ar visām tās aktualitātēm Zebera dzejai ir ne tikai barotne, bet arī tās patoss, resp., antipatoss:

krusttēvam krustnesim
zobens līdz debesīm
biedram seržantam toties
automāts lai pasarg dies
tāds kam plinte ir kā klājas
visur jutiesies kā mājās

(«Tetovējumi», 36. lpp.)

Tēlaini runājot, Zebera redzesleņķī ir ne tik daudz cilvēka roka, cik tetovējums uz tās. Tetovējums — tā ir cilvēka sociālā funkcija, otrā daba, aiz kuras nepazūd arī pirmā:

Latvietis

Dienā viņš izrunā
Gludus un apaļus teikumus,
Domā un rikojas atbilstoši prasītajam,
Naktīs, kad aizmieg,
Zem ozola nes biežpiena plāceņus.

(«Tetovējumi», 62. lpp.)

Šķietami melnajam plakātam tāpat ir arī vēl citas dimensijas.

Kas apvieno šos tik dažādos dzejniekus vienā ešelonā? Tā ir suverenitāte, patstāvība gan pasaules redzējumā, gan pasaules izpratnē. Tieši koncepcijas mērķtiecīgums un prasme to poētiski realizēt izdala šos autorus uz pārējo 1988. gadā publicēto dzejnieku fona. Poētiskā un ideoloģiskā plurālisma situācijā patstāvīgs un neatkarīgs ska-

tijums izvirzās par vienu no vissvarīgākajām dzejas mērauklām.

Inese Zandere grāmatā «Laimīgie meli» svārstās plašā emocionālā amplitūdā. No vienas puses:

... Pie loga mēs stāvam
un skatāmie bikini.
Vēl rūtis ir vasara,
nevis stikli.

(«Laimīgie meli», 20. lpp.)

Savukārt no citas puses:

... Mans neīstais Velsas princis!
Bagāts tu esi pa īstam.
Tev pieder naids, ar kuru
Istenību mēs nīstam.

(«Laimīgie meli», 66. lpp.)

Zandere neatlaidīgi virzās uz savas dzejas smaguma punktu, bet pagaidām vēl dažādās izjūtas un vēlmes nereti diktē dzejniecei pašai savus risinājumus. Taču nepieņemama attieksme pret dzīvi un tās likločiem iezīmējas samērā skaidri.

Ilgstoša dzejas darba pieredze Mildai Losbergai gan līdzējusi, gan traucējusi. Grāmatā «Ar māliem apglaudīta» līdzās grodai, askētiski tvertai detaļai dzejas telpu apdzīvo arī refleksijas, prātojumi, secinājumi, kas emocionālajai noskaņai noņem jau tā nelielo spriegumu. Šo dzeju it kā pavada bailes tikt pārprastai:

Atnāc,
dzidrā vakara blāzma,
plūsti cauri maniem ausiem,
lai no manis atkrit sīkais —
it kā redzīgais,
bet neredzošais snaudiens...

(«Ar māliem apglaudīta», 58. lpp.)

Šāda reflektēšana, šķiet, ir mūsu dzejas pagātnes mantojums, kuru grūti pārvarēt. Neuzticēšanās savam impulsam ir tas poētiskās suverenitātes trūkums, kuru šobrīd mēs sākam izjust arvien asāk.

Ne pārāk veiksmīgi adekvātas izteiksmes meklējumi jo-projām pavada Silvijas Veckalnes darbu — krājumu «Pagodinājums pašcieņai». Daudz tajā interesantu, ekspresīvu detaļu, taču tās neveido saliedētu kontekstu:

Trīs telefonā gulbja dziesma:
— Vai atceries? Tas esmu es... —

Caur vadiem kā caur gariem gadiem
No aizlijušas pagātnes.
Un aploksni — tik spalvasvieglu —
Tver pirkstu elektriskais gans,
Jūt iekšā divas smagas lapas —
Jeb spārnus, adresētus man...

(«Pagodinājums pašcieņai», 85. lpp.)

Vienkāršoti vērtējot, to varētu uzskatīt par gaumes trūkumu. Nopietnāk runājot, tā ir nepietiekama sevis apziņa, kas ir dzejiskās patstāvības pamats. Ja šis pamats ir nepietiekams, tad savdabīgie mikroredzējumi tikai traucē, sarežģī vai atšķaida kopainu.

Daži vārdi būtu sakāmi par divām 1988. gada debijām. Tiesa, arī A. Zebera «Tetovējumi» ir debija, taču tik pārdomāta un viengabalaina, ka tā uzreiz izvirzījusies gada redzamāko un patstāvīgāko grāmatu vidū. Šobrīd pacītesim nedaudz J ā n i K ā k u l i no viņa grāmatas «Dieva caurā kabatiņa»:

hei pluskainais bēdu karali
jau atkal pie kores karies?
nē
rāpjos pa noteku cauruli
uz debesu priekškambariem
man steidzīgi vajag parunāt
ar viedajiem zilgmes gariem

jūs ejiet
nestāviet apakšā
tādiem bistamiem bariem

(«Dieva caurā kabatiņa», 36. lpp.)

Kākulis ir Zanderes un Zebera paaudzes dzejnieks: gana poētisks, gana ironisks, gana lirisks. Viņš uzrāda vērā ņemamas dzejas potences, bet, līdzīgi Zanderei, vēl īsti nepieprot tās pienācīgi noasināt un vērst sev vajadzīgā virzienā. Vēl materiāls, faktūra valda pār radītāju. Cerēsim, ka tas ir tikai pagaidām.

Otra debija — M ā r a s C i e l ē n a s «Mazliet siltuma, mazliet smaržas» — ir pieticības un bikluma savažota. Lielākā daļa dzejoļu paliek uzzīmētas ainiņas ietvaros, autorei pašai it kā stāvot malā un vērtējot vai pat atsakoties no secinājuma:

Bezdelīgas,
bezdelīgas ar māliem knābi
Atkal atlaižas pasauli lāpīt.

Pielāpīs,
pielāpīs šeit un — pār Vidusjūru!
Pasaule jāsatūr stūru stūros.

Melni pulki,
melni pulki starp zemēm tālām
Surpu turpu ar sarkaniem māliem.

(«Mazliet siltuma, mazliet smaržas», 89. lpp.)

Jā, no visa mazliet... Nekategoriskums un neuzbāzība Cielēnas dzejā no tikuma pārvēršas trūkumā. Aiz nepretenciozās glezniņas nepietiekami jūt pašu autori. Lūkosim turpmāk, vai Cielēna uzdriksstēsies pārkāpt sliekšni, kura priekšā viņa stāv.

Par Ziedoņa Purva grāmatu «Attieksme» īpaši nebūtu jārunā. Tās poētiskā vērtība ir maza, tāpat kā viņa iepriekšējām grāmatām. Ne dzejas kopainā, ne paša autora darbā tā jaunus vaibstus neievelk.

Vēl gadu kuplīnājušas divas humora un satīras grāmatas: Jāzeps Osmaņa «Dots pret dotu» un Valda Artava «Lustīga dzīvošana». Osmaņa satīra ir pārāk vienkāršota un piezemēta, humors pārāk elementārs, lai tie nopietnāk liecinātu par mūsu dzīves kolīzijām. Artavam būtu nepieciešama plašāka un rūpīgāka analīze. Šobrīd atzīmēšu vienu veiksmīgu satīriķa žanru: tās ir ironiskas variācijas par viena vai otra dzejnieka tēmām. Ne parodijas, ne stilistiski atdarinājumi, bet patstāvīgi, vērtējoši variējumi. Tiesa, agrīno gadu satīra vietumis jau ir primitīva un savu laiku pārdzīvojusi. Bet pa sparīgām, tautiskam pantam mēs atrodam itin bieži.

Tātad — ne lēciens, bet pakāpiens. Realitāte mūsdienās evolucionē tik strauji, ka šobrīd kaut ko prognozēt, kaut ko izsecināt būtu grūti un nepateicīgi. Lūkojot dzejas izdevumu gadu, var teikt, ka tas ir veselīgs, godīgs un atsaucīgs. Un vēl: šis gads vairāk par visiem iepriekšējiem izvirza dzejnieka suverenitātes vērtību un vajadzību.

Zem tautas likteņgaitu zīmes

Ar ko iezīmīgs 1988. gads? Ar sabiedriskās dzīves faktu pārbagātību. Ar neredzēti strauju tautas garīgā pacēluma un aktivitātes pieaugumu. Ar jaunatgūto nacionālo simbolu nesātīgu atkal un atkal izbaudīšanu. Ar garīdznieku līdzdalību sabiedriskās dzīves procesos. Ar LTF vētrains dibināšanas kongresu. Ar priecīgo atklājumu, ka stagnācijas gadi nebūt nav izskauduši personības, līderus, apveltītus ar spožu intelektu un politiķa dotībām. Ar cerību uz Latvijas valstiskumu un atskārsmi, ka šīs cerības piepildījums nav tikai no kopīga entuziasma atkarīgs. Un, protams, arī ar to, ka visās kultūras dzīves sfērās, ieskaitot pat «Mikrofona» aptaujas dziesmu parādi, pilnā spēkā skan skaisti un cildenī vārdi par tēvzemi, brīvību, tautu.

Tauta. Tā ir visvairāk pieprasītā, gaidītā tēma, kas citas māksliniekiem subjektīvi ne mazāk svarīgas tēmas atvirza otrā plānā. Ja runājam par teātri un dramaturģiju, tad 1988. gadā tieši tautas likteņtēmas risinājums veido teātra un dramaturģijas idejisko kodolu. Gan klasikas, gan mūsdienu materiālā balstītu. Rokopera «Lāčplēsis» Sporta manēžā; «Indrāni», «Reiz dzīvoja kāds Jātņieks» un «Mirabo» Nacionālajā teātrī; «Mūžības skartie» un «Kāds, kura nav» Dailē; «Dzīvais ūdens» un «Smaržo sēnes» Jaunatnē; «Ugunī» un «Daugava» Valmierā; «Indrāni» Liepājā.

Latviešu mākslas tradīcijā tauta varbūt mazliet romantizēti allaž ir skatīta kā iedvesmas un spēka avots. Jau kopš nacionālās atmodas laika pagājušā gadsimta vidū. (Ja nu vienīgi Andrejs Upīts šad tad atļāvies tautai uz-mest bargu tiesātāja skatu un nodēvēt to par masu.) Taču nemitīgā atgriešanās pie tēmām, kas skar tautas likteni, nav saistīta tikai ar lepnumu par savu pastāvēšanu, tā

ir arī pašaisardzība, jūtoties apdraudētiem un domājot par nākotni, tā ir sevis iedvesmošana izšķirošās krustceļu situācijās un ilgos sastinguma gados. Šis fons savu emocionālo iedarbību ir saglabājis visos laikos un turpina būt aktuāls arī šodien.

1988. gadā lietas varam saukt īstajos vārdos: māksliniekam vairs nav jānodarbojas ar nacionālās pašapliecināšanās idejas iešifrēšanu līdzībās, eifēmismos, mājienos, bet skatītājam savukārt — ar atšifrēšanu. Bet vēl vakar un aizvakar ar to bija jānodarbojas. J. Jurkāna «Virtuss», P. Putniņa «Aicinājums uz pērienu», Ā. Geikina «Leģenda par Kaupo», «Teiksma par Sārtu un Labvārža dēliem», arī Nacionālajā teātrī šogad iestudētā **«Reiz dzīvoja kāds Jātnieks»** par dumpīgo mācītāju Johanu Reiteru (Jāni Jātnieku).

Johans Reiters — dedzīgs dzimtcilvēku aizstāvis, viens no Bībeles tulkotājiem 17. gadsimtā — saistījis ne tikai zinātnieku uzmanību (J. Strauberga pētījumi 30. gados, K. Karuļa apcere «Jānis Reiters un viņa tulkojums» 1986. gadā), viņa spilgtā, temperamentīgā personība rosinājusi arī dramaturģus (N. Vētras-Muižnieces «Velna mācītājs», emigrācijas autora J. Viesiena «Jānis Reiters»). Ā. Geikins, pievienojot jau esošajām interpretācijām savējo, rāda Reiteru kā nesamierināmu cīnītāju par sociālo taisnīgumu un līdz ar to arī par latviešu tautas tiesībām. Lugas struktūru veido Reitera attiecības ar tautu, ar varu (baznīcas un laicīgo), ar mīļoto sievieti. Katrā no šiem attiecību lokiem sastopoties ar bezgala grūtiem pārbaudījumiem un ciešot smagus zaudējumus, viņš nonāk pie Kristus radniecīgas savas misijas apziņas par ziedošanos apspiesto un pazemoto labā kā savas dzīves vienīgo saturu un augstāko mērķi. Lugas vērtību mazina spēcīgi izteiktā atstāstījuma intonācija — visi notikumi tiek rādīti retrospektīvā skatījumā, pie kam vispirms Reiters tos izstāsta un tikai tad seko šo notikumu iedzīvinājums darbībā.

Tātad šodien varam iztikt bez segvārdiem. Teiksim, izvešanu uz Sibīriju saukt īstajā, tautas lietotajā vārdā par izvešanu, neņemot talkā aplinku poētismus par tāliem ceļiem, tālām gaitām un tālu prom no dzimtenes pavadītiem gadiem. Tautas vēsturē «neskaramās» tēmas arī vairs nav tabu. Bet šī brīvība saukt lietas īstajos vārdos ir brīvība, kas dota no augšas. Svarīgi, kā iespēja runāt atklātu valodu tiek izmantota, vai 1988. gadā tā ļāvusi sasniegt tautas likteņtēmas interpretācijā jaunus dziļumus,

izvirzīt jaunas problēmas, izdarīt jauna līmeņa secinājumus.

Ja meklēsim konceptuālus, filozofiskus risinājumus, paliksīm vilušies. Blakus iepriekšējos gados sarakstītajām lugām — M. Zālītes «Pilna Māras istabiņa», «Tiesa», «Dzīvais ūdens», G. Priedes «Centrifūga», J. Jurkāna «Virtuss», P. Pētersona «Tikai muzikants» — 1988. gada oriģināldramaturģijas raža jaunus atklājumus sniedz maz. Labākajā gadījumā varam runāt par atsevišķu mākslā reti skartu aspektu uzrādīšanu latviešu nacionālajā raksturā. Jāatzīst, ka visspēcīgāko iespaidu atstāj nevis mūsu, bet emigrācijas autora R. Staprāna luga «Četras dienas jūnijā», kas sarakstīta jau agrāk, bet tikai 1988. gadā pie mums nonākusi. (Starp citu, arī tas ir viens no pašā pēdējā laika konkrētajiem ieguvumiem — emigrācijas autoru atgriešanās Latvijas teātru repertuārā. M. Zīverts ir un patlaban tiek iestudēts Nacionālajā teātrī, Dailē, Valmierā un Liepājā, Dailes teātra repertuārā iekļauta A. Eglīša luga «Kazanovas mētelis».)

R. Staprāna luga vēsta par 1940. gada satraucošajiem notikumiem — notikumiem, par kuriem tikai šogad sākām runāt, republikas vēsturniekiem savu attieksmi formulējot sakramentālajā jautājumā: revolucionāra situācija vai okupācija? Lugas spēks ir ne tikai pašā vēstures materiālā, kas mūsu oriģināldramaturģijā līdz šim bija apgūts A. Grigulja lugas «Uz kuru ostu?» līmenī, kur buržuji tiek rādīti kā satrakotu žurku bars, kas bēg no grimstoša kuģa, bet revolucionārās masas taisnīgi ņem to, kas tām pienākas. R. Staprāna lugas spēks ir arī tautai eksistenciāli svarīgas problēmas mākslinieciski pārliecinošā risinājumā.

Lugai ir veiksmīga, dramaturģiski nospriegotā uzbūve. Darbības vieta — Latvijas valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa kabinets, kurā tiek lemts tautas liktenis. Rit Latvijas republikas pēdējās četras dienas. Notikumi prasa izšķirties, bet valsts prezidents vilcinās. Kā rīkoties šajā sarežģītajā, dramatiskajā situācijā (un līdz ar to jebkurā laikmeta griežu situācijā, kad zem ārēju draudu spiediena izšķiras tautas liktenis) — izpildīt visus Staļina ultimātus, lai izvairītos no asinsizliešanas un izdzīvotu, vai izrādīt pretestību, tādā kārtā saglabājot godu nākamo paaudžu un citu tautu acīs? Latvijas armija nepacietīgi gaida signālu. Bet valsts prezidents vilcinās. Attiecībā uz reālo situāciju alternatīvas nav. Ir traģisks strupceļš,

jo neatkarīgi no tā, kāds lēmums tiks pieņemts, sakāve ir nenovēršama. Un tomēr autors uzsver, ka alternatīva eksistē. Morālētiskā plānā, attieksmē pret tādām kategorijām kā pašcieņa, brīvības mīlestība, tieksme pēc neatkarības. Nodevība pret tām ir vērtējama kā tautas traģēdija un nevis kā atteikšanās no greznumlietām, kuru trūkumu var pieciest cerībā uz labākiem laikiem. Autors rāda mazas tautas traģisko likteni — nenovēršamo atkarību no lielajām tautām.

Jautājums par tautas likteni cieši saistīts arī ar jautājumu par tautas un vadoņa attiecībām. R. Staprāna attieksme pret Ulmani ir korekta — bez tišas degradācijas un arī bez idealizācijas —, atklājot valstsvīra subjektīvo godīgumu un objektīvo bezpalīdzību konkrētajā vēstures situācijā. Atklājot arī autora nostalgiju pēc talantīga, liela vēriena līdera — politiķa, kāds Ulmanis nebija. Virzot uz domām, ka latviešiem politikā pretēji kā mākslā izcilas personības nav bijušas. Un gluži loģiski — to taču nosaka attiecīgi ievirzītie daudzie gadu simti mūsu vēsturē.

No pašu mājās tapušajām tautas likteņtēmai veltītajām lugām, jāatzīst, R. Staprāna lugai līdzās īsti nespēj stāties neviena. Kaut gan nevar teikt, ka arī mūsu dramaturgi nebūtu vismaz mēģinājuši apzināt notikumus, par kuriem runā R. Staprāns. 1975. gadā Ā. Geikins uzrakstīja lugu «**Kaķu griesti**». Toreiz, kā šķiet, bez cerībām, ka tā varētu tikt iestudēta. Šī luga pretendē uz latviešu tautas likteņa atklāsmi visā 20. gadsimta garumā. Tās darbības sākums sakrīt ar gadsimta sākumu, kad varoņi — trīs puīši un meitene — ir pavisam jauni, vēl padsmītgadnieki. Viņu turpmākās gaitas — savas vietas meklējumi dzīvē —, kā arī savstarpējo intīmo attiecību kolīzijas risinās uz mūsu tautai svarīgu vēstures notikumu fona. Lugā ietverti visi nozīmīgākie vēstures pavērsieni, arī tie, kuri bija ierindoti «neskaramo» kategorijās. Blakus 1905. un 1917. gada notikumiem 1934. gada valsts apvērsums, latviešu leģiona formēšana, 1941. un 1949. gada izvešanas. «Kaķu griesti» risina to pašu tēmu, ko «Cetras dienas jūnijā», — mazas tautas traģisko apdraudētību un neiespēju pašai lemt savu likteni. Taču luga ir pārlietu sadrumstalota, un arī galveno varoņu raksturošas neatradīsim nekā oriģināla, tie vairāk atgādina iepriekš izdomātas shēmas.

Nozīmīgākā no 1988. gada lugām ir L. Stumbres

«Kronis». Kronis ir cilvēka uzvārds un tai pašā laikā simbols, poētisks apzīmējums cilvēkam kā tādām. Jo cilvēks taču ir radības kronis. L. Stumbre rāda, kā laikmets šo radības kroni cenšas iemīt dubļos, panākt, lai tas zaudē cilvēcības mirdzumu. Lugā darbojas spilgti, galēji izkāpinātu kaislību pārņemti raksturi, kuru veidošanā neizdzēšamas un nepārprotamas pēdas atstājis laiks.

Pavecais kolhoznieks, kādreizējais sīksaimnieks Salmēns vējainā puteņa naktī redz savā priekšā nostājamies vareno saimnieku Kroni, kurš 1949. gadā viņa ziņojuma dēļ izsūtīts uz Sibīriju un tur sen jau miris. Sirdsapziņa Salmēnam nedod mieru, un nu jau kuro reizi viņa iztēlē turpinās šī nekad nebeidzamā saruna, kurā Salmēns pūlas attaisnoties, bet nevar un nevar to izdarīt. Salmēna mokošā skaudība pret Kroņa pašapziņu, bagātību un valdonīgo mieru nav tikai sīka, vāja cilvēciņa naidis pret stipro. Sociālā nevienlīdzība plus Staļina kulta politika toreiz atraisījušas viņā tumšos spēkus, padarot par nožēlojamu ziņu pienesēju. Staļina terors — absolūti neprognozējams, nekādās likumsakarībās neiekļaujams — taisni tāpēc arī bija tik noslēpumains un biedējošs. Tas piedāvāja tik drošus ceļus personisku rēķinu kārtīšanai ar šī terora rokām: nodevība, denūciācija, ziņojums — un cilvēks pazūd bez pēdām — kā Kroņa dzimta Sibīrijā. Bet, kas attiecas uz denūciantu, — visi gali ūdenī. Kur vēl leknāka augsne Kangara kompleksam? L. Stumbres lugas savdabība ir tā, ka dramaturģe neizvirza sev par mērķi rādīt 1949. gada izvešanas šausmas kā no cilvēkiem neatkarīgu personības kulta izpausmi. L. Stumbre uzsver: šie traģiskie notikumi bija iespējami arī tāpēc, ka kults atraisīja sliktākās īpašības mūsu pašu tautas raksturā.

Lugas otrajā daļā, kas ir sižetiski neatkarīgs viencēliens, L. Stumbre darbībai liek risināties Sibīrijā mūsdienās. Pārmetot tiltu no dzimtenē palikušo latviešu likteņiem uz trimdnieku likteni. Kazis un Māra, divi padzīvojuši cilvēki, kuru mūža labākā daļa pagājusi Sibīrijā, pie Jergas pudeles atceras Latviju. L. Stumbre rāda, ka tāda varmācīga cilvēka «pārdēstīšana» pielāgo viņa dzīvei citu vērtības mēru, pārslēdz cilvēka apziņu no dzīvošanas uz izdzīvošanas reģistru. Ir, kas spēj to izturēt, bet ir, kas degradējas, un ir, kas salūst. Tikai atminoties dzimteni, Kazis un Māra garīgi attīrās, mokoši pūlas salikt kopā vairāk vai mazāk izbalējušas iztēles ainas ar priekšstatiem par Raimonu Paulu un Vefa tranzistoriem, lai

radītu ilūziju par laimīgas atgriešanās iespēju. L. Stumbre rāda, ka atgriešanās ir traģiski neiespējama. Un ne tikai tāpēc, ka Māru pie Sibīrijas sien pienākums pret vīru, bet Kazi — viņa klejotāja daba. Šie cilvēki ir izpostīti — no savas zemes izrauti, šajā zemē neiesakņojušies. Viņu dzīvesveids un garīgais satvars ir tik bīstami līdzīgs tiem, kas šodien paši pēc savas gribas brauc pie mums un ko mēs dēvējam par migrantiem. Ar to atšķirību, ka Māra apzinās sava stāvokļa traģiku un cieš no tā. Nakts sarunas rezultātā pie šīs apziņas nonāk arī Kazis. Ne velti L. Stumbre lugas otro daļu noslēdz ar skumjas noslēpumainības caurstrāvotu poētisku simbolu: Kazis un Māra ieiet krusta apzīmētā priedē — nebūtībā, mūžībā. L. Stumbres lugu diptihs ir nozīmīgs ar to, ka ielūkojas cēloņos, atklāj, kā laikmeta trumi saindē tautas asinis.

Runājot par tautas likteņtēmas risinājumu latviešu oriģināldramaturģijā, apskats nebūtu pilnīgs bez M. Zālītes libreta rokoperei «**Lāčplēsis**». Šis darbs tapis, respektējot rokoperas specifiku — ar izvēršiem dziedājumiem, ārijām, ansambļiem, koriem —, tāpēc būtu aplūkojams savrup. Un tomēr tā ir arī dramaturģija ar skaidri iezīmētiem pretspēkiem un to konfliktu — patstāvīgs, talantīgs un ļoti mūsdienīgs «Lāčplēša» lasījums, kurā var atrast bezgalskaistas dzejas, jo sevišķi milestības dzejas paraugus.

M. Zālītes libreta galvenais varonis ir tauta, no kuras dzīlēm nāk Lāčplēsis, Koknesis un arī Kangars. Tauta, kuru ne mazāk kā ārēji spēki posta un ārda iekšējas nelaimes. Tauta, kuras ilgu tēls ir vadonis, kurš spētu sadzirdēt tās sirdspukstus, vienot, apskaidrot. Tas ir šodienas pieredzes briedināts varoņa ideāls — izauklēts garajos gadu desmitos, kad vadoņu personās nācās sastapties ne jau ar nocirstu, bet ar aizbāztu ausu fenomenu vai ar ausu trūkumu. Lāčplēsis ir inteligents, dzirdīgs vadonis, augstas gara kultūras cilvēks. Vai ne tāpēc viņu skauž Kangars, vai ne tāpēc viņam atrodas pretinieki un noliedzēji savas tautas vidū?

Savdabīgi libretā risināts Kangars, šis mūžīgais, arhetipiskais tēls, nodevības personificējums, kam katrā laikmetā ir savs — atšķirīgs darbības modelis. L. Stumbre ar Salmēnu kangarisma izpratnei pievieno sociālo apstākļu, laikmeta kroplību stimulētos nodevības cēloņus, M. Zālītes libretā Kangara nodevības zirgu pātago nevaldāma godkāre, tieksme būt novērtētam. Šis Kangars

sirgst ar Saljēri kompleksu attiecībā pret Mocartu — Lāčplēsi. Kangaram nedod mieru tas, ka viņš, kurš mīl savu tēvzemi tikpat stipri kā Lāčplēsis, tomēr savu tēvzemi nedzird un nespēj izteikt tikpat labi kā Lāčplēsis, ka visa tautas mīlestība tiek Lāčplēsim, ne viņam. Lāčplēša un Kangara savstarpējās attiecībās un viņu abu attiecībās ar tautu projicējas mākslinieku, radošu personību, kultūras darbinieku attiecību meti, kas arī liecina par mūsdienīgu skatījumu, jo tieši radošie darbinieki taču šobrīd uzņēmušies demiurgu lomu.

Pati tauta libretā tiešā veidā (respektīvi, dziedājumos) parādās ļoti maz. Tās vizuālais atrisinājums atstāts režijas rokās, libreta sākumā sniedzot norādi, ka «uzvedumā paredzēts iesaistīt korus, etnogrāfiskus ansambļus, baletu, pantomīmu u. c., veidojot vērienīgu, sinkrētisku uzvedumu, tieši masu skatiem uzticot radīt episkā pirmavota spēku un daudzslāņainības atmosfēru». Šajā apstākli, kā šķiet, meklējami ne tikai visādi grandiozā uzveduma idejiski estētisko nepilnību cēloņi, bet atrodams arī pašas autore vērtējums par tautu. Tauta tiek rādīta kā dekoratīvs priekšnesums, nevis kā tēls. Un tas tautas ideju uzvedumā kompromitē.

Savu rūpi par tautas likteni dramaturģijas formā 1988. gadā paudis arī prozaiķis Alberts Bels. Traģikomēdijā «**Cempions**». Atšķirībā no iepriekšaplūkotojām darbiem, kuros izmantota vēstures tematika vai literāra pirmavota pārstrādājums, A. Bels piedāvā aktualitātes ziņā gluži karstu mūsdienu materiālu. Neizslipēti raupjos, publicistiski spurainos tēlos, savā absurdumā apdullinošās situācijās A. Bels tēlo laimīgā padomju inteligenta laimīgo dzīvesveidu. Gluži kā atrasto mantu birojā autors sakrauj vienviet to, kas ir samilzis līdz bezjēdzībai un prasa tūlītēju risinājumu. Te ir inteligento kalpotāju nožēlojamais materiālais stāvoklis, dzīvokļu problēma, de-formētā vērtību sistēma, kurā cilvēka «cenu» nosaka sakari un spēja dabūt deficītu, migrācija utt., u. t. jpr. «Cempiona» vērtība — asā problēmu uzrādījumā un trāpīgā mūsdienu sabiedrības raksturīgāko tipu tvērumā. Organizācijām un iestādēm, kas nodarbojas ar migrācijas procesu izpēti, būtu jāpiešķir A. Belam speciālbalsa par to, ka viņš apkopojis vienuviet izplatītākos priekšstatus, kādi lielākajai daļai iebraucēju ir par republikas t. s. pamatiedzīvotājiem un Latvijas vēsturi: «Kā mums visiem zināms, latviešu tautai līdz 1940. gadam nebija savas rak-

stības, ne estrādes ansambļu. Valdība turēja latviešus verdzībā, neļāva dziedāt Paula dziesmas un dejot tautas dejas. Rīgā mitinājās tikai vācieši. Latvieši dzīvoja jūras malā, pussabrukušās būdīnās, un zvejoja zivis ar kailām rokām, jo tikli piederēja tikai Vilim Lācim. Lauksaimniecība bija pagrimusi, govys bija vienīgi Kārlim Ulmanim, kas nemitīgi vajāja Vili Lāci, gribēdams viņam atņemt arī tiklus, ar kuriem zvejnieka dēls daudz maz palīdzēja trūkumcietējiem Baltijas piekrastē. Valdija bezdarbs, diskotēku nebija. Tā tas vilkās līdz 1940. gadam, kad mēs atvedām uz Rīgu vagonu ar graudiem, un nabadziņi pirmo reizi ieraudzīja kviešu miltus, jo līdz tam bija maizi cepuši no saberztām bērza mizām!»

Nedabiski prasīt, lai 1988. gadā visi dramaturgi raksta par tautu. Galu galā īsts mākslinieks raksta par to, kas viņam subjektīvi liekas pats svarīgākais, par ko viņa sirds dzied. Tāpēc nevaram pārnest P. Putniņam, kurš, pārdzīvodams indivīda smalkjūtības un garīguma deficītu mūsu sabiedrībā, uzrakstījis lugu par vīriešu un sieviešu attiecībām. Gluži tā nav, ka traģikomēdija «**Klostera stallis**» būtu atrauta no laikmeta, jo vārds «perestroika» tiek minēts vai katrā lappusē. Dramaturgam sāp, ka esam pieķēzījuši savu dzīvi, savas attiecības. Pat visintīmākās. Pret domu, ka sabiedrības fundamentāla pārkārtošana nav iespējama bez katra indivīda cieņas un dvēseliskuma atgūšanas, nebūtu ko iebilst, kaut arī par dvēseliskuma simbolu kalpo tādi dežūrtēli kā baznīcas zvani un skulptūra, ko iecerēts novietot kolhoza parkā. Un tomēr, solidarizējoties ar dramaturga izteiktajiem vērtējumiem, riskējam kļūt par tādiem kā tikumības veicināšanas aktīvistiem, kas nonākuši pie nevīstoši vērtīgas atziņas, ka jaunām, enerģiskām sievietēm neklājas jaukt sīrmu kungu harmonisko ģimenes dzīvi. Vēl jo vairāk tāpēc, ka sirmais kungs — augsta ranga padomju darbinieks, izpildkomitejas priekšsēdētājs —, pārcietis ģimenes pavarda sabrukumu un autoritātes zudumu sabiedrībā, var nepārciest to, ka jaunā, enerģiskā dāma — slimnīcas saimnieciskā direktore —, kurai viņš tik daudz upurējis, apmaina viņu pret jaunāku, seksuālā ziņā jaudīgāku partneri. Nelaimīgajam cietējam nekas cits neatliek kā trofeju ragu simboliskajā paēnā ar medību bisi pielikt punktu savai bēdu pilnajai eksistencei.

Dzīvē neapšaubāmi vērojamas disharmoniskas attiecības starp vīrieti un sievieti. Šīs mūžīgās tēmas risināšanā

pasaules dramaturģijā spožus panākumus guvis ne viens vien autors. Lai atceramies kaut vai A. Strindbergu, kura teorija par dzimumu karu radījusi dramatiskus sacerējumus, kas nu jau simt gadus nenoiet no teātru skatuvēm. Tātad — tēma visnotaļ respektējama. P. Putniņš izdomājis savu, gan pavisam savdabīgu, teoriju šo problēmu interpretācijā, teoriju, kuras tapšanu sekmējis kabineta kļūsums, nevis dzīves realitāte. Respektīvi, viņa lugas varones nodibina tādu kā pagrīdes organizāciju, kuras locekles ne no šā, ne no tā labprātīgi apņemas ienīst vīriešus.

P. Putniņa antipātijām pret emancipētām sievietēm, kas mēģina veidot dzīvi pēc saviem ieskatiem, ir visai sena vēsture. Atcerēsimies kaut vai Ildzi («Sis dievišķais tuk-tuk») un Guntru («Naktssargs un veļasmazgātāja»). Taču «Klostera stali» dramaturga riebums pret šo sieviešu sugu sasniedz apogeju. Lugas kulminācija — medību balle, kurā tikumīga jauneklā Alfeja karsti mīlotā meitene Avelīna tik bezatbildīgi tracinā precēto vīru Rišardu, ka tas «ierēkdamies un iegaudodamies sagrabj Avelīnu klēpī» un «ar visu guvumu metas Avelīnas istabas durvīs», atstājot tikumīgo milētāju Alfeju šaipus durvīm vienās ciešanās. Komentāri lieki. Varam vien sajūsmināties par autora nesatricināmo morālo stāju un nosarkt kaunā par uzņēmīgu amazoņu sakompromitēto sieviešu dzimumu.

1987. gadā viens no mākslinieciski mūsdienīgākajiem un saturā aktuālākajiem dramatiskajiem sacerējumiem bija J. Jurkāna «Kraukļi». Gan tāpēc, ka luga dziļi ietiecās indivīda liktenī, atklājot tā ciešo piesaisti sabiedriskajai dzīves īstenībai, gan tāpēc, ka J. Jurkānam bija izdevies organiski īstenot savu rakstības manieri, kur skopu, līdz pliekaniņai ikdienišķu tekstu atlūzām jēgu, nozīmību un vispārinājumu piešķir noklusētais, nepateiktais un varoņu sadzīvīskā rosīšanās ir tikai aizsegs dvēseles drāmai vai pat tragēdijai. Savās jaunajās lugās «Jāzepiņš» un «Oāze» J. Jurkāns šo rakstības manieri attīstījis vēl tālāk, novedis līdz galējam lakonismam, tikai ar punktētu līniju viegli ieskicējot raksturus, tēlu attiecību aprises, darbības vietu un laiku. Taču rodas jautājums, vai dramaturgs nav pārkāpis robežu, aiz kuras informācijas trūkums par varoņiem no fantāziju ierosinoša faktora kļūst par bremzējošu faktoru. Ipaši tas attiecas uz «Oāzi».

«Jāzepiņā» J. Jurkāns vēlreiz variē «Pulkstenī ar dzeguzi» risināto problemātiku, apkārtējās pasaules liekulī-

bai un divkosībai pretstatot vientuļa savādnieka tragiski veltīgos centienus panākt, lai cilvēki dzīvotu saskaņā ar sirdsapziņu. Juris, jauns cilvēks, divu bērnu tēvs, uz šosejas sabraucis vecu vīru, kurš pēc kāda laika slimnīcā nomirst. Jura māte samaksā ārstam, lai tiktu noslēpts nāves īstais cēlonis. Un viss, lieta izbeigta. Cilvēki turpina dzīvot tālāk tā, it kā nekas nebūtu bijis. Vai tiešām it nekas? Lugas varoņi ikdienas darbīgajā lietišķībā pūlas noslāpēt savu iekšējo nemieru. Viņi tiecas sev iestāstīt, ka slēpj noziegumu ģimenes, bērnu dēļ, un varbūt arī viņiem izdotos apklusināt dvēseles satraukumu, ja nebūtu Jāzepeņa. Jāzepeņa, kurš vienīgais spēj paskatīties acīs patiesībai un nosaukt noziegumu par noziegumu. Jāzepeņa fiziskā bojāeja ir viņa tuvinieku tikumiskās lejupslīdes likumsakarīgs rezultāts. Tragisks, nenovēršams. Iepretī pārējo tēlu bagāti un smalki iztrādātajām dzīvēm ar Jāzepeņu saistītā līnija šķiet mazāk pārliecinoša. J. Jurkāns Jāzepeņa (starp citu, Raiņa Jāzepa mūsdienu līdzinieks) neiederību pragmatiskajā apkārtņē uzsver ar savrupību, noslēgtību un visai šabloniskām rakstura divainībām.

«Oāzes» galvenie varoņi ir četrdesmitgadnieki. Alberts un viņa sieva Velta ir nopirkuši lauku mājas, cerēdami ar kopīgām rūpēm par vasaras mītni atjaunot gandrīz pilnīgi izirušās ģimenes attiecības. Taču ārdošie procesi vīra un sievas, vecāku un bērnu starpā attīstījušies tik tālu, ka jūtam — arī šis ielāps neko vairs nesaglābs. J. Jurkāns rāda, ka Alberta un Veltas ģimenes cilvēcisko attiecību sairšana nav izņēmuma gadījums. Kopīgu interešu trūkums, egoisms, vienaldzība un galēja atsvešināšanās raksturīgi arī viņu svētdienas viesiem, kuri ieradušies pavadīt nedēļas nogali šajā zaļajā lauku oāzē. Par četrdesmitgadnieku cilvēciskās atrofijas spilgtu tēlu kļūst viņu bezsirdīgi vienaldzīgā attieksme pret Justu, kad sanitāri atbrauc viņam pakal, lai vestu uz psihiatrisko slimnīcu. Kas ir Justs? Reāls cilvēks vai oāzes iemītnieku slimā sirdsapziņa?

Jāteic, ka Justa tēlā sastopamies ar J. Jurkāna dramaturģijai raksturīga varoņa kārtējo transformāciju. Atceresimies — Dzērvīte, Miks, Jāzepeņš un tagad Justs. Lietišķie, pragmatiski noskaņotie līdzcivēki viņus uztver kā individuus ar nenosvērtu psihi, bet būtībā viņi ir smalkas, bezgala jutīgas personības, kurās daudz vairāk garīguma nekā normālajos vidusmēra cilvēkos. Jāpiebilst, ka Justa mākslinieciskā izveide ir tik skopa un neizvēsta, ka par

viņu kā par cilvēku grūti iemantot konkrētu priekšstatu. Rodas bažas, vai zudušās paaudzes un neparasti jūtīgā varoņa pretstatījums J. Jurkāna dramaturģijā nedraud kļūt par dežūrpaņēmienu.

«Oāzē» J. Jurkāna pozīcija, viņa attieksme pret cilvēku konkrētajā mūsdienu situācijā kardināli atšķiras no tā viedokļa par dzīvi, kādu piedāvā citi latviešu dramaturģi. Tēlojot lauku mājā uz vikenda izprieclām ieradušos sabiedrību, J. Jurkāns uzsver šo cilvēku bezcerību, totālo vilšanos, viņu neticību jēlkādu ekonomisku vai sabiedrisku pārkārtojumu auglīgumam. Var jau būt, ka situācija patiesi ir bezcerīga, taču atšķirībā no «Kraukļiem» dramaturģis pietiekami skaidri neļauj nojaust šo cilvēku vilšanās un tāpēc arī pagrimuma konkrētos cēloņus. Varoņu ciniski utilitārās attiecības, izteiktā orientācija uz miesas priekiem bez cerības iepriecināt dvēseli, vienaldzība, ar kādu, piemēram, viena no lugas varonēm izklāsta dažādu izvarošanas veidu hroniku savā biogrāfijā, gan rada strupceļa sajūtu un drūmu apātiju, bet nerada vēlēšanos no šīs apātijas izrauties. Bet ir taču jādzīvo.

Mums par jaunajiem dramaturģiem vēl joprojām pieņemts saukt M. Zālīti, L. Stumbri un J. Jurkānu, kaut pēc dažiem gadiem viņiem būs pielāgojama formula — man jau četrdesmit, bet izskatos vēl jauns. Tāpēc ir gandarījums, ka parādījies dramaturģis U. Segliņš, kuram trīsdesmit vēl aiz kalniem, bet kurš jau uzrakstījis divas lugas (kaut arī īsmetrāžas). Bez tam — viņš vienīgais no latviešu dramaturģiem publicēts tik respektablā izdevumā kā «Современная драматургия».

Savā pirmajā lugā «Kaktiņš» U. Segliņš bija fiksējis jauna cilvēka dzīves izjūtu, viņa pārdzīvojumus, saskaroties ar dzīvi, kas tik stipri atšķiras no skolā mācītā, viņa nopietno vēlmi apzināt savu vietu pasaulē. Savukārt 1988. gada opusā «Kādas sēdes gulta», kur tēlota kāda teātra mākslinieciskās padomes sēdes absurdā gaita, U. Segliņš apliecina trāpīga un ironiska dzīves vērotāja dotības, kā arī spēju radīt precīzus, dzīvus un kolorītus cilvēku tipus — pādzīvojušu, nopelnu lauriem rotātu aktrisi, aprobežotu un pašpārliecinātu teātra direktoru, līdz apātijai notramdītu un bailīgu ministrijas darbinieci.

1988. gada oriģināldramaturģijas aina nebūtu pilnīga, ja netiktu pieminēta kāda vērtīga iniciatīva — oriģināldramaturģijas lasījumi, ko kopīgiem spēkiem organizēja LPSR Teātra darbinieku savienība, Kultūras ministrija

(galvenokārt A. Eišvertiņas personā) un Rakstnieku savienība ar mērķi sekmēt oriģināldramaturģijas attīstību un stiprināt saites starp dramaturgiem un teātri. Praktiski tas nozīmē skatītāju iepazīstināšanu ar pēdējo gadu laikā uzrakstītajām, bet ārpus teātru repertuāra plāniem palikušajām oriģināllugām, tādā kārtā paverot plašākas iespējas tikt pie vārda arī jaunajiem (tiklab gadu, kā pieredzes ziņā) dramaturgiem un režisoriem. Lasījumu ietvaros tika parādītas pavisam desmit lugas: L. Stumbres «Kuģītis miglā» un «Nākošpavasars», J. Jurkāna «Jāzepiņš» un «Gliemezītis — riteņbraucējs», V. Rūmnieka, A. Miglas «Ērkšķu krekls, zvaigznes ceļš», D. Grīvalda «Pasaka ar uzticīgo Kārlīti», U. Segliņa «Kaktiņš», Ā. Geikina «Ogles sirds», J. Helda «Patvāris» un P. Putniņa «Jūras krupim grāvī grūti». Par šāda pasākuma nepieciešamību un savlaicīgumu liecināja gan publikas atsaucība, gan arī tas, ka lasījumi ir devuši vairākas labas repertuāra izrādes, to starpā arī līdz šim visadekvātāko un dziļāko J. Jurkāna dramaturģijas interpretējumu — «Jāzepiņu» J. Kalniņa iestudējumā Dailes teātri. Liepājas teātri tiek rādīts U. Segliņa «Kaktiņš» (režisors J. Rījnīks), bet teātra studijas «Kabata» telpās — F. Deiča ar Jaunatnes teātra aktieriem iestudētā L. Stumbres luga «**Kuģītis miglā**».

L. Stumbrei te neparasti augstā patiesīguma pakāpē izdevies atklāt sievietes psiholoģiju. Divas draudzenes — viena pievilcīga, precēta un enerģiska, otra — neizskatīga vecmeita, kas tic visam, ko raksta avīzēs un stāsta pa radio, — dodas izpriecas braucienā ar kuģi. Situācija iespējām bagāta, un L. Stumbre šīs iespējas pilnām izmanto, ne tikai atklājot divu pretēju cilvēcisku dabu — rafinēti egoistiskas un naivi vientiesīgas — psiholoģisko sarežģītību, bet arī skaidri iezīmējot sabiedrisko kontekstu — padomju «kalpojošā» inteligenta nožēlojamos dzīves apstākļus, priekšstatus par pasauli un pazemojošo atlieksmi pret viņu, kad bārmenis uz kuģa, mīklī novērtējis atpūtnieču pieredzi un maksātspēju, var atļauties izturēties ar augstprātīgi smiņājošu nievu.

Savukārt lugā «**Nākošpavasars**» L. Stumbre vēlreiz atkārtoti savu iemīļoto visnotaļ sievišķīgo tēmu par liktenīga vīrieša izšķirošo lomu vairāku sieviešu dzīvē, tēmu, ko dramaturģei mākslinieciski visietekmīgāk izdevies realizēt «**Sarkanmataīnājā kalpā**».

No lasījumu ietvaros parādītajām lugām uzmanību

saista arī V. Rūmnieka un A. Miglas «Ērkšķu kreklis, zvaigznes ceļš». Galvenokārt tāpēc, ka V. Rūmnieks un A. Migla vērsas pie vēstures tēmām, pie Raiņa personības Panevėžas periodā. Taču dzīvi, patiesi un mūsdienīgi autoriem izdevies attēlot nevis pašu Raini, bet cilvēkus, kuru likteņi izgaismojas saskarsmē ar Raini. Lugas centrā izvirzās Raiņa kolēģa jurista, jaunā prokurora lejupslīde. Talantīgs, brīvdomīgs jauneklis mazpamazām kļūst par aizdomu pilnu burta kalpu un beidzot arī nodevēju. Autori precīzi atklāj psiholoģisko mehānismu, kas salauž jauno cilvēku. Viņš ir pārāk vājš, lai pretotos sava palīga — pieredzējuša «čīnavnieka» un slepenā dienesta aģenta — vāji maskētiem politiskiem draudiem. Jaunais prokurors labāk izvēlas drošu dzīvi savā laikā, tādējādi iedams pretēju ceļu valsts pamatu «apdraudētājam» Rainim. Viņš iegūst šodienu, zaudēdams nākotni. Arī — pretēji Rainim. Prokurora un viņa palīga attiecību līnija ir dzīva un pulsējoša. Toties pilnīgi nebaudāma ir ar Raiņa iekšējām pretrunām saistītā līnija. Rainis parādās kā nedzīvs, samākslots statist, kas pavada laiku pseidointelektuālos disputos ar nevienu citu kā pašu Mefistofeli.

Tiecība apzināt dzīvi plašā filozofisku likumsakarību sistēmā jaušama D. Grīnvalda lugā «Pasaka par uzticīgo Kārlīti». Tiesa, nerealizēta, jo D. Grīnvalda luga ir tikpat vāja, cik pretencioza. Blakus atsevišķiem trāpīgiem, mūsu dzīves nebūšanās tēmeļiem dūrieniem te bez atlases šķiet salādēts viss, kas autoram nācis prātā, netaupot pat tik spēcīgus izteiksmes līdzekļus kā asiņainu «aizkadra» skatu, kurā māte nogriež savam dēlam galvu, lai atdzīvinātu vienīgo patieso cilvēcisko vēribu sargātāju — uzticīgo Kārlīti. Nedzīva, racionāla konstrukcija — un vēl viens pierādījums tam, ka pareizu, dziļdomīgu vai asprātīgu sentenču sakopojums vienuviet nebūt vēl negarantē mākslas darba tapšanu.

Savelkot iespaidu bilanci par 1988. gada oriģināldramaturģijas ražu, tāpat kā allaž, nākas konstatēt, ka aina ir raiba un neviendabīga. Bet šoreiz ar skaidri izteiktu dominanti — gatavību risināt laikmeta un tautas esības maģistrālās problēmas. Tālab netrūkst pamata nākotnē raudzīties ar cerīgu skatu. Jo spēki nopietnu un sarežģītu māksliniecisko uzdevumu veikšanai ir.

Postmodernisms

Sešdesmito gadu beigās Rietumeiropā un ASV bija apklusuši plašie studentu nemieri, sakarā ar Vjetnamas kara izbeigšanos nebija vairs iemesla protestiem pret ASV iesaistīšanos tanī — dzima apātija un pat depresija, t. i., pastāvēja apstākļi, kuri zināmā mērā atgādināja laiku, kad radās modernisms. Relatīvajā politiskajā klusumā jo skaļāk atskanēja atombumbu izmēģinājumu sprādzieni, kas liecināja par to, ka absurdā, agrāk neiespējamā veidā visa cilvēce kļuvusi par ķilnieci to nedaudzo cilvēku rokās, kuri spēj pielikt uguni nukleārajai pulvermucai. (Pie mums šis atzinums ieguvis balsi tikai pēdējos gados.) Attīstības zemju intelīģencei savukārt kļūva skaidrs, ka to aplaupīšana turpinās un ka neatkarība vien ne tikai neatnes pārticību, bet pat nesagādā to sauju rīsu dienā, kura cilvēkam nepieciešama, lai viņš nenomirtu badā.

Par to, ka pasaulē kaut kas ir radikāli mainījies uz sliktu pusi, ar lielām sāpēm sirdī runā indietis Šisirkums ārs Ghošs — lielisks bengāļu un Rietumu literatūras pazinējs. 1978. gadā es ar viņu satikos Sāntiniketona. Šis smalkais Tagores vēlinās dzejas analizētājs raksta: «Moderni nav Viņi, bet Mēs. Šajā brīdī ģimenes labklājības līmenis ir mazlietiņ krities. Gaismas ķermeņi spīd blāvi un var izdzist jebkurā brīdī», «Pagalam ir vienacainās pasaules vienīgais redzoklis», «Godīgi atzīties laikmetīgumā nozīmē deklarēt bankrotu», «Viss gar pasaules galvenajiem lielceļiem šķiet pamests un nolietots», «Vēl līdz šim nav bijis tādas paaudzes cilvēces vēsturē, kurai būtu tik vājš pamats zem kājām», «Mēs mantojam Neko», «Sabiedriskās pretrunas ir kļuvušas par normu,» «Šim nospiedošajam diagnozēm, kuras skan kā nodrāzta frāzes, var viegli pievienot citas. Bet aiz tām rēgojas īstenība krīzes stāvoklī — pieaugoši sarežģīta» (3, 68).

Uz pazaudēto ideju drupām ir uzcelts postmodernisms¹ — visvairāk ĀSV raksturīga parādība. Kas tas ir par zvēru un ko viņš ēd, manuprāt, labi pasaka I h a b s H a s a n s — autoritatīvs ASV literatūrzinātnieks. 1975. gadā viņš vispirms skaidro modernismu kā «kultūras vilšanās pašā kultūrā», kā rūgtu naidīgumu pret civilizāciju. Modernisms ir vēl Humānisma un Apgaismības laikmetu bērns — laikmetu, kuri iestājās par saprātu un intelektu. Taču postmodernisms ir antiintelektuāls. Tas «varbūt ir netieša reakcija uz Neiedomājamo, kas modernismam pavizēja tikai vispraviestākajos brīžos. Protams, tā nav mākslas Dehumanizācija,² kas mūs tagad interesē, tā drīzāk ir Planētas Denaturalizācija un cilvēka gals. Mēs esam, es domāju, cita Laika un citas Telpas iemītnieki, un mēs vairs nezinām, kāda reakcija uz mūsu īstenību ir piemērota. Zināmā nozīmē mēs esam iemācījušies kļūt par tā laika un telpas minimālistiem, kuru mēs varam saukt par savu, neskatoties uz to, ka zemeslode varbūt ir pārvērtusies par mūsu sādžu» (4, 53).

Dehumanizācija kā modernismā, tā postmodernismā, konstatē literatūrzinātnieks, nozīmē vecā reālisma galu. Tā vietā arvien vairāk stājas iluzionisms ne tikai mākslā, bet arī dzīvē. Šo procesu «nedzirdēti veicina» masu komunikācijas līdzekļi. Saplūst fakti ar izdomu, autors aizvien atgriežas pie sevis. Kamēr modernisms radīja savas mākslinieciskās autoritātes formas, postmodernisms tiecas uz māksliniecisku anarhiju un lielāku sarežģītību vai masu kultūru. I. Hasans gan atzīst, ka viņš simpatizē savam laikmetam, taču apšaubā, ka viss tas («anarhija jeb masu kultūra, jeb postmodernisms») vedīs uz labāku dzīves izpratni. 1986. gadā tas pats I h a b s H a s a n s postmodernismu aplūko neitrāli, jau kā sistēmu ar savām skaidri izteiktām sanumurētām iezīmēm. Tās nav ideāli labi sakārtotas. Droši vien ne jau nejauši. Autora doma gan plūst, gan lēkā, pat apstājas ik pēc vārda vai pat pēc atsevišķām tā daļām, gan veido garākus savienojumus. Es apstāšos tikai pie atsevišķiem šīs neshematiskās shēmas posmiem, kuru veido labs rakstītācētājs:

1) Nenosakāmība vai — drīzāk — nenosakāmības.

¹ Šis termins tika lietots jau trīsdesmitajos gados, bet citā nozīmē.

² Rietumu filozofiskajā literatūrā ir plaši izplatīta tendence atgriezties pie termina «humānisms» pirmnozīmes — kā pie visa, kas attiecas uz cilvēku.

2) Fragmentācija. Postmodernists tikai atvieno; viņš simulē uzticēšanos vienīgi fragmentiem. Vislielākais apvainojums, ko viņam var izteikt, ir «sasummēšana» — jebkāda veida sintēze. Laikmets prasa *différence*¹ — pārvirzāmus apzīmētājus.

3) Dekanonizācija. Tādējādi no dieva nāves (atsaukšanās uz Niči — *V. I.*) — uz autora nāvi. Mēs dekanonizējam kultūru, demistificējam zināšanas, dekonstruējam varas valodu, alkas, viltību.

4) Pa-tis-kuma trūkums. Dzi-ļu-ma trūkums. Postmodernisms anulē tradicionālo patību. Tas bija Niče, kurš paziņoja, ka «subjekts» ir tikai fikcija.

5) Neprezentabls. Neattēlojams. Tāpat kā tās priekšgājēji, postmodernā māksla ir ireālistiska. Pat tās «magiskais reālisms» (norādījums uz Latīņamerikas prozu, kuru, paldies dievam, pie mums sāk saukt nevis par reālistisku, bet par neobaroka mākslu — *V. I.*) izšķīst gaisīgumā. Postmodernisma gludā virspuse atvaira imitāciju (*mimesis*).

6) Ironija. Šī ironija kļūst nenosakāma, daudznozīmīga, tā tiecas pēc demistifikācijas, skaidrības, pēc neesošā tīrās gaismas. Kaut ko no tā mēs, pēc I. Hasana domām, sastopam M. Bahtina darbos.

7) Hibridizācija. De-definēšana. Kultūras žanru deformācija izraisa apšaubāmību. Parakritika «izdomātais diskurss», «jaunais žurnālisms», nedaiiliteratūras romāns.

8) «Karnevalizācija. Termins,» saka I. Hasans, «protams, paņemts no Bahtina, un tas trokšņaini sevī ietver nenosakāmību, fragmentāciju, dekanonizāciju, patiskuma trūkumu, ironiju (ne tādā vieglas pasmiešanās nozīmē, kā mēs šo vārdu lietojam — *V. I.*), hibridizāciju.» Bet termins izsaka arī postmodernisma komisko raksturu.

9) Izpildījums. Piedalīšanās. Postmodernisma teksts — mutvārdu vai nemutvārdu — prasās pēc izpildījuma, tas vēlas tikt uzrakstīts, pārrakstīts, izspēlēts.

10) Konstrukcionisms. Postmodernisms ir radikāli metaforisks, iracionālistisks. Niče domāja, ka «fikcija no-teikti ir tas, ko var iedomāties».

¹ Netulkojams un pat īsti neizskaidrojams termins, kuru radījis franču filozofs Zaks Derridā. *Différence* ir atvasināts no darbības vārda *différer* (atlikt, atšķirties) tagadnes divdabja un tiek lietots, lai apzīmētu cilvēka un cilvēces fundamentālu nespēju dot viennozīmīgus vērtējumus lietām un parādībām.

11) Imanentiskums. Bez reliģiskas atbalss tas nozīmē pieaugošu prāta spēju sevi vispārināt simbolos. Parādīties runājošs dzīvnieks, ar viņu tiek samērota visas dzīves intelektualitāte (kāda šausmīga konstatācija! — V. I.).

Visur sevi deklarē ideoloģiska ieinteresētība. «Politika, mēs zinām, kļuvusi tirāniska. Tā var pārvaldīt pārējos diskursa veidus.»¹ Skaidrs, ka postmodernās kritikas iztēle ir destabilizēta iztēle. Tomēr skaidrs arī, ka tā ir intelektuāla iztēle ar milzīgu rezonansi un darbības lauku (5, 505—512).

Var jau sevi mierināt ar pēdējo Hasana izteikto domu, taču neizskatās, ka viņš un literatūrteorētiskais žurnāls (tas Rietumos ir varbūt visautoritatīvākais), kurā nodrukāts šis raksts, pārāk uztrauktos par to, kas notiek kultūrā.

Franči par postmodernismu parasti raksta atturīgāk un bez izteiktas sociāli politiskas pieskaņas. Tas neliedz Hasanam iekļaut jaunā virziena teorētiskos gandrīz vai visu raibo seno gallu pēcteču kompāniju, par kuru tiek runāts rakstā: Levī-Strosu, Bartu, Rob-Grijē, Lakanu, Derridā, Fuko, kā arī Heidegeru un Niči, kuru viņš uzskata par franču poststrukturālistu skolotāju. Ir avoti, kuri postmodernisma orbitā ievēl arī Sartru (kam es nekā ne-spēju piekrist) un Natāliju Sarrotu līdz ar Jonesko, Beketu un Maksu Frišu (1, 21). Nav šaubu, ka postmodernisms savās galējās izpausmēs stipri skāris ne tikai ASV, bet arī Franciju, VFR, atstājis redzamas pēdas Anglijā. Arī britu literārie žurnāli runā par visjaunākās literatūras pašparodiju, par rakstnieka tieksmi izsmiet konkrētā daiļdarba radīšanas procesu. Postmodernisms tiek aplūkots gan kā modernisma paplašināšanās un intensifikācija, gan kā reakcija uz modernismu. Dažiem angļiem relatīvi jaunais «isms» šķiet tipiski amerikāniska parādība, un viņi to raksturo, atsaucoties uz Ihabu Hasanu, «kura postmodernisti ir ironizētāji par vēsturi», «viesmiļi nenosakāmības valstībā», kas sevi pakļauj visdziļākajām parodijām, negācijām. Postmodernists ir radikāls skeptiķis, kurš uzskata, ka parādību pasaulē valda patvaļa, kurš mums sniedz romāna imitāciju autora izpildījumā un kurš imitē autora lom un parodē sevi pašā parodēšanas aktā (2, 31).

¹ Līdz ar «zīmi», «apzīmējamo» un «apzīmētāju» «diskurss» ir viens no poststrukturālisma pamatterminiem un nozīmē ne tikai dažādus uzrunas veidus ar sevi ieslēgtu dialogiskumu, bet arī tik plašus jēdzienus kā «Rietumu diskurss».

Franču žurnāls «Autrement» (1986, № 76) plaša speciālā numura ievadrakstu iesāk ar vārdiem: «Mēs dzīvojam tukšuma ērā. Pēc «dieva nāves» šķiet, ka pati patiesība — vislielākais svētums — ir destabilizēta, vismaz pārbīdīta, relativizēta, apstrīdēta» (9. lpp.). Patiesību mēģina izšķobīt, protams, poststrukturālisti ar Žaku Derridā priekšgalā. Taču tas kļūst iespējams, pateicoties objektīvi pastāvošiem iemesliem. Uz tiem ir arī norādīts tanī pašā rakstā: vērtību krīze, ideoloģiju bankrotēšana, nepatiesīguma izvirzīšanās priekšplānā. Postmodernisma mākslā ļoti plaši ielaužoties pagātnes stili eklektiskā apvienojumā. Kāpēc, prasa ievadraksta autors, šī neīstuma un acu apmānīšanas mode kopš astoņdesmito gadu sākuma? Kāpēc tāda ilgstoša aizraušanās ar ilūziju un šķietamību, ar modi modes dēļ? Atbilde skan: to radījusi astoņdesmito gadu revolūcija masu komunikācijas līdzekļos. Citos šī izdevuma apcerējumos lasām, ka mērim, kurš uzbrucis «cīlvēciskajam dzīvniekam» ir vārds «tēls». Īsumā: nepatiesais patiesais. Vai: patiesais nav vairs ne patiesāks, ne nepatiesāks par nepatieso. Vai: īstenībā nav ne patiesā, ne nepatiesā. Realitāte nevar sevi ieraudzīt citādi kā tikai atveidojumā un fikcijā. [.] Nepatiesais kalpo patiesajam, bet šis patiesais, teiksim tā, ir «allaž jau» (vācu filozofa Hansa Georga Gadamera ieviestais un plaši lietotais izteikums — *V. I.*), ir nepatiess patiesais, patiess nepatiesais» (186. lpp.). Nav atklāti nepatiesas informācijas — meli tiek izteikti ar noklusēšanu vai kādas parādības nepamatoti plašu izrādīšanu. Uz patiesā un nepatiesā robežas atrodoties franču teātris.

Rietumberlīnes žurnāla «Das Argument» (1986, № 155) speciālizdevums postmodernismu vērtē ne tik negatīvi. Tas ir izteiksmes līdzekļu plurālisms vieniem un kultūras attīstības apsīkums citiem. «Postmodernā celtnē tiek izmantoti dažādi kodi — piemēram, elitāri un populāri, mūslaicīgi un tradicionāli, starptautiski un reģionāli, funkcionāli un fikcionāli» (114. lpp.). Jaunā «isma» noreibums un blēdigums varot pārvērsties materiālistiskā racionālismā. Tam esot arī savs pretstats ASV — mācība, ko sauc par spirituālismu. Tā piekritēji iestājoties par garīgu satiecību, harmoniju, lietu dabisku kārtību, kosmosa, dzīves un dvēseles nedalāmību.

Par postmodernismu kā vēsturiski neizbēgamu, kaut arī nepatikamu, viens uz otru atsaukdamiem, runā divi atzītākie marksisti — angļis Terijs Igltons un ame-

rikānis Frederiks Džeimsons —, kuri uzskata, ka postmodernisms ir iestīdzis maldinošā, seklā tagadnē bez vēsturiskām koordinātām, bez spējas ielūkoties cilvēkos un pat bez eksistencialistiskām bailēm. Jaunās kultūras kārtības pamatā ir «pašai savu tēlu kanibalizācija» (loti trāpīgs apzīmējums!), kas redzama literatūrā un kinematogrāfijā (9, 106). Postmodernisms atdarina nedzīvā valodā veidotu masku, bez satīriskā impulsa un smiekliem.

Terijs Igltons norāda, ka, ja postmodernisms kaut ko parodē, tad tas ir revolucionārais mākslas avangards, kuru pārstāvēja tādi cilvēki kā Majakovskis. «Šīs plaknās virsmas un tukšās iekšienes nav atsvešinātas, tādēļ ka nav vairs subjekta, kam atsvešināties, un nav no kā atsvešināties.» Visa pārvēršana par precī, ja jau tā izpletusi savu impēriju pār sociālo realitāti kopumā, izdzēš visus kritērijus, kas ļautu šo realitāti pazīt. «Vēlais kapitālisms izveicīgi izgudro pats savu loģiku un paziņo, ka, ja mākslas priekšmets ir prece, prece var allaž būt mākslas priekšmets. «Māksla» un «dzīve» tiešām krustojas, t. i., māksla veido sevi pēc preces parauga (kurai jau ir piešķirta estētiska pievilcība) noslēgtā aplī» (9, 60—62). Modernisma nicinošā izturēšanās pret nepieņemamo īstenību un atteikšanās to attēlot tādēļ postmodernismā izzūd. Ja tagad māksla neko neatspoguļo, tad ne tāpēc, ka tā «vairāk vēlas izmainīt pasauli, nekā to attēlot, bet tādēļ, ka nav vairs ko atspoguļot — nav īstenības, kura nebūtu tēls, izrāde, imitācija, patvaļīga fikcija» (9, 62).

Var šķist, ka tiek sabiezinātas krāsas. Var gadīties, ka tieši tie avoti, kuri postmodernismā saskata kaut ko izteikti pozitīvu (tādi esot!), nenokļuva manās rokās. Taču visi ārzemju izdevumi, kurus esmu lasījis, postmodernisma nosodišanā atšķiras tikai tādējādi, ka viens ir vairāk sašutis, otrs mazāk, trešais pūlas būt neitrāls. Bet jūt, ka arī viņš konstatē nepatīkamu faktu. Ļoti plaši lasītais «*New York Times Book Review*», kuru neviens nesauks par kreisu, 1986. gada vidū, piemēram, raksta, ka tehnoloģija mākslai tagad kļuvusi pieņemama, bieži pat skaista. Bet zinātnieki nereti tiek attēloti kā dzejnieki. Ir izzudusi atšķirība starp augsto kultūru (kuru aizstāvēja модерниsti) un masu kultūru. «Objektu patērēšana jau ir ideoloģija un turklāt veiksmīga. Tagad mūsu priekšā ir uzdevums atrast veidu, kā sevi pārliecināt, ka nav nozīmes

tam analfabētismam, par kuru runāja modernisms, un ka māka savienot divus magnetofona lentes galus ir jauna valodniecisku dotību forma... Postmodernisma mākslu raksturo galvenokārt eklektisms» (10, 37). Pēc cita autora pārliecības, eklektisms ir mūsdienu vispārējās kultūras nulles pakāpe. «Mākslinieki, galeriju īpašnieki, kritiķi un publika vērtās vienā un tanī pašā «visam ir noiets», un laikmetam ir raksturīgs atslābums. Taču šis «visam ir noiets» reālisms būtībā ir naudas lieta. Tad, kad trūkst estētisko kritēriju, ir iespējami un derīgi vērtēt daiļdarbus saskaņā ar ienākumiem, kurus tie dod.» Eklektisma valdīšanu visādi nostiprina masu komunikācijas līdzekļi (1, 33).

Ja var ticēt ārzemju autoriem, tēlotājā mākslā postmodernisms visvairāk sevi atklāj apzinātā virspusējībā, fragmentāritā, lēlēm līdzīgu cilvēku tēlu radīšanā; arhitektūrā — paužot eklektiskas tendences, stiklā un betonā iemiesotā lieluma mānijā, kura atspoguļo transnacionālo privāto korporāciju varu un ietekmi, pagātnes mantojuma imitācijā. Mūzikā un izpildītājmākslā jaunais laiks nesot aizvien lielāku piemērošanos pūļa gaumei. Taču visvairāk postmodernisms iespaidojot teātri, kur samierināšanās ar īstenību atklājas vispilnīgāk. Teātrim patīk «dramatizēt teatrāliskuma elementus kā zīmes. Šis negativisma process neiznīcina, bet savā dekonstruktīvajā žestikulācijā rada pats savu metadiskursu. [...] Atšķirība starp vēsturē aizgājušo avangardu — modernismu un postmodernismu — vērojama šādā veidā: postmodernisms nejut nepieciešamību noliegt kādu dramaturģiju vai pasaules uzskatu (pretēji, piemēram, absurda teātrim). Tas sprauž mērķi pats sevi dekonstruēt kā ierakstīšanās veidu ne vairs tematiskā vai formālā tradīcijā, bet gan pašrefleksīvās izpausmes sevis apzināšanā un tādējādi — arī pašā teātra funkcionēšanā, it kā visas formas un saturs būtu zaudējušas savu nozīmi funkcionējošas apziņas priekšā» (7, 15). Šis sarežģītais formulējums, kurā tiek lietoti poststrukturālisma apzīmējumi (tie jāzina arī mums, lai spētu lasīt mūsdienu Rietumu autoru apcerējumus), latviešu valodā nozīmē, ka teātris parodē pats sevi jaunā veidā — tā, ka to neviens vairs pat gribēdams nevar ņemt nopietni. Šim nolūkam uz skatuves tiek izveidota vēl viena neliela skatuve, uz kuras arī notiek kaut kāda darbība. Aktieris runādams atsaucas uz paša agrāk teikto, māj skatītājiem un ir tik izteikti teatrāls, ka «klūst par

tēmu un motīvu attīstības parazītu». Uzvedot klasiku, postmodernistiskais teātris neko neatkārtā un neko nenoraida, bet «rada cita veida attieksmes, kuras var salīdzināt ar elektronu skaitļotāja atmiņu». Tas uzkrāj norādes uz pagātnes kultūru kā banālu un atkārtoto informāciju, «līdzīgi preču reklāmai, ideoloģijai vai ikdienas sarunai» (7, 15). P. Peiviss — saturīgā apcerējuma autors, pie kura apstājos, — izdala vēl dažas tendences postmodernistiskā teātra attīstībā: depolitizāciju, vēsturiskas perspektīvas trūkumu un neokonservatīvisma spēku atgriešanos; «jauno filozofiju»¹, kura ir daudz ciniskāka un vairāk zaudējusi ilūzijas nekā agrākās, tā neuzticas nekam, kas nāk no pagātnes, — īpaši marksismam, manipulē ar tekstu un dekonstruē gan klasiku, gan mūsdienu kultūru; netic nekādiem «metastāstījumiem» (acimredzot sabiedriski politiskām teorijām — *V. J.*), nedz arī atzīst daiļdarba iekļaušanu plašākā kontekstā; praksi samaitā ar teoriju, bet teoriju «paceļ līdz rotaļāšanās rangam» (7, 18—20).

Dekanonizācija, fragmentārisms un pašdekonstruēšana vērojama arī literatūrzinātniskos apcerējumos. Tam labs piemērs ir Hasana grāmata «Parakritika», kurā autora domas sadalās starp Profesora, Ciniķa un Recenzenta izteikumiem, bet cits kritiķis šādi vērtē kādu sacerējumu:

«Ļoti tiešs stāstījuma veids bez jebkāda jucekļīguma, bez jebkādiem kavēkļiem, vienīgi parasta

normāla
kārtīga
reālistiska
no kreisās uz labo pusi rakstīta
skaidra
vispārpieņemta
bez izdomas
ar pareizi saliktām pieturas zīmēm
saprotama
neinteresanta
droša sagremošanai
ietverta rindkopās
obligāta
anekdotiska

¹ Laikam norāde uz nihilistisko franču mūsdienu «jauno filozofiju». Taču šajā rakstā daudz kas attiecas arī uz poststrukturālismu, kuru «jaunie filozofi» noraida.

veselīga
tekstuāla

PROZA proza proza garlaicīga
PROZA PROZA proza proza parasta Proza» (4, 85).

Ihaba Hasana postmodernisma skaidrojuma garā sāk sacerēt romānus vairāki pasaules literatūras dūži. 1986. gadā iznāk amerikāņa Filipa Rota romāns «Pretdzīve». Vienā no intervijām agrāk pietiekoši nosvērtais rakstnieks saka, ka parastī starp autoru un lasītāju tiek noslēgta sava veida vienošanās, kura paliek spēkā līdz tam brīdim, kamēr beidzas lasīšanas process, t. i., daiļdarbs ir viens veselums. «Šajā grāmatā līgums tiek saplēsts katras nodaļas beigās: raksturs, kurš ir miris un apglabāts, pēkšņi atdzīvojas, raksturs, kurš tiek uzskatīts par dzīvu, faktiski ir beigts un tā tālāk. Tas nav parasts vēstījums Aristoteļa estētikas garā, pie kāda ir pieraduši lasītāji vai pie kāda es esmu pieradis kā rakstnieks. Nav tā, ka tam nav sākuma, vidus un nobeiguma, — ir pārāk daudz sākumu, vidusdaļu un nobeigumu. Tā ir grāmata, kurā nekad nevar tikt pie lietu pamata. Tā vietā, lai nobeigumā uz visiem jautājumiem būtu atbildes, pēkšņi atkal jāsāk taujāt. Apgrūtinošā forma ir domāta vienkāršo faktū dramatizēšanai: stāstījums ir šķībs un greizs, bet tas veido vienību, kura izteikta nosaukumā — pretdzīves, pretdzīvju, pretdzīvošanas idejā, līdzīgi tam, kā autorā ir varena pārveidojoša dziņa» (12, 24).

Pēdējā laikā parādās daudz romānu, kuri uzrakstīti tagadnes formā. «Pagātnes forma ietver sevī ticību interpretācijas iespējamībai, sakārtojamībai — ticību, kuru acīmredzot ir aizvien grūtāk saglabāt nejaušīguma laikmetā.» Rakstot pagātnes formā, autors klusībā kaut ko apgalvo par savu darbu (kas ir viņa radīta pasaule), bet tagadnes forma dod viņam iespēju, neizsakot to vārdos, runāt par pasauli, kura atgādina kinofilmu vai sapni (11, 128). Šādi raksta Italo Kalvino, Margarita Etvuda, Ričards Fords u. c.

Interesanti atzīmēt, ka jau 1967. gadā, t. i., pirms līdzīgi sāka runāt Barts un citi franču poststrukturālisti, Kalvino skalda autora personību dažādos tās komponentos — «Es», kas raksta, un «Es», kas ir uzrakstīts, empīriskais «Es», kas skatās pāri plecam rakstošajam «Es», un mītiskais «Es», kas ir modelis uzrakstītajam «Es». Autora «Es» rakstīšanas procesā tiek izšķīdināts. Tā saucamā

rakstnieka personība pastāv rakstīšanas procesā; tā ir rakstīšanas procesa produkts un instruments. Rakstnieki — un tādi viņi allaž bijuši — ir rakstāmmašīnas, vismaz tad, kad viss iet labi» (11, 128). Sešdesmitajos gados aizsākās arī ASV «melnā humora» proza, kurai raksturīgs visa esošā pilnīgs noliegums, to attēlojot it kā īstenības krāsās, ikdienas dzīvi pārvēršot par elli tās vienmuļībā un jebkādas poēzijas trūkumā. «Melnais humors» ir sociālā konformisma šausīšana, parādot, ka tiešām personības šī vārda agrākajā nozīmē vairs nav. Ir tikai dzīvošana saskaņā ar sabiedrības mītiem.

Sodien rakstnieka un viņa darbu dekonstruēšana ir plaši jo plaši izplatīta. D. Didions romānā «Baltais albums» (1979) detalizēti stāsta par to, ka stāstītājs (pat ne autors!) nespēj veikt savu funkciju daiļdarbā tāpēc, ka netic tam, ko viņš raksta. Airisa Mērdoka — ļoti apdāvināta un plaši atzīta romāniste («Jūra, jūra», 1978) — vēsta par izbijušu teātra režisoru, kurš lasītājus iepazīstina ar savu dzīves stāstu tā rašanās procesā. Arī šis pasākums ir neveiksme, tādēļ ka izdomātais autors Čārlzs Eroubijs allaž nojūk no žanra, kuru iecerējis.

Ipaši gribas apstāties pie nesenā Nobela prēmijas laureāta Viljama Goldinga pēdējā romāna «Papīra cilvēki» (1984).

Tas neapšaubāmi ir sarežģītākais plaši pazīstamā rakstnieka romāns, kura daiļradē simboliskā formā allaž tikušas risinātas visai cilvēcei kopējas problēmas. «Papīra cilvēkos» tiek izsmiets viss, kam sakars ar rakstnieka (Vilfreda Bārklīja) un literatūrzinātnieka (Rika Takeru) darbošanos. Starp šiem raksturiem, kuri it kā būtu nepieciešami viens otram, visu laiku notiek absurda divkauja. Bārklījs sevi iztēlo par upuri, taču lasītājs diez vai var just līdzīgu cilvēkam, kurš tik nežēlīgi sevi atkailina un tā parodē rakstnieka darbu, ieskaitot arī paša romāna rašanās procesu. Visu, kas saistās ar rakstniecību, nežēlīgi parodē Džons Faulzs sacerējumā «Manlisa» (1983). Par «Papīra cilvēkiem» var teikt gandrīz visu, ko uzskaita I. Hasans, raksturojot postmodernismu. Kad tas ir izlasīts, paliek neskaidri daudzi jautājumi. Vai lielbagātnieks Helidejs, kurš finansē Takeru, ir izdomāts, vai viņš patiešām eksistē? Kur beidzas sapnis un kur sākas īstenība Bārklīja bēgšanā no Takeru? Vai Takers tiešām viņam visur seko?

Jau pats romāna nosaukums liecina par apzinātu rakst-

nieka profesijas «dekanonizāciju». Ne Bārklīja pašraksturojumā, ne abu personāžu izteikumos par viņu nekā nepaliek pāri no gadu tūkstošos izlolotās koncepcijas, ka dzejnieks (un reizē ar to katrs mākslinieks) ir gandrīz vai dievišķīgs radītājs, neatzīts pasaules pārveidotājs vai savas tautas apziņas veidotājs. Rakstniekam tiek liegts būt pat cilvēkam, kas ciena pats sevi. Raksturīga šī ziņā ir epizode «Papīra cilvēku» sākumā, kurā lasītājam tiek stādīti priekšā abi galvenie raksturi: pagirainais Bārklījs (dzert viņš pārstāj tikai mūža beigās), ar vienu roku pieturēdams savas pidžamas bikses, ar otru — pneimatisko šauteni, saērcināts dodas pie atkritumu kastes sētā, pie kuras trokšņo putni, un pat izšauj uz tiem. Izrādās, ka šāviens netrāpa vis putnus, bet gan «angļu literatūras profesoru» Takeru (bet vai tiešām trāpa, nav īsti skaidrs), ar kuru viņš iepriekšējā naktī pamatīgi dzēris un kurš uzcēlies agrāk, lai starp atkritumiem pameklētu papīra gabaliņus, kas kaut ko stāstītu par Bārklīja dzīvi. No pārsteiguma rakstnieka bikses nokrit līdz potītēm, izgērbts tiek arī pārbiedētais Takers, lai noskaidrotu, kurā vietā viņam trāpīts. Šo ainu ierauga pie visiem skatiem pieradusi rakstnieka sieva, un tādā veidā abi galvenie personāži tiek stādīti priekšā lasītājam.

Var būt, ka postmodernisma apoloģētiem pietiktu ar romāna virsslāņa izlasīšanu, taču tanī ir ieslēpti arī grūti pamanāmi, bet pietiekoši vareni līdzekļi, ar kuru palīdzību liels mākslinieks, kāds ir Viljams Goldings, norobežojas no tā, ko stāsta, un būtībā dekonstruē rakstnieka personības pilnīgu dekonstruēšanu. It kā negaidīti kāds no Bārklīja paziņām viņam pajautā: «Kādēļ tev tas viss tik nāvīgi apriebies?» Bārklījs pats pēkšņi uzraksta romānu «par jaunību un nevainību, par šķīstību un mīlestību». Kritika to neslavē. Vienā jaukā brīdī viņš nolemj darīt to, ko nekad nav darījis: studēt Takeru — dzīvu cilvēku —, lai rakstītu par viņu. Bārklījs turpina sevi āzēt, bet tai pašā laikā pāraug. Rakstura pāraugsmes virsotne ir atziņa, ka viņš visu mūžu ir ticējis dievam. Tātad atgriežamies pie pirmsnīces laika. Citiem vārdiem, šis Goldinga romāns liecina par to, par ko nez kādēļ nerunā postmodernisma vērtētāji ārzemēs, — visa kā dekonstruēšana ir arī dekonstruēšanas dekonstruēšana, raudzīšanās uz dekonstruēšanu no atstatuma kā uz spēli, kas par pilnu jāņem tikai ļaudīm, kuri pieraduši pie masu kultūras virspusējības. Arī šāda pieeja dzīvei ir protests, kaut gan

daudz vājāks nekā modernismam un agrākajiem literatūras virzieniem piemītošais.

Par «Papīra cilvēkiem» varbūt kāds teiks to, ko savu laik ikgadējās sanāksmēs Maskavā runāja vairāki autoritatīvi lielāko Rietumu literatūru vērtētāji: «Šis gads atkal nav atnesis nekādu lielu vērtību.» Tikai tagad es apjēdzu, ka šādi izteikumi ir nevēlami: katram laikam ir sava liela literatūra. Tikai to jāprot pareizi izlasīt. Droši vien tāpat ir arī ar postmodernismu. Nevar būt tā, ka tanī nav nekādu dzīvi apliecinošu vērtību zem vēlreiz «sadauzīto tēlu kaudzes». Neviens droši vien nevar tieši pateikt, cik plaši literatūrā ir izplatījies pašreiz raksturīgais lielās kultūras nihilisms, nedz arī to, vai simtprocentīgi postmodernistiskas ir bestselleru «gludās virsmas un tukšās iekšienes».

Astoņdesmitajos gados priekšvārds «post-» tiek piešķirts dažādiem jēdzieniem — kultūrai, filozofijai, marksismam, strukturālismam, humānismam utt. It kā būtu noticis kaut kas tāds, kas noārdījis tiltus starp pagātni un tagadni. Pēc manām domām, visu šo «post-» parādīšanās ir saistīta ar ticības zušanu cilvēka saprātam. Baidīdamies viens no otra, ļaudis nonākuši tik tālu, ka pirmo reizi vēsturē spēj iznīcināt visu dzīvo uz zemes. Pirmo reizi, kopš cilvēkveidīgās būtnes staigā pa mūsu planētu, ir kļuvis skaidrs, ka vienā tās malā nav kur likt pārtikas pārprodukciju un tādēļ tiek aizlaisti atmatā lauki, izkauti lopi, bet otrā — nekā nevar pabarot tos astoņi simti miljonus, kuri dzīvo pusbadā. Pirmo reizi cilvēku vainas dēļ sāk izplesties tuksneši, pietrūkst dzeramā ūdens tur, kur vēl nesen tā bija papildnam. Visas cilvēces kopīgi radīto grandiozo pārmaiņu rezultātā, kuras nākotnei sola vairāk ļauna nekā laba, citādam jāklūst arī katram atsevišķam indivīdam vai vismaz — jāpagurst tā pamatu pamatos optimistiskajam garam.

Kur vēl lielāks ir tehnikas progress un reizē ar to — cilvēka vara pār nedzīvo dabu kā mūsdienu Japānā? Bet paklausieties, ko 1985. gadā saka Abe Kobo — viens no šīs zemes labākajiem rakstniekiem. Viņš apvairo mūsdienu cilvēku šādos noziegumos — «uzticamības pazaudēšanā, ceļa aizšķērsošanā pārējiem, baiļu un prieka pazaudēšanā, ko dara nepazīstamā atklāšana citos, aizmiršanā, ka tavš pienākums ir radīt citiem, kopēji dzirdamas mūzikas pazaudēšanā. Tie ir noziegumi, kuri izsaka mūsdienu cilvēku attiecības, un tādējādi pasaule iegūst vie-

nas vienīgas soda kolonijas formu... Es domāju, ka mēs esam atmetuši cerību jau kopš paša sākuma» (6, 165).

Man daži pārmetīs, ka sašaurinu vārda «postmodernisms» lietojumu, kas diezgan daudzu latviešu valodā rakstošu autoru traktējumā ir vienkārši viss jaunākais salīdzinājumā ar noteiktu tendenci Rietumu kultūras attīstībā. Tanī neietilpst: joprojām eksistējošais modernisms, nebūt ne mirušais reālisms (kaut arī teorētiski tas sen skaitās apbedīts), dažādi neoneoromantiski strāvājumi līdzīgi spirituālismam. To, ka postmodernisms pastāv kā kvalitatīvi jauns posms literatūras attīstībā, apliecināja arī nesena seminārs, ko sarīkoja Ārzemju literatūras katedra un kurā piedalījās divpadsmit mūsu valsts augstskolu mācību spēki.

Atliek vēl atbildēt uz jautājumu, ko var uzstādīt šī raksta lasītājs: «Bet kā ir ar postmodernismu Latvijā?» Domāju, ka par to var runāt. Tās ir gleznas, kurās attēloti cilvēki ar leļļu sejām — labi iezīmētiem, bet nedzīviem vaibstiem. Tās ir skulptūras, kurās dabīgas cilvēka ķermeņa proporcijas sadzīvo ar fragmentāru ķermeņa veidojumu — bez galvas, rokām vai kājām. Tās ir lugas, kurās tiek pilnīgi dekonstruēts Sekspīrs vai kurās teātris izsmej pats sevi. Vai tas ir slikti? Man liekas, ka nav slikti. Jo tāds nav viss teātris. Citādi, salīdzinot ar Rietumiem, pie mums ir ar televīzijas un preses lomu. Masu komunikācijas līdzekļi savā vairākumā Latvijā taču pilda tautas tribīnes uzdevumus un masu kultūra tajos ir otrā plānā. Nav pie mums arī tādas varas naudai, pirkšanai un pārdošanai. Tādēļ Latvijā drīzāk var uzplaukt avantgardisms nekā *no future* postmodernisms. Pagaidām nekādas lielas pārmaiņas nedraud latviešu prozai. Izņemot dažu autoru atsevišķus romānus (piemēram, Regīnas Ezeras «Nodevība» vai Alberta Bela «Cilvēki laivās»), tā formas ziņā lielā mērā vēl ir pirmsmodernisma stadijā. Rakstnieki pat neprotē pret kritiķu uzstājīgo un neizpildāmo prasību radīt epejas pagājušā gadsimta garā, un ne viens, ne otrs nepamana, ka plaša izrunāšanās autora vārdā pat citādi labā romānā šodien ir arhaisms, kas atbaidīs iespējamus ārzemju lasītājus. Protams, atmodas laikmetā neaicinu radīt postmodernistiskas parodijas. Taču arī princips «viss kā dzīvē» no pasaules literatūras procesu viedokļa mūsdienās ir arhaisms.

IZMANTOTĀ LITERĀTORA

1. Approaching Post-modernism. Amsterdam, 1986.
2. Critical Quarterly, 1985, № 4.
3. Ghose S. Modern and Otherwise. New-Delhi, 1974.
4. Hasan I. Paracriticism. Urbana, 1975.
5. Hasan I. Pluralism in Post-modern Perspective-Critical Inquiry, 1986, № 3.
6. Interviews with Contemporary. Writers Madison, 1983.
7. Modern Drama, March, 1986.
8. New Left Review, May/June, 1985.
9. New Left Review, July/August, 1985.
10. The New-York Times Book Review, June 22, 1986.
11. The New-York Times Book Review, September 7, 1986.
12. The New-York Times Book Review, January 1, 1987.

Psihe, kultūra un vēsture

Psihoanalītiskā interpretācija

Teorētiskā izziņas līmeņa uzdevums atšķirībā no empīriskās faktu reģistrācijas, uzskaitījuma, fiksācijas ir izskaidrot tās vai citas sociālas parādības, notikumus sabiedrības vai personības dzīvē, sniegt to interpretāciju ar nolūku vispusīgāk apjēgt daudzveidīgo norišu būtību, kura, kā zinām kopš seniem laikiem, «mīl slēpties». «Pelēkās teorijas» nolūks ir satvert konceptuālā formā «zaļojošo dzīves koku». Teiktais attiecas arī uz psihoanalīzi. Citiem vārdiem, psihoanalīzes patiesīguma pakāpe, tās lietderīguma kritērijs ir visciešākā mērā atkarīgs no tā, cik dziļi un vispusīgi ar tās konceptuālā aparāta (jēdzienu, analīzes metožu un paņēmieni) palīdzību var izprast sociāli psiholoģisko mehānismu un struktūru darbību (realitāte, ar kuras interpretāciju nodarbojas psihoanalīze, ir psihe — gan individuālajā, gan sabiedriskajā līmenī).

Domājam, ka lasītājiem būs interesanti iepazīties ar psihoanalīzi arī no šī aspekta,¹ saprotot, ka tā nepretendē uz visu sabiedriskās dzīves daudzveidīgo pušu apjēgšanu (kas, starp citu, nav pieejams nevienai teorijai), bet uz tādu aspektu interpretāciju un skaidrojumu, kuri citiem līdzekļiem nav sasniedzami.

¹ Par psihoanalīzi un tās tradīcijā izstrādātajām cilvēka un kultūras izpratnes variantiem sk.: *Rubenis A.* Morāles psihoanalītiskais traktējums. — *Ētika: teorija un problēmas*. R., 1985, 323.—337. lpp.; *Rubenis A.* Satikšanās ar sevi. K. G. Junga mācība par arhetipiem. — *Māksla*, 1988, № 4, 16.—19. lpp. *Reņģe V., Rubenis A.* Cilvēks un kultūra. Psihoanalītiskā interpretācija. — *Kritikas gadagrāmata*, 1988, 16, 88.—120. lpp.

I. K. G. Jungs (1875—1961): senie mīti,
simboli un mūsdienu cilvēks

Psihoanalīzē centrālais termins ir «libido». Taču, ja Freids, vismaz savas darbības sākuma periodā, ar to identificēja seksualitāti, tad Jungs ar to saprot garīgo enerģiju vispār, dzīves instinktu visplašākā nozīmē. Šī termina ieviešana, no viņa viedokļa, sniedz līdzīgu progresu, kādu guva fizika, ievēdot jēdzienu «enerģija», un proti: psihi var saprast kā dinamisku vienību. Jungs tādējādi velk paralēles starp Roberta Meijera atklāto enerģijas nezūdamības likumu un savu psihi kā noslēgtas enerģētiskas vienības izpratni, norādot, ka arī psihiskā enerģija ir vienmēr viena un tā pati (atšķiras vienīgi tās dažāda «izkārtojums» vēsturiskos periodos). «Šis zināmā mērā drosmīgais pieņēmums balstīts kā uz paraugu uz enerģijas nezūdamības likumu, saskaņā ar kuru enerģijas summa paliek viena un tā pati.»¹

Jungs apzinās, kādas grūtības rodas, izmantojot šo jēdzienu, un steidz paskaidrot: «Līdz ar to mēs dodam vietu taisnīgai kritikai, kas pārmet psihoanalītiskai skolai, ka tā operē ar mistisku jēdzienu «libido». Šai sakarā es apzināti sagrāvu ilūziju, it kā visai psihoanalītiskai skolai ir skaidrs un uzskatāms libido jēdziens; es saku, ka libido, ar ko mēs operējam, ir ne tikai nekonkrēts un nezināms, bet tas nav nekas cits kā X — tīra hipotēze, tēls vai monētu aizvietojošs žetons; tas ir konkrēti neapgūstams, tāpat kā neapgūstama ir fizikālās pasaules parādību enerģija. . . lielo ķermeņu mehāniku vai elektromagnētiskās parādības nekādi nevar izskaidrot ar gaismas teoriju, jo mehānika vai elektromagnētisms nav gaisma. Te, stingri runājot, nevis fizikāli spēki pārvēršas viens otrā, bet enerģija maina savu formu. Spēki ir fenomenāli, bet to ekvivalento attiecību pamatmoments ir hipotētisks enerģijas jēdziens, kas ir, protams, pilnīgi psiholoģisks un kam nav nekā kopēja ar objektīvo realitāti. Libido teorijā mēs tiecamies pēc tiem pašiem domas panākumiem, ko sasniegusi fizika. [. . .] Libido — tādām jābūt apzīmējamam enerģijai, kura izpaužas dzīves procesā un subjektīvi tiek uztverta kā tieksme un vēlēšanās.»² Libido tādē-

¹ Юнг К. Г. Избранные труды по аналитической психологии, т. III. Цюрих, 1939, с. 28.

² Turpat, т. 3, с. 37.

jādi ir tikai termins, kas apzīmē psihisko pārvērtību totalitāti, — tās līdz galam nekad nevar izzināt, atspoguļot pašapziņā, bet termins nepieciešams, lai sāktu analizēt psihi. Tā savā būtībā ir metodoloģiska fikcija.

Libido enerģija ir saistīta ar visām organisma funkcionālajām sistēmām, un tās izpausmes formas ir ļoti daudzveidīgas (bērnībā — ēšanas instinkts, vēlāk — seksualitāte utt.). Turklāt Jungs uzskata, ka «kultūras attīstības noslēpums ir saistīts ar libido kustību un pārvešanu»¹. Kultūras rašanās — saskaņā ar Junga mācību — saistīta ar nelielas kopējās enerģijas daļas novirzīšanos no dabiskās izpausmes veidiem uz kultūras un civilizācijas attīstību. Tā vienmēr rodas kā pārpalikums no iekšējā psihiskā sprieguma vai arī kā potenciāla starpība starp psihes līmeņiem. Jungs norāda uz trīs sprieguma avotiem: pirmkārt, starp garu un matēriju paša cilvēka iekšienē; otrkārt, spriegums rodas starp individuālajiem instinktiem un tām nogulsnēm, kas nāk no iepriekšējo paaudžu mantojuma; no «neredzamām tēvēm», kuru vara piedzimst no jauna līdz ar bērnu; treškārt, spriegums, kas rada enerģijas pārpalikumu konflikta gadījumā ar vecākiem un sabiedrību, kura ierobežo brīvu instinktu izpausmi. Tāds piemēram ir «vecāku komplekss» (zēniem — Edipa, meitenēm — Elektras), kurš, norāda Jungs, attiecas nevis uz reāliem tēviem un mātēm, bet gan uz viņu tēliem (*imago*). Tie ir simboli, kas norāda uz bērna socializēšanās pretrunīgo procesu. Abi šie kompleksi vēlāk pāriet stadijā, kuru dēvē par «upurēšanas simbolu», un tas, saka Jungs, ka šai problēmai ir liela loma reliģijā, nav nekas nejaušs, jo reliģija ir līdzeklis cilvēka psiholoģiskai pielāgošanai apkārtējai videi. «Cilvēkam talkā nāk reliģija: pa ērtiem simboliskiem tēliem tā pārnes libido .. uz meklējamiem simboliem, uz dieviem, kas dod iespēju pāriet no infantilās pasaules uz pieaugušo pasauli. Līdz ar to libido iegūst tālāku sociālās pielietošanas spēju.»²

Centrālā loma psiholoģiskā mehānismā, kas transformē brīvās enerģijas pārpalikumus kultūras parādībā, ir simbolam. Pati simbolu izveidošana ir neapzināts process, tāpēc tie ir iracionāli (tie nav nedz jēdzieni, nedz alegorijas, jo izsaka to, kā izcelsme, jēga un mērķis ir nezi-

¹ Юнг К. Г. Либи́до, ее метаморфозы и символы, с. 370.

² Юнг К. Г. Избранные труды по аналитической психологии, т. 3, с. 64.

nāmi). Simboli nes sevī psihiskās enerģijas lādiņu, un tāpēc tiem piemīt maģiskas īpašības. Svētie priekšmeti un talismani, kā arī maģiskie rituāli, uzskata Jungs, ir transformētās libidozās enerģijas pirmās izpausmes formas. Kultūras pamatā ir nemitīgs simbolu radīšanas process (fetišisms, totēmisms, mitoloģija u. c.).

Taču, norāda Jungs, kultūras attīstība ir mokošs, slimīgs process, kā rezultātā arvien vairāk tiek pakļauta cilvēka instinktīvā daba. Cilvēks sāk uzskatīt pats savu sākotnējo dabu par naidīgu sev un kolektīvai pašapziņai. Šī atsvešināšanās ir «civilizēta cilvēka zīmogs», kurš aicināts nodibināt harmoniju pats ar sevi, starp «dabu» un «kultūru» sevī. Jungs brīdina, ka kultūras slānis ir ļoti plāns salīdzinājumā ar zemapziņas dziļēm un cilvēki, ārēji civilizēti, tomēr saglabā sevī arhaisko mantojumu.

Jauno laiku civilizācija, norāda Jungs, ir izstūmusi simbolisko dzīvi zemapziņā tāpēc, ka racionāli organizētajā pasaulē tai nav vietas, tā nevar iemiesoties dzīvē. Taču zemapziņā dusošie spēki ir radoši, jo ir spējīgi iesaistīt cilvēku jaunā, radošā dzīvē, izvirzīt jaunus mērķus. Zemapziņa var dot cilvēkam to, kas tam nav pieejams vienpusīgā racionālā ievirzē. Tāpēc, lai dotu ceļu zemapziņai, vienmēr ir bijusi vajadzīga reliģija un māksla. «Simbols nozīmē iespēju un norādījumu uz augstāku un plašāku jēgu viņpus mūsu šodienas izpratnes spējai.»¹ Simboli, secina Jungs, ir it kā pārmetums cilvēkam, viņa šodienas pārdomām un izjūtām.

Tā kā zemapziņa aptver kā personiskos, tā arī kolektīvos aspektus, plaši izplatīts fenomens ir apziņas tieksme asimilēt kolektīvo zemapziņu, tādējādi paplašinot personības robežas. Jungs šo fenomenu dēvē par inflāciju, kurai ir trīs formas.

Pirmā no inflācijas formām — indivīda identifikācija, piemēram, ar ieņemamo amatu vai titulu. Rodas apburts lokš: no vienas puses, identifikācija piesaista, jo paredz trūkumu kompensāciju, taču, no otras, — tā rada arī personības atrofiju, nepilnvērtības jūtu pieaugumu. Citos gadījumos identifikācija noved pie psihiskās deflācijas, individuālā «Es» sašaurināšanās. Tāda ir identifikācija ar apspiestām sociālām vai nacionālām mazākuma grupām. Rezultātā notiek personības atrofija, taču deflācijai ir sa-

¹ Юнг К. Г. Либи́до, ее метаморфозы и символы, с. 370.

vas pozitīvās īpašības, un proti: tā attaisno personības defektus. Reliģija bieži ir psihiskās deflācijas forma, jo cilvēka labākās īpašības tiek projicētas, pārnestas uz dievu pasauli.

Politiskais līderis, kas identificējis sevi ar savu nosaukumu vai izjutis sevi kā kolektīvās gribas nesēju, jūtas pašpārlicināts un visvarens. Taču paralēli, norāda Jungs, var attīstīties arī bailes pazaudēt varu un paranoisks aizdomīgums — politiskās tirānijas avots.

Inflācijas otrā forma — tieksme asimilēt vienu no arhetipiskiem tēliem, kuriem piemīt numinoza, harizmatiska daba, apveltot sevi ar pārcilvēciskām zināšanām vai spēku (kas gan visbiežāk ir ilūzija).

Visbeidzot, trešā inflācijas forma ir neapzināta psihiskās enerģijas projekcija uz ārējo pasauli.

Minēto mehānismu darbība var būt bīstama indivīdam un sabiedrībai. Vislabākais līdzeklis, kā novērst šo bīstamību, ir apzināties. Apgūt personiskās un kolektīvās zem-apziņas spēku. Taču, kā norāda Jungs, visa Eiropas intelektuālā attīstība ir novedusi pie tā, ka cilvēkam vairs nav pieejama savu iekšējo spēku apzināšanās. Rezultātā kolektīvā enerģija arvien biežāk izpaužas masu psihozēs, kuras sekularizētā sabiedrībā ir politiskas kustības.

Reformācijas, Apgaismības un industriālās revolūcijas ietekmē, saskaņā ar Jungu, ir radies «masu cilvēks» un «masu dvēsele» (kaut arī viņš norāda, ka «masu psihozes», «masu neirozes» nav tikai mūsu laikmeta produkts, jo par «masveida psihiskās inflācijas» piemēriem var kalpot arī Krusta kari vai mesianiskās kustības). Mūsdienu krīze sākas ar «vispārējās labklājības valsts» rašanos, kura atņem cilvēkam nepieciešamību cīnīties par eksistenci, kā rezultātā viņš zaudē saiknes ar personiskiem dzīvības instinktiem. Atrāvies no savām saknēm, indivīds ir pārvērties par slimu cilvēku, kas nav spējīgs uz prieku un, zaudējis gribu dzīvot (viņu satricināt var vienīgi katastrofas un sensācijas), pat neuzdod jautājumu — «kurš maksā par šo paradīzi uz zemes». Tāpēc sociālisms, uzskata Jungs, vaināgo indivīda atkarības pieaugumu no valsts, t. i., sociālisms ir nevis nejaušība, bet likumsakarība sociālajā attīstības procesā, kas noved pie «masu apziņas».

Psihiskās enerģijas izmantošana var totalitārai valstij kļūt par papildu spēka avotu. Tā kā reliģija, uzsver Jungs, ir neatceļama psiholoģiska vajadzība, tad cilvēce, zaudē-

jusi bijību tradicionālo dievu priekšā, tūlīt sāk radīt jaunus. Ar to saistīta tieksme dievišķot valsti. Ja reliģija paredz «bailes dieva priekšā», tad diktatoriska valsts to aizvieto ar teroru. «Reliģisko procesiju, rituālu, svētku, ikonu, statuju un feierverku, ar kuru palīdzību izklīdināja dēmonus, vietā nāk militāras parādes, valsts ceremonijas, oficiālas runas, portreti, bistes un «spontānas» masu demonstrācijas, kuru uzdevums ir iebaidīt valsts ienaidniekus.»¹

Taču šādai reliģisko funkciju deformācijai ir savas robežas. Oficiālās ideoloģijas parasti izraisa vairāk šaubu un pretestības nekā kādreiz reliģija. «Verdzība un dumpis ir nesaraujami saistīti korelāti», bet pārmērīga varas koncentrācija «izraisa graužošanas tendences»,² raksta Jungs. Totalitāro valsti vienmēr apdraud sacelšanās briesmas, un režīms nekļūdās, kad jūt, ka lielākā pavalstnieku daļa ir naidīga tam. Tāpēc no režīma viedokļa ir attaisnota visas tautas izsekošana. Totalitārā valstī jebkura liberalizācija vienmēr ir bīstama un reti izdodas.

Ceļš, kā izvairīties no kultūras krīzes, norāda Jungs, ir saistīts ar nepieciešamību apgūt savu zemapziņu un tās spēkus. Viens no uzdevumiem šai sakarībā — «savas Ēnas apzināšanās» (par Ēnu — *Schatten* — Junga psiholoģijā dēvē zemāko personības daļu, to nepievilcīgo īpašību summu, no kurām indivīds kaunas un izstumj tās no apziņas; šāda «ēna» ir arī nācijai, rasei, jebkurai sociālai grupai). Ļaunuma apzināšanās sevī — individuālās un kolektīvās atdzimšanas priekšnoteikums. Taču mūsdienās, akcentē Jungs, vispopulārākais cilvēka tips ir «cilvēks bez Ēnas». Šādiem ļaudīm trūkst priekšstata par ļauno un vainas apziņas, un viņi nekad neizjūt atbildību, bet projicē sevī mītošo ļaunumu uz citām rasēm, nacionālajām grupām u. c. Klasisks paraugs — kari un šovinisma psiholoģija. Projekcijas iemūžina cilvēka aklumu attiecībā pašam pret sevi (viena no formām — «ienaidnieka» radišana). Sabiedrības zemākie sociālie slāņi, rases un nacionālā mazākuma tautības var būt noderīgi objekti šīm negatīvajām projekcijām.

Kolonizatoriem, piemēram, par šādu negatīvu projekciju objektu kļūst iezemietis. Baltie kolonisti viņu uzlūko ne tikai kā būtni, kas nav spējīga uztvert morāles normas, bet kā ļaunuma iemiesojumu un graužošu spēku

¹ Jung C. G. Collected Works, vol. 10. Princeton, 1970, p. 260.

² *Ibidem*, p. 253.

nesēju, un uz šī pamata tiek izdarīts secinājums, ka viņš vispār nav cilvēks. Nav nejaušība, ka baltais apraksta iezemieša uzvedību tīri zooloģiskos terminos. Iezemieši kļūst par «psihiskās deflācijas» upuriem un paši sāk atstāt sevī negatīvas īpašības (fatalisms, apātija, nosliece uz narkomāniju u. c.), it kā apstiprinot balto vērtējuma «objektivitāti».

Nacisma psiholoģijas analīzei Jungs veltījis virkni darbu, kuros centies demonstrēt psihisko spēku darbību galējās izpausmes formās.¹ Jungs izsaka domu, ka rasēm un nācijām ir raksturīga ne tikai īpaša psiholoģija, bet arī psihopatoloģija. Šādai pieejai jāizgaismo notikumi Vācijā dziļāk nekā tīri politiskam vai ekonomiskam skaidrojumam.

Jungs, piemēram, norāda uz līdzību starp Vācijā pastāvošiem spēkiem un seno ģermāņu dievības Votana (Odina) raksturu (neapzināto psihisko spēku personifikāciju). Votans — spēcīgs arhetips, kas iemieso rases temperamentu un pieredzi, kā arī nosaka tās raksturu un uzvedību. Mitoloģijā Votans ir negaisa un vētras dievs, kas izraisa kaislības (it īpaši karu), ceļinieks, kura parādīšanās izsauc ķildas, maģijas un maskēšanās meistars, iesvētīts slepenās zināšanās. Taču vienlaikus Votans ir iedvesmas, poēzijas un gudrības dievs. Viņš manifestē nacionālās zemapziņas instinktīvos, iracionālos, kā arī emocionālos un radošos spēkus.

Nav grūti saskatīt līdzību starp Votana iezīmēm un vāciešu psiholoģiju nacisma periodā, kad notika regress uz arhaisku, primitīvāku ģermāņu apziņas līmeni. Taču Jungs, norādot uz Votana arhetipa pretrunīgo dabu, izteica cerību, ka ar laiku tas atklās savas maģiskās un radošās spējas. Taču, kā norāda daudzi vēlākie Junga kritiķi, viņa cerības neattaisnojās. Citiem vārdiem, Junga attieksme pret nacionālsociālismu līdz 1939. g. bija nogaidoša, jo «katrs arhetips satur sevī augstāko un zemāko, labo un ļauno un ir spējīgs novest pie gluži pretējiem rezultātiem»². Pēc tam kad arhetips ir kļuvis aktīvs (aktivizēts), tā iedarbības raksturs ir atkarīgs no apziņas spējas to kontrolēt. Taču nacisti, apelējot pie seno teitoņu tēliem un simboliem, apzināti provocēja varenos arhetipiskos spēkus, taču galu galā, raksta Jungs, paši kļuva

¹ Sk.: Jung C. G. Aufsätze zur Zeitgeschichte. Zürich, 1946.

² Op. cit., 237.

par akliem instrumentiem to rokās. Runājot par Hitleru, Jungs norāda, ka viņš ir vienīgi vāciešiem raksturīga sindroma piemērs. Tikai ar kolektīvās psihopatoloģijas atfīstību var izskaidrot faktu, ka psihopāts kļūst par miljonu simbolu un *Ego* ideālu.

Samērā lielu interesi izraisīja pēdējais Junga darbs, kas veltīts «ufoloģijai», t. i., neidentificēto lidojošo objektu (UFO, ikdienā — «lidojošo šķīvišu») analīzei. Viņš piešķir tiem tīri simbolisku funkciju un saredzēja te jaunas kosmiskas reliģijas rašanās iezīmes.¹

Jungs UFO vērtē kā ļoti interesantu psiholoģisku fenomenu un iesaista to «vizionāro baumu» kategorijā. Tās vienmēr rodas īpaši spēcīga emocionāla sprieguma apstākļos, kas saistīts ar kolektīvām briesmām vai katastrofu. Tā kā šīs baumas ir izplatītas visā pasaulē, tad runa ir par problēmām, kurām ir universāla daba (interesants ir fakts, ka ASV ir daudzkārt pārsniegušas citas valstis pēc baumu skaita).

Jungs domā, ka tik neparasta projekcijas forma var rasties tikai situācijā, kas liecina par kolosālu plaisu starp apziņu un zemapziņu. Apziņa atstumj zemapziņas materiālu un nav spējīga to integrēt. Tāpēc zemapziņai jāizmanto jaunas, neparastas enerģijas izlīdzināšanas formas. Uz šī pamata rodas visneparastākās vīzijas un ticības. UFO fenomens ir vērtīgs no vēsturiski psiholoģiskā viedokļa, jo ļauj izsekot tam, kā dzimst jauns mīts. Tas uzskatāmi demonstrē, kā pagātnē spēcīga psiholoģiska sprieguma un orientācijas zuduma periodos radušies analogiski brīnumaini stāstījumi par pārdabisku spēku un būtņu iejaukšanos vēstures gaitā. Pašas par sevi vizuālās debesu projekcijas ir senas, taču mūsdienās ļaužu lielākai daļai tieši dieva iejaukšanās ir nepieņemama. Cita lieta — vīziju tehniska interpretācija, kas ir pieņemama arī materiālistiem. Taču mītu galvenais avots dzīvē šodien, tāpat kā senatnē, ir vispārējas bojāejas vai glābšanās gaidas, pateicoties dievišķām, pārcilvēciskām būtņēm.

* * *

Ērika Fromma un Ērika Ēriksona koncepcijās svarīgu vietu ieņem tā saucamie psihobiogrāfiskie pētījumi. So

¹ Sk.: Jung C. G. Der moderne Mythos. Zürich-Stuttgart, 1958.

pētījumu objekts ir cilvēki, kuri kādā konkrētā vēstures posmā spēlējuši izšķirošu lomu sabiedrības likteņos. Abi minētie autori pievērsušies galvenokārt politisko un reliģisko līderu personību analīzei. Viņi mēģinājuši atrast atbildi uz jautājumu, kāpēc tieši šie cilvēki ir izvirzījušies izšķirošās pozīcijās vēstures krustpunktos, kāpēc tieši viņu domas un rīcība ietekmējušas sabiedrības dzīvi.

Psihobiogrāfiskās metodes mērķis ir atklāt: pirmkārt, kādas iekšējās vajadzības vai rakstura īpašības liek personībai rīkoties un darboties noteiktā veidā, ir tās virzītājspēki; otrkārt, kādi iekšējie un ārējie apstākļi nosaka šo vajadzību un rakstura īpašību veidošanos; treškārt, kāds ir šo individuālās personības vajadzību un rakstura īpašību kopsakars ar kultūrā un sabiedrībā norisošajiem procesiem.

Psihoanalīzes pamatlicējs Zigmunds Freids pirmais sāka psiholoģiski analizēt konkrētas personības saistību ar vēsturiskajiem notikumiem. Plaši pazīstami ir viņa pētījumi par F. Dostojevski un Leonardo da Vinči. Šo izcilo personību radošās darbības saknes Freids meklēja seksuālo instinktu sublimācijā, zemapziņas kompleksu veidošanās procesā agrīnās bērnības posmā. Atšķirībā no Freida Fromms un Ēriksons neuztver personības virzītājspēkus kā obligātas seksuālā instinkta izpausmes un neuzskata, ka šo spēku izpratnei ir nepieciešama detalizēta iedziļināšanās cilvēka agrīnajā bērnībā. Viņi nepiekrīt arī ortodoksālo psihoanalītiķu pieņēmumam, ka rakstura atbilstība noslēdzas piecu līdz sešu gadu vecumā. Ne mazāka nozīme ir arī vēlākajiem dzīves iespaidiem, it īpaši, ja tie ir spēcīgi un dramatiski. Tomēr galvenais, kas atšķir Fromma un Ēriksona psihobiogrāfisko metodi no Freida pētījumiem, ir pievēršanās sabiedrībai un tās kultūrai kā cilvēka personības un rakstura veidotājām. Viņi analizē ģimeni ne kā izolētu cilvēku grupu, bet kā noteiktu konkrētās sabiedrības kultūras tradīciju un normu nesēju. Tātad jau pašā sākumā personības īpašības veidojas atbilstoši noteiktām sabiedrības un kultūras prasībām. Sabiedrībā norisošie procesi ir dinamiski. Līderi parasti izvirzās krīzes periodos, kas saistīti ar radikālām pārmaiņām visā sabiedrības dzīvē. Tas, cik precīzi konkrētā cilvēka struktūra, vajadzības, iekšējie konflikti atbilst šīm radikālajām pārmaiņām, tad arī nosaka viņa vietu un nozīmi sabiedrībā.

Ē. Fromms (1900—1980): sadisms un nekrofilija kā agresīvā rakstura pamatstruktūras

Savā ievērojamajā darbā «Cilvēka agresijas anatomija»¹ Eriks Fromms ilustrē savus priekšstatus par agresijas sociāli determinēto attīstību un izpausmēm ar vairāku vēsturisku personu biogrāfiju analīzes piemēriem. Atbilstoši tēmai — agresija kā visnotaļ destruktīvas dabas izpausme — autors izvēlas personības, kas spēlējušas liktenīgi traģisku lomu mūsu nesenajā vēsturē. Autora izvēle ir kritusi uz J. Staļinu, H. Himleru un Ā. Hitleru.

J. Staļina personību E. Fromms apskata kā neseksuālā sadisma klīnisku piemēru. E. Fromms izdala sadismu kā īpašu destruktīvā rakstura tipu. Tradicionāli sadismu uzskata par seksuālu perversiju, kura izpaužas baudas gūšanā, sagādājot seksuālajam partnerim fiziskas mokas. Arī Z. Freids uzskatīja, ka jebkuras nežēlības pamatā ir centieni gūt seksuālu apmierinājumu. Nenoliedzot sadisma kā seksuālas novirzes pastāvēšanu, Fromms izdala īpašu veidu, kuru viņš dēvē par neseksuālo sadismu. Šāds neseksuālais jeb psiholoģiskais sadisms, pēc autora domām, ir izplatīts daudz plašāk nekā fiziskais. Autors atzīmē, ka šāda tipa sadisti it kā darbojas sociālo normu ietvaros, neķeras pie tiešas vardarbības, bet rīkojas tikai ar vārdiem. Bieži vien tādas ārēji nevainīgas sadisma formas kā šokējošs jautājums, nirdzīgs smīns, mulsinoša piezīme spēj nodarīt pat lielākas ciešanas nekā fiziskās. Pēc E. Fromma domām, Staļinam bija raksturīgas gan psiholoģiskā, gan fiziskā sadisma izpausmes. Autors uzskata, ka Staļina dzīve ir neseksuālā sadisma «rokasgrāmata», tāpat kā marķīza de Sada romāni — seksuālā sadisma «rokasgrāmata». Staļins personiski devis rīkojumus, kuru cilvēku kādā veidā spīdzināt. Sevišķi raksturīgs Staļinam bijis psiholoģiskais sadisms. Īpašu baudu viņam sagādājusī sajūta, ka apkārtējie cilvēki ir pilnīgi bezspēcīgi un atkarīgi no viņa. Piemēram, Staļins vispirms pārliccināja cilvēkus, ka viņi atrodas pilnīgā drošībā, pat izrādīja rūpes par viņiem, lai pēc dienas vai divām dotu rīkojumu viņus nekavējoties arestēt. Pēc Fromma domām, šādu Staļina rīcību nosacīja sadistiskā bauda, kuru viņš guva, apzinoties, ka otra cilvēka likte-

¹ Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness. Greenwich Conn.; Fawcett, 1973.

nis ir viņa rokās. Autors min konkrētus piemērus no pazīstamā padomju vēsturnieka Roja Medvedeva grāmatas «Lai vēsture izšķir»¹, no kuras viņš acīmredzot galvenokārt smēlies informāciju par Staļina dzīvi. Pirms fiziskās izrēķināšanās Staļins minētajā veidā izrīkojās ar tādiem cilvēkiem kā Pilsoņu kara varonis D. Serdjuks, V. Blihers, armēņu dzejnieks J. Carencs, vēsturnieks un žurnālists J. Steklovs, CIK sekretārs A. Akulovs.

Kā īpaši izsmalcinātu sadisma formu Fromms atzīmē Staļina ieradumu apcietināt augstu stāvošu padomju valsts un partijas darbinieku sievas vai bērnus. Tajā laikā, kad viņu ģimenes locekļi atradās ieslodzījumā, šie cilvēki turpināja pildīt savus pienākumus, neiedrošinoties pat ieminēties par savu tuvinieku likteni. Tika apcietināta Kaļiņina sieva, Molotova sieva, Oto Kūsinena sieva un dēls, pat Staļina personiskā sekretāra sieva, kurš arī pēc sievas aresta turpināja pildīt savus pienākumus.

Arī Staļina izturēšanās neprognozējamība, pēc Ē. Fromma domām, ir īpaša sadisma forma. Bija gadījumi, kad viņš lika cilvēkus arestēt, spīdzināt, ieslodzīt, lai pēc kāda laika — dažiem mēnešiem vai gadiem — liktu tos atbrīvot un... ieceltu augstos amatos bez jebkādiem tuvākiem paskaidrojumiem. Arī šāda izturēšanās, pēc Fromma domām, kalpo tikai vienam nolūkam — parādīt savu absolūto varu pār cilvēkiem: «Ar savu vārdu viņš spēj nogalināt tos, spīdzināt, atkal izglābt, apbalvot. Viņam bija dievam līdzīga vara pār dzīvību un nāvi, vara pār dabu — likt tai attīstīties un iznīcināt to, nodarīt sāpes un izdziedināt. Dzīvība un nāve bija atkarīgas no viņa untumiem.»² Fromms atzīmē, ka Staļina sadisma piemēri viņam vajadzīgi, lai parādītu sadisma kā «garīgo kroplu reliģijas» būtību.

Fromms norāda, ka ne vienmēr cilvēks, iegūstot pat neierobežotu varu, kļūst par sadistu. Viss atkarīgs no viņa sākotnējās rakstura struktūras. Sadistiskā rakstura galvenā iezīme — cenšanās panākt kontroli pār visu dzīvo, kļūt par dzīvības valdnieku. Ar to šāds cilvēks atšķiras no destruktīvās personības, kura vienkārši cenšas iznīcināt visu dzīvo. Sadisma izpausmes stimulē upura bezpalīdzība, sadistam ir tikai viena vērtība — spēks. Viņš pielūdz un dievina tos, kam ir vara, bet savukārt cenšas iegūt abso-

¹ Medvedev R. A. Let History Judge. New York, 1971.

² Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness, p. 321.

lūtu varu pār tiem, kas nav spējīgi pretoties. Svarīga sadistiskā rakstura iezīme ir glēvulība un gatavība pakļauties, tāpēc Fromms to reizēm dēvē par sadomazohistisko raksturu. Pēc Fromma domām, sadists ir sadists tikai tāpēc, ka viņš jūtas nevarīgs un nespējīgs. Vara pār cilvēkiem viņam ir nepieciešama šo mazvērtības jūtu kompensācijai. Bet, pat iegūstot šo varu, sadists neatbrīvojas no savas nespēcības izjūtas. Viņš var pazemot, nīrgāties, spīdzināt, nogalināt, bet viņā pašā nav mīlestības, viņš jūtas vientuļš, iebaidīts, alkst pēc kādas augstākas varas, kurai varētu pakļauties.

Analizējot sadistiskā rakstura veidošanos, Fromms pievēršas «Eiropas asinssuņa» Heinriha Himlera personībai. Runājot par sadistiskā rakstura veidošanās faktoriem, Fromms izšķir individuālos un sociālos faktorus. No individuālajiem svarīgākie ir cietsirdīga apiešanās bērnībā un garīgās nabadzības atmosfēra ģimenē. Galvenais sociālais faktors ir sabiedrība, kas ar pārmērīgu kontroli vājina savu locekļu neatkarību, kritisko domāšanu un produktivitāti. Ja individuālais raksturs atšķiras no sociālā rakstura, sabiedrība tiecas pastiprināt visas tās iezīmes, kuras atbilst sociālajam raksturam. Fromms atzīmē, ka indivīds ar sadistisku raksturu nav bīstams normālā sabiedrībā, kur pret viņu visdrīzāk izturēsies kā pret slimu. Toties sabiedrībā, kuras sociālais raksturs atbilst sadistiskajam, šādi indivīdi var izvērsties darbībā ar katastrofālām sekām.

Analizējot raksturojumus, ko Himleram devuši cilvēki, kuri viņu pazina (Tautu savienības darbinieks K. Burkhards, viens no vadošajiem nacistiem, kurš 1932. gadā tika izslēgts no partijas, A. Krebs, ģenerālis H. Guderians, vācu baņķieris E. Helferihs u. c.), Fromms nonāk pie slēdziena, ka galvenās Himlera rakstura iezīmes bija banalitāte, varaskāre, bezierunu pakļaušanās Hitleram, fanātisms un it īpaši — pārspīlētā kārtības mīlestība un pedantisms. Šis īpašības maz atgādina asinskāru monsturu, drīzāk tās rakturīgas birokrātam, kas atsvešinājies no visa cilvēciskā. Fromms uzskata, ka Himlera raksturs ir izteikta sadomazohistiskā rakstura paraugs.

Par Himlera pedantismu liecina tas, ka viņš no piecpadsmit gadu vecuma rūpīgi reģistrējis visu savu korespondenci. Desmit gadus viņš rakstīja dienasgrāmatu, kurā atzīmēja pat visnenožīmīgākos sikumus: cikos cēlies, cikos brokastojis, ko ēdis pusdienās, vai ir smēķējis, cikos

atgriezies mājās utt. Bez šīs faktu konstatācijas viņa dienasgrāmatās nav nevienas dziļākas domas. Ar vienādu pedantismu Himlers uzskaitīja no augļu koka nokritušās plūmes un nogalinātos cilvēkus.

Cita raksturīga Himlera iezīme bija gatavība pakļauties. Pēc Fromma domām, «Himlers piederēja pie tiem cilvēkiem, kas pakļaujas autoritātei nevis tāpēc, ka tā ir draudoša, bet gan tāpēc, ka viņi paši ir nobijušies — nevis no autoritātes, bet no dzīves —, un tāpēc meklē autoritāti un grib tai pakļauties.»¹ Pie kam Himlers meklēja aizvien spēcīgāku autoritāti, kam pakļauties. Iesākumā tas bija tēvs, pēc tam skolotāji, tad armijas komandieri, partijas vadītāji un, visbeidzot, Hitlers. Himleram nepiemita dumpīguma gars, pāreja no vienas autoritātes uz otru bija gluda un piesardzīga. Kā zināms, kara pēdējās dienās Himlers faktiski nodeva savu elku Hitleru un mēģināja meklēt kontaktus ar sabiedrotajiem. Tas varēja notikt tikai tāpēc, ka Himlera acīs Hitlers bija kļuvis par politisku nulli, kamēr sabiedrotie — par visspēcīgiem Uzvarētājiem.

So rakstura iezīmju veidošanos Fromms lielā mērā saista ar vecāku ietekmi. Tā pedantisms, pēc Fromma domām, nāk no tēva, kurš bijis konservatīvi vecmodīgs, autoritārs un ārkārtīgi pedantisks skolotājs. Dienasgrāmatas Himlers rakstīja pēc tēva ieteikuma un ārkārtīgi pārdzīvoja, ja kādu dienu bija izlaidis. Himlera pakļaušanās spēcīgajai tēva autoritātei bija cieši saistīta ar dziļu un intensīvu atkarību no mīlošās mātes. Viņa atkarības tendences vēl vairāk nostiprināja vājā veselība un neveiklība. Skolā Himlers ir bijis ļoti priekšzīmīgs skolēns, visu skolotāju prieks. Vienīgais priekšmets, kurā viņam neveicās, šoreiz par prieku visiem pārējiem audzēkņiem, bija fiziskā audzināšana. Citiem vārdiem sakot, Himlers skolā ir bijis īsts «memmesdēliņa» paraugs.

Pēc sava rakstura Himlers bija vājš cilvēks, bez griesspēka, apzinājās to un cieta no tā. Savu vājumu viņš centās slēpt, izliekoties stiprs. Viņš cieta arī no sociālās mazvērtības izjūtas, jo viņa tēva nodarbošanās bija viena no zemākajām monarhijas rangu sistēmā.

Profesionālajā plāksnē Himlers būvēja nereālus plānus, mēģināja studēt lauksaimniecību, pameta to, mēģināja nodarboties ar ko citu un galu galā izrādījās galīgi ne-

¹ Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness, p. 338.

piemērots ne sabiedriskajai dzīvei, ne profesionālam darbam, toties ar lielām pretenzijām un ambīcijām.

Himlers bezgalīgi apskauda tos, kurus dzīve bija apdāvinājusi ar lielāku spēku un pārlicību sevī. Viņa paša vitālais nespēks un sekojošā nenovīdība galu galā noveda pie negantas vēlēšanās pazemot un iznīcināt citus cilvēkus. Viņš nespēja nodibināt tuvas un siltas attiecības ar cilvēkiem, pastāvīgi meloja, centās manipulēt ar apkārtējiem kā ar priekšmetiem.

Pēc samērā sīkas un detalizētas Himlera biogrāfijas psiholoģiskās analīzes Fromms uzdod jautājumu: kas būtu noticis ar Himleru, ja viņš nebūtu dzīvojis nacistu varas laikā? Pēc Fromma domām, atbilde ir visai vienkārša: ņemot vērā, ka Himleram bija viduvējs intelekts un izteikta kārtības mīlestība, viņš būtu ļoti labi iekļāvies kādā birokrātiskā organizācijā, piemēram, būtu varējis kļūt akurāts skolotājs, pedantisks pasta darbinieks vai kādas nodaļas priekšnieks lielākā uzņēmumā. Tā kā viņš nepārtraukti meklēja savu labumu, izmanīgi pielienot vadībai un pinot intrigas, pēc Fromma domām, viņš būtu varējis sasniegt visai augstu stāvokli. Kolēģi droši vien viņu nevarētu ciest, toties viņš būtu visvarenā priekšnieka milulis, un bērēs viņu priekšniecība raksturotu kā gādīgu tēvu un vīru, priekšzīmīgu pilsoni, «kura pašai izlēdzīgais darbs vienmēr kalpos par paraugu un iedvesmas avotu».

Fromms apgalvo, ka tūkstošiem himleru dzīvo mūsu vidū, sagādādami vienīgi sīkas raizes. Bet zināmos apstākļos šādi ļaudis var kļūt par valdības aģentiem teroram, spīdzināšanai un slepkavībām. Fromms brīdina, ka cilvēki nopietni kļūdās, domādami, ka potenciālus himlerus var pazīt pa gabalu. Viņš uzskata, ka viens no raksturu pētījumu mērķiem ir parādīt: potenciālais himlers izskatās līdzīgs jebkuram vidusmēra cilvēkam. Atšķirību redz tikai tie, «kuri ir iemācījušies «lasīt» raksturu un kuri netaisās gaidīt, kamēr apstākļi ļaus parādīt monštram viņa īsto seju»¹.

Noslēgumā Fromms rezumē galveno, kas radījis Himlera sadismu. «Tā bija sausā, banālā, pedantiskā, negodīgā, nedzīvā atmosfēra, kurā dzīvoja Himlera ģimene, šīs atmosfēras patogēnā ietekme. Šajā atmosfērā nebija citu vērtību, izņemot liekulīgu patriotismu, nebija citu cerību, izņemot cenšanos noturēt savu nedrošo pozīciju

¹ *Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness, p. 361.*

sociālajās kāpnēs.»¹ Un tā nebija tikai ģimenes, bet visa tālaika sabiedrības atmosfēra.

Fromma pieeja Himlera personībai kā sadomazohistiskā rakstura tipiskam piemēram neizraisa īpašu pārsteigumu, jo Himlera vārds mūsu apziņā vienmēr ir saistījies ar ārkārtīgu cietsirdību, nežēlību un necilvēciskumu. Pavisam negaidīta ir Fromma pieeja Hitlera personībai.

E. Fromms izdala īpašu agresijas formu — nekrofiliju. Šis jēdziens psihiatrijā apzīmē reti sastopamu seksuālo perversiju — tieksmi pēc seksuāla kontakta ar liķiem. Tāpat kā iepriekšminētais sadisms, arī nekrofilija ir termins, kuru Fromms izmanto nevis seksuālās patoloģijas, bet gan īpaša rakstura tipa apzīmēšanai. «Nekrofilija kā raksturs ir tieksme pēc visa, kas ir miris, sapuvis, smirdošs; tā ir tieksme pārvērst visu dzīvo nedzīvajā, iznīcināt iznīcināšanas dēļ; pastiprināta interese par visu, kas ir nedzīvs, mehānisks.»² Pirmajā brīdī šķiet, ka arī šādas tieksmes un intereses ir ārkārtīgi reti sastopamas. Taču Fromms ir pārliecināts, ka nekrofilais raksturs ir plaši izplatīts, it īpaši mūsdienās. Šī rakstura izpausmes, pēc Fromma domām, var atrast visikdienišķākajās darbībās, ieradumos utt. Īsumā uzskaitīsim pazīmes, kuras min Fromms, lai arī daudzas no tām noteikti ir diskutējamas. Tieksme lauzt un bojāt sīkas lietas, piemēram, sērkociņus, raut puķes, rakņāties brūcēs, lauzt mēbeles, bojāt gleznas. Interese par dažādām slimībām, citu cilvēku nāvi (kurš ir miris, kādos apstākļos utt.). Patika pret tumšām, gaismu absorbējošām krāsām. Patika pret riebīgām smakām (reizēm var veidoties arī pretēja reakcija — īpaša nepatika pret sliktām smakām). Valoda: bieži lieto vārdus, kuri attiecas uz tualeti, fekālijām, iznīcināšanu. Pārliecība: uzskata, ka problēmu vai konfliktu vajag un var atrisināt tikai ar spēku un vardarbību. Aicina pastiprināt varas stingrību, darīt galu visādām dumpīgām idejām utt.

Fromms saskata īpašu saistību starp nekrofilo raksturu un tehnikas pielūgsmi. Vīri industrializētajā pasaulē aizvien vairāk interesējas par savām automašīnām, nevis sievietēm, sauc tās mīlīgākos vārdos, nemitīgi aprūpē. Tūristiem vairs nav svarīgi redzēt, bet ir svarīgi nofotogra-

¹ Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness, p. 369.

² Ibid.

fēt. Mūzikas «miļotājus» sāk interesēt ne tik daudz pati mūzika, kā atskaņojošās aparatūras tehniskās īpašības.

Fromms gan atzīmē, ka ne jau pati aizraušanās ar fotografēšanu, automašīnām un tehniskiem jauninājumiem nozīmē nekrofiliju. Par nekrofiliju šīs aizraušanās kļūst tad, kad tās sāk aizvietot interesi par dzīvi.

Skaidru saikni starp iznīcināšanas tieksmi un tehnikas pielūgsmi Fromms saskata itāļu futūrisma dibinātāja un vadoņa, vēlākā fašisma piekritēja F. Marinetti «Manifestā» (1909. g.). Fromms šeit atrod ātruma un mašīnu pielūgsmi, kara glorificēšanu, aicinājumus iznīcināt kultūru, naidu pret sievietēm, lokomotīvu un lidmašīnu kā dzīva spēka aplūkošanu.

Visumā nekrofilās iezīmēs acīmredzot vairāk izpaužas atsevišķu tendenču veidā, taču var būt cilvēki ar izteiktu nekrofilo raksturu. Fromms šos cilvēkus uzskata par sabiedrībai sevišķi bīstamiem, par cilvēkņidējiem, rasistiem, rezervi jebkurai terora sistēmai. Kā šāda izteikta nekrofilā rakstura piemēru Fromms sīki analizē Ādolfa Hitlera personību.

Ja iepriekšapskatītie J. Staļins un H. Himlers Frommam vairāk kalpo kā piemēri sadomazohistiskā rakstura paveidu ilustrācijai, tad attiecībā uz Hitleru Fromms ir veicis īpašu pētījumu, no kura izriet arī Fromma tālākās idejas par nekrofilo raksturu.

Pieņemot, ka Hitlera biogrāfijas dati lasītājiem ir zināmi no 1985. gadā izdevniecībā «Avots» izdotās D. Meļņikova un L. Cornajas grāmatas «Noziedznieks numur 1. Nacistiskais režīms un tā fīrers», apstāsimies tikai pie šo datu psiholoģiskās interpretācijas.

Vispirms Fromms analizē Hitlera bērnības periodu. Hitlera māte bija klusa, vienkārša, mazizglītota sieviete, kura neapšaubāmi milēja savu dēlu, lai arī šī mīlestība nebija pārmērīga. Hitlera tēvs bija tipisks *self-made man*. Pateicoties neatlaidīgam darbam un disciplinētībai, viņš bija kļuvis par visai cienījamu vidusšķiras locekli. Viņš bija taupīgs, savtīgs, milēja nodoties izpriecām. Pretēji izplatītajiem apgalvojumiem Fromms uzskata, ka Hitlera tēvs nebija tirāns un despots, bet izteikta autoritāra personība. Viņš uzskatīja, ka ir dēla dzīves noteicējs, ka dēlam līdz zināmam vecumam bez ierunām jāpakļaujas tēva rīkojumiem. Kā varēja notikt, ka šajā visnotaļ labklājīgajā un sabiedrībai pieņemamajā ģimenē izauga nākošais «monstrs» Ādolfs Hitlers?

Mātes pastāvīgā aprūpe veicināja mazajā Ādolfā patmilības un pasivitātes veidošanos. Viņam nevajadzēja pūlēties, mīlestību viņš saņēma tāpat. Tajā pašā laikā viņš šo mīlestību sāka uztvert kā zināmu uzbāzību un vairīties no tās. Hitlera gadījumā Frommam šķiet nepieņemams tradicionālais freidiskais Edipa kompleksa skaidrojums (seksuālas tieksmes pret māti un agresīva greisirdība pret tēvu). Kritizējot šo metodi, Fromms īpašu vērību veltī mazā Ādolfa attieksmei pret māti, piešķirot šim attiecībām negaidīti dziļu simbolisku nozīmi. Analizējot laika biedru piezīmes un atmiņas, Fromms nonāk pie slēdziena, ka, neskatoties uz Hitlera pieķeršanos mātei, šim attiecībām no Hitlera puses trūcis patiesa siltuma un emocionālītātes. Māte viņam bijusi nevis dzīvs cilvēks, bet gan bezpersoniska vara — zeme, asinis, liktenis un ... nāve. Pēc Fromma domām, mazā Ādolfa incestuošajām tieksmēm jau piemita nekrofiils raksturs. Apstiprinājumu tam Fromms redz apstākļi, ka Hitlers nekad vēlāk nav iemīlējis sievietes, kas atgādinātu viņa māti. Par savas mātes simbolu Hitleram kļuva Vācija. Ciešajā saistībā ar māti Vāciju Fromms redz slēptu tieksmi iznīcināt to. Šis tieksmes pastāvēšanu, pēc autora domām, īpaši apstiprina Hitlera dzīves pēdējās dienas.

Īpašu uzmanību Fromms pievērš Hitlera rotaļām ar vienaudžiem skolas pirmajos gados. Ādolfs aizrāvās ar kara un indiāņu spēlēm. Šī sfēra bija vienīgā, kur viņš spēja justies brīvs no tēva stingrās kontroles. Vienlaicīgi tā bija «brīvība no realitātes», iedomu pasaule, kurā Ādolfs spēlēja bandas vadoņa lomu. Spēles, kas ir pilnīgi normālas noteiktā vecumā, vairs nav uzskatāmas par tādām vēlākos gados. Hitlers nevēlējās atteikties no šīm spēlēm visu savu mūžu.

Kā zināms, Hitlers mācījās divās vidusskolās (*Realschule*) un nevienu no tām nespēja pabeigt. Pats viņš to savā grāmatā «*Mein Kampf*» izskaidro ar savu dumpīguma garu, nevēlēšanos kļūt par ierēdni, kā to gribējis viņa tēvs, un ar nodomiem veltīt savu dzīvi mākslai. Ņemot vērā Hitlera pietiekamās intelektuālās spējas (pamatskolā viņa sekmes bija teicamas), galveno viņa neveiksmju cēloni vidusskolā Fromms redz gribasspēka un pašdisciplīnas trūkumā. Pieradis visu saņemt viegli — gan mātes mīlestību, gan augstu novērtējumu pamatskolā —, Hitlers nespēja pielāgoties vidusskolas paaugstinātajām prasībām. Hitlera ideja kļūt par mākslinieku bija racio-

nalizācija viņa nespējai daudz strādāt, pielikt pūles, disciplinēt sevi. Fromms secina, ka jau šajā periodā Hitleru nav interesējis nekas cits, izņemot tieksmi pēc varas. Vidusskolā viņa mīlākā nodarbība joprojām bija kara spēles un Kārļa Maija «indiāņu romānu» lasīšana. Iedomu pasaule, kurā viņš juta neierobežotu varu un spēku, bija svarīgāka par dzīves realitāti.

Patiesi trieciens Hitleram bija izgāšanās iestājekšāmos Mākslas akadēmijā Vīnē. Šajā gadījumā vairs nederēja attaisnojumi, kuri tika likti lietā, pametot vidusskolu. Viņš bija atraidīts tajā sfērā, kurā redzēja savu diženo nākotni. Hitleram neatlika nekas cits kā nolādēt akadēmijas profesorus, sabiedrību, visu pasauli. Izbeidzoties naudas līdzekļiem, Hitlers nokļuva sabiedrības padibeņu vidū, nakšņoja naktspatversmēs, pārtika no gadījuma darbiem. Tomēr ar laiku viņam izdevās no šī stāvokļa izkļūt un piepelnīties ar pastkaršu un akvareļu gleznošanu un pārdošanu. Fromms atzīmē, ka no šī brīža Hitleram bija visas iespējas kļūt par sīkburžuju, sīku biznesmeni. Cits viņa vietā varbūt arī būtu kļuvis par tādu, bet ne Hitlers. «Viņš bija un palika ārkārtīgi patmīlīgs cilvēks, kas neinteresējas ne par vienu un ne par ko, dzīvojošs pusiedomu, puspatiesības pasaulē, ar degošu vēlēšanos cīnīties, pilns naida un aizvainojuma; viņš bija un palika cilvēks bez jebkādiem reālistiskiem priekšstatiem, mērķiem un plāniem, kā realizēt savas ambīcijas.»¹

Hitlera pēdējā cerība bija piedalīšanās Pirmajā pasaules karā. Viņš vairs nejutās izstumts, gluži otrādi, viņš jutās kā varonis, kurš cīnās par Vāciju, par tās slavu un pastāvēšanu. Pusaudzā gadu fantāzijas pārvērtās realitātē. Bet tam visam sekoja Vācijas sakāve un revolūcija. Arī pēdējai cerībai tika pielikts punkts. Revolūcija, kuru Hitlers uztvēra kā uzbrukumu sev, savai personībai, vērtību sistēmai, cerībām, galīgi nostiprināja Hitlera destruktīvās tieksmes to galējā formā — atriebties par katru cenu. Un Hitlers atrada iespēju to izdarīt, identificējot sevi ar Vāciju. Viņa pazemojums vienlaikus bija Vācijas sakāve un pazemojums. Atriebjot Vāciju, viņš atriebs pats sevi, nomazgājot Vācijas kaunu, viņš nomazgās pats savu. Hitleram vairs nebija vajadzīgs kļūt par dižu mākslinieku, «viņš bija atradis sfēru, kurā viņam bija patiesi talants un līdz ar to reālas izredzes uz pa-

¹ *Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness, p. 437—438.*

nākumiem».¹ No šī brīža Hitlera nekrofilais raksturs sāka izpausties visā pilnībā.

Fromms uzskata, ka nekrofilā rakstura diagnozei pietiktu ar Hitlera izturēšanās analīzi periodā no 1918. līdz 1933. gadam, nemaz nerunājot par vēlākajiem gadiem, kad šis rakstura izpausmes sasniedza savu apoteozi. Tālāk Fromms sīkāk analizē Hitlera agresīvās iznīcināšanas tieksmes.

Viena no Hitlera agresivitātes īpatnībām bija tā, ka iznīcināšanas kāre lielā mērā bija vērsta pret pilsētām. «Lielais celtnieks, iejūsminātais jaunās Vīnes, Lincas, Minhenes un Berlīnes plānotājs, bija tas pats cilvēks, kas gribēja iznīcināt Parīzi, nolīdzināt līdz ar zemi Ļeņingradu un galu galā sagraut visu Vāciju.»² Fromms uzskata, ka Hitlera nenoliedzami patiesā interese par arhitektūru bija aizsegs viņa iznīcināšanas tieksmēm.

Izejot no pieņēmuma par Hitlera nekrofilo raksturu, Fromms mēģina izskaidrot arī Hitlera naidu pret ebrejiem. Nekrofilie cilvēki uztver apkārtējo pasauli kā netīru un maitājošu. Ebreji ir svešzemnieki, svešzemnieki ir maitājoši, tāpēc tos vajag iznīcināt. Tā kā ebreji maitā ne tikai asinis, bet arī dvēseli, tad viņus it īpaši nepieciešams iznīcināt.

Fromms atzīmē, ka Hitlera rīcībai, miljoniem ebreju, krievu un poļu nogalināšanai, pēdējam rikojumam iznīcināt visu Vāciju nebija un nevarēja būt nekāda stratēģiska pamata, nekādu racionālu iemeslu. Tas viss bija izteikti nekrofila rakstura cilvēka tieksmju realizācija. Pēc Fromma domām, «pareizi ir teikt, ka Hitlers bija ebreju nīdējs, bet tikpat pareizi ir teikt, ka Hitlers bija vāciešu nīdējs. Viņš bija cilvēces nīdējs, dzīvības kā tādas nīdējs.»³

Kādā veidā miljoniem vāciešu šo cilvēku spēja uzskatīt par dižu patriotu, Vācijas glābēju un jaunās Vācijas cēlāju? Fromma atbilde ir — Hitlers bija veikls demagogs un labs aktieris. Acīmredzot nekrofilā rakstura īpašības tomēr neaptver visu Hitlera raksturu, tāpēc, lai dotu pilnīgāku priekšstatu, Fromms analizē arī citas Hitlera personības iezīmes.

Hitleram bija raksturīga ne tikai nekrofilija, kura bija noteicošā, bet arī sadomazohisms. Hitlers tiecās pēc varas pār vājākiem cilvēkiem. Vienlaikus viņš bija gatavs pa-

¹ *Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness*, p. 440.

² *Ibid.*, p. 441—442.

³ *Ibid.*, p. 446.

kļauties kādai augstākai varai, kuru pats dēvēja par Providenci vai bioloģiskajiem likumiem.

Narcisisms (jeb patmīlība) bija viena no tipiskākajām Hitlera īpašībām. Viņš interesējās tikai par sevi, savām vēlmēm, savām domām, varēja bez gala runāt par savām idejām, savu pagātņi, saviem plāniem. Pasauli viņš redzēja tikai kā savu shēmu un alku realizāciju. Cilvēki viņu interesēja tikai tik, cik varēja tos izmantot un likt sev kalpot. Viņš vienmēr uzskatīja, ka visu zina labāk nekā jebkurš cits. Politiskos, ekonomiskos un sociālos faktus viņam aizvietoja ideoloģija, kura atbilda viņa emocijām.

Hitleram nebija draugu, attiecībās ar cilvēkiem viņš bija auksts un atturīgs. Fromms citē A. Špēra izteikumu, ka «vienīgā dzīvā radība, kura firerā spēja izraisīt kaut drusciņ cilvēcisku jūtu, bija viņa suns».¹

Maz ir zināms par Hitlera attiecībām ar sievietēm. Fromms atzīmē, ka šajās attiecībās nav bijis maiguma un mīlestības. Viņš pievērš uzmanību faktam, ka gandrīz visas sievietes, kurām ir bijusi tuvība ar Hitleru (šķiet, ka tādu nebija daudz), beigušas dzīvi pašnāvībā vai arī mēģinājušas padarīt sev galu.

Ja Hitleram nebūtu nekādu talantu un spēju, diezin vai viņš spētu gūt tādus panākumus, secina Fromms. Viņš spēja ietekmēt cilvēkus, pārliecināt, aizraut tos. Šīs īpašības izpaudās jau bērnībā — spēju laikā viņam vienmēr bija vadoņa loma. Fromms piekrīt apgalvojumiem, ka Hitleram ir bijis īpašs, «magnetizējošs» skatiens, kurš ļoti iespaidojis cilvēkus. Cilvēkus ietekmēja arī nelokāmā pārliecība, ar kādu Hitlers aizstāvēja savas idejas. Šo īpašību Fromms uzskata par tipisku narcisisma pazīmi. Iespaidu atstāja arī Hitlera apbrīnojamā spēja visu vienkāršot. Viņa runās nebija nekādu intelektuālu ideju, ne dziļāku morālo atziņu, tāpēc tās bija ļoti viegli uztveramas. Liela nozīme bija arī Hitlera aktiera spējām. Daudzi dēvē Hitleru par histēriķi, kā argumentu minot dusmu lēkmes. Fromms atzīmē, ka šie dusmu uzliesmojumi patiešām bija neviltoti, bet arī norāda, ka Hitlers parasti labi apzinājās, kurā brīdī ļaut savām emocijām vaļū, un veikli izmantoja šīs lēkmes auditorijas iespaidošanai.

Hitlera izglītības un zināšanu trūkumu zināmā mērā kompensēja viņa lieliskā atmiņa. Viņš labi iegaumēja

¹ *Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness, p. 454.*

skaitļus un dažādas tehniskas detaļas. Arī tas tika izmantots apkārtējo, it īpaši armijas ģenerāļu, iespaidošanai.

Divdesmit gadu laikā Hitlers sasniedza vairāk, nekā viņš būtu varējis sapņot. Vai tas prasīja neparastu gribasspēku? Hitlers apgalvo, ka viņam ir stingra un nelokāma griba. Fromms savā analizē pierāda, ka ne par kādu izcilu Hitlera gribasspēku nevar būt ne runas. Jau bērnībā un jaunībā bija redzams, ka Hitlers ir slinks, iekšēji nedisciplinēts, nespējīgs ilgstošai piepūlei. Tas, ko Hitlers sauca par «gribu», patiesībā bija viņa kaislīgā tieksme pēc varas, norāda Fromms. Tātad, no vienas puses, ir daudz pierādījumu Hitlera gribas vājumam, bet, no otras puses, reiz par kaut ko izšķīries, Hitlers tiecās uz mērķi ar nešaubīgu noteiktību. Lai atrisinātu šo šķietamo pretrunu, Fromms piedāvā divus gribas jēdzienus — «racionālā griba» un «iracionālā griba». «Ar racionālo gribu es saprotu enerģiskas pūles sasniegt racionāli vēlamu mērķi; tas prasa reālismu, disciplīnu, pacietību un paštaisnuma pārvarēšanu. Ar iracionālo gribu es domāju kaislīgu tieksmi, kas saņem enerģiju no iracionālām vēlmēm un kam nepiemīt racionālās gribas īpašības. Iracionālā griba ir kā upe, kas nojauc savā ceļā dambjus; tā ir varena, bet cilvēks nav tās saimnieks, drīzāk kalps.»¹ Hitlera griba bija stingra, bet tā bija iracionāla, toties viņa racionālā griba bija vāja.

Tāpat kā gribas vājums, arī Hitlera izkropļotā realitātes izjūta parādījās jau bērnībā un saglabājās visu viņa dzīvi. Hitlera pasaulē nekas nebija īsti reāls, bet arī nekas nebija tikai izdoma. Šīs īpatnības ietekmēja visus viņa lēmumus un rīcību. Ņemot vērā Hitlera vājo gribu un nereālo pasaules uztveri, Frommam rodas jautājums, vai Hitlers tiešām gribēja uzvarēt vai arī viņa zemapziņā bija nosprausts kurss uz pretējo, uz sagrāvi. Fromms norāda uz K. Burkharda un A. Špēra piezīmēm, kurās viņi atzīmē Hitlera katastrofas apjausmu, kas gan bijusi uztverama tikai tīri intuitīvi. Fromms nonāk pie slēdziena, ka, neskatoties uz ārējiem centieniem pēc uzvaras, cilvēks ar izteiktu nekrofilo raksturu, kāds bija Hitlers, nevarēja netiekties pēc iznīcības. «Hitlers bija spēlmanis; viņa likme bija visu vāciešu dzīvības, kā arī paša dzīvība. Kad spēle bija galā un viņš bija zaudējis, viņam tomēr nebija

¹ Fromm E. *The Anatomy of Human Destructiveness*, p. 475.

ienesla to pārāk nožēlot. Hitlers bija dabūjis visu, pēc kā tiecās: varu un sava naida un iznīcināšanas prieka piepildījumu. Sakāve nespēja atņemt viņam šo apmierinājumu. Megalomaniaks un visa iznīcinātājs patiesībā nebija zaudējis. Vienīgie zaudētāji bija miljoniem cilvēku, kuriem nāve kaujas laukā bija vieglākā ciešanu forma.»¹

Hitlera personības psihobiogrāfiskās analīzes noslēgumā Fromms brīdina no mēģinājumiem uztvert Hitlera personību vienkāršoti («maniaks», «psihopāts», «šizofrēniķis» u. tml.). Neskatoties uz savu narcisismu, autismu, realitātes uztveres izkropļojumiem, nekrofilo raksturu kopumā, viņš bija pietiekami normāls, lai apzināti virzītos uz nosprausto mērķu sasniegšanu, pie tam ar panākumiem.

Fromms atzīmē, ka Hitlera psihobiogrāfiskās analīzes mērķi nav tikai zinātniski. Viņš vēlas, lai cilvēki izvairītos no kādas liktenīgas kļūdas, uzskata, ka ļauni cilvēki vienmēr «ir ar ragiem», ka viņiem nepiemīt neviena pozitīva īpašība. «Kamēr mēs būsīm pārliecināti, ka ļauni cilvēki vienmēr ir ar ragiem, mēs nekad nespēsīm viņus ieraudzīt.»² Tāpat kā Himlera gadījumā, Fromms ir pārliecināts, ka mūsu vidū ir simtiem cilvēku ar Hitleram līdzīgu rakstura struktūru. Ne katrs no viņiem var kļūt par Hitleru, it īpaši — ja viņam nav spēju un talantu. Tomēr, kā atzīmē Fromms, arī Hitlera spējas nebija nekādas izcilās un viņa talanti nebija unikāli. Unikāla bija tā sociālpolitiskā situācija, kurā Hitlers nāca pie varas. Fromms brīdina, ka arī tie potenciālie hitleri, kas ir mūsu vidū, var nākt pie varas, kad sitīs viņu vēsturiskā stunda.

Ē. Ēriksons (dz. 1902.): dzīves cikli, sabiedrība un līdera personības veidošanās

1939. gadā, dodamies emigrācijā uz ASV, Ē. Ēriksons uz kuģa nejauši iepazīs ar toreizējo ASV vēstniecības Latvijā otro sekretāru Džordžu Kennonu, vēlāko ASV sūtni PSRS. Viņi pavadīja laiku sarunās par notikumiem hitleriskajā Vācijā, īpašu uzmanību pievēršdami vācu jaunatnes likteņiem. Šo sarunu iespaidā Ē. Ēriksons uzrakstīja psiholoģisku apcerējumu «Hitlera iztēle un vācu jau-

¹ *Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness*, p. 479.

² *Ibid.*, p. 480.

natne», kuru publicēja ASV 1942. gadā.¹ Šis darbs vairākkārt izdots pārstrādātā veidā, un tā galīgais variants «Lēģenda par Hitlera bērnību» publicēts kā nodaļa pazīstamajā Ēriksona darbā «Bērnība un sabiedrība».²

Šis bija viens no pirmajiem Ēriksona psihobiogrāfiskajiem pētījumiem, kurā viņš tikai sāka izstrādāt savu metodi. Šeit mēs neatradīsim to skaidro personības psihosociālās attīstības shēmu, kas ir viņa darbā par Mārtinu Luteru, nedz arī to dziļumu, ar kādu analizēta Mahatmas Gandija personība. Un tomēr šajā nelielajā darbā jau parādās visas svarīgākās Ēriksona idejas, kuras viņš turpināja attīstīt vēlāk. Šeit Ēriksons pirmoreiz formulē saikni starp nacionālajām ieražām, tradīcijām un bērnības pārdzīvojumiem, aizmetni parādās personības identitātes jēdziens. Ar Hitlera personības analīzi aizsākās Ēriksona interese par līdera personību vispār, par līdera ģenēzi, viņa saistību ar sabiedrību. Ēriksons pirmo reizi parāda sevi kā psihoanalītiķi, kas zina, kā izmantot vēstures, politoloģijas un antropoloģijas teorētiskos līdzekļus.

Tāpat kā Ē. Fromms, Ē. Ēriksons necenšas reducēt Hitlera personību uz kādiem psihiatriskiem sindromiem, necenšas atrast pierādījumus viņa patoloģijai. Ēriksons atšķirībā no ortodoksālajiem freidistiem meklē ne tik daudz bērnības psiholoģisko traumu iespaidu uz vēlāko cilvēka kā līdera darbību, bet gan saistību starp Hitlera bērnību un tiem apstākļiem un tradīcijām, kurās auga bērni pirmsnacistiskajā Vācijā.

Kā jau to izsaka pats darba nosaukums, galveno vērību Ēriksons veltī tieši Hitlera bērnības analīzei.

Kāpēc darbs saucas «Lēģenda par Hitlera bērnību»? Kāpēc «lēģenda», bet nevis vienkārši «bērnība»? Lai gan Ēriksons izmantoja arī citus avotus, galvenokārt viņš balstījās uz bēdīgi slavēto Hitlera sacerējumu «*Mein Kampf*», kura ievērojamu daļu Hitlerš veltī savas bērnības aprakstam. Ēriksons atzīmē, ka Hitlerš savu bērnību apraksta tēlainā nostāsta veidā, kas lasītājam jau mazajā Ādolfā liek saskatīt nākamo «nācijas vadoni». Rodas jautājums, kā gan šādu tendenciozu darbu var izmantot nopietnai personības analīzei? Ēriksons labi apzinājās, ka

¹ *Erikson E.* Hitler's Imagery and German Youth. — *Psychiatry*, 1942, 5, p. 475—493.

² *Erikson E.* Childhood and Society. — Harmondsworth: Penguin Books, 1967, p. 317—349.

viņam ir darišana ar falsifikāciju, tāpēc arī darba pirmā variantā nosaukumā figurē vārdi «Hitlera iztēle», bet pēdējā — «leģenda». Ēriksonam šajā gadījumā nebija svarīgi, vai Hitlera bērnības apraksts bija mīts vai realitāte. Svarīgi bija tas, ka šis mīts sakņojās sabiedrības kultūrā un ka cilvēki tam ticēja.

Līdzīgi Frommam Ēriksons noraida mēģinājumus interpretēt «*Mein Kampf*» pirmo nodaļu (bērnības aprakstu) kā savdabīgu Hitlera grēksūdzi — sava Edipa kompleksa izklāstu. Pirmajā brīdī viss šķiet vienkārši: mīlestība pret māti, naidis pret dzērāju un izvirtuli tēvu (kurš piedevām ir 23 gadus vecāks par māti) nosaka vēlāko mīlestību pret cilvēkiem, tautām un valstīm, kuras it kā aizvieto mātes vai tēva tēlus. Ēriksons nemēģina noliegt arī šādas interpretācijas iespēju. Viņš tikai norāda, ka pēc savas būtības tā ir pārāk vispārīga un nespēj dot skaidrojumu konkrētai Hitlera rīcībai. Lai rastos jēga, Hitlera personības analīze ir jāsaista ar sabiedrības un vēstures gaitas analīzi. Tikai tad kļūs saprotams, cik lielā mērā Hitlera bērnības autobiogrāfija patiešām ir neirotiska grēksūdze un cik lielā mērā — rūpīgi pārdomāta propaganda.

Pēc Ēriksona domām, Hitlera ģimene — gan tāda, kāda tā bija patiesībā, gan arī tās apraksts grāmatā «*Mein Kampf*» — bija tipiska tālaika Vācijai. Autoritārs tēvs, šai autoritātei pilnīgi pakļāvīga māte. Pie tam māte ir gatava ziedot savu bērnu intereses tēva iegribu labā. Bērni agri sāk apzināties, ka viņu mīlestība pret māti ir tēvam nevēlama un tāpēc slēpjama. Šo iekšējo konfliktu, pēc Ēriksona uzskata, bērns atrisina, izvēloties vienu no divām alternatīvām: atklāts dumpīgums, einiska nepakļaušanās, bēgšana no mājām vai arī pazemīga pakļaušanās, atsakoties no jebkādas iekšējas patstāvības.

Kur Ēriksons redz lielāko atšķirību starp 19. gs. beigu vācu ģimeni un ģimenēm, teiksim, Anglijā, Francijā vai ASV? Visbūtiskāko atšķirību Ēriksons saskata tēva personā. Pēc viņa domām, Vācijas apstākļos tēvam nekad nav bijis iekšējas autoritātes — autoritātes, kas ir kultūras ideālu un audzināšanas metožu «integritātes rezultāts».¹ Ēriksons uzskata, ka atšķirībā no citām tautām vāciešiem nekad nav bijis izteiktas pilsonības apziņas. Sabiedrības politiskos institūtus viņi nekad nav apzinā-

¹ *Erikson E. Childhood and Society*, p. 323.

jušies kā reāli pastāvošus, suverēnus. Tēva autoritāte Vācijā ir balstījusies galvenokārt uz sīkpilsoniskas omulības kultūras principiem, kristietisko pazemību un profesionālajiem sasniegumiem.

Jaunatnes dumpīguma garam un pretestībai pret autoritārajiem tēviem Vācijā bija pietiekami dziļas saknes. Kā norāda Ēriks, šeit bija «intelektuālu ciniķu, deviantu pusaudžu, homoseksuālistu, ar rasu idejām apsēstu šovinistu grupas un šeit bija arī «gājputnu» kustība (*Wanderschaft*), ko bieži vien gluži profesionāli vadīja savi jaunatnes līderi. Visu šo grupu darbībai bija viena kopēja iezīme — savu tēvu noraidīšana un kādu mistisku, romantisku ideālu pielūgsmē: Daba, Kultūra, Ģēnijs, Rase.»¹ Hitlers savu biogrāfiju centās izklāstīt atbilstoši šiem noskaņojumiem — neviens, ne tēvs, ne ierēdnis, ne imperators, ne dievs, nedrīkst stāties ceļā bezgalīgajai mīlestībai pret māti Vāciju. Tajā laikā pieaugušie vācieši tika brīdināti, ka, pretojoties jaunatnes dumpīguma garam, viņi kļūst nevadzīgi pašai Vācijai.

Ēriks nonāk pie secinājuma, ka savā psiholoģiskajā būtībā Hitlers bija deviants pusaudzis, kurš «izvēlēties no līdzpilsoņu vērtībām — pilsoniskas laimes, merkantila rāmuma un dvēseles miera — atšķirīgu ceļu: bandas vadonis, kas tur zēnus kopā, prasot no viņiem dievināšanu, terorizējot tos, iesaistot tos noziegumos, no kuriem vairs nav atpakaļceļa»². Hitlers prasīja neticēt nevienam, izņemot sevi pašu. Tika noliegta visas citas autoritātes un vērtības. Zīmīgi, ka arī ārvalstu līderus, piemēram, Čērčilu un Rūzveltu, Hitlers nedēvēja citādi kā par feodāliem tirāniem un prātu izkūkojušiem veciem muļķiem.

Ēriks pievērš uzmanību, ka, runājot par savu māti, Hitlers rada divus tēlus. Viens no tiem ir maiga, mīloša, nedaudz bērnišķīga mājsaimniece, kas cieš no tēva patvaļas. Otrs — gigantiska marmora vai tērauda jaunava, monuments Vācijas ideālam. Varonim liktenis lēmis dzimt svešā zemē (Braunavā, Austrijā), lai tas atgrieztos un atbrīvotu nelaimīgo, važās slēgto dzimteni — Vāciju.

Savā darbā Ēriks vairākkārt uzdod jautājumu — kā varēja notikt, ka augsti organizēta un izglītota nācija kapitulēja ideoloģiska pusaudža, kāds, pēc Ēriksona domām, bija Hitlers, fantāziju priekšā? Atbildi Ēriks

¹ Erikson E. *Childhood and Society*, p. 325.

² *Ibid.*, p. 328.

mēģina rast vēsturiskajā un ģeogrāfiskajā realitātē, kas nosacīja bērnu audzināšanas tradīcijas ģimenē; pēdējās savukārt ietekmēja to, kā cilvēki uztvēra apkārtējo realitāti. Ēriksons uzskata, ka vācu tauta atradās unikālā situācijā: neviena no jaunajām nācijām ar līdzīgu iedzīvotāju skaitu, blīvumu, vēsturi, ar dabisku robežu trūkumu nav bijusi pakļauta tik atšķirīgām un tik pretrunīgām kultūras ietekmēm kā tās, kuras nāca no Vācijas kaimiņiem. Reaģējot uz šo spiedienu no ārpuses, vācieši vienmēr ir stāvējuši izvēles priekšā — attīstīt saikni ar citām tautām, uztvert pasaules kultūras vērtības un piedalīties to līdzveidošanā vai arī iet pa šauri nacionālu attīstības ceļu, garīgi norobežojoties no apkārtējo tautu kultūras un vērtībām.

Pirmo alternatīvu Ēriksons saista ar Gētes tradīciju, otro — ar Bismarka tradīciju. Faktiski vācu tauta stāvēja identitātes problēmas priekšā. Tāpat kā atsevišķam individam noteiktā savas attīstības posmā nākas atbildēt uz jautājumu «Kas es esmu, un pēc kā es tiecos?», arī vācu tautai vajadzēja rast atbildi uz šo jautājumu. Trīsdesmitajos gados šī izvēle nosvērās par labu šauri nacionālas attīstības perspektīvai un par šo centienu simbolu kļuva Ādolfs Hitlers. Kas nosacīja šādu izvēli? Ēriksons uzskata, ka atbilde meklējama ne tik daudz Hitlera personības īpatnībās, cik tālaika vēsturiski politiskajā situācijā. Pēc Vācijas sakāves Pirmajā pasaules karā, kad ambiciozās nacionālistiskās tendences bija cietušas pilnīgu krahu, Vācijā bija labvēlīga augsne Gētes tradīcijas turpināšanai. Neveiksmes cēloni Ēriksons saskata sabiedroto valstu attieksmē pret Vāciju un vācu tautu, attieksmē, kas izrietēja no Versaļas miera līguma. Ēriksons salīdzina Vācijas kaimiņvalstis ar grūti audzināma pusaudža vecākiem. Tā vietā, lai palīdzētu šim «pusaudzim» atrast savu identitāti (vācu tautai — demokrātiskā attīstībā un līdzdalībā pasaules kultūras pilnveidošanā), «vecāki», t. i., kaimiņvalstis, demonstrēja egoistisku augstprātību, nicinājumu, negodīgu manipulēšanu. Atbilde — «pusaudža» dumpis, noraidot «vecāku» vērtīborientācijas un principus, dumpis, kurš pārauga centienos iznīcināt pasaules kultūru un civilizāciju.

Kāpēc tieši Hitlers kļuva par šīs destruktīvās kustības iemiesojumu? Ēriksons atbildi redz Hitlera personības problēmu sakritībā ar tām problēmām, ar kurām šajā laikā sadūrās vācu tautas vairākums: «Vēsturē bieži gadās, ka

atsevišķa indivīda personiskā pieredze tik lielā mērā atbilst vispārēja rakstura slēptam konfliktam sabiedrībā, ka krīze izceļ šo individuālo pieredzi īpašā pozīcijā.»¹

Noslēdzot savu apceri, Ēriksons brīdina, ka Vācijas līdz šim brīdim vēl nav atradusi savu identitāti, norāda, ka vācu tautas sašķeltības apstākļos tas nav iespējams. Neatrisinātajā vāciešu nacionālās identitātes problēmā Ēriksons saskata reālus vēstures atkārtoties draudus. Vēsture, pēc Ēriksona domām, var atkārtoties, tiklīdz parādīsies personība ar spēcīgu jaunas nacionālās identitātes ideju.

Salīdzinot Ē. Ēriksona un Ē. Fromma pieejas Hitlera personības analīzei, redzam gan līdzīgus un pat pilnībā sakritīgus elementus, gan arī atšķirības. Zīmīgi, ka abi autori akcentē uzmanību uz Hitlera bērnību, viņa attiecībām ar vecākiem. Šeit jāatceras: kaut gan katrs no autoriem pārstāv atšķirīgu psihoanalīzes virzienu (Ē. Ēriksons — *Ego* psiholoģiju, Ē. Fromms — vienu no neofreidisma paveidiem, «humānistisko psihoanalīzi»), savā metodē viņi saglabā kopējos psihoanalīzes principus, arī bērnības pārdzīvojumu nozīmi personības veidošanā un zemapziņas izšķirošo lomu cilvēka uzvedības noteikšanā. Ē. Fromma aprakstīto Hitlera atraušanos no realitātes Ēriksons traktē kā «deviantā pusaudža» fenomenu. Lai gan Ēriksons, bez šaubām, neraksta un nevarēja rakstīt par Hitlera rakstura nekrofilo struktūru (viņa darbs par Hitleru tapis trīsdesmit gadus pirms Fromma darba iznākšanas), arī viņš atzīmē īpatnības, kuras Fromms traktētu šī rakstura ietvaros. Pie šīm īpatnībām, piemēram, var pieskaitīt «marmora vai dzelzs jaunavu, māti Vāciju», kā arī Hitlera centienus «saaudzēt» jaunatni kopā ar tehniku, radīt savdabīgus mūsdienu kentaurus, lai tie kļūtu par valsts totalitārās birokrātiskās mašīnas vadāmu sastāvdaļu. Atšķirībā no ortodoksālajiem freidistiem abi autori akcentē sabiedrības un vēsturiskās situācijas lomu Hitlera nākšanā pie varas. Bet šeit mēs varam fiksēt arī nozīmīgākās atšķirības starp Frommu un Ēriksonu. Fromms savā darbā sniedz visai izvērstu Hitlera rakstura struktūru, apraksta tā galvenās iezīmes, kamēr Ēriksons tikai ieskicē tās. Toties Ēriksons dod plašāku sabiedrības un vēsturiskās situācijas raksturojumu, kurā tāda personība kā Hitleris varēja sagrābt varu. Ēriksona darbā dzi-

¹ Erikson E. *Childhood and Society*, p. 326.

lāk analizētas Hitlera personības saknes konkrētajā sabiedrībā, konkrētos vēsturiskos apstākļos.

Abi autori mēģina izskaidrot Hitlera agresivitāti attiecībā pret ebrejiem. Par Fromma skaidrojumu, izejot no Hitlera nekrofilajām tieksmēm, mēs jau runājām. Ēriksona interpretācija ir komplikētāka. Tāpat kā vāciešos, arī ebreju tautā Ēriksons izšķir divas tendences. Daļa ebreju Vācijā iekļāvās vācu kultūrā un kļuva par tās «internacionalizētājiem», t. i., attīstīja Gētes tradīciju. Cita daļa ar nacionālu un reliģisku dogmu palīdzību centās norobežoties no apkārtējo kultūru ietekmes, tādā veidā saglabājot savu «ebrejistumu» Vācijas apstākļos. Hitlera un viņa sekotāju naidis vērsās pret abām Vācijas ebreju grupām, pret pirmo kā pret «kosmopolītiem», vācu tautas nacionālās identitātes «izšķīdinātājiem», pret otro kā pret tiešiem vāciešu ienaidniekiem, «svešķermeņiem» vācu tautas vidū. Vēlāk abas šīs agresivitātes līnijas saplūda kopā un pārvērtās par «cēlā, tīrā, diženā, gudrā un stiprā pārcilvēka» — «ģermāņa» cīņu pret «zemisko, ļauno, viltīgo, netīro zemcilvēku» — «jūdu».

RAKSTNIEKS UN JAUNRADE

JANINA KURSĪTE

Mūsu dzeja vakar un šodien

«Pār kalniem atnāk ledus lauzējs vējš».

(Rainis)

Atskatoties uz septiņdesmitajiem un astoņdesmito gadu pirmo pusi, nevar neredzēt, ka dzeja tad bija gandrīz vai vienīgais avots, kur smelt garīgo spēku. Virspusē šis avots pulsēja brīžam tikko pamanāmi, vairāk ar nojaušamo zemzemes spēku. Jo arī tam — līdzīgi folkloras tradīciju kopšanai, retajām dziesmusvētku reizēm — bija jāiziet caur birokrātijas slāņa ieceltās cenzūras filtriem. Bieži pēc šādām attīrīšanām no visa «aizdomīgā», «nevajadzīgā» pāri palika tikai atsevišķas zīmes no iecerētā. Pret savu gribu kaut ko zaudējot, dzeja tomēr saglabāja galveno — dvēseles klātbūtni. Dzejas krājumu milzīgie metieni, sākot jau ar sešdesmitajiem gadiem, daļēji varbūt izskaidrojami ar to, ka dzejai bija jāuzņemas vesela virkne funkciju, kas citos laikos un citās zemēs ir reliģijas, filozofijas, daždažādu garīgo aktivitāšu pārziņā. Un ne tāpēc, ka proza, dramaturģija, glezniecība, tēlniecība u. c. mūsu mākslas jomas nespētu cilvēku garīgi saistīt, bet tāpēc, ka tām nebija dota šāda iespēja. To izteiksmes īpatnības nepieļauj tādu daždažādāko kultūrzīmju aktualizācijas iespēju kā dzejā. Ne velti indoeiropiešu kopības laikos tieši dzejas valoda tika uzskatīta par sakrālo — dievu, zintnieku — valodu, kuras spēks — viedos simbolos. Savukārt reliģijai, ja tā nedaudz tēlaini var teikt, rokas vispār bija sasietas. Cilvēka eksistences vispārējie jautājumi veikli un tieši tika koncentrēti vienā strūklā — t. s. zinātniskajā komunismā. Kur mēs gājām, kur varējām iet tajos brīžos, kad šajā pareizajā pasaulē palika riebīgi ap dūšu, vientulīgi un nepanesami? Varēja, pro-

tams, piedzerties līdz nesamaņai, apraudot sevī un tajos, kas līdzās, zudušo paaudzi. Varēja braukt — neatskato- ties, izmisīgi — plašajās mūszemes robežās, kāpt kalnos, gūstot iluzoru brīvības sajūtu. Bet varēja lasīt dzeju. Un, spriežot pēc dzejoļu grāmatu milzīgā pieprasījuma, dau- dzi patiešām to arī darija, Varbūt tās pārsvarā bija sie- vietes, kas dzejā meklēja atbalsta vārdus. Taču tas lietas būtību nemaina. Daudzos gadījumos dzeja atguva senseno maģisko — lūgšanas veidu:

pārmet krustkrustu
uzvelc Māras zīmi
pavelc lietuvēna krustu
ir iztures laiks ir jāiztur līdz
dvēseles gaismai

(L. Līvena «Divpadsmitais»)

Viena daļa rakstītāju grūtajos septiņdesmitajos tomēr nomaldījās ārēji pievilcīgajos materiālās labklājības lau- kos, vēl daļa vienkārši izstājās no vienmuļās, nemainīgās trases, bet trešie palika un izturēja. Varbūt tie bija stip- rākie, spītīgākie, dullākie, varbūt paši stipri ticēja tām gaišajām nojausmām, kas dzīvoja viņu dzejā. Nezinu, bet, kad radās pirmā iespēja reālām pārvērtībām, iztu- rējušie sāka tās gatavot un realizēt dzīvē. Sodienas kul- tūrdzīves pārbūves centrā stāv tie, kas savā rakstniecī- bas gaitu sākumā bija elpojuši 20. kongresa atsvaidzi- nošo gaisu. Blakus viņiem tie, kas dzimuši nedaudz vēlāk (četrdesmitajos un piecdesmito gadu sākumā), — viņos, redzams, visus šos gadus dzīva ir saglabājusies sešdes- mito gadu vidus dzejas spēcīgā strāva. Mēs esam pieradu- šī atkārtot šo dzejnieku vārdus vēl un vēl — tādās kā dežūrapverēs, kā cerot atkārtojumos padarīt viņu vārdus vēl stiprākus. Sai paražai, šķiet, senas saknes. Mūsu mi- toloģiskajās dainās vissvarīgākie, svētākie vārdi parasti tika izcelti un, vai nu tiešā veidā atkārtojot, vai fonētiski apspēlējot (hipogrammās), pasvītroti. Bet bija arī otrs maģiskās iedarbības veids — vēl senāks: to, kas visiem tuvs, dārgs, tieši cenšas neminēt. Tie, kas viens otram uzticas, šos tekstā aplēptos sakrālos vārdus var izlasīt, zinot fonētiskā šifra atslēgu (anagrammas). Šajos sen- senajos priekšstatos vissvētākos, vistuvākos vārdus ne- drīkst izrunāt bieži un atklāti — tie var zaudēt maģisko spēku. Brīžiem liekas, ka mums šodien vajadzētu ciešāk atskatīties uz seno folkloras tradīciju. Tā ir gadsimtu

gudrība, kā nenodēdēt, saglabāt tīru un spēcīgu sakrālo vērtību slāni.

Mēs ilgstoši dzīvojām ar fragmentāru, neskaitāmās daļiņās sadrumstalotu pasaules redzējumu. Šodien notiek mēģinājums apvienot daļas veselumā. Un vispirms tā ir pagātnes kultūrpieredzes apgūšana. Bez atskata, bez pagājušu dienu un darbu atmiņas mēs nespējam objektīvi novērtēt šodienu:

Atmiņas
nav atvilkšanās atpakaļ,
atmiņas ir —
atvēršanās
tikšanai uz priekšu,
glāstam,
sitienam
un visam kam.

Cik ir stipras atmiņas,
tik stipra
saredzēšana,
cik tās dziļas,
tik ir asa
paredzēšana.

(O. Vācletis «Atmiņas»)

Pagājušajā gadā un šogad «Literatūrā un Mākslā», «Karogā», «Avotā» publicēta tādu pusaizmirstu vai noklusētu 20.—30. gadu dzejnieku kā E. Adamsona, V. Cedriņa, J. Medeņa, R. Rudzīša, V. Strēlertes, A. Svābes, V. Veldres (J. Trimdas), E. Virzas un citu dzeja. Mēģināts apzināt īpatnējo, neatkārtojamo J. Dreslera pantu. Taču izdarīts vēl ļoti maz, jo divdesmitie un trīsdesmitie gadi bija laiks, kad mūsu dzeja veidoja dabisku saistījumu ar plašāko loku — Eiropas tradīciju. Līdz ar to tas bija līdzsvarots, smalks, precīzi funkcionējošs kultūrorganisms. Mūsu šīsdienu dzejai pēc ilgajiem atrautības gadiem no Eiropas kultūrkonteksta, pēc hipertrofētās vienvirzības jāpieliek daudz pūļu, lai iztaisnotu gaitu, padarītu to dabisku. Būtu jāatgriež kultūrapritē ne tikai divdesmito un vēlāko gadu dzejas devums, bet arī gadsimta sākuma atstātais, īpaši t. s. dekadentu dzeja. Dekadentu atrastie poētiskie paņēmieni šodien mūsu dzejā ir ieguvuši mājvieta. Taču šo sešdesmitajos, septiņdesmitajos gados «nesaprotajamā», asociatīvajā dzejā ienākušo māksliniecisko paņēmieni avots, pirmvieta līdz šim paliek it kā nenoskaidrota. V. Eglītis, Fallijs, K. Jēkab-

sons, agrīnais E. Virza, J. Akuraters, A. Austriņš u. c. nebūt nebija dzejas «plānā galdiņa urbēji», kā tas nereti tika iztēlots, bet gan principiāli jauna, neierasta poētiskā pasauleskatījuma veidotāji. Varbūt ne viss viņiem vienlīdz pārlicinoši izdevās, bet spītīgi noliegt viņu jaunienesumu mūsu kultūrā nozīmē neredzēt, nesaskatīt būtisku mūsdienu dzejas sakņojuma slāni.

Sodien nozīmīgi papildinās arī mūsu nesenās — sešdesmito un septiņdesmito gadu — dzejas aina. Lasītājs beidzot var ieraudzīt vismaz kādu daļu no tā, kas palika ārpus filtriem, — O. Vācieša, I. Auziņa, M. Čaklā, K. Skujenieka, L. Livenas, J. Sirmbārža u. c. iepriekšējā laikposmā npublicēto dzeju. Īpaši svarīgi šķiet Jāņa Medeņa, Elzas Stērstes, vēl dažu citu dzejnieku četrdesmitajos un piecdesmitajos gados rakstītā publicējumi. Tie beidzot skaidri parāda, ka «vienīgā pareizā» sociālisma un tā vadoņa apdzejošana nebija pārņēmusi visus bez izņēmuma. Bija dzejnieki, kas redzēja, atrada sevī spēku redzēt to, ko negribēja saskatīt kolektīvā acs. Liela daļa no Staļina gados deportētajiem rakstniekiem neatgriezās. Viņu rakstītais bieži aprāvējis pusvārdā, pusteikumā. Kā brīnumains izņēmums šodien pie mums ir atnākusi Aleksandra Pelēča dzeja ar «Pateicību» šīs pasaules vareņajiem: «Paldies, ka neļāvāt pasaulē iziet, / kura no aizdomām kļuvusi netīra! / Paldies par izredzētību / nekliegt urrā kopā ar sulaiņiem! / Paldies par pelavu maizes riecienu! / Paldies par necilvēcību! / Ja visa tā nebūtu, / varbūt arī es / vienkārši tāpēc, / ka katrs cilvēks grib dzīvot, / būtu slavējis nelietību...»

Un vēl viens atzars, kas šodien sāk būtiski papildināt latviešu dzejas ainu, — t. s. emigrācijas dzeja. Es nerunāšu šeit par cēloņiem, kāpēc un kā tā radās. Nenovērtējot, ignorējot šo mūsu dzejas daļu, paši sevi esam padarījuši nabagāku. Šodien, šķiet, veidojas nebijusi iespēja paskatīties uz to, kas mums gājis secen un, ļoti iespējams, būtu varējis būt, ja ne... Ja ne visu pēckara gadu kultūru unificējošā pseidoklasicisma mēraukla. Lasot šo TUR radušos dzeju, kas ciešām saitēm iekļauta Eiropas un vēl plašākā — pasaules — kultūrā, jādomā par to, ka tāda varēja būt mūsu dzeja TE, ja divdesmito un trīsdesmito gadu tradīcija tālāk būtu attīstījusies dabiskā ceļā. Cik var spriest no L. Tauna, G. Saliņa, A. Irbes, M. Zariņas, J. Kronberga un dažu citu dzejas publikācijām pie mums, tas ir poētiski bagāts pants, kur svarīga

vieta ierādīta gan 20. gs. avangarda meklējumiem, gan arī nacionālās tradīcijas saglabājumam. Tā ir dzeja, kas apzinās sevi par daļiņu gan cilvēcē, gan dzimtenē:

Es būšu ar tiem, kas debesīs jumjas,
Mana daļa būs virsotņu lielās skumjas.
Manas palodas sargās gan Dēklas zīmes kā balvas,
Gan perversijā acieku ornamentos ačgārni apgrieztās galvas,
Integer vitae, Aijā žūžū,
Kārķļu svilpes un ērģeļu stabules katram mūžam
Es atskaņošu savās sienās, ar balsim un soļiem dunēdams.
Es būšu te mošeja, te rija, te palasts — es būšu Tas Nams.

(L. Tauns «Nams»)

Godīga, urdoša atmiņa, liekas, ir viens no galvenajiem priekšnosacījumiem stiprai šodienas dzejai, kultūrai vispār, bet arī tikpat nozīmīgi — nākotnes kultūrai. Var pat laikam teikt, ka pagātne ir mūsu šodiena un tieši pagātnē mēs meklējam pamatu nākotnei. Tā tas ir pašlaik visā padomju literatūrā, ne tikai mūsējā. Jo ilgu laiku lolotā bezatmiņas vai «ko vēlaties, to atceramies» kultūra ir lemta iznīcībai. Vizmas Belševicas «Laika rakstu», Ulda Bērziņa «Litenes», Māras Zālītes «Lāčplēša», Imanta Ziedoņa «Kunga un kalpa» vārdi ir ceļš, kam jāved uz garīgu atdzimšanu.

Svarīga, manuprāt, arī šodien vērojamā poētisko strāvojumu savstarpējā iecietība, kas ir pamats dzejas dažādībai. Strāvojumi, kas nepieļauj alternatīvas, lai cik spēcīgi tie arī būtu, agri vai vēl izsmel sevi. Tas, kas kādu brīdi liekas ļoti nozīmīgi, rīt var izrādīties neaktuāli un nevajadzīgi. Mūsu gadsimta sākumā un divdesmitajos gados dzejā bija vērojami visdažādākie literārie virzieni. Netika liegta iespēja publicēt savus darbus ne talantīgiem autoriem, nedz arī tādiem, kam, izņemot epigonismu, citas īpatnības bija grūti saskatīt. Laiks bija tas, kas nolika visu savās vietās. Un nereti izrādījās, ka tie, kas laikabiedru acīs izskatījās nepareizi, ačgārni, būtībā bija uzsākuši pavisam jaunu tradīciju (piemēram, A. Čaks, P. Ērmanis u. c. avangarda dibinātāji). Bet tajā pašā laikā blakus avangardam pastāvēja šķietami pārsentimentalizētā, tradicionālāka par tradicionālo Elīnas Zālītes dzeja. Viņas dzejas stiprās puses mums vēl jāatklāj, šķiet, arī šīs dzejas objektīvs vērtējums gaida vēl savu laiku. Bet, ja šāda tipa dzejai būtu liegta tribīne kā vecmodīgai, neperspektīvai, vai ar to trīsdesmito gadu dzeja būtu ieguvusi?

Sodien sliktāk vai labāk, bet sadzīvo gan klasiskajā

tradīcijā balstītais I. Auziņa, S. Kaldupes, A. Pelēča, A. Skalbes, gan arī avangarda ietekmētais U. Bērziņa, J. Helda, J. Kunnosa, M. Kromas, Vika pants. Dažāds varbūt katrā gadījumā ir mākslinieciskais līmenis, bet tā jau ir cita lieta. Galvenais — poētiskā rokraksta dažādiespējamība. Blakus stāv Raiņa filozofisko dzeju tālākattīstošais, pārradošais I. Ziedoņa pants un dzeja, kas balstās t. s. jūtu lirikas tradīcijā (piemēram, M. Misiņa, A. Rancāne). Šī dažādība nozīmē gan tiekšanos uz variatīvās poētiskās domāšanas izkopšanu, gan vienlaikus arī mēģinājumu apvienot fragmentāro, sašaurināto pasaules uztveri veselā un aptverošā. Tas ir jaunas vērtību sistēmas meklējumu ceļš. Taču jaunai sistēmai vajadzīga jauna, precīzāk — atjaunota poētiskā valoda. Ilgstoši kultivētā visu sferu noplicināšana un vienādošana novedusi neapskaužamā situācijā arī mūsu valodu. Gadsimta sākuma vai divdesmito trīsdesmito gadu dzejas pazinējs var visai viegli pēc valodas īpatnībām atšķirt Raiņa, E. Stērstes, K. Skalbes, E. Adamsona u. c. dzeju. Cik daudz dzejnieku tā varam atpazīt šodien? Interesanti, protams, būtu valodniekam statistiskā analizē salīdzināt Raiņa, K. Skalbes u. c. vārdakrājumu ar mūsdienu dzejā lietojamo. Taču bez visa tā redzams, ka valodas atjaunošanas, aizmirstu vārdu atdzīvināšanas jautājums šodien ir viens no galvenajiem. Jo, lai par cik svarīgām lietām arī rakstītu, pamatā jābūt lokanai, dzīvai valodai, bagātai dzejas vārdnīcai.

Te es runāju tikai par dzeju un dzejas valodu. Taču visi mēs zinām, ka daudzkārt nožēlojamākā stāvoklī atrodas ikdienā lietojamā, zinātnes, lietvedības valoda. Bet no pelnu kaisīšanas uz galvas vien valoda nekļūs ne lokanāka, ne dzīvotspējīgāka. Dzejā V. Belčevica, L. Briedis, U. Bērziņš, J. Kunnoss, I. Ziedonis u. c. meklē jaunas poētiskā vārda ietilpības iespējas. Šo valodas atjaunināšanas darbu varētu veicināt arī līdz šim apietās vai maz izmantotās dialektu un izlokšņu iespējas. Tāpēc nozīmīgi šķiet A. Rancānes, N. Kalnas, O. Rīkstāna un dažu citu dzejoļu izloksnēs.

Katrs apzinās, ka jaunveidojamai vērtību sistēmai būtu jābūt stabilai. Visiem līdz kaklam «mūžīgās patiesības», kas ik pēc dienas, divām, pēc pāris gadiem izrādās bijušas tikai mirkļa diktētas pseidopatiesības un pseidovērtības. Visstabilākais, vispilnīgāk izstrādātais pamats mums ir folklorā. Tāpēc tieši folkloras pasaules uzskata

pārradišanā (ne kopēšanā, ne virspusējā atdarināšanā) daudzi šodienas dzejnieki meklē izeju. «Es meklēju sistēmu. Un to atradu. Nekas cilvēku tā nenomoka kā saraustīta kustība, aritmija. Ritms visu dara saderīgu, ritms ceļ, aizrauj un dara laimīgu. Laime ir tikai visu lietu kārtība, vairāk nekā, visu lietu kārtība, vairāk nekā. Vai tas nav galvenais, ko mēs gribam? Vai tieši pēc saskaņas mēs nemeklējam? Redzamo notikumu fragmentāritmā, milzīgajā četrindu raibumā, man likās, es ieraudzīju skaidru un stingru sistēmu.» (I. Ziedonis. Tu dzīvoji dižu darbu. Manas tautasdziesmas. R., 1985, 6. lpp.)

Mūsu dzejā, bet arī kultūrā vispār atjaunojama būtu līdz filigrānumam folklorā izstrādātā sakrālo zīmju sistēma, šo zīmju saturiskais dziļums. Šai sakarā nāk prātā Zentas Mauriņas vārdi: «Cilvēks, kam nav simbolu, ir dvēselē kails. Tauta, kurai nav simbolu, ir noplicināta līdz kauliem.» (Z. Mauriņa. Dzintargraudi. — Karogs, 1987, № 12, 116. lpp.) Šodien tik aktuālais jautājums par nacionālās simbolikas atjaunošanu, senu zīmju iedzīvināšanu ikdienā, tikpat svarīgi — dzejā, mākslā vispār, nav krāsu vai skaņu salikuma jautājums. Tas ir tautas ģenētiskās atmiņas jautājums. Līdzko pazūd ģenētiskā atmiņa, izjūk tautas kā unikāla organisma kods, pazūd pati tauta un tās kultūras orientieri.

Mūsu maģiskajās tautasdziesmās vēl saglabāties senu laiku uzskats, ka vārds tikai kopā ar precīzu darbību veido vienotu veselumu. Rakstnieki šodien vairāk nekā jebkad iepriekš cenšas atrast pareizo, optimālo vārda un darbības apvienojumu — Tautas frontes darbā, Kultūras fonda aktivitātēs, ekoloģiskajā kustībā, noklusēto, apmelo pagātnes kultūras darbinieku rehabilitācijā, vēstures likloču patiesā izzināšanā. Dzeja, publicistika atsedz mūsu gadiem sūrstējušās rētas, bet arī mēģina ar vārda un konkrētas darbības spēku tās aizdziedēt. Tas ir grūts darbs — pārvērst tumsas haosu organizētā gaismas telpā, bet bez tā mūsu kultūrai nav izredžu:

Lāčplēsis pazaudēja.
Visu, kas bij viņa ausē.
Velnam nav vērts cirst.
Velnis ir jāizkausē.
Molekulāri. Jāsaskalda.
Nukleāri.
Jāizvibrē līdz nullei.
Jātur milzīga gaisma pāri.

Atdzimšana un dzeja

Kas notiek dzejā?

Vai nebijuša sabiedrības, tautas pacēluma vilnis to pame-
tis kaut kur dziļi lejā? Vai varbūt dzeja ir kaija pašā šī
viļņa galotnē? Vai — varbūt visskaidrāk — dzeja pati
ir neatraujama šī viļņa daļa, tā veidotāja, nesēja, līdz-
dalīga gan tā neparastajā spēkā, gan putu un šļakatu
rotaļā?

Grūti aptveramais grāmatu un publikāciju klāsts (kā
Latvijā, tā citur) vedina palikt pie pēdējā salīdzinājuma.

Šajās dienās atcerējos savas pirms gadiem piecpadsmit
rakstītās poēmas refrēnu:

Dzīve paies. Izniekosi dzīvi, brāl,
neatveldzējoties mīlā, cīņā, brīvībā!

Nu, šķiet, situācija mainās acu priekšā. Veldzēsi-
mies...

Taču dzejas un dzejas uztveres procesi nav adekvāti.
Galvenais, ka šodien konkretizējas un padziļinās arī «mī-
las, cīņas, brīvības» sociālie, nacionālie, vispārcilvēciskie
satūri kā topošajā dzejā, tā mantojuma, latviešu ārzemju
dzejas daļas, tāpat citu ilgāku vai īsāku laiku noklusētu,
nepublicētu, mazpieejamu dzejdarbu uztverē.

Domājams, ka aizvadītais gads kļuvis par robežgadu
pilnīgi jaunam posmam arī dzejas likteņos.

Top pētījumi, būtībā no jauna ir jāuzraksta latviešu
literatūras vēsture 20. gadsimtā. Līdzīgas domas atskan
citās republikās. Tā būs vēsture, kurā desmiti hipertrofētu
vārdu un darbu atgūs īstos samērus, bet desmiti aizmir-
stu vai nopulgotu tāpat atgūs pelnīto vietu.

Šis process ar dažādu intensitāti norisinās jau pasen.
Pienācis lūzuma laiks.

Tam jāklūst par atgriešanos pie normas, pie pilnīgas

patiesības arī visās dzejas, literatūras jomās. Lieki piebilst, ka darāmā vēl bezgaldaudz.

Sīs ir viena gada piezīmes, lasot latviešu un cittautu dzeju. Ne apskats, ne visu galveno dzejas problēmu skicējums, bet galvenokārt daži spilgtākie iespaidi un pārdomas to sakarībā.

Apceres pirmās daļas pamatā — runa starptautiskajā latviešu tulkotāju konferencē 1988. gada septembrī.

I

Mūsu pazīstamā dzejniece Mirdza Bendrupe dzejolī «Dzīves veids» labi izsaka dzejas vispārcilvēciskos saturus; cita starpā man tuvi vārdi: dzeja ir

Veids, kā dvēselei
robežas spraut.
(Un tās ik rītus lauzt pušu.
Noteikti — lauzt!)

Latviešu dzejā daudzveidīgi izpaužas cilvēka pasaule. Tajā var dzīvot. Elpot. Mīlēt. Tapt. Rast balstus ātri pret nebūtību ritošajam mūžam.

Tas ir pamats. Bet visu tas neizsaka, neizskaidro lasītāju intereses noturību nu jau gadus trīsdesmit.

Citas paaudzes dzejniece Māra Zālīte pērnvasar paplašinātajā rakstnieku plēnumā sacīja tā:

«Dzejas tirāžas ir lielākās Eiropā, bet kļūdaini būtu šo fenomenu izskaidrot tikai ar augsto dzejas līmeni un inteligento lasītāju (arī tas, arī tas). Dzeja kļūst par garīgās pretošanās kustību.»

Tā tas ir.

Tikai abi kopā šie momenti ļauj saprast, kas noticis un notiek latviešu dzejā. Atslēdzot durvis arī uz tautas dzīvi un psiholoģiju pēdējās trīs desmitgadēs.

Noiets ir grūts ceļa gabals.

Rezultāts ir tāds, ka laikā, kad gandrīz visās zemēs žēlojas par dzejas lasītāju trūkumu, Latvijā bieži nepietiek ne mazāko (5—10 tūkst.), nedz lielāko dzejas grāmatu metienu (20—30 tūkst.; O. Vācieša Kopoti raksti — 40 tūkst., Ā. Elksnes izlase — 60 tūkst. u. tml.).

Taču mēs noklusētu, ja nepateiktu vēl ko pirmnozīmīgu: tas pats — kopumā pat vairāk — sakāms par mūsu dainām (nepietiek nekādu metienu un izdevumu!), par klasiku.

Gan tālā pagātnē, gan nesen latviešu tautas garīgās dzīves apstākļi nereti bijuši izcili nelabvēlīgi. Apdraudēta tikusi un tiek pati tautas eksistence, kura šodien kļūst par minoritāti savā tūkstošgadīgajā tēvzemē...

Te nav iespējams šo sarunu izvērst.

Teikšu vienu: gan labvēlīgākos, gan nelabvēlīgākos atkušņa un stagnācijas gados latviešu dzeja atkal un atkal atdzimusi kā Fēnikss no pelniem. Balsts bija senas tradīcijas, balsts bija atvērtība tuvu un tālu tautu bagātīgai dzejas pieredzei. Bet varbūt visvairāk — tautas dzīves un pieredzējumu dramatismā un tragismā.

Jābūt akmenim, lai klusētu par to, kas te noticis vienas divu paaudžu dzīves laikā: pasaules kari, revolūcijas, deportācijas, nāves noietnes un daudz kas cits.

Inteligence pārdzīvojusi tieši to pašu, ko tauta.

Desmiti un simti talantīgu cilvēku, to skaitā dzejnieku, tika fiziski iznīcināti vai mocīti staļinisma un hitlerisma dzirnās, nonāca tālu Rietumos vai tikpat tālu Austrumos.

Sodienu zīmogo ceļš uz pilnu patiesību visās jomās. Tas attiecas gan uz literāro mantojumu, gan uz citiem pasen vai nesen noklusētiem, nepublicētiem darbiem.

Nevaru piekrist, ka latviešu dzejā tādu būtu maz.

Samērā nesen īsti apgūta pat Raiņa daiļrade. Tikai tagad — A. Čaka poēmu un balādu krājums — strēlnieku epopeja «Mūžības skartie», ievērojama pirmskara dzejnieka E. Virzas poēma prozā ««Straumēni». Līdz lasītājam beidzot nonāk E. Stērstes, J. Medeņa, A. Pelēča, K. Skujenieka noietnēs un noietinājumā rakstītā dzeja, talantīgu ASV, Kanādā, Zviedrijā dzīvojošu latviešu rakstnieku darbi.

No mūsdienu dzejas, protams, to visskaidrāk parāda O. Vācieša daudzās pēcnāves publikācijas un izdevumi; tās nepārprotami atklāj arī to, kāpēc mēs pārāgri zaudējam mūsu daudzpusīgo dzejnieku, ģeniālu lirīki, vienu no, manuprāt, izcilākajiem PSRS dzejniekiem 20. gadsimta otrajā pusē...

O. Vācieša jaunatgūto darbu klāstā atrodam antistaļiniskas un antistagnācijas poēmas «Vadoņa augšāmcelšanās», «Cenzūra», tādus būtiskus dzejoļus kā, piemēram, «Oktobra svētki Magadanā». Tajos daudz jauna, drosmīga, neordināra.

Vienlaikus man liekas nepieciešams uzsvērt: nav divu dzejnieku ar vienādu uzvārdu — Ojārs Vācietis, jaunat-

klātais ir gadu desmitiem zināmā likumsakarīgs turpinājums, izvērsums, papildinājums.

Līdzīgi es gribētu sacīt arī par citiem te nosauktajiem un nenosauktajiem dzejniekiem: lai cik neparastas būtu vairākas jaunās lappuses, mēs turpinām iepazīt tos pašus dzejniekus, viņu uzticību cilvēcības, patiesas demokrātijas ideāliem. Tikai mūsu priekšstati kļūst pilnīgāki.

Tikpat skaidri jāpateic: lielāko jaunrades skaistuma un smaguma daļu šajos gados uz saviem pleciem iznesuši pārdesmit latviešu dzejnieku.

Reāli mūsu dzejā strādājuši trīsreiz un piecreiz vairāk dzejnieku, un arī viņu darbs nereti palīdzējis «dvēselei robežas spraut», bagātināt cilvēku pasauli.

Ceļš ir virzījies uz sintēzi, uz arvien blīvākiem, aptverošākiem dzejas veidiem. Būtiskas ceļazīmes te ir — cilvēka dvēseles tuvplāni, ētiska patosa dzeja; vēsturisko tēlu dzejas sazarojums sešdesmitajos, septiņdesmitajos gados un arī vēlāk, bet visu to it kā summē, apvieno — neatceļot — ar folkloru, dainu tradīciju saistītā dzeja.

Tas nu tā — shematiski.

Es nezinu, vai ko dod uzvārdu uzskaitījums, visbiežāk tas ir vienpusīgs, grupu interešu diktēts. Bet galu galā kādi piemēri man tomēr nepieciešami.

Kā dzejnieks un kaut kādā mērā arī dzejas vērtētājs nevaru iedomāties mūsu šodienas dzeju bez M. Ķempes, M. Bendrupes, B. Saulīša, A. Skalbes, O. Vācieša, V. Belševicas, Ā. Elksnes, I. Ziedoņa, E. Plauža, O. Gūtmaņa, A. Pelēča, M. Čaklā, V. Lūdēna, J. Petera, M. Zālītes, K. Skujenieka, L. Brieža, U. Bērziņa, tāpat vairāku jaunāku dzejnieku veikuma.

Atkārtuju — tie ir tikai piemēri.

Dažus no šiem dzejniekiem (M. Ķempi, O. Vācieti, V. Belševicu, I. Ziedoni) jau pazīst patālu pasaulē, citus — maz vai nemaz. No latviešu literatūras, no valodas «iekšienes» aina, protams, ir nedaudz citāda. Mēs, redzams, esam līdzīgā situācijā pret cittautu dzeju.

Lai apjaustu mūsdienu dzejnieku reālo veikumu, citautu lasītājiem vajadzētu kaut nedaudz iepazīt mūsu pagātnes lielākos dzejniekus — Raini, Aspaziju, Plūdoni, K. Skalbi, A. Caku, E. Adamsonu, citus... Ķaimiņtautu valodās to var izdarīt; tālākās — paretī. Sodien būtu svarīgi veidot latviešu tulkotās dzejas izlases vai antoloģijas: pārdesmit (vai mazāk) rūpīgi veidotas kopas līdzās atsevišķu dzej-

nieku grāmatām sniegtu daudz būtiskāku priekšstatu. Tas sakāms arī par latviski tulkoto cittautu dzeju.

Pēdējie gadu desmiti to pārlicinoši pierāda.

Literatūras daudzveidību nekādi nevar aizvietot ne koncepcijas bez konteksta, ne politiska konjunktūra, ne organizatoriskas nejaušības, pašu autoru uzņēmība, nedz kas cits.

Kārtējo reizi jākonstatē, ka ārpus literāro sakaru loka lielā mērā palikusi latviešu mūsdienu poēma (pat krievu valodā tā iepazīstama tikai daļēji), un tas ir jūtams zaudējums.

Lai nu kā, mierinājums ir tas, ka latviešu dzeja nekad nav rakstīta, tā teikt, «eksportam». Tā ir būtiska savas zemes, savas tautas garīgās dzīves daļa; bez tās nebūtu arī simtu talantīgi tulkotu cittautu dzejas darbu vienā no senākajām indoeiropiešu valodām šajā atdzimstošajā zemē pie Baltijas jūras... Zemē, kura jau apmēram gadsimtu laužas uz īstu sociālismu, īstu tautas varu, bet kuras ideālus nemitīgi pūlējušies sabradāt kari, diktatūras, egoistiska un paštaisna centralizācija.

Mums liekas, ka mūsu pieredzes būtiskākā daļa — arī dzejas veidos — varētu gūt atbalsi pasaulē. Taču iespējams, ka pasaulei pietiek savas pieredzes un sāpju.

Lai cik būtiski cilvēku ietekmētu politiskās sistēmas, zemē, kur tauta neticami grūtos apstākļos radījusi ap pusotra miliona tautasdziesmu, zemē, kurā grāmata praktiski uzveica analfabētismu jau pirms simt un vairāk gadiem, dzeja nevar būt nejaušība.

Zinām, ka dzejas nozīmi nenosaka runātāju skaits kādā valodā. Nav īpaši svarīgi arī tas, cik mūs atdzejo. Svarīgi ir, ka šī dzeja paliek — ar cilvēci. Ar cilvēku. Ar cilvēcību.

II

Dzeja 1988. gadā ieņem izcilu vietu Vissavienības izdevumos.

«Novij mir», «Znamja», «Družba narodov», «Ogoņok», «Junostj» — gandrīz ik numurā atrodam nozīmīgas, pat sensacionālas publikācijas. Pēc tālu pasaulē aizskanējušo A. Ahmatovas «Rekviēma» un A. Tvardovska poēmas «Ar atmiņas tiesībām» publikācijas 1987. gadā atslābuma nav

bijis ne mirkli: lasītājam tiek atdots milzums pazīstamu un pilnīgi nepazīstamu dzejnieku darbu.

Pagaidām tā galvenokārt ir krievu dzeja, kaut arī lasām atsevišķas latviešu un citu tautu dzejnieku kopas. Atdzejojuma grūtības ir vispārzināmas, pārsteidzošs ir negaidīti plašais pasenas un nesenas pagātnes dzejoļu un poēmu klāsts krievu valodā, tomēr isti taisnīgi tas nav. Tiesa, te jāņem vērā mūsu «Daugavas», tāpat citu republiku un novadu žurnāli krievu valodā, kuriem sava vieta šajā atdzimšanas procesā. Bet arī tajos nereti dominē krievu dzeja.

Pamatos dažādu tautu dzejā pilntiesīgu dzīvi uzsāk līdzīgas dzejnieku grupas, veselas poēzijas daļas: līdz šim npublicēti izcilu dzejnieku darbi, antistaļiniskā — gan nometnēs, gan ārpus tām tapusi — dzeja, savdabīgu emigrācijas dzejnieku daiļrade, represēto autoru mūža veikums, stagnācijas gados rakstāmgaldos krājušās lappuses un veseli krājumi...

Jau tagad var teikt, ka būtiski tiek bagātināta 20. gadsimta dzeja, stiprināts viss labākais, patiesākais, kas radīts jebkuras tautas literatūrā. Brīnumaina izrādījusies dzejas dzīvotspēja — varbūt pirmām kārtām tāpēc, ka dzeja pati bieži palīdzējusi izdzīvot vissmagākajos apstākļos.

Liecības tam atrodam satriecošās laikmeta dokumentu lappusēs prozā, piemēram, N. Buharina atraitnes A. Larinas plašajā atmiņu stāstījumā «Neaizmirstamais», J. Ginzburgas «personības kulta laiku hronikā» ar grūti tulkojamu nosaukumu — varbūt «Skarbais ceļš» («Krutoj maršrut»), A. Ziguļina romānā «Melnais akmens». Kad atņemts praktiski viss, cilvēkam vēl paliek dziesma, dzeja; ne tikai kā mierinājums, atmiņas glābēja, bet arī kā ierocis.

Esmu pārliecināts, ka dzejas loma ekstremālos apstākļos būtu pelnījusi pamatīgus pētījumus, doktora disertācijas daudz vairāk nekā apceres par konjunktūras pantiem.

No publikāciju simtiem gribu minēt kaut dažas, kuras vēl un vēlreiz pārlasāmas.

Maksimiliana Vološina dzejoļi žurnāla «Družba narodov» 9. numurā. Nebūs daudz darbu pēc A. Bloka «Divpadsmi», kuros tik pārliecinoši iemiesots revolūcijas dramatisms un Pilsoņu kara traģika. Jā, diemžēl tā ir «varmācības un patvaļas» uvertīra, kā sacīts ievadvārdos.

Dzejnieka talants, zināšanas, bet vispirms — sirds ir palīdzējuši atrast īstos vārdus, kuri laika gaitā neko nav zaudējuši. Tas ir viens no pirmajiem man zināmajiem gadījumiem, kur dzimst un piepildās jauna dzejas estētika — atbilstoša atnākušajam laikmetam: situāciju skarbums, konkrētība, nesaudzība vienojas ar pašu cilvēcis pamatu aizstāvību.

Šī jaunā estētika var šausmināt, var nepatikt, bet tā ir dzīvē un dzejas vēsturē pamatota un bez tās neizteikt ne to gadu, nedz vēlākās masveida traģēdijas. Par to pārliecināties, lasot daudzus jo daudzus krievu, latviešu un citu tautu dzejas darbus, kuri tikai tagad kļūst īsti pieejami.

Anna Barkova. Vai jums kaut ko izsaka šis vārds? Droši vien ne. Tad atrodiēt žurnāla «Ogoņok» 35. numuru! Tā ir dzejniece, kurai jaunībā tik prasīgais A. Lunačarskis vēstulē rakstīja (1921. gadā): «Es pilnīgi pieļauju domu, ka Jūs kļūsit par labāko krievu dzejnieci visā krievu literatūras nostaigātajā laikā.» Vienlaikus tā ir dzejniece, kura, sākot ar 1934. gadu — ar pārtraukumiem —, gandrīz divdesmit piecus gadus pavadījusi ieslodzījuma vietās un ... palikusi uzticīga dzejai. Mirusi 1976. gadā.

Nezinu, vai A. Barkovas dzeja kļūs klasikas daļa (droši vien), bet Cilvēces Lielajā Ciešanu Grāmatā, ja tāda tiks uzrakstīta, viņai pienāktos redzama vieta. Starp visu laikmetu dzejniekiem mocekļiem. Viņas dzeja netieši sauc miņā senās Romas vergu likteni, bet arī Spartaku; šī dzeja tieši sauc miņā Čingishāna nesto postu, bet arī cilvēkus, kuri to uzveica.

Tā ir dzeja, kura radusies, ejot caur visiem elles lokiem.

Un vēl kāds citā nozīmē neparasts piemērs.

Avīzes un žurnāli jau ilgāku laiku publicē jaunus un jaunus Borisa Slucka dzejoļus; «Znamja» 1. numurā sa-sniegts savdabīgs rekords — lasītājam sniegta jauna mirušā dzejnieka grāmata «Jautājumi sev».

Boriss Sluckis plaši pazīstams kļuva sešdesmitajos gados kā drošas domas, precīza vārda dzejnieks, patiesības meklētājs, kurš nevairās no jautājumiem, par kuriem «nav pieņemts» runāt. Pēcnāves publikācijas — tā ir tieksme izteikt visu uz pēdējās robežas; kādā dzejolī par to sacīts (mans atdzejojums — I. A.):

Tā nav bēda?

Kas ir bēda tad?

Jaunumu vairs nebūs. It nekad.

Arī sliktu?
Arī sliktiem gaist.
Nebūs vairs. Nekādu nebūs vairs.

Izgājis pirmskara smagos ceļus, tikpat smagos kara un pēckara gadus, dzejnieks pasaka daudz ko tādu, ko var pateikt tikai dalībnieks un liecinieks. Viņa acīs nav žēlastības ne kultiem, ne pašapmānam, ne konformismam. Bet viņš prot līdzijust visiem, kam klājas grūti.

Arī Borisa Slucka poētika liek domāt par jaunu skatījumu, kurš daudziem varbūt liksies pārāk prozaisks, skarbs, bet citā veidā tādu sakāmo nepateikt, ja dzeju negribam ierobežot tikai dažos lokos.

Vēl. So jauno estētiku, par kuru ierunājos, sevišķi spilgti pauž Bulata Okudžavas, Vladimira Visocka, Aleksandra Galiča dziesmas, kuru teksti — pašu autoru sacerēti — parasti ir arī nozīmīga dzeja. Vai visos redzamākajos izdevumos lasām līdz šim nepublicētus viņu darbus.

Pāvels Antokoļskis, Olga Bergholca, Inna Ļisņanska, Aleksandrs Mežirovs, Oļegs Čuhoncevs, Aleksandrs Kušners, Naums Koržavins — tie ir tikai daži vārdi, kuri šodien gūst jaunu skaņu. Viņu — kā dzīvo, tā mirušo dzejnieku — grāmatas un dzejoļu kopas daudziem kļūva tuvas jau iepriekšējās desmitgadēs.

Jaunie darbi, tāpat kā agrāk nepublicētie, liecina, ka nav bijis dzejā apstājas, ka nelabvēlīgi apstākļi nav spējuši nodzēst patiesības alkas un iedvesmas uguni...

Kā jau sacīju, nav iespējams pat pieminēt visu ievēribas cienīgo. Bet vēl viens dzejnieks jāpiemin — beidzot ne tikai norakstos lasām Nobela prēmijas laureāta Josifa Brodskā dzejoļus. Pateicoties F. Vigdorovas pašai, visi nu varam izlasīt, kā 1964. gadā Ļeņingradā divreiz tiesāja Josifu Brodski. Nākamo pasaulsslaveno dzejnieku uz pieciem gadiem nolēma izsūtīt no pilsētas... par parazitisku dzīvesveidu. Te mazs šī tiesas farsa paraugs (Ogoņok, 1988, № 49):

Tiesnesis. Bet kāda vispār ir jūsu specialitāte?

Brodskis. Dzejnieks, dzejnieks atdzejotājs.

Tiesnesis. Bet kas ir atzinis, ka jūs esat dzejnieks? Kas pieskaitījis jūs dzejniekiem?

Brodskis. Nevienš. (Bez izaicinājuma) Bet kas pieskaitījis mani cilvēku dzimumam?

Tiesnesis. Bet vai jūs mācījāties to?

Brodskis. Ko?

Tiesnesis. Lai būtu dzejnieks? Nemēģinājāt pabeigt augstskolu, kur gatavo... kur māca...

Brodskis. Es nedomāju... es nedomāju, ka tas nāk no izglītības.

Tiesnesis. Bet no kā tad?

Brodskis. Es domāju, tas nāk... (mulsi) no Dieva.

○ Kā saka, tas būtu smieklīgi, ja nebūtu tik skumji.

Pēc daļējas soda izciešanas Josifs Brodskis nonāca ār-zemēs, kur dzīvo arī šodien. Viņa daiļrade mums nebija jaunībā sveša. Atceros 1965. gada vasaru, kad četratā veicām grūtu ceļojumu pa Krievijas ziemeļu apgabaliem. Redzējām novadu, kurā tobrīd mita izsūtītais dzejnieks. Nekāds priecīgais skats tas nebija.

Kur ir šodien tie, kuri vajāja dzejnieku?

Šāda piemēru virkne var radīt maldīgu priekšstatu par krievu dzejā tagad valdošo vienprātību. Tā nav. Patiesībā strīdi, diskusijas ir asākas nekā jebkad arī dzejas lappu-sēs, par kritiku nemaz nerunājot.

Diezgan bieži svarīgākajos jautājumos no citiem atšķi-rīga ir, piemēram, žurnālu «Naš sovremennik» un «Mo-lodaja gvardija» autoru pozīcija. Lai par to pārliecinātos, pietiek izlasīt Staņislava Kuņajeva dzejoļu kopu «Naš sovremennik» 7. numurā. Dzejoli «Arbata bērni» jau pats nosaukums polemiski vērsts pret pazīstamajiem A. Riba-kova un B. Okudžavas darbiem.

Autora argumentācija ir smaga, taču viņa pozīcija ne-pārlicina. Sarkastiski (citu vārdu te grūti piemērot) viņš runā par trīsdesmito gadu nogales represijām kā par ko-lektivizācijas laikā iznīcināto zemnieku miljonu ciešanu sekām, kā atbildi par nošauto cara ģimeni u. tml., gribot vai negribot pretstatīdams vienu traģēdiju citām, akcentē-dams neesošas sakarības, nespēdams atrast ētiski pārlicinošu pozīciju.

Vēlreiz: kāds tad ir kopskats?

Mēs redzam unikālu situāciju, kad īsā laikā krievu dzejā summējas viss nozīmīgākais, kas radīts ārkārtīgi smagā darbu, ciņu un ciešanu gadsimtā.

Arī pašlaik topošā dzeja tur nav pabērna lomā.

Sevišķi aizvadītā gada laikā dzeja ir nostiprinājusi savu vietu periodikā citu žanru vidū. Nepretstatot to, teiksim, publicistikai, ārkārtīgi populārajām ekonomistu, filozofu, vēsturnieku apcerēm, sacīšu vienu: dzeja varbūt vislabāk īztur laika pārbaudi.

Tas ir paliekoši.

Mitiņš Daugavmalā 1989. gada 12. martā.

*Valodas diena 1989. gada 24. martā. Runā profesore
V. Rūķe-Draviņa no Zviedrijas.*

*LTF un Rēriha biedrības karogu iesvētīšana Doma baznīcā
1989. gada 25. martā.*

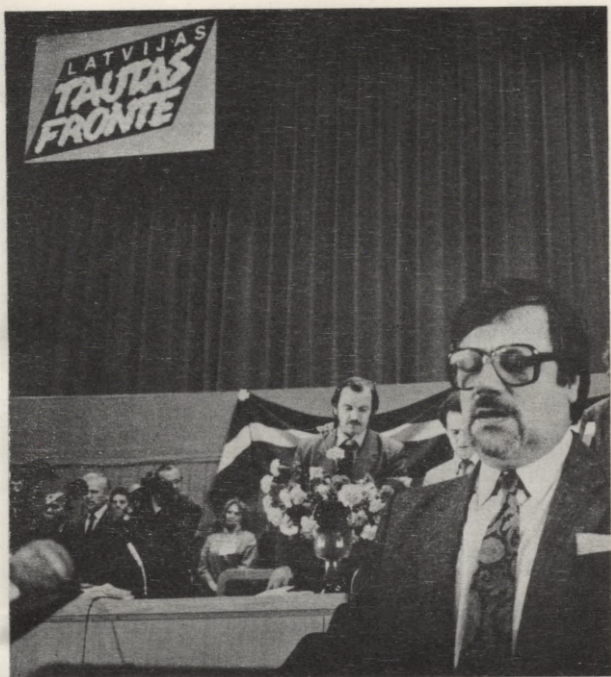
Radošo savienību valžu paplašinātais plēnums «Vīnes tikšanās. Cilvēku un tautu tiesības Latvijā» 1989. gada 30.—31. martā. Sarunājas T. Jānis Vēģesaks, PEN kluba apcietināto rakstnieku komitejas priekšsēdētājs, un rakstnieks J. Kronbergs no Zviedrijas.

Brīvības piemineklis. 1988. gada 14. jūnijs.

*Mitiņš Mežaparkā «Par tiesisku valsti Latvijā».
1988. gada 7. oktobris. Runā J. Stradiņš.*

*Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongress
1988. gada 8.—9. oktobrī. Runā J. Peters.*

*F. Brīvzemnieka Latviešu folkloras biedribas dibināšana.
1989. gada 11. februāris.*

III

Turpināsim sarunu par latviešu dzeju.

Situācija ir daudzējādā ziņā radniecīga nupat raksturotajai. Daudziem aizvadītais gads palika kā jaunas (vai pat pirmās!) tikšanās gads ar «Mūžības skartajiem», «Straumēniem» un citiem klasiskiem dzejdarbiem. Latviešu dzejas šodienā atgriežas jauni un jauni pirmskara dzejas vārdi un darbi — no P. Ērmaņa un A. Švābes līdz V. Vel-drem.

Latviešu lasītājam par realitāti kļūst latviešu dzeja ārzemēs. Cerēsim, ka līdzās agrāk izdotajām grāmatām te robežzīme kļūs Linarda Tauna izlase «Plīvošana ar pilsētu». Gada laikā lasījām V. Strēlertes, A. Irbes, A. Ivaskas, I. Lindberga, J. Kronberga un citu publikācijas. Ražošanā nodota V. Krāslavieša izlase «Savāds sapnis», sagatavota B. Bičoles grāmata, tiek domāts par antoloģiju.

Šī plašā dzejas daļa neapšaubāmi bagātina latviešu poēziju.

Trešais atzars, kuru pagaidām iepazīstam tikai fragmentāri, ir represēto dzejnieku darbi, tapuši Sibīrijas, Ziemeļu, Tālo Austrumu nometnēs un nometinājumā. Elzas Stērstes, Jāņa Medeņa, Aleksandra Pelēča publikācijas te pirmās nāk prātā. Lai arī ne vienmēr uzrādīts uzrakstīšanas gads, izšķirošas nozīmes tam nav: tie ir rūgtas personiskas pieredzes diktēti darbi.

Nav pamata pretstatīt šos dzejdarbus citām cilvēka gara dzīves liecībām 20. gadsimta ciešanu ceļos; nav tie jāpretstata mazpazīstamu dzejnieku darbiem vai vienkārši dzejas formā izteiktiem cilvēku pieredzējumiem līdzīgos apstākļos — vienalga, kurā debess pusē. Bet viena no galvenajām atziņām (ne tikai šos darbus lasot) ir tāda, ka sevišķu nozīmi šiem dzejoļiem un balādēm piešķir plašais kultūras loks, dziļāka orientēšanās cilvēka un tautas dzīves pamatproblēmās, profesionāla dzejnieka meistarība.

Viena no saviļņojošākajām, man šķiet, ir Elzas Stērstes nelielā publikācija «Literatūras un Mākslas» 11. marta numurā ar Vitauta Ļūdēna precīzajiem ievadvārdiem «Marselīne sniegpuetņos».

Dzejnieces vārdam ir sudraba skaņa mūsu dzejas vēsturē. Tā ir jau tad, kad viņa tiek izsūtīta uz Taišetu;

viņas dzejas pasaule, savdabīga un klusas gaismas pilna, liekas jau pabeigta. Mūsu izcilā literatūras interprete Zenta Mauriņa veltī E. Stērstei atsevišķu eseju, uzsverot šīs dzejas «laipno vēsumu»:

«Elzas Stērstes mākslā nav ne kvēlas mīlestības, ne karsta naida, tā ir rēna un rāma, lēna un laipna, vēsa un vēlīga.»

Protams, mēs nezinām, kā Z. Mauriņa būtu papildinājusi dzejnieces raksturojumu, ja viņai būtu bijis lemts izlasīt šo vēlo publikāciju. Bet ļoti iespējams, ka viņa to būtu darījusi.

Tā ir tā pati pazīstamā dzejas pasaule, bet sniegputeņu apdedzināta (Anna Barkova 1935. gadā Karagandas no-metnē rakstīja: «Karstāks trakā puteņa niknums / Nekā darva un ugunis»). Tā pati, bet tautas likteņceļos ārdēta, daudzu cilvēku sirdspukstus atbalsojoša, kaut arī dzej-niece paliek lirīķe un runā it kā tikai par saviem pār-dzīvojumiem:

Jūs, māsas mīlās, mani neskaudiet —
Es tālus ceļus viena izstaigāju,
Tos likteņceļus, kurus tauta gāja,
Kad viss aiz manis bija slēdzies ciet.

Neviļus nāk prātā pasaulē tagad tālu pazīstamā A. Ah-matovas «Rekviēma» ieskaņa:

Nē, ne sveša debesjuma skauta,
Sveši spārnī sargājot ko vij, —
Biju toreiz es ar savu tautu
Tur, kur mana tauta diemžēl bij.

E. Stērstei izdevies īsi, uzsvērti personiski un tāpēc jo pārlicinoši izteikt kaut ko tik būtisku, ka par to būtu jārunā atsevišķā apcerē. Bet, šķiet, mēs nonāktu pie tā paša secinājuma kā vairākos citos gadījumos: šīs dzejas spēks ir lielā cilvēcībā, spējā aizstāvēt dzīves pamatvērtī-bas vienā no Dantes elles lokiem.

Skarbāks, spīvāks ir dzejas meistars Jānis Medenis, rakstot dzejoļus un balādes «vēl aiz loka Polārā, tur, kur tundra pāriet taigā» (Literatūra un Māksla, 1988, 14. okt.). Daudz ko, redzams, nosaka līroepikas īpatnības, J. Me-deņa jau agrāk izkaltais rakstības veids. Bet ne tikai. Jaunā pieredze un pārdzīvojumi tāpat diktējuši nesaudzī-gus vārdus, ietekmējuši poētiku (te var atrast paralēles ar M. Vološina dzeju):

Tik skrandas, smirdoņa un bads, un lāsti,
Un pāri kļiedzieni: tu — cilvēks brivs!
Gar acīm aizslid Dantes moku stāsti
Un spēji miesā cērt; vai esi dzīvs?

Satriecoša ir balāde «Lieldienu maize», kura var stāties līdzās J. Medeņa izcilākajam veikumam šajā žanrā. Lieldienu rītā dēls atnes Ziemeļos badā mirstošajai mātei zagtu maizi; pārdzīvojusi tuvāko cilvēku nāvi, māte nespēj pārciest dēla morālo degradāciju, lai cik pārliecinoši dēls savu rīcību pamatotu...

— Nolādēts mans posta mūžs! Rausta iekšas zagtā maize,
Un ar viņu zobos man šodien Dieva priekšā aiziet!

Varbūt maldos, bet šajā klasiskajā balādē, kas ir himna cilvēka ētiskumam, pretrunā ar visu pārējo ir mātes reakcija dēla stāstījuma sākumā («dzīvas gaismas pielīst skati»), kad viņš runā par savām «atriebības alkām», sakās esam pārāks vēl par zvēru: te tāpat jau ir pārkāpta robeža (bauslis?), kuru tāda māte diezin vai jēlkad pārkāps. Bet nebrīnīsimies: arī pasaules dzejas klasikā atrodam līdzīgas pretrunas, arī cittautu mūsdienu dzejā, jo ir situācijas, kurās gandrīz neiespējami atrast pieņemamu atrisinājumu.

Pēdējās desmitgadēs un šodien radītajā dzejā, tās patiesākajā daļā nav pretrunas ar antifaišistiskās, antistaliniskās dzejas smagākajām lappusēm; nav pretrunas ar tiem cilvēcības ideāliem, kurus latviešu un citu tautu dzejnieki pratuši aizstāvēt ārkārtējos apstākļos. To apliecina jaunas un jaunas publikācijas.

Pēc «Nolemtības» iznākusi jau otrā O. Vācieša grāmata — «Ex libris», kuras pamatā ir nepublicēti vai tikai pēc dzejnieka nāves pēdējos gados publicēti darbi.

Joprojām lasām arī citu dzejnieku agrāk nepublicētus darbus.

Var saprast, ka tie pat vienotram kolēģim traucē garīgo komfortu, kad gribas tādus dzejoļus pasludināt par «apputējušiem». Vecākiem biedriem varbūt neērti, ka pašiem pietrūcis drosmes vai redzīguma; jaunākiem ērtāk būtu visu sākt no gala — tad paša panti būtu tas «drosmes ēras sākums»...

Reālā latviešu dzejas aina, kuru atdzimšanas gados iepazīstam arvien pilnīgāk, neko tādu nepieļauj. Lielum liels beidzot pieejamo dzejoļu vairums ir nopietni, tam vai citam dzejniekam raksturīgi darbi; nav beigusies cīņa

pret bīstamiem stereotipiem sabiedrības domāšanā, nav beidzies jaunas estētikas izveides process. Šie aizkavētie dzejoļi veic to pašu darbu, ko šodien labvēlīgākos apstākļos veic vecu un jaunu dzejnieku daiļrade kopumā. Medaļas tie sev neprasa, pašpārlicinātu šķaudišanu vēl jo mazāk.

Lasu O. Vācieša lappusi «Literatūras un Mākslas» 11. novembra numurā. Lirika, satīra, groteskas ainas. Tie arī šodien palīdz neapmaldīties trejās priedēs:

Tā nemaz nevar — ņemt un nolobīt,
Aprīt un pateikt, ka ola — bija.
Šķiru ciņā mēs esam skoloti,
Un ola jāēd no šķiriskām pozīcijām.

Vienīgi šodien daudz mazāk ir neziņas, kam izdevīga šāda vai līdzīga nostāja, kad ar klaigām un draudīgiem postulātiem pūlas aizsegt savu nerūpi par cilvēku un tautu reālo dzīvi.

Esmu nosaucis tikai nedaudzus darbus.

Bet ceru, ka arī tie iezīmē pamatu, uz kura dzeja atdzimst un palīdz atdzimt dzīvei.

Būtu jārunā par jaunajiem dzejoļiem, bet tas lai paliek citai reizei. Intensīvi un interesanti pēdējā laikā strādājuši diezgan daudzi dzejnieki; atcerēsimies M. Bendrupes, A. Vējāna, I. Ziedoņa, K. Skujenieka, M. Caklā, V. Ļūdēna, L. Brieža, M. Zālītes, G. Godiņa, A. Rancānes, M. Melgalva, A. Zebera un citu grāmatas un kopas periodikā.

Dzeja ir un paliek neatraujama viļņa daļa. Viļņa nestā, veidotā un veidotāja.

Reālisms un Vizma Belševica

Reālisms ir virziens, kas tēlo dzīvi tās dabiskajās formās, saprot literatūru kā cilvēka un apkārtnes izziņu, cenšas atklāt esamības procesu būtību un aptvert tos iespējami plaši visās to pretrunās. Reālists pētnieciski iedziļinās dabas un sabiedrības jautājumos, vēstures gaitā un savā mākslā jūtas kā aktīvs sava laika un dzīves līdzveidotājs, uzrādot puves un vātis tās organismā. Pilnīgi virziens izkristalizējas pagājušā gadsimta sākumā. Tāpat deviņpadsmitais nav tikai romantiķu, tas ir arī reālisma gadsimts — kā prozā, tā arī dzejā. Blakus žilbajai Aspazijai, Jānim Porukam ir mazāk subjektīvie Rūdolfā Blaumaņa, Eduarda Treimaņa-Zvārguļa, Eduarda Veidenbauma dzejoļi. Protams, reālisms kā daiļrades metode visspilgtāk un pilnīgāk manifestējas prozā — dzejas augstā nosacītības pakāpe to nenoliedzami ierobežo. Varbūt tālab lirikā aizvien reālisms palicis romantisma ēnā — gan pētnieku apcerēs, gan ļaužu konkrētajos citējumos, pieminējumos, gan domājot par stila pēctecību (izņēmums īsti ir tikai E. Veidenbaums, A. Čaks). Bet — pastāv dibināts ieskaits, ka reālismā valda pulka lielāka pretstatu un novirzienu dažādība nekā romantisma mākslā.¹ Tāpat būtu nekorekti neminēt, ka blakus šim izplatīti pretējs viedoklis — dzejā, mūzikā reālisms nav iespējams, jo abas tās ir jūtu tiešās izpausmes mākslas, tāpat izteikti subjektīvas. Tiesa, pēckara teorijā šī viedokļa parādīšanos izskaidusi vulgārsocioloģija² un politiskas denūciācijas,

¹ Sk.: *Kārklis K.* Virzieni latviešu literatūrā 20. gs. pirmajā trešdaļā. — Latviešu literatūras vēsture, 6. sēj., R., 1937.

² Sk.: Par žurnāliem «Zvezda» un «Leningrad». — *Karogs*, 1946, № 9; Par idejiski augstvērtīgu latviešu padomju literatūru. — *Karogs*, 1946, № 9;

Krauliņš K. Tipizācijas problēma sociālistiskā reālismā. — *Karogs*, 1946, № 11—12;

Niedre J. Raksti literatūras vēsturei. — *Karogs*, 1949, № 9.

tāpēc tas joprojām figurē galvenokārt kuluāros; pat 80-os gados redakciju darbinieki prasīja mīkstināt formulējumu, ja, runājot par padomju laika literatūru, autors iedrošinājās šķirt un pretstatīt romantismu un realismu kā metodes. Pati pievienojos tiem, kas tomēr pieļauj reālisma pastāvēšanu dzejā un saredz to arī latviešu poēzijā, kamēr novirzienu biežņu skaidroju ar to, ka dzejolī noturēt nepārejošu objektivitāti apstākļu cirtienos un konfliktos svaidītā cilvēka emociju tipizācijai nav viegli, turklāt vienlaikus vēl jārod spilgts, kopts individuālais rokraksts mākslinieciskai izteiksmei, ko arī var, tikai katreiz no jauna izzinot sava laika jaunās un citādās sociālās jutoņas (laikmetos atšķirīgas nozīmēs, savstarpējās sajūdzēs, intensitātē). To mainību nepilnīgi izteiktu senāk aprobēti simboli, bet emocionālā aptuvenība, kā zināms, ir dzejoļa nāve.

Kā agrāk teikts,¹ realisms tuvplānā izceļ sociālās jūtas, to dinamiku, dzejoļa tālplānā kārtojot obligāti nepieciešamās eksistenciālās jūtas, kas slēpti ieskicē arī svarīgus individuālus pārdzīvojumus, tātad tuvplāns īsteno metodei piemītošo objektivizāciju, tipizē vairāk, nekā pierasts vissubjektīvākajā literatūras žanrā — lirikā.

Nedaudz pakavēšos pie retajiem tālāk virpinātajiem modeļiem latviešu dzejā. Jo arī realisms, kā katra metode, latviešu lirikā audzīs lēni un noformējies nestāv uz vietas, bet pārveidojas. Jo vairāk tālab, ka Rietumeiropas literatūrās, uz kurām savā sākotnē latvieši atspērās, tad jau ir noformējušies gan klasicisms, gan sentimentālisms, gan romantisms, gan simbolisms, kuri tāpat pauda īstenības sakarības, vienīgi izteiksmē un formās citādi nekā realisms. Būtu nepareizi domāt, ka svešvalodas zinošie atmodas laika un gadsimtu mijas dzejnieki tos nezināja vai neapjauta: katram no tiem, arī realismam, var atrast kādu kopīgu elementu. Teiksim, realismu ar klasicismu vieno tipizācija (pirmais to izvirza tieši klasicisms) un tēlu dabiskās formas (ko klasicisms pārņēma no antīkās mākslas), kas tomēr nenozīmē, ka virzieni izlīdzinātos.

Domāju, tāpēc, apsverot latviešu reālisma izrieti, nebūtu pareizi iedziļināšanos antīkajos autoros saprast galvenokārt kā klasicisma poētikas noteiktu virzību. Domāju,

¹ Sk.: Kubuliņa A. Bēg mākslinieciskais konflikts. — LM, 1986, 21. martā;

Briedis L. Bēguma paisums. — Karogs, 1987, № 8—9.

dzejniekus tur interesēja veids, kā tie kārtoja estētisko laiku un telpu, sakarus ar esamību, konturēja situācijas. Mūsu lirikiem, līdzīgi kā vairumam Eiropas rakstīto literatūru to sākotnē, grieķi un romieši te bija paraugs, ar ko mērot savus pirmos nopietnākos vingrinājumus, ideāls, pēc kā tiekties (lai atceramies vien Juri Alunānu, Eduardu Veidenbaumu — abi aizrāvās ar Horāciju). Un tas, manuprāt, nebija tikai spožais stils vai viss poētisko principu kopums, kam viņi tur pielipa, bet — varbūt pat vairāk — pastarpinājuma veids īstenības atklāsmei, augstais redzējuma punkts, retorisko jautājumu virzība, kas J. Alunāna, E. Veidenbauma — tautas modinātāju — iecerēm atbilda labāk nekā viņu laika vācu sentimentālismā vai romantismā rodamais. Savukārt Blaumaņa prasme dramatiski spraiģi izkārtot sižetu («Tālavas taurētājs») un sašķeterēt izvērstus dabas priekšstatus ar aprautu mājienu uz psiholoģiskām norisēm («Ziema», «Kā zagšus») liekas tomēr izsecināta citur un atvedināma no vācu literatūras. Varbūt vienīgi tikko manāmi augšup pavilktie un ironiskie lūpu kaktiņi, feletonista ievingrinātā roka liecina, ka J. Alunāna — reālista — noslieces nav zudušas ērglēnietī bez pēdām: laba satīra vienmēr prasījusi koptu māku tipizēt, objektivizēt un trāpīgi sasaisīt mākslas esamību ar īstenības procesiem. Piemēram, dzejolī «Negaidīts vakars» laiskumu R. Blaumanis apsmaida kā tikuma rūsu līdzīgi tautasdziesmās paustajai ētikai (tolaik šai parādībai nav nedz tik plaša, nedz tik dziļa sociālā sakņojuma kā mūsu dienās). Savukārt «Manu sargņēģu» vārsnās slēptais dialogs pauž dzīves ietekmi uz cilvēka apziņu:

Kad biju zeņķis,
 Man vaigi tvika
 Pēc karstas baudas
 Tāpat kā tev.
 Bet, kā arī grēks
 Ar zaļganām acīm
 Pa vakara krēslu
 Man nerunāja: nācl —
 Es tomēr nekļuvu
 Nešķīsts un ļauns,
 Jo mani sargāja
 Nabadzība
 Un kauns.

Arī E. Treimaņa-Zvārguļa liriski līdzjūtīgā mazā brāļa aizstāvība tuvāka vācu nekā J. Alunāna tradīcijai.

Atgriezoties pie reālisma — attīstās ne tikai metode, bet arī atsevišķs mākslinieks. To, ka īstam rakstniekam tas ir tomēr sīkstis un apzināts, turklāt paša izvēlēts sevī izciņas ceļš un nevaids vienīgi ārēju apstākļu, varas determinēta lineāra virzība, apliecina Vizmas Belševicas daiļrade. Iesāk viņa kā visi pēckara jaunieši, godprātīgi pildot no Kārļa Krauliņa, Valda Luksa u. c. mutēm paustos CK, A. Ždanova formulētos prasījumus: par sava laika, tāpat četrdesmito gadu otrās puses, vēsturisku īstēnību uzdod tolaik tikai vēlamībā iespējamus sociālus institūtus (teiksim, bērnu sili tikko tapušā kolhozā); atsakās no personīgu pārdzīvojumu analīzes un vispārināšanas — tas virzot lasītāju prom no revolucionāras attīstības perspektīvas, istā dzīve ir marša soli un nekad nedziestošā smaidā zem lozungiem, katra rezignētāka jūta iraid pesimisma nāves grēks. Teiktais uzskatāmi manifestējas, piemēram, dzejolī «Mazbērnu novietne kolhozā»:

Dej saules zaķiši uz spodro logu rūtīm,
Kad mātes mundri sliekšnim pāri nāk
Un atņem bērnus miegainos no krūtīm,
Lai pašas ietu laukā darbus sākt.

Tur viņi guļ. Mirdz baltās gultas maigi,
Un telpā tikai viegla elpa zuz.
Blāv ūdens ziedu līegumā to vaigi.
Miers mazos ieaijā kā vilnis silts un kluss.

Un, atstājot šo istabu, ik sievai
Sirds paļāvības pilna, gaiša, brīva,
Un zūd no viņu sejām rūpju rievās,
Ko gadu gaitā ievilkusi dzīve.

Iet, basām kājām rases lāses brazdot,
Uz darbu mātes spēcīgas un staltas
Kā rudens laikā riekstu smagas lazdas,
Kas zilgmē mazgājas un saules staros baltas.

1949

Citāts rāda, ka politiskā izpratnē prasību pēc skaidrības, nepārprotamības, pēc jaunās dzīves mērogu izskaistinātas vērienības dzejnieces pirmais krājums «Visu ziemu šogad pavasaris» (1955) attaisno, par ko viņu uzteic M. Rudzītis,¹ nosaucot to par tuvību dzīvei. B. Saulītis,

¹ Sk.: Rudzītis M. Tuvība dzīvei — daiļrades īpatnības un izaugsmes pamats. — Cīņa, 1955, 2. jūl.

H. Heislērs¹ gan bikli ieminas par zināmu abstraktumu, neprecizitāti no realitātes norakstītajās detaļās, par naivu konflikta tēlojumu, bet iebildumi vērsti tiešām tikai pret detaļām, nevis galveno vaininieku — īstenības falsificējumiem.

Tāpēc ar jo lielāku apbrīnu un pārsteigumu pēc gada «Zvaigznē»² ieraugu jauno dzejnieci atmetam visas politiskās pragmatisma prasības un viegli, organiski pārejām uz tradicionāli lirisku un emocionāli patiesu dzeju, kurā ironija mainās ar atklātību, pazemību, siltu saudzību pret mazo, siko un nostājas opozīcijā pret abstrakto, nekonkrēto traukšanos tālēs:

Dabas valdnieki mēs esam lieli, lieli,
Mūsu rokās spēka strauti tek,
Ja mums patīks — dzidrām jūrām pielis
Tuksneši, kas smilšu svelmē deg.
Debesis tik augstu celties varam,
Ka no zemes pāri paliek vien
Tikai raibi ielāpi un staras,
Izbalojis upes pavediens.

Bet man reizēm gribas saplakt mazai,
Zāļu stiebrī lai ap mani zuz,
Un kā ūdens kalniem apiet rasai,
Kas uz platas dadžu lapas dus,
Pulkstenišu blāvi zilie zvani
Lai pār galvu zelta mēles kar
Un lai, garām palidojot, mani
Taurenis ar samta spārnu skar.

... Savu mašīnu tu iegriezīsi plāvā,
Ātrumu un horizontu dzīts.
Mirstot klusi saļims pēdās tavās
Smilgas, zāle, zilais pulkstenīts.
Skatiens tavš, kā vienmēr, meklēs tāles,
Tev vienalga, kas zem kājām lūst,
Jo tu nezini, kā smaržo sīkās zāles
Un kā stiebroš zemes sulas plūst.

Dzejolis ir ass pagriezīens uz reālismu, uz vienotu dvēseles situāciju, uz savu stilu. «Kādam cilvēkam» dzejniece ietilpinājusi savā otrajā grāmatā «Zemes siltums» (1959), kurš izvirzīja tam laikam pārdrošu, pēckara dzejā vēl nebijušu estētisku uzdevumu: tēlos atklāt, no vienas pušes, vīrieša (ideālu abstrakcijas) un sievietes (dzīves

¹ Sk.: Saulītis B. Vizmas Belševas pirmais dzejoļu krājums. — LM, 1955, 24. apr.;

Heislērs H. Jaunas liriķes pirmā grāmata. — Karogs, 1955, № 6.

² Belševas V. Kādam cilvēkam. — Zvaigzne, 1956, № 10.

konkrētības) pasauluztveres mūšsenās pretišķības; no otras — ideāla (zvaigzne—sāpnis, patiesības slāpes, izziņas alkas) un dzīves (zeme—darbs, daba, vitalitāte) pretstata attiecības un pāreju vienam otrā. Tagad katrs skolas bērns zina, ka tēliem—simboliem «zvaigzne», «zeme» minētās sēmas un to sakars ar vīrišķo, sievišķo pirmsākumu ir izsenis aprobēts ne vien dzejā, bet jau folklorā. Piecdesmito gadu beigās pārtrauktas kultūras tradīcijas apstākļos daži no recenzentiem to varbūt patiešām varēja nezināt (kā krājuma vērtējumā godprātīgais J. Plotnieks¹), kamēr gados vecāko daļa, baidos, ka zināja, tomēr turpināja vicināt ierasto demagoģijas vāli, gan piemērojot dzejai prozas kategorijas un nepamatoti vienkāršojot zvaigznes tēla nozīmi (A. Vējāns²), gan liedzot kultūras zīmei (Solveigai) jauna konteksta iespējas (A. Vējāns, V. Labrence³, J. Kalniņš⁴ u. c.). Protams, ārpus oficiālās kritikas analīzes palika arī tas, ka V. Belševicas pieteiktais poētiskais uzdevums izaudzis kā protests pret avīžu rakstos, tribīnēs sludinātajiem saukļiem, kas sievietes svētākos pienākumus redzēja rosīgā sabiedriskā darbā un nevis pavarda siltuma uzturēšanā, tātad no pretdabiskām sociālām jutoņām, no demogrāfijas jautājumu samilzuma un ar to saistīto jūtu deficīta, no liekulīgas uguņošanas vārdos, izpaliekot konkrētiem, dienišķiem darbiem. Tā patiesībā bija pēckara pirmā grāmata — polemika ar oficiālo ideologu augšējo ešelonu sabiedrību, kura sev uzdotos jautājumus neuztvēra — nebija radusi dzirdēt iebildes un dzejas krājumus tvērt kā organiski saistītus veselumus.

Kā tad konkrēti izpaudās dzejnieces pirmais solis reālisma virzienā? Vispirms ar dzīvu, poētiski iemiesotu emociju klātbūtni dzejoļos, turklāt tās nevis piefrizējot pēc literatūrā modē nākušiem pieņēmumiem (teiksim, par jūtām saucamas vienīgi tās, kas sakāpinātas līdz galējai robežai un pārāug kaislību speltē vai afektā), bet tēlojot izteikti dabiskās, ikdienišķās izpausmēs, piemēram, «Es milu tevi tā, kā priede aug — / Tik neatturami, tik mie-

¹ Plotnieks J. Zemes un dzejas siltums. — LM, 1959, 11. apr.

² Sk.: Vējāns A. Lai blakus iet sāpnis un darbs. — Karogs, 1959, № 8.

³ Sk.: Labrence V. Zemes un sirds siltuma apdvesta dzeja. — Cīņa, 1959, 16. jūn.

⁴ Sk.: Kalniņš J. Vēlreiz par Solveigu un Pēru Gintu. — Skolo-tāju Avīze, 1959, 3. jūlijā.

rīgi un klusi» (Padomju Latvijas Sieviete, 1958, № 10). Otrkārt, objektivizējot ne tikai presē uzskurinatās un oficiāli atzītās, bet arī noklusētās noskaņas, teiksim, tādas kā neticība, ko sēja ieilgušie solījumi kopā ar varas pieprasīto sevis aizliegšanu un neatgriezenisko iztapību («Sirds brīnās»; «Mākonis» — Zvaigzne, 1957, № 20), kā amorālā purva plešanās («Purva drīgēne»), kā ironija un noraidījums pompozajam ātrumam («Vilciens» — Karogs, 1958, № 5; «Meža taciņas» — Padomju Latvijas Sieviete, 1957, № 6; iegājis krājumā «Jūra deg»). Salīdzinot krājumu ar dzejoļiem, kas palikuši ārpus tā, un tos izanalizējot, uzskatāmi jaušams, ka katru tolaik oficiāli neatzīto sociālo jutoņu dzejniece vispārinājusi tikai tad, kad iekšējā pašizciņā aptvērusi tās dziļāko cēlonību.¹ Grāmatu veidojot, ārpusē atstāta marša solī uztrenētā gata-vība atkārtot priekšā teikto («Mana Dzimtene», «Laime» u. c.), neievietots diemžēl palicis arī mākslinieciski izturētais «Mākonis» (iegājis «Gadu gredzenos»), kas pirmoreiz uzrāda dzejnieces vēlāk iemīļoto paņēmieni runāt analogijās:

Jauns mākonis apveidā saglabā ilgi
Tā ezera līcus un vijumus zilgus,
No kura tas miglojot debesis klājis.

Bet sagrābj to vējš, visa jaucējs un skaudējs,
Un mākonis ezera līnijas zaudē
Pilns nemiera, piespiestas šķiršanās sāpēs.

Vējš atpūtas nedod, vējš plosa un gaiņā,
Bet mākonis pagurt sāk mūžīgās maiņās,
Grib atgūt pats sevi un agrāko mieru.

Nu skumji tas lūkojas ezerā katrā,
Bet līdzību savu vairs nejaudā atrast,
Un iztopot padoties vējam jau pierasts.

«Zemes siltumā» par galveno paturēta atziņa — nevis upurēt sevi saukļiem, bet izdzīvot pilnu tikai vienreiz cilvēkam doto dzīvi. Tādas atjautas iemieso vai visa otrā un trešā nodaļa, kas zemes mīlestību konturē visikdienišķākajās izpausmēs un situācijās (nevairoties pat naivo,

¹ Ar pašizciņu domāti meklējumi pēc patiesās, nesamelotās vēstures, atbrīvošanās no stalinisma mācībām. Tas jaunajai dzejniecei — ticīgai, godīgai komjaunietei — bija grūtāk nekā dažam citam mazāk ticīgam vai neticīgam. Istenībā, kā atzīst pati V. Belševica, 1956. gads viņai ir bijis šoks, kura iespējamo traģisko, neatgriezenisko iznākumu novērst līdzēja draugi, kursabiedri.

samāksloto), biežāk neatbildētu, nelaimīgu nekā laimīgu. Jā, un arī te, zinot pēckara realitāti, var tāli tālumā samanīt zināmu sociālu vispārinājumu — ir taču laiks, kad vīrieši skaitījās «izkauta nācija». Jau V. Belševica pirmajos reālisma soļos samanāmas viņas simpātijas E. Virzas pieteiktajam modelim: nosliec uz skaidrību, samērību, uz vērienību, episkumu un mīļums pret pārnesuma figūru. Iezīmējas arī atšķirīgais — cildeno dzejniece izteic ar simbolu pretstatiem, kultūras zīmēm («Zvaigzne un cilvēks caur laikiem / iet cīņu un ciešanu gaitā, / Nešķirsies viņi nemūžam, / kā nešķiras sapnis un darbs»). Iesāk ar slēptu polemiku, piemērojot tai pat apliecināšos heksametrus. Un tā zināmā mērā bija vērsta ne vien pret oficiālā viedokļa apdziedātājiem, bet arī pret Ojāra Vācieša jauneklīgā dedzībā sakāpinātajiem, taču bieži arī liriski aptuvenajiem pirmo divu krājumu tēliem. Arī tā izpaudās viņas solis uz reālismu; jau otrā grāmatā V. Belševica rūpējās par redzes asumu dzejā, par savas mājas tīrību, t. i., vainas un vātis rada un uzrādīja tepat savā zemē, bet augstos humānos mērogus atklāja formas elementos, kamēr «Tālu ceļu vējš», «Ugunī» tad vēl degpunktā izbīdīja politiskos konfliktus ārzemēs vai samērā vienkāršotas saduras ar bijušajiem ienaidniekiem karā. Bez «Zemes siltuma» zvaigznes—zemes simboliem, bez tur ievilkto morālo kritēriju skaidrības O. Vācieša koptais un vēlāk uz 30 gadu «negatīvistiem», A. Čaku, arī V. Majakovski, balstītais reālisms diezin vai tik strauju pavērsienu ap 60. gadu izdarītu.

«Zemes siltums» ievada, bet trešā grāmata «Jūra deg» (1966) nostiprina viņai reālistes stāju: notikusi pilnīga atbrīvošanās no nejaušu, naivu, samākslotu emociju atēles, vērojama izteikta tieksme uz aizvien lielāku likumsakarību koncentrāciju, tipizāciju, arīdžan izjūtu zīmējuma precizitāti. Uzskatāmi tas redzams kaut vai dzejoļos «Atteikšanās» un «Līdzinieki». Pirmais žurnālā «Padomju Latvijas Sieviete» (1962, № 1) sākās ar četrām vārsnām, kuras lirisko situāciju — sievietes sasliešanos pret galīgu pakļāvību glāstu varmācībai un prasījumiem pasaules daudzveidību pielīdzināt divtūvības modelim — aizmaldina prom no konkrētā dvēseles sastrēguma (**Es bēgu no viņa parkos un saļimstu lapu šūpās, / Kas līdzīgi Zeva zeltam grimst Danajas drebošās lūpās — pasvītroj. mans — A. K.**). Grāmatā šo četru rindu vairs neatrast, dzejolis sākas, kā tautā teic, ķeroties vērsim pie ragiem.

Arī «Līdzinieku» nobeiguma («Ar visiem kopā esmu. / Tā ir laime») abstraktais «visiem» pārtapis ierobežotajā, tāpēc precīzākajā «Ar savu baru kopā — / Tā ir laime», kas fiksē 60. gadu sabiedrības principiālās, radošās daļas vienotības, kopības izjūtu, izceļ gudrību — rast domu-biedrus, tā ir diža un reta bagātība. Reizē šī emocija kļūst par kritēriju nojēgumam «draugs», kas atzīts par dziļāku, nozīmīgāku nekā «miļotais» un netieši skaidro cēloņus eksistenciālajai vientulībai, smeldzei, ko mūža ilgumā nespēj izslēgt pat visatdevīgākā, saskanīgākā mīla. «Jūra deg» ir grāmata, kas maigumu savērpj grodā dzīparā ar neatkarības, brīvības dziņu, pazemību pakļauj vilinājuma un briedinājuma saspringtajiem zigzagiem — tātad mīlu rāda nevis kā gatavu, vīrieša piespraustu brošu sievietei pie krūtīm, bet gan kā abpusēju un savstarpēju vērtības apziņas atraisīšanu, nostiprināšanu un saudzēšanu otrā cilvēkā. Jūtu intensitāti V. Belševica poētiski kāpina, izvedot cauri jaunajiem dzīves saduru un šķēršļu sietiem, līdz tā dabiski pāraug kaislību dramatismā, sievietes — dzīvības devējas — misijas apziņā. Izteiksmē rīmtums mainās ar bangainu nemieru, kas savazots un sakārtots pretstatu pāru tiklojumā, tādu kā «kalns—leja», «stūrainis—apaļš», «mazais, ikdienišķais—lielais, mūžīgais», «darbs—sapnis», «krasts—tāle», «piesaiste—neatkarība», «seklums—dziļums», «klusums—kļiedziens», «uguns—ūdens» u. c. Telpiskie mērogi starp tiem gana lieli, lai stilā nezustu vērīenība, pretpoli pietiekami uzskatāmi determinēti, lai estētiskajā pārdzīvojumā saglabātos organika. Pretstatījums te ir paņēmiens, kā izcelt ne vien kaismi, bet arī racionālā dominantī, morālo kritēriju skaidrību, kas vārsmas vēlreiz tuvina klasicisma mākslai, tiesa, pa dzejnieces pašas atrastu ceļu un ne vairs pa latviešu dzejā agrāk mītu taciņu. Reālismam, konkrētumam nozīmīgi, ka polārajos simbolos prasts ievilkt mūžīgo vērtību pārbaudes šķautni: piemēram, Prometeja nesavtīgā paš-aizliedzība un lepnā izturība pārvērsta šausmu kļiedzienā, kad Prometejs ierauga atomsēnes mākoņu mesto indes miglu pār Zemi («Prometeja kļiedziens»). Svarīgi V. Belševicas reālisma modeļa savdabībai un pilnveidei ir arī dzan tas, ka vietām doti atkailināti pārdzīvojuma tuvplāni (pirmās bezdelīgas vēlāk latviešu dzejā — O. Vācietis, I. Ziedonis — izkoptajai pašanalīzei), dinamikas šķērsgrīzumā ļauts izsekot jūtu spriedzei: sievišķās piesaistes — personības neatkarības sacirtei, netiešā mā-

jiena — spīvā tiešuma ambivalencei, kā arī sievietes pasaules uztveres īpatumam («Es svilpoju jūras krastā», «Atteikšanās», «Dzejolis par lakstīgalu infarktu», «Klusums», «Tu biji kails un vēju aplauzts koks», «Lūgšana bākai», «Atvadas», «Vari mani nemīlēt, vari ienīst»). Jā, un paralēli sociālo jutoņu objektivizējumam dzejoļos ievēl pa liriskā «es» individuālai rakstura, likteņa līnijai. Tendence apgaismot, pievilkt tuvplānā dziļi slēptus dvēseles iekšējos konfliktus, domāju, drošināja arī Imantu Ziedoni ieiet sevī un eksperimentējot nonākt līdz savam, no Belševicas, O. Vācieša atšķirīgam, tomēr uz reālismu stipri orientētam izteiksmes modelim.

«Jūra deg» lieluma un patiesuma alkās turpina aizsākt vitalitātes slavinājumu. Tolaik, 50.—60. gadu mijā, kad tempu uzņēma, pārfrāzējot Imantu Ziedoni, maigā dzimuma ieraušana kopproduktā, atgāds par dabas dotajiem uzdevumiem sievietei joprojām skanēja izaicinoši, polemiski. Lepnais «Es esmu sieviete. / Es esmu klusums» vērsās kā arguments (K. Skujenieks¹) pret stērķelēto gardiņu mieru, taču pulka vairāk pret tukšu lecību, rosību — fikciju un pašapmānu, kuru vārdā pamests tika dzīvības sējums («— Es aizbraukšu projām... projām... — // Un brauks viņa pasaulei pierādīt, / Ka visas prātiņš tai galvā. / Vista klaigā, kad ola perēklī krīt. / Varone neder pat spalvās»). Te redzam, ka ievadraksti tomēr iefiltrēja cilvēkos sev vēlamās noskaņas, kaut palīgā nāca arī sociālie faktori, to cēlonība (akūtais dzīvokļu jautājums, alkoholisms, par ko krājuma detaļas nerunā).

Nākošajā krājumā «Gadu gredzeni» (1969) dzejniece atrod (un veiksmīgi lieto) divus jaunus, savstarpēji saistītus formas elementus — analogiju un apzināto anahronismu —, ar kuru palīdzību estētiskajā esamībā iemodelē sociālo cēlonību un kuri turpmāk kļūst par V. Belševicas stila būtiskiem rādītājiem. Jā, A. Būmanim ir taisnība, kad viņš, recenzēdams grāmatu, saka, ka V. Belševicas stils, rokraksts ir stabils, dinamiski ekspresīvs, bet neatbilst patiesībai viņa vērojumi par nervozitātes, priekšmetiskās kopainas saskaldītību, ko rezultējot «kādas vienas izjūtas vai detaļas pacēlums simbola līmenī»². Gluži otrādi, analogija, kas grāmatā kopumā pāraug tādos sim-

¹ Sk.: Skujenieks K. Vizma. — Grām.: Paša austeris kreklis. R., 1987.

² Būmanis A. Neatruities no zaļās zemes. — Karogs, 1970, № 1.

bolos kā vara, vergs, ķeceris, līdzsvaro tēloto mākslinie-
 cisko ainu, jo augstais skata punkts ļauj uztvert tās kā
 mūžsenas, nepārejošas, nepārtrauktā cīņā esošas parādī-
 bas, tālab pašsaprotama to klātbūtne arī 60. gadu «plauk-
 stošajā» sociālismā. Bet Romu un staļinisma režīmu ana-
 loģijā pārvērš tāda senajai impērijai anahroniska, bet
 dzejoli poētiski organiski ieaugusi un priekšmetisko estē-
 tisko telpu nesaskaldoša reālija kā dzeloņstieplu žogi, ko
 cilvēki Latvijā visu pēckara laiku pina «no bailēm mel-
 nām». Arī sievu nicība, neiecietība pret pārmāktajiem vī-
 riem poēmā «Indriķa Latvieša piezīmes uz Livonijas hro-
 nikas malām» ir sešdesmitos gados (un arī šobrīd) sa-
 stopamas jūtas, kas izaug no bezspēcības, izmisīgi ne-
 gudriem un sakāvei nolemtiem mēģinājumiem glābt stā-
 vokli, mehāniski pārnesot un vēršot agrāko taktiku un
 morālās vērtības tur, kur pārspēks, vara, viltus un terors
 iznākumu tuvākam laikam jau izšķirušī. Jo, redziet, «Ar
 piķa smailēm arams / Tā Kunga vīna lauks pār mūsu
 kauliem / Un smadzenēm. Ne miņas vairs, ne domas. /
 Un mūsu bojāēja — vēl viens saulriets, / Lai nemaldīgā
 idejā aust Roma // Pār visu pasauli...». Vietām ana-
 loģiskais satuvinājums ir tik liels un trāpīgs, ka teksts šķiet
 norakstīts no neseniem, tobrīd, sešdesmitajos gados, vēl
 nepublicētiem dokumentiem par vienotu padomju tautu
 («Viens dievs un valoda. Un tauta arī viena. / Es latvju
 zemi redzu krusta naglām sistu / Pie tavas svētās lēn-
 prātības sienas»), bet pats šis attīstības tendenču, nedo-
 kumentēto likumsakarību uzminējums, pabalstīts ar
 skarbu, neizrotātu izteiksmi, vēlreiz no jauna izceļ mo-
 deli racionālā dominantī. Poētiskās sistēmas vienotam
 dabiskumam tālab nav mazsvarīgi, ka analogija nepaliek
 atrauta no pārējo izteiksmes līdzekļu kopas, bet tiek
 prasmīgi pieslēgta sausuma—mikluma sēmu spriegota-
 jam tīklam, kuri V. Belševicas daiļradē sevī satur arī
 patiesības un melu kategorijas (ilustrācijai, piemēram,
 poēmas sākumvārsmas — «Sen patiesības akās ūdens
 rūgts, / Ar meliem sajaukts, nedzesina slāpes»). 60. gadu
 politiskā, ekonomiskā krīze, apdraudētā tautas pastāvē-
 šana poēmā (neaizmirsīsim, rakstīta 1968. gadā!) māks-
 lnieciski iedarbīga kļuva gan tāpēc, ka estētiskajā mo-
 delējumā ir saite ar sabiedrības dzīvi, gan arī tāpēc, ka
 analogija, līdz savam stāvumam kāpjot, iepriekšējos dze-
 joļos pildās ar iztapības un nepieķāpības, padevības un
 patstāvības, abstraktuma un konkrētuma, nedabiskuma

sacirtēm cilvēkos, agrākos laikmetos, šodienā. Tieši par pēdējo tā satraucās pakalpīgie V. Labrence¹, K. Krauliņš², jo CK plēnumā jau bija runājis J. Rubenis³, RS partijas birojā un dzejas sekcijas sanāksmē A. Grigulis un M. Losberga⁴, paceltā tonī un apmelojošos mājienos A. Drizulis⁵. Tā režīma sargi uz vairākiem gadiem atņēma dzejnieci publicēšanās brīvas attīstības iespējas, vienā balsī prasot komunisma svēto ideālu nepārtrauktu apliecinājumu un nevis kaut kādas tur šaubas. Vai neaptvēra, ka tā paši lieku reizi apstiprina Indriķa atzinumu noturību?

Kā greizsirdīga sieva Roma prasa,
Lai ik uz soļa mīlestību zvēr
Tai publiski... Un spiegu acīm lasa
Starp manām rindām, ka tai nepieder
Šī sirds, kādreiz tik ļāvīga un naiva.

Pielāju, ka aptvēra, tomēr dūres stratēģija paaudzes mūža garumā bija tik labi visu «pierādījusi», noturējusi pie bezierunu paklausības, turklāt sargāja vēl pašu augsto krēslu un materiālo nodrošinājumu (tas var izpausties arī kā apsvērums: CK lūgumu neatbalstīšana neies pie sirds direktoram), ka domāt par realitātes patiesajiem procesiem, par tautu un tās apdraudēto pastāvēšanu, par cilvēku eksistenciālajām vajadzībām likās lieki. Režīmu un stagnāciju neradīja tikai Staļins un Brežņevs, to aktīvi sargāja arī partija un tās biedri no augšējā ešelona līdz zemākajam. Protams, bija starp viņiem arī godīgi cilvēki, kā O. Vācietis, V. Ķikāns, vēl citi. Taču vairumu satrauca tas, ka Belševicas dzejoļi lika domāt, pat salīdzināt sevi ar Indriķi Latvieti, tāpēc — vajadzēja apklusināt par biedinājumu citiem.

Tomēr — kāds sakars publicēšanās liegumam ar dzejnieces stila attīstību? Visai liels. Vispirms tas iekrita pašā produktīvākajā viņas daiļrades posmā un pārtrauca kontaktu ar domubiedriem, lasītājiem, tā pārgriežot māksliniekam

¹ Sk.: *Labrence V.* Dzejas tēls un mākslas patiesība. — Cīņa, 1969, 28. augustā.

² Sk.: *Krauliņš K.* Mūsdienu dzeja un mūsdienu cilvēks. — LM, 1971, 13. febr.

³ Sk.: *Rubenis J.* Par preses, radio, televīzijas un kino lomas palielināšanu darbaļaužu komunistiskā audzināšanā. — Cīņa, 1969, 11. jūn.; *Rubenis J.* Par latviešu literatūras tālāku uzplaukumu. — *Komunisti*, 1969, № 1.

⁴ Sk. tuvāk: Dzejas sekcijas protokoli 1970, g. 22. I — RS arhivs.

⁵ Sk.: *Drizulis A.* Nemirstīgās Ļeņina idejas — neizsīkstošs radošās iedvesmas avots. — *Komunisti*, 1970, № 4.

svarīgu impulsu un spēka dzīslu. Otrkārt, administratīvā kārtā novērsa no sociāli orientētajām analogijām uz «meža ceļu kūstošā palejā», ko manifestē nākošais krājums «Madarās» (1976). Grāmata ir klusāka, tēli un situācijas iznestas vairāk dabā, tālab ārēji tā mazāk ekspresīva nekā «Gadu gredzeni». Precīzās, nepārprotamās analogijas vietā nākusi ne mazāk precīzā, tomēr tropu pārnesumiem pakļautā personifikācija, metonīmija. Daļu lasītāju šī nomaiņa maldināja. Arī kritikā palika neizcelts, ka no sociālo procesu analīzes dzejniece ietiepīgi neatkāpjas pat ne par mata tiesu, tikai dara to vēlreiz pavisam neierasti, oriģināli: konfrontē trīs vērtību sistēmas — liriskā «es», dabas apriti virzošo un sabiedrībā vērojamo. Ieceri poētiski mērķtiecīgi palīdz realizēt izkoptā prasme rīkoties ar pretstatījumu, ar vārdu, konsekvence, zīmējot situāciju. Atkal pieaug epitetu īpatsvars. Piemēram, dzejolis «Manam labajam», kas vienpadsmit īsās rindās ietver gan veselu traktātu aksioloģijā, gan liriskā «es» dzīves gudrību:

Tu esi labs, un tu neprasi, kāpēc es gāju.
 Redzi, kā zīmē mūsu bērns:
 Cilvēks ir lielāks par māju.
 Tu zini, ka biju pie puķes
 Un kāpēc pie puķes gāju.
 Redzi, kā zīmē mūsu bērns:
 Puķe ir lielāka par māju.

Un, kad es atpakaļ nāku,
 Tu gaidi — lielāks par māju.
 Uz galda man noliktas puķes —
 Lielākas par māju.

Izrādās, liriskā «es» klasisko stabilitāti nosaka sabalansētās attiecības starp māju (fizisko, garīgo), puķi (dabu) un cilvēku (sabiedrību, mīloto), no kuriem puķe, sabiedrība un ģimene ir lielumi, kas katrs savu reizi kļūst lielāki, nozīmīgāki par māju. Neaizmirsīsim: septiņdesmitajos gados latviešu dzejā māja paceļas simbola augstumos, tur ietilpst pavarda, garīguma, kultūras atmiņas sēmas pretstatā iepriekšējās desmitgades populārajam ceļa motīvam, kas savukārt ietvēra ātruma, nepiesaistes un attīstības nozīmes. Māja 70. gados bija uzvilktā vērtību skalas gandrīz vai pašā smailē (Ā. Elksne, V. Lūdēns, O. Lisovska, L. Līvena u. c.). Ne tā Beļševicai. Viņai māja ir pakļauts lielums, kas subordinēts dabai, sabiedrībai un atkarīgs no tām («Vai esmu mājās? ...»),

«Baltās paslēpes», «Atkusnis Ludzā», «Radības kronis»). Pirmajā brīdī varētu šķist, ka dzejniece puķes nozīmju konkretizējumu tēlo mūsu lirikai tradicionāli panteistiski. Tam var atrast pat apstiprinošus citātus, teiksim «Un brūnā kūlā baltiem asniem / Tik ļoti gribas zaijiem kļūt, / Ka elpa saldi aizžņaudzas / No asnu ilgām», tomēr, vērigāk ielasoties, tā vairs nerādās. Dabai «Madarās» ir piešķirta pašvērtība, ko jokaini nopietni aizstāv «Mārsils» — «Es, lūdzu, esmu koks, nevis kaut / Kāda puķīte — un lūdzu attiecīgi pret mani izturēties» un ko poētiski V. Belševica izteikusi, it kā ar mikroskopu aplūkojot un ievalkot katru matiņu zāles kātā, lai varētu parādīt tā vietu un nozīmi caur personifikāciju zīmētās puķes dzīves situācijā, kura kulminē, noraidot cilvēka nesapratību:

Es sacīju mārsilam — godīgi un starp mums —
vienreiz nāks brīdis, kad meklēšu stīprāku zaru,
un tad atceries, lūdzu, ka tu esi koks, nevis
kaut kāda puķīte un tev vajadzēs attiecīgi —
izturēt.

Un sacīja mārsils: — Ej karies zalktenē. Tas — nāves
koks. Es — dzīvības. Pati zini. Un neba man tava
smaguma bail — es varu resnāko kameni noturēt
ar visu medu, kur nu vēl tevi — tukšā
plandītāju. Tā tikai tu iedomājies, ka tev ir
kāds svars, — sacīja mārsils.

Daba, nespēdama radīt neko nedabisku, to noraida; šai gadījumā dzīvības aprites patvaļīgu pārtraukumu. Dabā saskanīgi un vienkopus sadzīvo kā dzīvība, tā nāve, kā «sīkās bezasiņu lapas», tā mēmais akmens, kā miers, tā kustība. Un tikai cilvēks ar apziņu, ar savu galīgumu parādības abstrahējis nojēgumos un pārvērtis tos nesavienojamos un izslēdzošos pretstatos. Tieši uz dabas nesaskaldītības, nepārtrauktības fona tad arī izceļas fragmentārisms, pārtrauktība un vērtību sistēmas nošķiebums septiņdesmito gadu sabiedriskajā dzīvē. «Cilvēki neuzlika baznīcai jumtu, / Vairs neticot debesu spēkiem. / Baznīcā sanākuši koki / Un aizlūdž par mūsu grēkiem. / Aizlūdž saulei un aizlūdž gaisam / Un ūdeņu svētajam garam: / Zilgme, piedod viņiem, jo viņi / Nezina, ko viņi dara!» Starp cilvēkiem valda un tūkst slinkums, rupjība, neiecietība, dabas instinktu atmirdināšana un sastingums.

Nākošais krājums «Dzeltu laiks» (1987)¹, ar «Madaru»

¹ «Kamola tinēja» (1981) ir izlase, kurā jaunu dzejoļu nav daudz un stilā tie izmaiņas neienes.

pieredzes pastarpinājumu daļēji atgriežas pie «Gadu gre-
dzenu» poētiskā skarbuma, vienīgi pretstatos vairāk
ieprojicējot folkloriskās sēmas un paturot epiteta īpat-
svaru. Bet par to jau rakstīts.¹

Tātad: Vizmas Belševicas lirika ir izcils reālisma me-
todes sniegums latviešu dzejā. Modeļa pamatmeta izriets
meklējams Edvarta Virzas daiļradē un klasicisma estē-
tikā. Papildināts tas ar dažiem no simbolisma ņemtiem ele-
mentiem. Dzejniece pratusi pamatmetu apaudzēt ar pašas
atrastiem un aizlaikos ietiecošamies pretstatiem, ar tālus
vēstures laikmetus satuvinošiem simboliem, analogijām,
spējusi dot tipiskus un reizē oriģinālus sava laika cilvēku
dvēseles sastrēgumus, situācijas. Tieši šie tuvplāni, kur
labi sadzīvo reālisma saasinātā interese par cilvēku savā
vidē ar klasicisma interesi par personību un kas savīti
ar analogijām, kultūras zīmēm, zināmā mērā arī rimtums
un vērienība šķīra viņas un Imanta Auziņa, Vitauta Ļū-
dēna, Māra Čaklā pieeju vēstures vielai — vēl vienam
nozīmīgam 60.—70. gadu mijas reālisma strāvojumam
mūsu dzejā.

Avots, 1989, № 4.

¹ Sk.: *Kubuliņa A.* Būtisks mezgls sievietes un tautas liktenī. —
Skolotāju Avize, 1988, 25. maijā.

Portretiņš: Jānis Rokpelnis

Pirms trīspadsmit gadiem, kad iznāca viņa dzejoļu krājums «Zvaigzne, putna ēna un citi», mēs visi bijām mazliet citādāki nekā šodien. Runājām daudznozīmīgāk, rīkojāmies piesardzīgāk, taču vienlaikus jutām smalkāk, pat izsmalcinātāk. Iespējams, ka bijām arī liriskāki. Faktā visspēcības zalves nelika mums sastingt vīrišķīgā spīvumā un būt gataviem jebkuru stundu, jebkuru brīdi.

Daudznozīmība, nosacītība, mīklainība, paradoksi bija melīgās dzīves uzspiesta, likumsakarīga forma, bet vienlaikus priekšnoteikums uzmanīgākai, iejūtīgākai, arī dziļākai dzīves uztverei. Arī dzejas. Pirms trīspadsmit gadiem slēptākā, aizplivurotākā līdzība bija tas, kas šodien «pa purnu». Toreiz Jānis Rokpelnis padsmitnieku apziņā ar vienu rāvienu apmetās uz dzīvi kā savējais. Viņa mazā, violetzilā grāmatiņa ceļoja no rokas rokā. Kas tas bija?

Meitenes spīdīgām acīm klusitēm pie sevis skaitīja «cilvēki ir caurstaigājami pavasarī» un «visas smaržas tu noplūci zālei». Jāņa dvēseles sagraizītā Rīga izbrāzmoja caur sirdi ar visu civilizācijas brutalitāti un reizē vērtā mūs piederīgus. Savai pilsētai. Topošajai vienpašu paudzei Jāņa vientulības poētika, gleznieciskais nekātrību un trauslu izjūtu bangojums, tāpat ironijā saspringtais protests pret vispārpieņemtību bija patvērums no jābūtības viltus harmonijas. Lirika pēkšņi vairs nebija lirika. Mēs, tie padsmitnieki, pazinām I. Ziedoni, O. Vācieti, V. Belševicu, J. Peteru un M. Čaklo, taču viņus uztvērām kā «pieaugušos», kā lielos dzejniekus, kā jau gatavus, pat normatīvus dižai dzejai, lai arī cik mūsu atzītus un mīlētus.

Rokpelnis te šņākdams un ņirgdams iebrāzās kā tipisks pilsētas čalis, ieintrigēja ar nesaderību starp pa-

rupjo, nīgro veidolu, sājo, ķērkstīgo balsi un mums toreiz vienīgi pieņemamo, iespējamo romantisma modeli. Tādu romantismu, kurš ik brīdī balansē uz žiletas drauda un maiguma robežas. Ar savu pirmo grāmatu Jānis prognozēja paaudzes apvārsni — precizā nogrieznī, kas neturpinās, kas paliek kā sarētojusies šautra plašās, neaptveramās ļaužu debesīs. Nezinu, cik viņš toreiz izteica savu paaudzi, bet viņš noteikti dokumentēja nākamās paaudzes starta stāvokli, atmosfēru, klimatu. Kādi tie bija?

Kļajš egocentrisms, bravūrīga sevis pretstatīšana pierastībai, bet jau ar pesimisma rēgaino auru (ne kā Vācietim, Ziedonim), nedrošība, gaudojoša vientulība, izmisms, kas sevi remdē vienīgi mirklīgajā, nejaušajā, lai pats kristu vēl lielākā ellē, neizjutis mūžīgā pieskārienu. Vējains, miglains, pelēcīgs laiks, kurā reta reālija ir žilbinoša, taču arī tikai ar pašvērtības niecīgo cenu, ko turpat uz vietas nožņaupt ironijā vai izmantot paradoksa spēlēs. Mīlestība ar karātavu ēnām sejā. Nolemtība, kurā visa dzīve kļūst abstrakcija. Parupjš žargons uz trīcošiem nervu galiem un vieglas erotikas adatiņas. Tāds izskatījās Rokpelnis pirms trīspadsmit gadiem. Kas nu ir mainījies?

Viņš ir kļuvis gudrāks, intelektuālāks. Izstudējis filozofs, strādājis Mākslas muzejā un izsmalcinājies glezniecības garšās, rakstījis nejauki piekasīgas, jau virsrakstos biedinošas, bet kritērijos prasīgas dzejas kritikas, radījis esejiskus gabaliņus par J. Pauļuku, G. Sēnbergu, J. Dimiteru, sariktējis mācību filmu par A. Čaku, uzrakstījis scenāriju filmai par Emīlu Dārziņu, publicējis paļāunus, sarkastiskus, asprātībās dumpīgus pantus kā Jānis Kanālmaliētis, gadiņus vadījis «Literatūras un Mākslas» redakcijā, izdevis dzejoļu grāmatas «Rīgas iedzimtais» un «Vilciens no pilsētas R.», saposis ceturto — «Iedzīvotājs». Viņš ir mēģinājis stutēt tos pašus bijušos padsmiņiekus, kuri lasīja viņa pirmo grāmatu, Rīgas Jauno literātu studijā, vēlāk apvienībā. Nu viņš pošas rakstīt grāmatu par Sīgismundu Vidbergu. Bet kas ir mainījies?

Dabiski, ka viņš nevar atgriezties savos trīsdesmit gados. Izmaiņas dzīvē atņem arī vecos ieročus. Jānis ir kļuvis sarežģītāks, saplosītāks, bet statistāks («aizbraucu — / jauneklis / lecīgs un cēls / atgriezoz — / statistisks / atraitnes dēls»). Viņa paradoksālā jūtu, pārdzīvojumu pasaule ir kļuvusi rafinētāka. Vientulība nenes sev līdzī patstāvību, «es» pasargājošo kreklu, bet rotājas ar nāves atspulgiem (tātad divatne), ar kuriem nu

Jānis sarunājas kā līdzīgs ar līdzīgu. Ilūziju šleieris, kas vēl nojaušams, kad bija ieslēpts puiciskā bravūrā un tišā tiksmē par savu nepedienību, atšperoties uz pilsonības un pareizības mīkstā vaiga, tagad pārplisīšs divās lielās mīklās — dzīvībā un nāvē. Ilūzijas materializējušās vēl grūtāk šifrējamā matērijā. Varētu jau sacīt, ka Rokpelnis kļuvis vispārcilvēciskāks, taču vienlaikus arī klasiskāks. Agrāk it kā nejaušais, organiskais egocentrisms tagad pāraudzis klajā vienpaša dzejnieka blāvienā pret pasauli. Vēsture šai pasaulē dimdina nežēlīgāk, bet arī Rokpelnis to tiesā nežēlīgāk. Slepkaņas un dzīvības devēja ciniņš kaut kur zem vārdu uzburtās ainas. Gruntsūdeņos.

Drūms ir šis Rokpelnis, un man šķiet, ka otra tik drūma dzejnieka mums šobrīd nav. Sis melnais palags visa pamatu pamats — Jāņa dzejā ļauj jo skaidrāk saredzēt dzīvības diegu tur, kur vēl tas nav sabirzis, asimilējies pieredzes trūdās un sapņu drupās.

Pirmajā grāmatā viņa leksiskās vaļības izkļiedē un novērš uzmanību no tumšās neizbēgamību, instinktu un neirožu straumes. Turpmāk Jānis kļūst arvien estētiskāks, gleznieciski pabeigtāks un faktūrās skaistāks. Arī tad, kad viņš ir izmisīgi brutāls vai bezcerīgs, šī estētika nevējinās. Sis pretišķības, protams, kāpina dzejas spriegumu, bet reizē kalpo kā paņēmiens, kurš garantē profesionālu kvalitāti.

Arī ritms Rokpeļņa dzejā biežāk jūtams kā gleznieciski specifiska, ne dzejiska kvalitāte. Bilde un tēli mistrojas, guļas, peld, uzlido, aizrijas ar smakā izjūtamu eļļas devu. Tēlu miesas ir pamatīgas, bet, ja tās tiek izplātas uz negruntēta audekla, zūd, iesūcas. Tad Rokpelnis zaudē, bet cits viņa vietā šis nospiedumu aprīses izmantotu viltīgāk un sev par labu. Viņš ir viengabalains un sevišķas mākslinieciskas vaļības dzejā neatļaujas (šodienas acīm raugoties). Mazliet krampjaini turas pie sava stila. Varbūt tāpēc Jāņa egocentrisma tuksnesis ir tik iekopts. Jā, ar drīzāk pūžņojošiem, ne ziedošiem kaktusiem, kādu retu čūsku un vienmēr klātesošo krēslas gaismu. Tā ir saglabājusies no daudznozīmību laika, kad vieglāk bija paslēpties.

Jānis nekad nevarēs būt populārs. Nīgrs vientulis būtiski atšķiras no vientulībā pamesta cietēja. Fatālajam vienpatim ceļabiedrs, domubiedrs, partneris nav vajadzīgs. Gribi — klausies, kā es gatavojos nāvei, negribi — lasi peršas. Jānis nav zaudējis savu pozīciju, kamēr citi, ma-

nuprāt, ir paplašinājuši savu apdzīvojamo platību dzejā. Reizēm šķiet, ka Rokpelnim to bail darīt, jo viņš zaudētu visu savu «ego», uz kura turas milzīgā būve, pieredzes panteons. Viņa dzeja drīzāk kā šķēps stieg pati savos pamatos, līdz, atkal iztikusi virszemē, sadod pašam dzejniekam pa pieri. Un sākas jauns ieurbšanās process. Ne visai raksturīga dzejas kustība. Vairums dzejnieku iet cirkuļa ceļu — te paplašinot, te sašaurinot rādiusu. Varbūt šīs īpašās kustības dēļ Jāņa dzejā vientulība tik dabiska, pašsaprotama.

«Saulainās bērņības diena / pakārta kaķēna ēnā», «lapas uzvelk zelta cimodus, / lai paspiestu roku nāvei», zvaigznes, grozīgi gurni un esme, Troja, El Greko, miesa un nāve Romā, lapotnes un rīkles, Aurēlijs, vilciens, Rīga, zīda grīdlupata, rozes un sniegs, tuvība tālā un māsiņa nāve. Tas viss krustu šķērsu sagūlis Jāņa pantos, kuros reti uzbrāzmojošam sentimentam vai patmīlības žēlām viņš norauj galvas un draudīgi klabina tālāk viens pats — sarauktu pieri, neuzbāzīgs, baiss: «vienā katlā / mūs galvas vārās / savējo galvu / neizsmelt ārā / vienotā ugunī / splāvienā vienā — / salies pa šķivjiem / mūs pastardienā.»

Kā jau vienpatim pienākas, Rokpelnis apjēdz laiku un to iegrūž savā dzejā kā tīri taustāmu dimensiju, kura viņa dzejas atmosfērai garantē arī globālas aprises. Tieši laika dimensija ļauj mums piedalīties mokoši gleznainajos monologos, paradoksu ņirbā, rast vietu un spēju dzirdēt intīma, personīga laika tikškus. Tas nozīmē — dzīvot vēl kādu citu dzīvi līdzī. Pagarināt garīgo esamību caur otru.

Pulkstenis

Pulkstenis nosita stundu
Un visu cilvēci pagātnē.
Rādītājus es stumdu —
Pulkstenim noblej mē.

Pulkstenis dumjš ir kā aita,
Kaut arī gadsimtus skaita.
Aita jau arī zāli
Pļavā pleš, lēš ideāli.

Dumjā un baismīgā kaste,
Usainais laika zārks.
Sītējam, kauslim — kas tev
Mūžības zvaigžņotais svārks!

Futbolist nolēmētais,
Katrs sitiens tavš — vārtos.
Stundas ar galvu mētā,
Es tikai laukumā vārtos.

Mani pulkstenī guldiet,
Kad reiz no jums būšu šķirts.
Spēšu i pēcnāvē muldēt —
Kā muld šis mūžīgais šķirsts.

Jāņa paaudzi dēvē par vienu no kārtējām zudušajām. Zudusi jau arī — gan deformējot galvas, gan aknas, bet viņš pats, manuprāt, uz šo deformāciju pieredzes un to nesaudzīgas apjēgas ir izdzīvojis taisns. Bailēs neizdzīvot — izdzīvojis. Tādi kā Rokpelnis saka, ka viss viņu dzīvē ir jau bijis. Droši vien. To paskaidro arī rūsainā, metāliskā pieskaņa viņa dzejā. Tomēr tikai tad, kad viss ir bijis, dzejā sadzirdama elpa, kas pasauli tver kā pirmoreiz. Ar apskaidrotu mieru, ka tā var būt arī pēdējā.

Varbūt viss uzrakstītais ir visciešākā nesakarā ar četrdesmittrīsgadīgo dzejnieku Jāni Rokpelni, jo dzīve mainās, tā gan. Lūk, kā viņš pats:

Dzīve nozīmi groza
tā kā meitene gurnus,
te staro iekš rozā,
te gāž pa purnu.

Alternatīvas un ačgārnības

*Pārdomas par groteskas un absurda elementiem
latviešu prozā*

Jebkurš literārs teksts ir ne tikai mākslas darbs, estētiska kvalitāte, bet arī deklarācija, ar kuras radīšanu autors manifestē savu metodi un pozīciju: gan attiecībā pret sociālo situāciju, gan arī pret literāro kontekstu. Saturs lielākoties akcentē pirmo, forma — otro. No šāda viedokļa groteska un sevišķi absurda literatūra nostājas kā alternatīva tradicionālajiem rakstības paņēmieniem. Saprotais, te nav runa par absolūtu noliegumu — alternatīva ir iekšēja, bieži vien neapzināta; kā sastāvdaļa tā pilnīgo literāro procesu, nevis atšķēļas un iet pretējā virzienā. Šī alternatīva izpaužas principiāli atšķirīgās attieksmēs pret īstenību: ja reālproza tiecas iekļaut īstenību jau gatavos sižetiskos klišeju režģos, tad groteskā īstenība ir deformācijas vai spēles objekts. Savukārt absurds valodas kā instrumenta funkcijas noved līdz minimumam un kā objektu skata pašu valodu, balansējot uz tās šķautnes, kur satuvinās vārds un priekšmets, zīme un apzīmējums (te gan jāpiezīmē, ka par «tīru» absurdu latviešu prozā spriest vēl ir pārāgri — galvenokārt sastopami stāsti, kuros absurda poētikas elementi izmantoti jau «gatavā» veidā un iedziļināšanās valodā rit kā tās iespēju demonstrēšana). Groteskā noteicošais nav īstenības fiksēšana, «tēlošana» vai «laikmetu ainas», bet gan ideja, kura tiek koncentrēta neliela apjoma vēstījumā un uz lasītāju iedarbojas kā pēkšņa atklāsmē, kā jēgas eksplozija. Turklāt šī atklāsmē neizpaužas pamācošas formulas veidā, kā norāde, «kā dzīvot», bet gan neskaidrā apjauzmā, ka lasītājs ir tuvojies tam īstenības un poēzijas sliksnim, aiz kura sākas nepasakāmais un varbūt racionālajai loģikai nepakļaujama.

Pirmajā acu uzmetienā ļoti vilinoša šķiet doma, ka literatūra runā līdzībās tikai tad, kad sabiedrībā trūkst at-

klātuma. Bez šaubām, literatūrai piemīt tāda kā diagnostikas funkcija — tā jūtīgi atsaucas uz sociālās situācijas sāpīgajiem punktiem, un, pastāvot aizliedzošam spiedienam «no augšas», tā rod izeju mājienos, līdzībās, divdomīgās metaforās. Tomēr šāds skatījums ir pārāk vienusējs. Groteska ir ārkārtīgi iedarbīga forma, kurai piemīt sava poētika, bieži vien balstīta uz šokējošo un muldinošo, un tā pastāvēs arī tad, kad varēs sacīt visu, «kā ir» (kur atrodams tas fantastiski ģeniālais cilvēks, kurš visu zina sacīt, «kā ir»?). Būtiskākais ir tas, ka groteskā ikdienišķā, racionālā loģika tiek atvietota ar iztēles loģiku, kura rada no reālprozas atšķirīgas struktūras un organizē tekstu pēc savām likumsakarībām. Iztēles loģika dod autoram praktiski neierobežotu brīvību, neierobežojot izteiksmes līdzekļus, pieļaujot visneprātīgākos izdomājumus, ļaujot apvienot reāli neapvienojamo, dod daļēju neatkarību no sižeta diktāta, un tālab tikai no autora prasmes un talanta atkarīgs, kā šīs iespējas tiks izmantotas. Folklorā un mitoloģijā dominē iztēles loģika; plaša starp to un veselo, racionālo saprātu šķēlās jau antikajā laikmetā (dažkārt šo procesu mēdz dēvēt arī par kultūras grēkā krišanu), bet, pārmērīgi neiedziļinoties vēsturiskajās alūzijās, atzīmēšu tikai, ka tās iztēles loģikas formas, kuras ietekmē mūsdienu latviešu prozu, meklējamas ne tik daudz tautas «smieklu kultūrā», kā Hofmaņa, Gogoļa, retāk — Svīta iedibinātajā tradīcijā. Dažām no iztēles loģikas likumsakarībām veltīts šis raksts.

Groteskā īstenības deformācija var izpausties visdažādākajās pakāpēs: sākot no tēlu veidojuma (kas ir pats populārākais) un radītās pasaules struktūras līdz pat autora rakstībai, kura pati par sevi, attiecīgi nobīdot akcentus un intonācijas, spēj deformēt stāstījuma objektu (tā tas ir, piemēram, M. Zelmeņa, A. Jakubāna, V. Jākobsona prozā, kur tieši valoda rada groteski ironisko gaisotni). Reālprozas darba centrā parasti ir psiholoģiski izstrādāts personāžs, kuram lasītājs jūt līdzī, no kura ņem paraugu vai kuru noliedz. Groteskā šāda identificēšanās lielākoties ir neiespējama — personāža psiholoģiskajam pamatojumam piemīt pakārtota loma vai pat tas ir personāžs — metafora, kādas idejas materializējies iemiesojums, kaut kas līdzīgs V. Kaijaka Vecim («Vecis» — krāj. «Visu rožu roze». R., 1987). Lasītājs vairs nemeklē savu vēlmju, centienu, atziņu atspoguļojumu personāžā, bet gan atrod pasaules skatījuma līdzinieku

autorā, un no šejienes izriet, vai viņš darbu pieņem vai noliedz.

Teksta ticamības pakāpi nenosaka tikai tā atbilstība īstenībai — daudz svarīgāka ir darba iekšējā loģika, kura parasti veidojas kā dialogs starp racionālo un iztēles loģiku. Lasītāju nenodarbina problēma, vai Kaijaka Zirneklis («Zirneklis» — krāj. «Visu rožu roze») ir reāli iespējams, kaut gan autors nemaz nepūlas pamatot tā esamības faktu. Zirneklis eksistē — un ar to pilnīgi pietiek. Protams, no vienas puses, lasītājs ir radis rēķināties ar stāsta nosacītību, ar darbu kā iztēles augli, tomēr, no otras puses, viņš visas autora ekstravagances uztver kā pašas par sevi saprotamas un pat nemēģina izvīrīt jautājumus «kā tas iespējams» un «vai tas vispār var būt». Bet tā tas ir tikai tad, ja autora radītajā pasaulē īstenības nobīde ieaudzēta ierasto sakarību tīklā: saglabājas cēloņsakarība — ja Zirneklis ir dzīva radība, viņš jūt izsalkumu un dodas medībās —, no kā izriet stāsta sižets (te gan cēloņsakarība izpaužas atgriezeniskā veidā: Zirnekļa esamību nenosaka viņa atmoda stāsta sākumā, bet gan otrādi — atmoda ir loģisks turpinājums tā esamībai, jo, ja Zirneklis eksistē, viņa gājumam jāsākas, citādi nebūs paša stāsta); tāpat saglabājas arī ierastā detaļu organizācija — «Zirneklī» atpazīstama mūsu lauku ainava, cilvēku rīcība ir ikdienišķi skaidra, viss atbilst īstenībai, atskaitot pašu Zirnekli, tomēr viņš tik labi iekļaujas Kaijaka pasaules ritumā, ka kļūst tai piederīgs un līdz ar to arī ticams. Tas ir groteskas «klasiskais» paņēmieni: uzmanības centrā ir deformētais objekts, šajā gadījumā gluži parasts zirneklis, tikai tūkstoškārtīgi palielināts, bet ar pārējiem faktiem un lietām tas ir saistīts ar ierastās loģikas saiknēm. Sižets tiek risināts pēc principa «kas būtu, ja...», t. i., autors fiksē pārmaiņas, kādas varētu notikt īstenībā, ja tur patiesi sāktu darboties šis objekts. R. Ezera stāstā «Cilvēks ar suņa ožu» («Slazds». R., 1979) apvelta savu personāžu ar pārspīlētām ožas spējām, kuras ļauj viņam atklāt citiem neredzamo, un rezultātā mainās personāža pasaules redzējums un līdz ar to — cilvēku attieksme pret viņu. Līdzīgi rīkojas V. Kaijaks stāstā «Mēmais» («Akācija akmens pagalmā». R., 1973), atņemot personāžam runas māku — bet pasaulē viss paliek pa vecam, personāžs ir tikai skrūvīte labi ieregulētā mehānismā, kuram nebūt nav vajadzīga spēja ko pateikt. Savukārt A. Snips stāstā «Ciemīņš

jeb parasta ķirzaka» («Mazs ciemats turp un atpakaļ». R., 1987) visus cilvēkus pārvērš ķirzakās — un atkal it nekas nemainās, sadzīves un darba rituāli turpina funkcionēt pa vecam. Sie paņēmieni, protams, tiek pakļauti autora iecerei — morāle, tie paši nenovecojušie evaņģēliskie baušļi, pastāv jebkurā darbā, un tikai autora ziņā ir tas, vai priekšplānā izvirzīsies lasītāja barošana ar pamācošām formulām vai daudznozīmīgas izpratnes iespējas, jo groteskai ar tās nosacītību un nereti mazliet iracionāli iekrāsoto miklainību piemīt krietna deva daudznozīmības.

V. Kaijaka stāstā «Visu rožu roze» itin skaidri izdalās trīs interpretācijas līmeņi. Vispirms to var uztvert tiešā veidā — kā fantastisku vēstījumu ar visu tā atribūtiku: nospriegotu sižetu, apsēsto izgudrotāju, agresīvo savvaļas rozi, ciņu par eksistenci utt. Nākamo līmeni varētu nodēvēt par racionāli simbolisko. Tas nozīmē, ka atsevišķus stāsta elementus iespējams atšifrēt vispārcilvēciskās kategorijās: cilvēka atbildība par radīto, neapbrēķināti postošā ietekme uz dabu, mūsdienu zinātnes bīstamās robežas un tamlīdzīgi. Šāda atšifrēšana gan ir diezgan patīkama, tomēr visai neauglīga nodarbošanās, jo racionālā loģika neskar trešo un galveno līmeni — to vārdos nepasakāmo efektu, kurš satricina lasītāja uztveri un turpina darboties arī pēcāk jau kā lasītāja apziņas īpašums un kurš vienīgais var attaisnot literatūras esamības faktu (šāda līmeņu nodalīšana gan ir tikai ilustrācija daudznozīmībai; trešais līmenis būtībā ietver sevī abus iepriekšējos — gan sižeta mežģījumus, gan publicistisko virsslāni). Pārāk vienzīmīgs un skaidrs darbs zaudē poētiskā dziļuma dimensiju un top plakani plakātisks. Tā notiek ar R. Ezeras stāstu «Atpakaļceļš» («Slazds»). Vēstījuma centrā ir personāžs — metafora: bezdarbībai paļāvies vīrietis, kurš rezultātā pārvēršas pērtiķī. Iztēles loģika ir kapitulējusi moralizējošā veselā saprāta priekšā, un stāsts atgādina tikai klaji didaktisku bildīti, kuras jēgu pilnībā izsaka viena no noslēdzošajām frāzēm: «Ceļu, kuru no pirmatnējas līdz civilizētai būtnei cilvēce tika veikusi apmēram četros gadu miljonos, viņš bija nostaigājis atpakaļ pa nieka nepilniem četriem gadiem.» («Slazds», 113. lpp.)

V. Kaijaka stāstniecība ir unikāla parādība latviešu prozā: autors lēni un pedantiski, ķieģelīti pa ķieģelītim, rada pats savu pasauli, metaforisko zīmju sistēmu, kurā katras zīmes, katra jēdziena formēšanai veltīts atsevišķs

stāsts (varbūt reiz varēs sastādīt Kaijaka pasaules enciklopēdiju, analogisku Borhesa neesošo pasauļu enciklopēdijām). Šī drūmā un diezgan baismīgā, izteikti literārā pasaule pagaidām vēl ir tapšanas stadijā, tomēr pamazām jau var izdalīt tās galvenās sakarības. Tā ir vairāk orientēta uz iekšpusi un samērā reti apdzīvota, kas ļauj iegūt augstu vispārinātības pakāpi. Katrai epizodei un katram priekšmetam ir sava noteikta vieta un funkcija, tāpēc uz vispārīgā fona disonējoši izdalās stāsts «Pilsēta, kuras nav» («Visu rožu roze»), kurā pārāk daudz ir sablīvēts neizprotamu un nejaušu elementu. Deformētajā īstenībā pietrūkst iekšējās loģikas, un stāsts burtiski izirst. Līdzīgi pietrūkst koncentrētības stāstam «Kaste» (Avots, 1988, № 5). Bez šaubām, nejaušībai literatūrā bieži ir atslēgas loma (piemēram, M. Zelmeņa prozā), tomēr V. Kaijaka rakstība — gausais teksta ritējums, vēstījuma objekts, kuru vārdu plūsma it kā apiet, tikai rūpīgi aprakstot un neko neizskaidrojot, uzliek nosacījumu, ka agrāk vai vēlāk katrai nejaušībai jāiekļaujas stingrā sistēmā. Gandrīz nevienā stāstā V. Kaijaks nav oriģināls — viņa izmantotās sižetu struktūras jau gana deldētas pasaules literatūrā vēl kopš romantisma laikmeta. «Visu rožu rozes» pamatā ir populārais Frankenšteina motīvs — izgudrojums apdraud savu radītāju. Šis stāsts zināmā mērā saistīts ar «Mašīnu» (Karogs, 1987, № 2), kurā ir pretēja situācija: cilvēka roku radītais iemil savu radītāju (Pigmaliņa motīvs). Stāstus «Svešais» («Atgriešanās». R., 1980) un «Vecis» vieno visuresošo dubultnieku problēma. Milzu zirneklis kā jaunuma un nežēlības iemiesojums laikam pieder pie visbiežāk izmantojamiem motīviem šausmu efekta radīšanai. Tomēr autors ir izvēlējis tieši šo iespēju un sarakstījis pilnīgi patstāvīgu darbu, būtībā vienīgo iespējamo, nevis vienu no variācijām, līdz ar to izslēdzot pārbagāto šausmu stāstu kontekstu (pretstatā, piemēram, M. Zariņam, kurš apzināti uzsver literārā konteksta ietekmi uz savu prozu). «Zirneklī» tas ir Kaijaka trumpis, bet citkārt šī labi atpazīstamo motīvu izmantošana var vērsties pret autoru — kā tas ir stāstā «Mašīna», kuram gan piemīt krietni spēcīgs emocionālais lādiņš, bet kurš paliek tikai vēl vienas variācijas par mākslīgā intelekta tēmu līmenī.

Isprozā lielu lomu spēlē noslēdzošā frāze vai rindkopa — tā var atdzīvināt visu darbu un var arī to sagraut, tukši papļāpājot vai pasakot pārāk daudz. Iztēles loģikas struk-

tūras vienmēr ir šķietami nepabeigtas — kaut kas nav pateikts līdz galam un saglabājas kāds neizskaidrots mīklainības jeb fantasmagorisma moments. Autoram ir jābūt lielam talantam, lai stāsts nevis apstātos un sastringtu, bet ar pēkšņu grūdienu ierosinātu lasītāja apziņā tādu kā rezonansi. Iespējams, ka daļa no stāsta «Visu rožu roze» vērtības svara balstās uz nedaudzajiem noslēguma vārdiem: «Ļaudis no tuvas un tālas apkārtnes brauca šurp, priecājās par brīnišķīgajiem ziediem, izraka stādus un aizveda līdzī uz savām mājām,» («Visu rožu roze», 63. lpp.) — stāsts paliek it kā «atvērts», par apokaliptisko turpinājumu dots tikai mājiens. Tāpat R. Ezera stāstā «Pudele» («Princeses fenomens». R., 1985) ne reizi vien dzirdētu sadzīvīsku anekdoti pārvērš šausminošā groteskā, saistot epizodi ar pudelē nomirušajām pelēm un negaidīto pēdējo frāzi — «Zanis Platacis bija pakāries» (74. lpp.).

A. Snips stāstā «Ciemīņš jeb parasta ķirzaka» uz brīdi ļauj lasītājam dzīvot ilūzijā, ka ķirzaku pasaule ir dzimusi personāža delīrija murgos, un tikai pašas beigās ar teikumu «piegājis pie dēla gultiņas, viņš rūpīgi apsedza brūngano, nospārdījušos ķirzacēnu» («Mazs ciemats turp un atpakaļ», 51. lpp.) atklāj notiekošā absurdumu. A. Neiburgas stāsti «Justiciāns», «Notikums bez komentāra», «Zīmes» apraujas mirkli, kad būtu jāseko kļiedzienam. Tā vietā — klusums. Te atgādināšu kāda seno ķīniešu domātāja vārdus: «Neizteikta vārda skaņa ir skaļāka par perkona dārdu.» Cilvēka iekšējā pasaule ir potenciāli bagātāka par valodas sniegtajām iespējām tās atveidē, tāpēc stāstam jādarbojas kā iniciatoram, saviļņojot šo iekšējo pasauli ar to, kas paliek ārpus teksta robežām. Groteskai, pateicoties tās konceptuālismam un šokējošajām deformācijām, parasti piemīt šī «kļiedzošā klusuma» īpatnība.

Patiesi neizsmejama divdesmitā gadsimta literatūras tēma ir birokrātija. Arī latviešu prozā var runāt bezmaz par veselu birokrātijai veltītu eposu — birokrātiādi. Te mums ir darišana ar reāli eksistējošu absurdu: jau pati īstenība ir izkropļota pat tik lielā mērā, ka literātu iztēle bieži atpaliek no esošā. Jāpiezīmē gan, ka mūsu prozā pagaidām nav manīti mēģinājumi iedziļināties birokrātijā kā sistēmā, kā specifiskā, groteskā pasaulē — no šāda viedokļa literatūra slīd pa virsu, konstatējama nevis būtību un cēloņus, bet gan sekas. Lielākoties tie ir cilvēki ar deformētu pasaules redzējumu (savā ziņā tiek turpi-

nāta čehoviskā «mazā cilvēka» tradīcija). Birokrātija nemanāmi izsūc cilvēka radošo būtību, padarot to par mehānisma sastāvdaļu, un šāds birokrātijas produkts, cilvēks skrūvīte, lieliski atbilst groteskas nosacījumiem: viņa apziņa ir sakropļota, esamība — nevienam nevajadzīga, pat ne pašai sistēmai, jo jebkurā mirklī skrūvīti iespējams atvietot ar citu. Atklājot šo pasaules redzējumu no «iekšpuses», pasauli, kādu redz cilvēks skrūvīte, sociālais absurds literatūrā iegūst eksistenciālu pieskaņu. Atliek autoram tikai dot mājienu, ka personāžs ir, piemēram, grāmatvedis — kā A. Bela stāstā «Melnie taisnstūri» («Sainis». R., 1980) —, kad lasītājā jau nostrādā tāds kā nosacījuma reflekss: viņš nojauš, ka personāžs nevis dzīvo, bet funkcionē, ka viņš ir sistēmas sastāvdaļa un reizē tās vergs — un šajā gadījumā tā ir funkcionāra tragēdija. A. Snipa stāstā «Ne viņas cimdš, ne matu sproga» («Nelabojami radi». R., 1979) personāžs (ne par velti bezvārdis: viens no daudzajiem, bet nekas konkrēts) gan nav birokrātiskās, bet arī sistēmas sastāvdaļa, zinātnes funkcionārs, kuram dzīvošana ir tikai mūžīgs, sevi atkārtotais rituāls, un paša acīm skatītā sievas nāve tikai uz mirkli izsit viņu no ritma, kamēr viņš aptver, ka arī jaunie apstākļi prasa jaunu rituālu — jāpērk zārks, un tālāk viss atkal rit pa vecam. A. Snips te līdz šausminošam groteskumam ir atklājis sociālo klišeju mehāniku: lai pildītu savu pienākumu, ir jāstrādā; veselības uzlabošanas nolūkā vēlamās pastaigas; lai celtu izglītības līmeni, jālasa Puškins; ja sieva gājusi bojā, obligāti jāiemūžina viņas piemiņa, kas šoreiz tiek darīts ne ar cimdu vai matu sprogu, bet gan ar nejauši rokās pagādījušos dzelzs stieni. Funkcionāram un birokrātam nepastāv izvēles problēma starp labo un ļauno — ir tikai ek-sistences rituāls un instrukcijas, kuras šo rituālu nosaka. Birokrātija ar savu absurdumu, pašsastingumu un stindzinošo ietekmi uz sabiedrību ir tiešs dzīvības, radošā spēka pretstats, un kam gan to vislabāk apzināties, ja ne pašam radītājam, rakstniekam. Varbūt tāpēc retais literārs atturējies iezīmēt vismaz kādu niansi birokratiādē. Tiek radīta pat komiska birokrātijas mitoloģija ar savām leģendām un teiksmām. A. Bels stāstā «Sēru vēsts avīzē» («Sainis») sistēmas principus projicē uz debesu kanceleju. M. Zelmenis, apspēlējams krītošā Ikara tēmu, kā vienu no mīta variācijām uzrāda krietni muļķīgo antīkās pasaules miršanas apliecību (stāsts «Vēl kāds vārds par

Ikaru» — krāj. «Pelēkā brāļa stāsti». R., 1987). V. Kajakas ir radījis birokrātijas garu, Snorhu (stāsts «Šnorhs» — krāj. «Visu rožu roze»), kuram, līdzīgi kā reliģijā kādai absolūtai būtnei, tiek piedēvēts viss neizprotamais un neizskaidrojamais. Veidojas paradoksāla situācija: ir vārds, bet nav tā apzīmētā objekta — vārdam nav saskares punktu ar īstenību. Analogiska vārda savrupa esamība ir tādā unikālā antikultūras paveidā kā instrukcijas, kuras eksistē tikai tāpēc, ka to prasa citas instrukcijas utt. A. Bels stāstā «Ierēdņa augšāmcelšanās» (««Es pats» lidzenumā». R., 1968) pēkšņi nostāda birokrātu ārpus visaptverošās sistēmas — viņš gan ir dzīvs, bet papīri liecina, ka viņš ir miris. Tomēr cilvēkam atļauts dzīvot tikai tad, ja to apliecina dokuments, — sistēma neatzīst savas kļūdas, un ierēdnim nekas cits neatliek kā sākt visu no gala.

Birokrātijas absurdo būtību iemieso tikpat absurdas metaforas. Kā vienu no iecienītākajām te varētu minēt strupceļu — pavisam tiešā veidā to īsteno A. Snips stāstā «Mazs ciemats turp un atpakaļ»: pēkšņi tiek uzsākta un tikpat pēkšņi pārtraukta dzelzceļa būve uz dolomīta atradnēm; rezultātā — «ceļš uz nekurieni», galēja bezjēdzība kā birokrātiskās sistēmas darbošanās auglis un reizē simbols.

Interesanti, ka šo pašu «ceļu uz nekurieni» iespējams izmantot arī pavisam pretējā nolūkā — kā cilvēka radītiekmes metaforu. V. Jākobsona stāstā «Ceļš» («Brokastis zaļumos». R., 1986) vecais Jukums mežā taisa ceļu «no nekurienes uz nekurieni», nezinādams, kam un kad tas noderēs, bet nešaubīdamies, ka ceļš ir nepieciešams. Pa jaunam vēlreiz atkārtojas mūžsenā līdzība par cilvēka esamību: nepietiek ar vienu vienīgu dzīvošanu, katram aiz sevis kaut kas ir jāatstāj, vai, runājot autora vārdiem, «kauču cilvēks pēc nāves uzkāpj debesīs vai nobrauc pazemē, viņam kaut kur ir jāpatveras arī šepat zemes virsū» (162. lpp.).

A. Jakubāna prozā īstenības deformācija netiek panākta ar dažādu fantastisku izdomājumu, pieļāvumu vai pārspīlējumu palīdzību. Te priekšplānā izvirzās jakubāniski ironiskā rakstības maniere. Pirmajā acu uzmetienā šķiet, ka autora smīnīgās ironijas objekts ir visiem ļoti pazīstamās mūsu sadzīves nebūšanas — vietām viņš dzen pavisam viduvējus jociņus, gluži kā no «Dadža» lappusēm pārņemtus (kā tas ir stāstā «Hallo! Jūs traucē 3.b klase» —

krāj. «Un atkal melnais suns pie kājām». R., 1988); vietām mēdz būt gandrīz pārgalvīgi konkrēts — kā, piemēram, stāstā «Patiesība» (turpat), kurš savā ziņā parodē intelektprozā iecienīto «iešanas pa pēdām» motīvu un kura ierosinātājs acīmredzot bijis arī presē atspoguļotais gadījums ar kļūdām «vispārējā mūzikas vēsturē»; citur disonējoši nodžinkst pa sentimenta stīgai — kā tas ir stāstos «Tā zvaigzne. Tur tālumā» un «Mūžīgā roze» (turpat). Bet pēcāk atklājas, ka šāds priekšstats ir mānīgs. Patiesi, ironijas daba ir neizdibināma. Jakubāns it kā smīn par visu: par personāžu — tomēr varbūt nesmīn, bet žēlo vai smīn žēlodams; gan par liriski, gan par analītiski noskaņoto lasītāju — bet varbūt piedāvā katram, ko tas pelnījis; par didaktisko literatūru — bet varbūt tiešām neslēpti moralizē; galu galā — smīn pats par savu smīnu, palikdams nesatricināmi nopietns. Vispārzināms ir fakts, ka ironijas esamību tekstā nevar pierādīt tādām lasītājam, kurš to nevēlas saskatīt, bet pareizs ir arī pretējais — cilvēks, kurš meklē ironiju, to arī atradīs. A. Jakubāna stāstniecībā mēs saskaramies ar analogiskiem interpretācijas līmeņiem, kādi bija izšķirami V. Kaijaka «Visu rožu rozē», tikai Kaijakam uz lasītāja uztveri iedarbojas sižets un metaforiskie bloki, bet Jakubānam — visaptverošā ironijas gaisotne, kura formē viņa pasauli un ļauj katram lasītājam tulkot stāstus pa savam, atrodot tajos visu — sākot no sentimenta līdz griezīgai groteskai. Reālijas ir viegli atpazīstamas, tomēr autors šķietami velīgi tērē laiku, pedantiski sīki un sirsnīgi, gluži kā pirmskolniekam, apskaidrodams pašas elementārākās lietas, un atklājas, ka arī elementārais var būt ārkārtīgi sarežģīts un paradokšāls. Groteskais dzimst kontrastā, dialogā starp brīžiem naivo, brīžiem eksaltēti jūsmīgo rakstību un parasti visai triviālajiem sižetiem; traģiskais tiek pasniegts groteskā ierāmējumā un otrādi. Vietām kāda frāze, sajūsmināts sauklis vai tikai netverama intonācija vijas cauri visam stāstam, atkārtodamās un apaugdama ar jaunām nozīmēm, ar savu pulsāciju aizraudama lasītāju un vienodama visu tekstu. Tā notiek, piemēram, stāstā «Dziesmas Emī, mīldārgajai Emī» («Burves aiziešana». R., 1980). Jakubāna rakstība izplūdinā robežas — starp komisko un traģisko, «pozitīvo» un «negatīvo», skaisto un neglīto —, izjauc ētisko kategoriju ierasto kārtojumu pa plauktiņiem un dažkārt rada pavisam negaidītus pavērsienus: lasītājs tiecas meklēt kādā personāžā līdzinieku vai

nosodīt «negācijas» — teiksim, Armada slepkavnieciskos nolūkus stāstā «Sala aizsaluša ezera vidū» («Un atkal melnais suns pie kājām») vai visai aprobežotos Martu un Ilgoni stāstā «Televizora Taņas tante un bezgala simpātiskais aktieris Bojarskis» (turpat), bet atklājas, ka autors jau aizsteidzies priekšā un brīdinoši krata pirkstu — arī viņi ir tikai cilvēki, nez kāds tu pats.

Vispilnīgāk šīs īpatnības realizējas pagaidām, šķiet, labākajā A. Jakubāna stāstā «Tango» («Burves aiziešana»). Banālais, bezmaz no lubu romāniem pārņemtais sižets ar pienācīgo atribūtiku — retroelegancēm, drūmajām priekšnojautām, piedzīvojumiem vientuļajā salā, šķietamo slepkavību, gandrīz pārdabiski visuresošo un reizē komiski muļķīgo izmeklētāju — pārvēršas traģēdijā, pēc tam farsā, tad atkal traģēdijā; traģēdija un farsss neatšķetināmi samezglojas, un vairs nav skaidrs, kas ir nopietni un kas — pa jokam, vai, pareizāk sakot, viss ir nopietni un viss — pa jokam.

Bez šaubām, Jakubāna prozai piemīt arī izteikta orientācija uz sociālu problemātiku, un te, kur publicistiskais tonis reizēm ņem pārsvaru, atrodamas autora vājās vietas. Publicistikas virsslānis ir pirmais, ko laika gaitā pazaudē literatūra, un var gadīties, ka reizē ar to zūd pats darbs. Stāstā «Divi slapji plankumi uz Gaida G. guļamistabas sienas» («Un atkal melnais suns pie kājām») pagātnes politisko norišu un valsts virzienu maiņu projicēšana uz Gaida G. klases audzinātāju virkni un pēc tam pašu audzinātāju, sistēmas upuru, darbības parādīšana mūsdienās atgādina ironisku enciklopēdiju, klaju visiem zināmu patiesību uzskaitījumu. Nebeidzama «nejaušo likumsakarību» rinda ir pārāk skaidra, pārāk piezemēta, un te neglābj arī groteski ekspresīvā forma. Nepilnība informācijas daudzumā dažkārt rada māksliniecisku pilnību, turpretī sociālās informācijas pārbagātība izšķīdina sevī formas kompaktumu. Ja groteskas elementus ar īstenību saista pārāk skaidri saskatāmas saiknes, teksts zaudē poēziju — paliek vien informācija.

Runājot par R. Ezeras īsprozu, šķiet, ka pareizāk būtu lietot nevis apzīmējumu groteska, bet gan fantasmagorija (kā pati autore visai precīzi nodēvējusi romānu «Zemdegas»). R. Ezera ne tik lielā mērā deformē īstenību, kā racionālajā atrod iracionālo. Ikdienišķais tiek uzsvērti ikdienišķi aprakstīts, bet pēkšņi šajā ierastajā un pazīstamajā dzīves ritumā caur fantasmagoriskajiem momen-

tiem atklājas bezdibenīgi dziļumi — un pazīstamais it kā attālinās, iegūdams svešatnīgu pieskaņu. Tas izpaužas pat tādā visnotaļ reālistiskā un kamerstilā ieturētā darbā kā «Pie klusiem ūdeņiem» (R., 1987). Uz robežu starp racionālo un iracionālo norāda jau apakšvirsraksts — «Stāsti par nomodu un sapņiem». Katrā no darbu sastādošajiem pieciem vēstījumiem atrodama kāda mazliet sirreāla epizode, tādi kā «apokaliptiski» kulminācijas momenti (vizija — dzirksteļojošs mākonis, fantastisks valsis naktī ābeļdārzā pie svešu kāzu mūzikas, «atdzīvināta» lelle u. c.), kuri, kopumā ņemot, nosaka visa darba dzīvotspēju un metaforisko jēgu.

Vēl viena no iztēles loģikas darbības iespējām ir metaforu materializācija līdz pat vizuāli atpazīstamam veidolam. Tas raksturīgs R. Ezeras «Zooloģiskajām novelēm»: dzīvnieki cilvēciskojas («Neizprotamais Ferdinands», «Riska sliexsnis» no krāj. «Slazds», titulstāsts no krāj. «Princeses fenomens» u. c.), un cilvēki dzīvnieciskojas («Slazds», «Savvaļas suņi» no krāj. «Slazds» u. c.). Dažkārt tas notiek pat burtiskā nozīmē — stāstā «Rodžers, pelēks kaķītis» («Princeses fenomens») pelēcīgais kaķītis iegūst pat taustāmi cilvēciskus apveidus (atkal fantasmagorisms: sapnis ieplūst īstenībā — un otrādi), turpretī stāstā «Atpakaļceļš» cilvēks patiesi pārtop pērtiķī. Katra novele būtībā ir līdzība — ko par cilvēku nepateiks viņš pats, to pateiks cilvēciskotais dzīvnieks.

Lielākā daļa no R. Ezeras isprozas ir sarakstīta pirmajā personā: autore atsakās no visuzinošā un visurezdošā savas pasaules radītāja pozīcijas un atveido kādu realitātes fragmentu tā, kā to redz vēstītājs. Kā paņēmiens tas ir pavisam vienkāršs, turklāt tikpat vecs kā pati literatūra, tomēr, runājot par neticamiem vai mazticamiem notikumiem, efekts neizpaliek. Ar to autors it kā noņem atbildību no sevis — viņš neko neizdomā, viņš tikai atkārto jau kaut kur noklausītu stāstījumu; viņš pat var netieši apšaubīt notiekošā patiesumu — un šajā gadījumā šaubas ir labākais patiesības apliecinātājs. Vēstījumam distancējoties, tas iegūst daudznozīmību (tāpat kā laika gaitā ar jaunām nozīmēm apaug teiksmas un leģendas) un krietnu nosacītības devu. Bez tam mainās arī skata punkts — personāžs, «es», uz notiekošo lūkojas no iekšpuses, viņa redzesloks allaž ir lielākā vai mazākā mērā sašaurināts, un līdz ar to atkarībā no autora nolūka kļūst iespējama īstenības deformācija. Tā dažos stās-

tos rikojas arī A. Neiburga — grotesko spriegumu viņa panāk, modelējot nereti dzīves apietu cilvēku pasaules skatījumu («Zīmēs» un «Notikumā bez komentāra» no krāj. «Izbāzti putni un putni būros». R., 1988). Tas ir viens no literatūras paradoksiem: vispārinājumu iespējams radīt, nevis aptverot neaptveramo «visu», bet atsakoties no šī «visa» par labu kaut kam ārkārtīgi konkrētam.

Šo paņēmieni apspēlē un noved līdz absurdam M. Zelmenis stāstā «Pūķis II» («Pelēkā brāļa stāsti»). Te darbojas vesela stāstītāju virkne, attālinot vēstījuma objektu līdz bezgalībai, kur tas kļūst pavisam neskaids un miglains: krietni pompozā tonī uzsāktais memuārista teksts pāriet večuka pirtnieka vēstījumā par to, ko viņš dzirdējis no vectēva, kurš gan nav bijis attiecīgo notikumu liecinieks, toties zinājis veselus trīs variantus, turklāt viņa izstāstītā varianta izskaņa nav sevišķi skaidra, jo, kā atklājas, patiesību zina tikai upe. «Runā iedomas, jo patiesībai nav mēles» (161. lpp.), kā saka autors. Lasītājs vienmēr tiek nostādīts izvēles priekšā: ticēt vai neticēt, un nav jēgas ne ticēt, ne neticēt, jo literatūrā viss ir izdomāts un viss — paties, tikai līdz patiesībai jātiek vairāk intuitīvā ceļā, caur vārdu labirintiem.

Vēl viena iespēja panākt īstenības nobīdi, notiekošā iluzoriskumu, no vienas puses, un «patiesīgumu», no otras, ir formāla konstrukcija, kuru varētu nodēvēt par «gredzenu»: darbs noslēdzas ar to pašu epizodi (vai pat tiem pašiem vārdiem), ar ko sācies. Visai konsekventi to savā daiļradē realizē A. Bels. Romānos «Cilvēki laivās» un «Sitiens ar telādu» gredzens pilda vairāk ētiski morālizējošas funkcijas: atgriešanās sākumā nozīmē to pašu, ko uzkāpt virsotnē, no kuras iespējams vēlreiz pārredzēt un izvērtēt visu notikušo («Cilvēkos laivās» tā ir uzkāpšana virsotnē burtiskā nozīmē: Jonatans Dardeģis Sventes kalnā uzkāpj gan romāna sākumā, gan beigās, norobežojot romāna darbības laiku un telpu, iezīmējot pilnu sižeta attīstības ciklu). Turpretī romānā «Bezmiegs» gredzens ir visa darba kompozīcijas stūrakmens: sākumā rindkopa precīzi atspoguļojas noslēdzošajā. Frāze «Tas viss notika ar mani, bet pagaidām nezināju neko, es nezināju, kas ar mani notiks» («Cilvēki laivās». R., 1987, 395. lpp.) it kā padara visu vēstījumu nebijušu, «reālais» laiks nav pavisam uz priekšu, to aizstāj «vizionārais» laiks, un vairs nav izprotams, cik lielā mērā gredzenā ietvertie no-

tikumi ir vīzija un cīk — patiesi (tas atsauc atmiņā romantiku iecienīto metaforu par sveci starp diviem spoguļiem un G. Meirinka romānu «Golems», kurā šis laika noslēgtais loks un notiekošā vizionārisms ir absolutizēts). Romāns ieciklojas — nobeigums visu atsāk no gala. Līdzīgi rīkojas arī R. Ezera «Zemdegās». Frāze noslēdzošajā rindkopā «... un nekas, gluži nekas nebija noticis» («Zemdegās». R., 1988, 364. lpp.) liecina, ka autore atkal balansē uz racionālā un iracionālā robežas. No ikdienišķās loģikas viedokļa laika gredzens ir neiespējams, absurds, toties iztēles loģika ar šādas konstrukcijas palīdzību bezgalīgi mazu laika sprīdi ļauj izvērst bezgalīgi lielu gan telpā, gan laikā (atcerēsimies, ka Bela «Bezmiēgā» gredzens ietver septiņus gadsimtus). Gredzens formē īpašu noslēgtu pasauli, kurā viss neiespējamais kļūst iespējams un kur epizode iegūst metaforisku vērtību.

Literatūra reaģē uz mazākajām pasaules redzējuma izmaiņām, un tā nav nejaušība, ka absurda poētika radās tieši divdesmitajā gadsimtā (ir gan mēģinājumi meklēt tradīciju, sākot no folkloras, budisma koanēm, Zenona aporijām līdz Eduarda Lira daiļradei un Kozmas Prutkova darbiem, tomēr te nevar runāt par viendabīgu un izteiktu virzību, tie ir tikai atsevišķi izņēmumi). Nepilnu simt gadu laikā mūsu pasaule ir izmainījusies līdz nepazīšanai: mēs vairs nevaram to sakārtot kā loģisku veselumu (kā antīkajā pasaulē), nevaram mūsu un jebkura cita priekšmeta esamības cēloni piedēvēt kādai augstākai būtnei (kā viduslaikos), nevaram pasauli uzskatīt kā palielinātu cilvēka projekciju (kā Renesansē) utt., bet pats galvenais — paplašinās plaša starp valodu un īstenību, valoda zaudē savu visspēcību un dievišķo oreolu. Mikro un makropasaule, laika un telpas bezgalība ar valodas iespējām nav aprakstāmas; bez tam formālā loģika (kuru lielā mērā nosaka valodas likumsakarības) zaudē attiecībā pret iztēles loģiku (visi ģeniālie atklājumi parasti izdarīti šķietamā pretrunā ar vispārpieņemto un loģisko). Paradoksalitāte un pretrunīgums jau ir būtiskas pasaules redzējuma sastāvdaļas, tāpēc absurda literatūra savā ziņā atspoguļo cilvēku, kurš apjauš savu nevarību īstenības aprakstīšanas priekšā. No šejienes tad arī izriet sliekšme skatīt valodu kā objektu, vairāk vai mazāk nodalītu no tās instrumenta (t. i., īstenības aprakstītājas) funkcijām.

Absurda rašanās un attīstība mums tikpat kā gājusi

secen — tā vienkāršā iemesla dēļ, ka literārais process pārāk ilgi bijis diezgan barbariski deformēts, mākslīgi sašaurināts (atcerēsimies kaut vai tos gadus, kurus līdz lasītājam gāja M. Zelmeņa proza; turklāt recidīvi sastopami joprojām: piemēram, «Avota» 1988. g. 8. num. A. Ozoliņa ačgārnību kopa ir publicēta bez centrālā un vienojošā teksta; iemesls šoreiz bijis nevis «politiski» motīvi, bet gan «nesaprotamība»; protams, dažas nenodrukātas lapuses attiecībā pret visu literatūras plūsmu tāds nieks vien ir, tomēr gadījums ir simptomātisks — acimredzot literatūras robežas joprojām atbilst tikai redaktora redzesloka robežām). Tāpēc absurds kā daiļrades programma, kā radāms un izkopjams jēdziens mūsu literatūrā nepastāv un droši vien arī vairs nebūs sastopams, jo absurda poētika pasaules literatūrā ir ieņēmusi stabilu vietu. Absurdu var izmantot tikai kā paņēmieni, kurš ir līdzvērtīgs citiem, kaut vai groteskai. Tas gan, protams, neizslēdz iespēju radīt kaut ko savu, oriģinālu, jo absurda poētikā, tāpat kā vispār literatūrā, formulas nepastāv. «Absurdajam ir tikpat daudz nokrāsu un pakāpju kā traģiskajam,» rakstīja V. Nabokovs.

Precīzi definēt, kas literatūrā ir absurds, praktiski nav iespējams. Lielākoties tas ir visparastākais paradokss vai alogisms, pacelts metaforas vai bezgalīgi daudznozīmīga simbola līmenī. Diezgan noteikti var izdalīt absurda saiknes ar komisko un ironisko vai bezcerīgo un šausmīgo. Kā organizējošais (vai, gluži pretēji, haosu radošais) sākums, kā literatūras raugs tas funkcionē visās iespējamajās pakāpēs: sākot no semantiskiem eksperimentiem līdz tradicionālo sižetu struktūru apspēlēšanai. Šķiet, ka komisko, spēles absurdu pareizāk būtu nodēvēt pavisam latviskā vārdā par ačgārnībām (jāpiezīmē, ka arī viens no absurda literatūras radītājiem, E. Jonesko, visai kritiski izturas pret kritikas doto apzīmējumu «absurds», uzskatīdams, ka tā nozīme neatbilst viņa darbu būtībai. Kā ačgārnību iespēju enciklopēdiju var skatīt M. Zelmeņa «Pasaku, kurā ievērotas daudzas Pitagora kosmoloģijas īpatnības» («Pelēkā brāļa stāsti»). Te gandrīz ik teikumā autors izmanto elementāru lingvistisku likumsakarību: gramatiski pareizi veidota frāze var būt absolūti bezjēdzīga, jo nav loģisku sakarību starp atsevišķiem vārdiem; vārdu nozīmes nevis saķeras kopā un veido visas frāzes jēgu, bet gan noslīd cita gar citu vai pat ir savstarpēji pretrunīgas. Piemēram: «...zvaigznes nemazgātu man-

deļu krāsā» (86. lpp.). Zvaigznēm, protams, var piedēvēt krāsu, bet mandeļu?! Un kādā krāsā ir nemazgātas mandeles? Vai mazgātu mandeļu krāsa atšķiras no nemazgātu? Vai mandeles nepieciešams mazgāt? Absurds izteikums rada veselu birumu tikpat absurdu jautājumu — ačgārnību nav iespējams analizēt, skaidrot un meklēt jēgu, jo analīze sevī ietver kaut kāda veida loģiskas operācijas, bet pret alogismu nevar izturēties loģiski — radīsies augstāka limeņa ačgārnība. Vēl viens piemērs: «Redzu, ozols pa labi, ozolā ligzda un ligzdā balodēni. Visi cepti. Atlido, skatos un brīnos, jenots un baro balodēnus» (82. lpp.). Šie trīs teikumi ir loģiski nesaistīti, un, ja pirmie divi katrs savā kontekstā būtu iederīgi un aplams ir tikai to apvienojums, tad trešais ir pavisam ačgārnis — jenots, protams, nelido un balodēnus nebaro, turklāt vēl ceptus. Bet pamēģiniet iegalvot kādam cilvēkam acīm redzamo patiesību, ka jenots nelido un cepti balodēni neēd, — un nonāksiet muļķa lomā, t. i., ačgārnībā jau ieprogrammēta ironija par tās atspēkošanu. Atspēkojums būs jauna ačgārnība. Tiesa, šajā «Pasakā...» autors gan ačgārnības attaisno ar folkloriskām intonācijām (atcerēsīmies — «Uz akmeņa malku cirtu, / Strautā kūru uguntiņu»), tomēr tā ir tikai stilizācija, folkloras atbalss apspēlēšana. Ļoti līdzīgi un, šķiet, ne bez tiešas M. Zelmeņa «Pasakas...» ietekmes savu ačgārnību «...jeb vienkārši stāsts par Lidiju Gabriēli» (Avots, 1988, № 11) ir veidojusi G. Šnipke, tomēr Zelmenis rotaļājas tikai valodas līmenī, bet G. Šnipke šajā ziņā iet mazliet tālāk un vārdu ņudzoņu apvelta ar šķietamu nozīmi, radot lasītājā miglainu nojausmu, ka tie tomēr ir kāda «augstāka» prātnieciska jēga. Pavīd tādas kā noslēpumainas simbolikas atlūzas, šur tur uzplaisnī kāds aforisms (vai dziļdomības imitācija), prāts var aizķerties aiz kādas asociācijas. Te paveras vēl viens ačgārnību aspekts — savdabīga ironija ne tikai par lasītāju, kurš tiecas atrast «jēgu», bet arī par pašu tekstu, par ačgārnības bezjēdzīgumu.

Vienas frāzes apjomā iztēles loģikas darbība ir viegli saskatāma, turpretī tekstā kā veselumā nianses saplūst, jēdzieniskie līmeņi, atšķirīgie konteksti vairs nav vienkārši tikai pārklājušies, bet gan neatšķetināmi sajaukušies — tā rodas specifiskā ačgārnības poētika. Ačgārnība parasti nav līdz galam ačgārņa, nav tikai nejaušs pretrunīgu vārdu virknējums — tai allaž ir kāds saskares punkts ar cilvēka garīgo pasauli, piemīt intelektuāls vai emocionāls

lādiņš, kurš novērš tieksmi uz interpretatīvo bezgalību. J. Zvirgzdiņa radītais *Esse* (Avots, 1987, № 1; jau pats vārds *Esse* izsauc veselu asociāciju virkni: «es» un tā spoguļtēls «se»; tālāk tas sasaucas ar Pilāta pazīstamo izteikumu «*Ecce Homo!*» («Lūk, cilvēks!») un līdz ar to arī ar Ničes tāda paša nosaukuma autobiogrāfiju; un vēl tās nozīmes, kuras *Essem* piešķir katrs lasītājs un kuras nevar paredzēt ne autors, ne kritiķis) — kas zina, vai tas ir cilvēks, kāda jokaina būtne vai vienkārši semantiska konstrukcija, — izsauc simpātijas un pat tādu kā aizkustinājumu ar savām naivajām un sirsnīgajām ačgārnībām.

M. Zelmenim, J. Zvirgzdiņam un A. Ozoliņam noteicošais ir spēles moments. A. Snipa stāstos «Dieniškā maize», «Burtotājs» u. c. (krājumā «Nelabojami radi»), «Nakts rotaļa» (Karogs, 1986, № 6) it kā atbalsojas pasaules neizprotamība: rit darbība, kaut kas notiek, bet nav skaidrs, kāpēc tas viss notiek un — galu galā — kas tad īsti notiek. Labi zināmā īstenība pēkšņi atsvešinās, top pat mazliet atbaidoša, bet reizē arī dīvaini pazīstama. Teksts atbīda lasītāju malā, it kā būtu paredzēts kādam citam, zinošākam. A. Ozoliņa «Caurlaidē» (Avots, 1988, № 8) šī neizprotamība ir visas ačgārnības pamatā, teksts it kā nācis no pavisam citas pasaules, bet uz neizpratnes pilno noslēguma jautājumu: «...kam man vispār tā bumba?» — ir tikai viena atbilde — lai taptu «Caurlaide». Ačgārnība allaž lielā mērā ir orientēta pati uz sevi, nevis uz pasauli, bet tā dod tādu kā savādas gaismas uzplaisnījumu, kurš cilvēka prāta darbību un īstenību izceļ pavisam negaidītā šķērsgrīzumā. Iespējams, ka mulsā neizpratne un klusums, kurš pārņem lasītāju pēc šāda veida darbu izlasīšanas, ir galvenais, ko spēj sniegt ačgārnības.

Bez literatūrā radītā absurda pastāv vēl viens — reāli esošs absurds. Vienam no sociālā absurda aspektiem — birokratiādei — mēs jau mazliet pieskāramies. Ačgārnā pasaulē dzīvojošs cilvēks parasti nav spējīgs samanīt aptverošo absurdu, tāpēc dažkārt nav par ļaunu pamainīt skata punktu, ļaujot lasītājam ieraudzīt šo pasauli no malas. Tā rīkojas R. Ziedonis stāstā «Ola» (LM, 1988, 8. maijā), krietni pamulķīgas jubilejas norises attiecinādam uz putnu sabiedrību. Atklājas, ka tie vairs nav mulķīgi svētki, bet gan — mulķības svētki. Stāstā «Ceļabiedri» (LM, 1987, 7. martā) lasītājs it kā tiek uz pēdām atšifrējumam: brauciens autobusā (noslēgta telpa kā pa-

saules miniaturizēts modelis) ir mūsu vēstures beidzamā laikposma nirdzīgs atspulgs greizajā spogulī. Tomēr automāram ar alegorijas viennozīmību ir par maz — vēsturiskās alūzijas tiek ieslēptas neatšifrējamu epizožu biezoknī, kurām katrai par sevi grūti piedēvēt konkrētu nozīmi, bet kuras kopumā formē stāsta haotiski absurdo gaisotni. R. Ziedonis rīkojas pēc principa, ka atļauts viss, ko vien var izdomāt, un spēkā ir viens pats nosacījums — ka nekādi nosacījumi nav spēkā.

Pēc lieliem sociāliem pārkārtojumiem literatūrā parasti iestājas tāda kā eiforiska pārliecība par savu varēšanu, savām iespējām. Līdz ar to varam prognozēt, ka gaidāma meklējumu un eksperimentu daudzveidība (līdzīgi, kā bija Vācijā pēc Pirmā pasaules kara vai Krievijā pēc revolūcijas). Bet veselīgas literatūras galvenā pazīme nav ne ģeniālu darbu procentā, ne arī eksperimentālo galējību daudzumā. Literārajam procesam jābūt visaptverošam: tā sastāvā jāietilpst gan pelēcīgajai literatūrai, gan «tēlojošajai», gan arī galējībām, pie tam atsevišķu darbu vai virzienu starpā var pastāvēt savstarpējs noliegums, iekšēja alternatīva. Iespējams, ka šis laiks vēl ir priekšā.

Literātu domas par 1988. gadu

Šī materiālu kopa tapusi februārī, kad aizvadītā gada pieredze vēl ir karsta, vēl ir asinis. Varbūt tieši tālab arī atsaucība aptaujai bija tik neviltota, tik satraucoši nopietna un godprātīga. Acīmredzot to rosināja gan būtiski secinājumi par 1988. gada dzīves un literatūras krustpunktiem un kopsaucējiem, gan pamatots satraukums par to, ka trauksmē un drūzmā nebūt ne visas problēmas vēl ir piesaistījušas pienācīgu sabiedrības uzmanību un rīcībspēju. Uz visnopietnākajām pārdomām ierosinošs, es domāju, lasītājiem būs šajā materiālu kopā nojaušamais atsevišķa cilvēka ikdienas rūpju un raīžu, sajūsmas, cerību un negulētu nakšu nozīmīgais ipatsvars gan aizvadītā gada sabiedriskās un kultūrdzīves vēsturiskajā viļņojumā, gan tā mērķtiecīgā novērtējumā un tālākvirzībā. Pateicos visiem, kas ziedoja savu jaunrades laiku šīs ieceres īstenošanai, iesaistoties sarunā vai rakstveidā paužot savu viedokli par izraudzītajiem pieturas punktiem 1988. gada pieredzes vērtējumā:

1. Galvenā rūpe 1988. gadā; vai gūtie iespaidi, atziņas, pārdzīvojumi ir paguvuši atspoguļoties literārajā jaunradē?

2. Vēstures slēgto punktu, «tabu zonu» atklāšana un apzināšana; kāda attieksme pret šo procesu, pret dramatismu publicistikā? Ko tas varētu ienest literatūrā?

3. Vai ir vērojams pieklusums literatūrā?

4. Izjūta, prognoze par mūsu literatūras turpmāko iespējamo attīstību.

Cerība. Bažas.

C. Pelite

1. 1988. gads, man šķiet, bija latviešu tautas dzīvē unikāls. Nezinu, vai mēs ko tādu vēlreiz piedzīvosim. Un man ir liels prieks, ka tas viss ir koncentrējies vienā gadā. Tas man liekas svarīgi tāpēc, ka jebkurai kustībai, jebkurai darbībai vajag sākuma ātrumu, sākuma enerģiju, lai neizčākst, neizplūst, neaiziet sīkumos. Un tāds gads — tas nebija organizēts, tas viss nāca spontāni, un varbūt tieši liktenis latviešu tautai lēmis vienu tādu gadu, kur dabūt šo sākuma ātrumu. Jo bez tā mēs vairs nevaram — mēs tik ilgi stiepām gumiju, dzīvojam kaut kādu ar prāta un dvēseles enerģiju nepiepildītu dzīvi, ka jauni cilvēki spēka gados bija jau it kā pustumuši, aizmirsuši savu enerģiju tērēt līdz galam, varbūt arī — riskēt. Starp citu, stagnācijas gados mēs riskējām ļoti stipri, ar katru vārdu, tomēr tas nebija risks, kam varētu nodoties līdz galam. Visiem laikiem, katrai literatūrai ir tuvs rakstnieka tēls, kas, negribu lietot skaļus vārdus, bet tiešām aizstāv Dzimteni. Tas nenozīmē iet karā. Viņš aizstāv savu dzimteni caur tautu, un iespēja to darīt nav dota katrai paaudzei. Mēs esam laimīgi, ka esam nodzīvojuši līdz šim brīdim: daudz kas ir izgaismojies, daudz kas ir noskaidrojies līdz galam. Mēs esam šausmīgi noguruši no puspatiesībām, un tas, ka pērn mēs izjutām savu patiesību — blakus meliem, ar visu pretestību —, tas ir labi, kaut arī reizēm neļauj mums naktīs aizmigt. Ja mums arī nav vairs dažu ilūziju, kas visu laiku bija ļoti ērtas, tomēr labāk, ka nu zinām patiesību.

Lai cik tas būtu rūgti, es domāju, patiesība ir arī tā, ka tauta ir vienuļa savos centienos. Neviens mums neatnesis ne brīvību, ne neatkarību, ne laimi, ne bērnu nākotni. Tikai paši, cik esam palikuši. Mēs nevaram paļauties uz kādu palīdzību vai atbalstu, mums jārikojas tā, it kā šajos apstākļos mēs būtu vieni. Starp citu, tā ir vērtīga atziņa, jo mudina savākt spēkus, pārtraukt savstarpējās ķildas un naidus, un arī skaudību, kas tik daudz posta nodarījusi latviešu kultūrai. Tas būtībā ir ceļš uz vienotību — es laikam esmu optimiste, es redzu arī to. Latvieši ir mazākumā, cerēt uz kādu atbalstu gan no Austrumiem, gan no Rietumiem ir pilnīgi nereāli. Tad aizstāvēsim savu dzimteni paši. Cilvēks, kas dzīvo slinkumā un nomāktībā, izsauc līdzjūtību līdz zināmam laikam, un, ja mēs turpināsim lēnām nikt un gaudot (šie

vārdi ir par stipru, bet skaidrības labad), tad drīz būsīm pasaulei apnikuši.

Mana konkrētā rūpe ir valoda. Uzmanība ir saasināta, esmu daudz braukājusi pa Latviju un runājusi par to, bet man ir arī ļoti bīstami atklājumi. Likums par valodu noteikti nāk par vēlu. Atklājās ne tikai tas, ka latviešu valoda ir izstumta no visām pozīcijām — no sociālajām, tiesiskajām, valstiskajām, bet arī tas, ka stipri mainījusies attieksme ģimenē. Viens otrs varbūt tagad koncentrējas un sevišķi kopj valodu, bet es esmu satikusi ģimenes, kurās nelieto paši savu valodu. Tas bija Zilupē. Jūs varat iedomāties, kāda ir tā valoda, kuru viņi mājās lieto? Tā nav ne latviešu, ne krievu valoda, tas ir briesmīgs maisījums; tas ir arī spožs apliecinājums mūsu attieksmei pret valodu. Un tā nav viena ģimene, ne desmit un ne piecdesmit ģimenes, tādu ir vairāk. Tā ir briesmīga nelaime. Es saprotu, ka inteligence glabā un sargā savu valodu, bet kā ir darba kolektīvos, kā ir ģimenēs, kā ir uz laukiem? Nemaz nav tik spīdoši.

Vai likuma pieņemšana šai ziņā var kaut ko grozīt, reāli palīdzēt?

Jā, reāli, jo cilvēki neizturas pret valodu kā pret vērtību. Tā ir it kā Dieva dāvana, par kuru nav jārūpējas; var paciest, ja tā izturas viens pietiekoši lielas tautas slānis, kuram nav īpašu garīgu vērtību. Krievijā var redzēt to pašu: ir cilvēki, kuri sadzīvē lieto pāris simtu vārdu un brīnišķīgi iztiek, un nodzīvo mūžu, pat nepamanot, ka ir kaut ko zaudējuši. Bet latviešiem — ja **katra** ģimene nerūpēsies par šo valodu, tas būs liktenīgi. Jo — cik tad nu mēs esam.

Es tagad saku — mēs. Es nezinu, par ko jūs mani uzskatāt. No krievu valodas es neatteikšos nemūžam — tās bagātība, tās ietilpība ir neizsmeļama, valoda atļauj brīvi veidot arī jaunus vārdus, tā var ļoti dabiski attīstīties un turpināties. Katrs gadsimts ienesis valodā veselu slāni, gandrīz vai valodu valodā, kas pilnīgi atšķiras no visa iepriekšējā, un no šiem daudzajiem slāņiem top arī šodienas valoda (unikāls dokuments šai ziņā ir 10 sējumu izdevums «Словарь древнерусского языка»). Tātad — no krievu valodas es neatteikšos. Bet, kad mani aicināja uz krievu tradīciju klubu, es tur nevarēju iet, jo man nav nekādu krievu tradīciju. Visa mana ģimene, radi, māsiņas, brālēni dzīvo Rīgā, Latvijā, un esmu uzaugusi ar latviešu tradīcijām. Citu nebija. Un arī Maskavā mums

nebija citu tradīciju, jo Maskavas latvieši apzināja savas tradīcijas, kopa un sargāja, kamēr nāca 1937. gads un tika ar tām galā vienā momentā.

2. Man liekas, ka šis ir pēdējais gadu desmits, kad mēs varam savākt tiešās liecības par deportācijām, represijām, netaisnībām, milzīgām pārestībām, jo dzīva ir paudze, kas bija ne tikai šo notikumu lieciniece, bet arī dalībniece. Tāpēc katra liecība ir zelta vērtā. Un izrādās, ka ir tomēr cilvēki, kuri aprakstījuši visus tos sāpju ceļus, visas tās mokas un neiedomājamās riska apstākļos glabājuši mājās vai kur citur, un cerējuši uz šo laiku. Tāpēc mums jāsteidzas — šis ir vākšanas laiks, ja tagad ko nepadarīs, vēlāk pie tā vairs nevarēs atgriezties.

Literatūra jau arī nesastāv tikai no romānu vai dzejoļu rakstīšanas. Esmu stingri pārliecināta, ka rakstniekam laiku pa laikam vajag iziet kopā ar tautu, kā padsmītniekam paskriet pa ielām, kā viņi pagājušajā gadā to arī darijuši. Katreiz, kur pati biju, redzēju viņus — jaunus un arī vecus, pilnīgi sirmus, kuri skrēja un ar tādu sajūsmu kā pusaudži piedalījās visā notiekošajā. Tātad aizvadītais gads — arī tāda kā jaunība. Bet visu to spēku un sajūsmu savākt — tur vajadzīga pacietība. Nav tagad jāsteidzas ar literatūru, un, ja kādam arī ir kas uzrakstīts, viņam ir zināmas bailes no tā, ka var pārnest konjunktūru. Tas ir smalks ētikas jautājums, un tāpēc nevajag steigties izvīrīt prasības literatūrai.

To pārmetumu gan es pilnīgi nepieņemu, ka latviešu literatūra, lūk, nav devusi tik monumentālus darbus par svarīgām lietām kā, teiksim, krievu literatūra. Latviešu literatūra saglabāja savu dzīves spēku, savu veselīgo uztveri, un tas ir pietiekoši daudz. Šī atmoda nekad nebūtu nākusi, ja nebūtu tik stiprs kultūras pamats! Un literatūra — ir bijusi. Tā visādā veidā ir stimulējusi tautu. Viss tautas spēks — tas ir jau laikus audzināts, slepeni, pa kluso, ar pacietību, ar nākotnes cerību, un tāpēc bija iespējams pagājušais gads. Latviešu literatūra ir bijusi īpašos apstākļos — grūtākos nekā lietuviešiem un igauņiem, un to pierāda rakstnieku likteņi. Daudzi tikai tagad saprot, kāda atbildība bija katrai rindai, katram vārdam un — kādi pārmetumi, kādas sekas.

Ja runājam par aizvadītā gada procesu neatgriezeniskumu, tad domāju, ka ar pēkšņu rupju spēku vai aizliegumu neko nevar pārtraukt. Var pakāpeniski. Un piecu gadu laikā pilnīgi atgriezties nulles punktā. Tas ir atka-

rīgs no pašiem. Ja mēs tagad pārāk skaļi kliežam vai, kā mums Maskavā vienreiz pārmeta, pat histēriski sevi aizstāvam, tad varbūt tā ir gan laika parādība, gan bailes no nākamās depresijas. Jo nākamo atkritienu mēs vairs neizturēsim. Milzīgi svarīgi ir tas, ka visur ļoti aktīvi ir piedalījusies jaunatne, to viņai no atmiņas nevarēs tik viegli izdzēst.

Vajag saglabāt arī unikālus šā laika cilvēciskos dokumentus. Es baidos griezties pie iestādēm, taču vajadzētu atrast kādu organizāciju, kas savāktu, piemēram, vēstules, kas nāk uz redakcijām, Tautas fronti, Rakstnieku savienību. Tajās, iestājoties par Daugavu, par simboliku, pret metro, pret Molotova—Ribentropa paktu (ir apmēram desmit šādas pozīcijas, kuras taču vairs nekad neatkārtosies), uzrakstīts viss par pagātņi, tagadņi, nākotņi. To vajag apkopot. Tas ir materiāls nākamai literatūrai. Tas ir jāsavāc tāpat kā represiju un deportāciju materiāli. Ja mēs to visu nozaudēsim, aizlaidīsim makulatūrā, mēs to nevarēsim kādreiz sev piedot.

3. Literatūras dzīve ir ļoti bagāta. Ir audzis mūsu tulkotāju līmenis (no latviešu valodas uz krievu valodu) — tagad viņi ir profesionāli tikpat stipri, ja ne stiprāki par saviem Maskavas kolēģiem. Cita problēma — ka mums ir tik ļoti slikti ar loksnēm, ka mūsu redakcija nepilda savu uzdevumu latviešu literatūras izdošanā. Es nedomāju, ka ir pieklusums, — vienkārši uz skaļā atdzimšanas fona mēs vairs neredzam dažas grāmatas. Teiksim, parastā gadā mēs būtu pamanījuši un ļoti daudz runājuši par kādu parādību un teikuši, ka ar to un to grāmatu vien jau gads ir bagāts. Tagad mums pavērusās tik milzīgas bagātības, ka esam kļuvuši izvēlīgi un nepareizi vērtējam literatūru. Literatūra zināmā mērā ir cietusi, bet tas nekas, gan viss nostāsies savās vietās.

Man liekas, ka mums katrā ziņā jāatjauno tāda sena tradīcija kā **mazas grāmatas notikums**. Tātad — nevis biezs sējums, bet maza, maza grāmatiņa, kas tomēr mūs pārveido vai pasaka kaut ko jaunu, ko atceramies visā literārajā gadā. Cakam pirmās grāmatas iznāca ar 13, 17 dzejoļiem, bet tādas mazas grāmatiņas būtībā pārveidoja pasauli. Kad viņam bija iznākušas jau četras mazas grāmatiņas, tad bija jau radusies parādība literatūrā ar nosaukumu — Čaks. Es domāju, ja mums atgrieztos tāda attieksme pret mazo grāmatiņu, tas būtu vērtīgi. Pagājušajā gadā man par notikumu kļuva Andra Zebera grāma-

tiņa. Tā kaut ko pārveidoja milzīgajā literatūras smagumā, kas nāca pār mani tai laikā — gan publicistika, gan krievu, gan latviešu literatūra.

Milzīgs aizvadītā gada panākums ir godīgi, zinātniski darbu komentāri, jo līdz šim tā mums bija vājā vieta, kur mierīgi visu noklusējām. Tā ir kvalitatīvi pilnīgi jauna parādība, kad, piemēram, Vācieša Rakstus sakārtojot, pirmo reizi varēja godīgi nosaukt vārdā visu, kas ir bijis.

4. Laikam tomēr prognoze ir optimistiska, jo literatūrai nāk daudz jaunas vielas un pārdomu materiāla, dzīva materiāla, ko vajag tikai apzināt. Lielāks uztraukums un bažas — vai būs lasītāji. Varbūt šādas bažas izklausās pārspilēti, bet tām ir pamats. Jaukto ģimeņu problēma mūsu republikā ir neizbēgama; vajag papētīt, kā saglabājas latviešu valoda jauktā ģimenē, vai latvieši ir pietiekoši stipri, lai apkārtējos un arī savus bērnus iemācītu runāt latviešu valodā.

Jauku cerību man nav. Mana cerība ir — tipogrāfija. Mans sapnis, ko es tiešām bieži redzu, — tipogrāfijas un tipogrāfijas. /Tipogrāfijas mazās pilsētīnās, ne jau tikai Rīgā vien. Cik grāmatu nav kādreiz izdots Valmierā, Jelgavā! Katra pilsēta, kurā kaut ko iespīež, var izdot arī grāmatu. Iedomājieties — katrs rajons izdod vienu grāmatu gadā, un mūsu literatūras aina jau mainās!

Andris Jakubāns

1. Tā nu sagadījās, ka 1988. gadā sāku strādāt žurnālā «Daugava» par redaktora vietnieku, bija jāatbild par latviešu literatūru un arī kultūras propagandu krievu valodā. Tas bija gads, kad ļoti daudzas tautas mūsu valstī sāka apzināt savas problēmas, savu traģēdiju, neko īpaši par citām neinteresējās, vairāk nodarbojās ar savas pašapziņas celšanu. Tomēr no lasītāju vēstulēm varu secināt, ka interese par latviešiem nezuda. Ātri vien sapratu, ka publicēt labus dzejoļus, labus stāstus vai arī romānus ir diezgan pamaz. Kad šī dzeja, stāsti un romāni savulaik parādījās latviski, tie parādījās uz noteikta kultūras fona; latviešu lasītājam ir savas priekšzināšanas, kuru krievu valodā lasošam trūkst. Tādēļ mēģinājām dot materiālus blokos. Publicējot fragmentu no A. Čaka «Mūžības skartajiem», lasītājiem piedāvājām arī fragmentus no M. Grīnfeldes un V. Rūmnieka grāmatas «Kāpēc es esmu

Caks?»), J. Rokpeļņa apceri par A. Čaka laikabiedriem — gleznotājiem ar viņu darbu reprodukcijām, kā arī Anšlava Eglīša stāstu, kurā diezgan viegli nojaušams, ka Čaku viņš daļēji izmantojis kā prototipu. Kādā citā numurā ievietojām Zentas Mauriņas mūsu republikā vēl nepublicētās esejas, klāt pievienojot divu kritiķu pilnīgi atšķirīgus viņas daiļrades un pasaules uzskata vērtējumus. Šādus blokus veidojot, rūpju ir bez gala, taču domāju, ka tie ir daudz efektīvāki, dziļāki un vērtīgāki nekā itin jauka stāstiņa vai dzejoliņa atsevišķa publikācija. Mums ārkārtīgi pietrūkst autoru, kuri prastu skatīties uz rakstnieka darbu plašā kultūras, politikas un pat ekonomikas kontekstā. Taču, ja mēs nopietni gribam citas tautas iepazīstināt ar mūsu mākslas visbūtiskākajām parādībām, šādi autori ir jāatrod. Tātad — rūpju ir bez gala ne viena vien gada robežās.

Paša jaunradē? Varētu jau atbildēt, ka 1988. gada notikumi tajā ir iemiesojušies. Taču, ja jūs tā jautājat, noteikti neesat šo iemiesojumu lasījusi. Ja esat lasījusi, tad skaidrs ir viens, ka diez kas spožs nav paspējis iemiesoties.

Tāpat kā ļoti daudzi šajā gadā, esmu cītīgi palīdzējis rakstīt rezolūcijas un atklātās vēstules, apmeklējis mītiņus un kongresus, sēdējis forumos, skatījies aizraujošas televīzijas diskusijas, diskutējis līdz aizsmakumam rūpniecās un kolhozos.

Visu šo laiku varbūt varētu salīdzināt ar vīna rūgšanu. Ir ielikts labs ieraugs, izspiesta laba sula, kubuli un baloni ir tīri izmazgāti, vīns rūgst. Rūgšanas process sākumā ir straujš un vētrains, pirmās parādās netīrās putas, vēl skaidri nav zināms, vai būs labs vīns vai tikai etiķis. Vismaz pagaidām vēl vīns nav norūdzis. Labam vīnam arī pēc norūgšanas ir jānostāvas vēsā vietā.

Tas, ka sabiedrības rūgšana vēl nav beigusies, visos procesos vēl daudz putu, — tas ir diezgan labs iemesls, lai attaisnotos, kāpēc par šo laiku nekas īsti labs nav uzrakstīts. Taču laikam arī lasītāji pašlaik īpaši nealkst lasīt stāstus un romānus par šodien notiekošo. Visi lasa uzbudinošus avižu rakstus, skatās televīziju un klausās radiokomentārus, jo rūgšana jau vēl nav beigusies, visiem bezgala bail, ka neiznāk etiķis. Šis pagaidām vēl nav mākslas laiks, māksla prasa mierīgu, nesteidzīgu iedziļināšanos, pašlaik nevienam nav laika, visi pagaidām vēl steidzas, un steiga mākslu neveicina. Ista runa kongresā

vai mītiņā ir daudz ietekmīgāka par romānā, stāstā ap-
rakstītu mītiņu vai kongresu.

Var jau būt, ka iepriekšējos gados mēs esam pieraduši
lēni un nesteidzīgi dzīvot, šis straujais rūgšanas laiks mūs
pārāk nogurdina, nogurdina varbūt arī tāpēc, ka mēs ne-
protam šo laiku ielikt nepārprotamā mākslas tēlā. Varbūt
esat ievērojuši, ka mēs dziedam vecas dziesmas un tikpat
kā nedziedam tās, kas tikko kā sacerētas. Un dažkārt vai-
rāk dzīvojam nevis mākslā, bet šodienas politikā un strī-
dos par pagātni. Par tagadni mēs strīdamies maz, par
nākotni domājam strīdos par pagātni. Tā varbūt ir vis-
lielākā 1988. gada traģēdija, tāpēc vien laba viņa vietā
mums var iznākt etiķis.

2. Tas ir ārkārtīgi normāls process. Nenormāls tikai
tādēļ, ka iekavēts. Visi šie aizliegumi, redaktora zīmulis,
cenzūra izveidoja savdabīgu literāro valodu ar neskaid-
riem mājieniem, daudznozīmīgām pauzēm, dziļi šifrētiem
tēliem, nepārprotamiem zemtekstiem, kuru dēļ māksla
ieguva īpašu valdzinājumu. Diemžēl pārāk bieži visas šīs
šifrētās sarežģītības bija veltītas, lai pieskartos šim «tabu
zonām», slēgtiem punktiem, mūsu vēstures traģiskāka-
jām lappusēm. Starp rakstnieku un lasītāju pastāvēja ne-
rakstīta vienošanās, viens otru lieliski saprata, pietika vis-
mazākā mājiena, pietika pieminēt sniegu, un visi saprata,
ka tas ir Sibīrijas sniegs, pietika pieminēt lopu vagonu,
un visi saprata, ka šeit domāta izvešana 1941. vai 1949.
gadā.

Nu vairs šie mājieni nav vajadzīgi, taču nojukusi arī
visa rūpīgi būvētā šifru sistēma, visas lietas jāsauc īstos
un precīzos vārdos. Mēs bezgala mokoši pašlaik meklē-
jam šos vārdus. Tie ir jau tepat, tie skan mītiņos un
kongresos, piketos un tramvaju ķīviņos. Mēs pagaidām tos
vēl īsti nedzirdam.

3. Es domāju, ka pieklusuma nav. Vienīgi varbūt ir
tāds mazs apjukums. Ir iznākušas labas dzejas grāmatas.
Ir Marģera Zariņa romāns «Trauksmainie Trīsdesmit
Trīs». Ļoti laba, dabiski laba stāstu grāmata ir Aivaram
Freimanim. Taču nemaz vairs nav kritikas. Tikpat kā
nav. Visi redzamākie kritiķi ir devušies uz Tautas fronti.
Dainis Ivāns to vada, Jānis Skapars viņam palīdz, grā-
matas vairs netiek recenzētas, gada apskati vairs netiek
rakstīti. Ja agrāk mūsu labākie kritiķi vienkārši nodzērās,
tad tagad viņi cīnās pa fronti. Šķiet, ka visas latviešu
literatūras vēstures gados tik nikulīga tieši literārā pro-

cesa aptveršanas ziņā mūsu literatūrkritika vēl nav bijusi. Droši vien dzejas un prozas sekcijas Rakstnieku savienībā drīz rīkos seminārus, lai pēdējām kritiķu atliekām pastāstītu, kas ir recenzija, ka ir iznākušas tādas un tādas grāmatas.

4. Būs jau arī, kas nemainīsies, — labi rakstnieki rakstīs labas grāmatas, viduvēji viduvējas, slikti sliktas, grafomāni rakstīs tāpat, kā rakstījuši. Taču šķiet, ka mainīsies varoņi, apmēram tāpat, kā cilvēki ir izmainījušies 1988. gadā. Refleksiju, pieklājīgas ironijas vietā droši vien parādīsies saasinātākas, pat traģiskākas formas. Iespējams, ka lirikas un dramatisma vietā visaugstākais žanrs būs traģēdija, kur varonis ar paceltu galvu un pilnu pārlicību iet pretī savai bojāejai. Sāpes būs izsāpētas, un es ceru, ka mēs nonāksim pie cilvēka būtības un arī latviešu tautas mūžīgajiem jautājumiem: vai mēs vispār esam tauta, kādi mēs iesološim 21. gadsimtā — ar lepni paceltu galvu vai arī iztapīgi saliektu muguru, sevi noliedzot un nicinot. Sos visus jautājumus var risināt tikai traģēdija, kā jau visaugstākais žanrs, kurš spēj sniegt visaugstāko katarsi. Drāmas kā kritērija vietā vajadzētu nākt traģēdijai kā mūsu mākslinieciskās domāšanas un apzināšanās kritērijam.

Visu jau nekad nevar vienā reizē izjautāt, uz visiem jautājumiem nekad nevar izsmeloši atbildēt. Šķiet, kaut ko līdzīgu 1988. gada otrajai pusei mēs bezgala ilgi gaidījām. Mēs pat necerējām, ka kaut kas tamlīdzīgs kādreiz var ar mums notikt. Bail iedomāties, kas ar mums būtu noticis, ja nebūtu bijuši šie aizvadītā gada notikumi, trauksme, naivums ar ilūzijām, arī ar nopietnību un nolemtību. Taču nu tas ir noticis. Mēs nekad vairs nebūsim tādi, kā bijām pirms šī gada. Kaut arī daudzi mūsu labākie stāsti un romāni aizvējos projām nebūtībā kā mazsvarīgi, šis tomēr bija skaists gads.

Janīna Kursīte

1. Svarīgs bija viss, kas uztrauca mūsu tautas lielāko daļu, — latviešu valodas aizsargāšanas, demonstrāciju, mitiņu, sirdsapziņas brīvības jautājumi. Tieši pagājušajā gadā pirmoreiz, kopš no 1975. gada strādāju ZA Valodas un literatūras institūtā, sajutu, ka mēs kļūstam kolektīvs ar savu domu, gribu, nostāju. Gada laikā tapa diezgan daudz patiešām kolektīvu (un nevis «kolektīva vārdā» —

kā agrāk) vēstuli, rakstu par un pret sabiedrībā notiekošo. Taču visvairāk spēka tika ielikts pavisam konkrētā darbā — kopā ar Viesturu Vecgrāvi un Ievu Kalniņu gan «Avota», gan «Literatūras un Mākslas» regulārajās rubrikās «Jauno dzejas antoloģija» un «Riekšava» centāmiem apzināt aizmirstos, noklusētos pirmspadomju laika dzejniekus.

2. Vajadzīga informācijas pieejamība, kas tad arī veidotu brīvu cilvēku, brīvu sabiedrību un māksliniecišķi patiesu literatūru. Pagājušajā gadā tika pavērtas pirmās nelielās spraudziņas ceļā uz atklātību. Balstoties uz sīkām informācijas spraudziņām, var uzrakstīt mazāk melīgu nekā līdz šim vēsturi, sacerēt mazāk melīgus literatūras darbus, bet ne patiesus.

3. Kritikā — noteikti pieklusums. Visvieglāk te vainot citus — nepublicē, neuzklausu u. tml. Bet nevar neredzēt, ka pēdējās desmitgades kritika bija kļuvusi pārsvarā akadēmiski sausa, pārgudrām frāzēm piebārstīta, aprakstoša. Tam ir savs attaisnojums — stagnācijas gados par būtiskām lietām tikpat kā nebija iespējams runāt. Bet pašlaik nūdien tā tālāk vairs nevar rakstīt. Tāpēc pieklusums kritikā reizē ir arī jauna ceļa uzaustišanas laiks.

Dzejā, manuprāt, tieši otrādi — ir vērojams jauns, spēcīgs uzviļņojums: V. Belševica, L. Briedis, I. Ziedonis... Spēcīga kļuvusi jaunās paaudzes balss (P. Brūveris, G. Godiņš, A. Rancāne, E. Zirnis...). Un neapšaubāmi bagātāku dzeju padara pēckara gadu noklusētie darbi un autori — J. Medenis, E. Stērste, A. Pelēcis, nepublicētie I. Auziņa, M. Čaklā, O. Vācieša un citu sešdesmito un septiņdesmito gadu dzejoļi, arī emigrācijas dzejas atzara apzināšana.

4. Turpmākā iespējamā literatūras attīstība būs tāda, kāda būs dzīve turpmāk. Ja demokratizācijas process tiks varmācīgi apstādināts, uzplauks vēl nebijuša krāšņuma «kroņa panti» par «jaunu dzīves augšupeju». Ja izdosies dzīvi stabilizēt, atrast atbalsta punktus ģimenes, tautas, suverēnas valsts pastāvēšanai, līdzsvarotāka, harmoniskāka kļūs arī dzeja un citi literatūras žanri (aptuveni tā kā Latvijā 20. gados un 30. gadu pirmajā pusē). Taču pilnīgi iespējams, ka mūsu sabiedrību gaida vēl dziļāka krīze un vēl neizbrienamāks ceļš nekā līdz šim. Man ir bail, ka tad dzejas (un, kā jūs saprotat, ne tikai dzejas vien) var nebūt vispār. Paveras «jaukas» nākotnes izredzes, vai ne?

1. Tagad mēs visi nodarbojamies ar visu, un es arī domāju, ka nodarbojos ar diezgan daudz ko — ar atdzejošanu, izlasīšanu, un kopumā šķiet, ka pašlaik es haotiski domāju. Vienkārši domāju. Mums varbūt ir aizmirsts tāds žanrs kā domāšana? Kādreiz bija visāda veida meditācijas visādās filozofijās, tad domāšanas mums ilgi nebija, un pašlaik es arī neuzskatu, ka cilvēki domā, viņi vairāk iztiek ar citu domām. Atkal pielāgojas kaut kādām autoritātēm.

Domāšana ir šaubīšanās, un es visvairāk pašlaik šaubos. Nekad neesmu tā šaubījies kā šajā laikā. Tas ir saistīts ar visiem šiem 1988. gada notikumiem, ar visu, kas notiek pasaulē. Un, ja par politiku tagad ir jāatskaitās, gribu brīdināt — visa šī mūsu iekšpolitika ir, protams, ļoti skaists politisks teātris, un tas ir jāsaprot. Varbūt tāpēc es neesmu oficiāli Tautas frontes rindās. Arī tur darbojas cilvēki, kuri kādreiz ļoti daudz ko nodevuši. Tas viens. Otrs — nav pieņemama tāda bakstīšanās: jāprasa trīsreiz vairāk, nekā var saņemt, īpaši tagad. Protams, es negribu, lai visi skrien ar pieri sienā, bet nekāda locīšanās man nav pieņemama.

Nekādas ticības nav, ka mēs paši esam izcīnījuši šo varu, un zināmā mērā to apliecina arī literatūra: kāpēc tā, piemēram, nebija paredzējusi šo laiku? Jo ļoti maz ir darbu, ko mēs varam izvilkt no atvilktņēm, — mākslinieciski augstvērtīgu darbu, es domāju. Kāpēc nav paredzējuma? Labi, bija Vācieša darbi, bet tas nav daudz. Piemēram, krievi velk, igauņi velk ārā ļoti daudz ko no prozas. Tieši romānus, kurus nebija iespējams publicēt cenzūras apstākļos.

Pašlaik visvairāk jābaidās no tā, ka literatūra var kļūt par konjunktūru. Man ir tāda rindiņa «Visos laikos šalko jūra, / Visos laikos konjunktūra», un diemžēl tā ir «nezūdoša vērtība». Var jau tā konjunktūra parādīties pavisam citā veidā — kā ironija par veco konjunktūru. Bet tas, ka literatūra nav gatava šim laikam, tas ir neticami, bet fakts. Un šobrīd vairs nav jautājums par literatūras kvalitāti vien — jautājums ir par pieprasījumu. Jo cilvēks — dzeju vakaros esmu to ievērojis — jau pat vairs vienkārši neuztver, ja nav ironijas, groteskas vai tam līdzīgi par «tiem laikiem». Tas ir skumdinoši. Jo literatūrā tomēr galvenais princips ir mākslinieciskums, par ko, pie-

mēram, rakstnieku kongresos nerunā. Un pašlaik jau vispār nerunā par mākslinieciskumu ne dzejā, ne jel kādā citā žanrā — vairāk runā par aktualitāti. Es domāju — vaina ir arī tajā apstākļi, ka nepārtraukti avīzēs ir politika, ir viss pārējais aktuālais, bet nav vai ļoti maz bijis kritikas darbu, kas runātu par mākslinieciskajiem kritērijiem. Kas mazlietiņ paanalizētu, teiksim, mūsu mantojumu pasaules kultūras kontekstā u. tml.

2. Protams, es daudz ko uzzinu tagad. Bet es daudz ko zināju arī pirms perestroikas. Vēsture mani vienkārši vienmēr ir interesējusi — un tieši tas, par ko nekad nav rakstīts vai arī ir rakstīts aplam. Perestroiku neņemu vērā — dzīvoju tajā procesā, kurā esmu dzīvojis, runāju to pašu, ko esmu runājis, un tāpēc es jūtos ļoti labi.

Bet par šo vēsturi es domāju tā: protams, ir labi, ka mēs pašlaik tik ļoti daudz uzzinām. Bet ir vēl viens jautājums: vēsturi rada pāris cilvēku. Saraksta arī pāris cilvēku. Bet jādzīvo visi. Ir personības, kas vada (Napoleons, Molotovs, Ribentrops, Hitlers, Ulmanis), — šie cilvēki rada politisko vēsturi. Un, ja mēs tikai tagad uzzinām, kas bijis Litenē, kas noticis krievu—somu karā, tad — es precīzāk nevaru pateikt, kā ir pateicis Leonīds Andrejevs, — «pasaule grib būt apmānīta» («Sātana dienasgrāmata»). Tā varētu būt arī mana atbilde par pašreizējo situāciju. Es nezinu, vai šī apmānīšana neturpinās arī pašlaik.

Tu necerēti mierīgi par to runā, bez šausmām.

Es domāju, ka ir jāapzinās reālā situācija. Jo man liekas, ka pašlaik mēs drusku dzīvojam ilūzijās. Notiek ļoti daudzi procesi, diezgan daudz kas ir mainījies, cilvēki kļūst priecīgi, ka ir karogs, himna, ir interesanti TV raidījumi, ir, ko lasīt. Tas viss noslogo, bet vienlaikus rada arī apmierinātību cilvēkā. Bet es labi apzinos, ka tā ir novēlota situācija, ka dzīvojam uz draudu robežas, un bez histērijas es runāju tāpēc, ka ticu. Kam — grūti pateikt, tomēr jebkurā situācijā kaut kāda ticība vada. Nākotnei ticēt ir grūti. Es domāju, tas mums ir ieborēts, ka ir tāda nākotne. Un kāpēc tai nākotnei vienmēr jābūt gaišai? Es zinu, ka jebkurā jomā — gan ekoloģijā, gan vēsturē, gan kultūrā — mēs esam izbojāti. Un, protams, pārdoti. Es nezinu, vai mierīgi. Es vienkārši tā runāju. Es agrāk traki pārdzīvoju.

Izmisums, protams, ir pēdējais, kas cilvēkam vienmēr ir palicis. Es saprotu, ka arī man tas būs pēdējais, kur krist.

Vai pagājušajā gadā ir lasīts kaut kas tik spilgts no kolēģu rakstītā, ka iepriecinājis, palicis prātā?

Tā kā es ļoti daudz atdzejoju, arī pagājušajā gadā, šis tas ir palicis prātā no igauņu literatūras. Kaut vai Vīvi Luikas romāns «Septītais miera pavasaris», kura diemžēl latviski vēl nav. Te ir atslēga, kā skatīties uz vēsturi: autore attēlo, kā viņa, būdama septiņgadīga meitene, piedzīvojusi okupāciju un kolektivizāciju. Psiholoģiski precīzs bērna skatiens ir vispatiesākais, jo vēlāk nāk klāt — visi mūsu tituli, troņi, sadomātība, sabojātība, zināšanas.

Ļoti būtiska šim laikam ir groteska un ironija, nezin kāpēc mani pašu arī tagad velk rakstīt visādas tādas mulķības, kas acīmredzot arī visprecīzāk raksturo situāciju. Sajā ziņā prātā man iespiedušies arī daži Runnela dzejoļi.

Vēl no pagājušajā gadā piedzīvotā man atmiņā īpaši palicis Somijā noskatītais teātris, kurā darbojošās personas bija Staļins, Zdanovs, Sostakovičs un Prokofjevs. Vēsturiska luga. Fantastiska amerikāņu luga, kurā svēta patosa vietā ir groteska, ironija, varbūt pat tāda nevižība, kas, manuprāt, piederas tiem līdzekļiem, ar kādiem arī Staļins strādāja. Un es tam vairāk ticu nekā patosam, jo tieši tā arī viss patiešām varēja būt.

3. Ļoti viegli tagad pateikt (man vai kādam citam), ka literatūra ir atpalikusi, visi fakti, dokumenti runā vairāk nekā mākslas darbs utt. Es negribu vainot kaut kādus Pelšes laikus vai citus laikus, vai arī vainot rakstnieku. Asimilācija jebkurā sistēmā ir visriebīgākais. Un šajā sakarā mani nodarbina viena svarīga doma. Tā ir doma par padomju kultūru. Tagad es saprotu, kāpēc mums nebija šo romānu atvilktnēs, — pie tā esam secīgi nonākuši. Jo mūsu kultūrā iespiedās nedzīvs organisms, nedzīva, mehāniski formēta kultūra. Es to saucu par esperantismu, bet ne jau slikti domājot par pašu esperanto valodu. Runājot par šo procesu, manuprāt, tas ir tiešs un precīzs apzīmējums.

Padomju kultūra iznīcināja absolūti visu sajēgu par latviešu kultūru. Ne velti mums tagad daudz ko atsāk it kā tukšā vietā — analizē visādas zīmes akmeņos —, un tas varbūt ir ļoti liels šarlatānisms, taču tas atkal liecina

par šīs te padomju kultūras iznīcinošo iedarbību uz jebkuru nacionālu sākotni. Tā ir uzspiesta kultūra un laikam arī tas lielākais vaininieks, kāpēc mēs esam nonākuši tik tālu. Mēs atzīstam kļūdas ekonomikā; bet kāpēc mēs neatzīstam kultūras kļūdas?

Tāda nu pašlaik ir mana domāšana šaubās. Bet tas ir labi, ja cilvēki šaubās — tad nav šīs pārliecības par tikai savu patiesību. Tad nav uzspiešanas — tās ir tavas šaubas, kuras tevī pašā kaut ko pierāda.

Es, protams, neesmu neko vēl izdomājis par šo laiku, bet šaubīšanos varbūt var salīdzināt ar meditāciju par to.

4. Manuprāt, literatūrā tomēr ir krīze. Bet krīze vienmēr ir bijusi literatūrā. Jo mēs no tās vienmēr gaidām vairāk, nekā pat varbūt tā spēj dot. Darbā «Avotā», skatoties šo dzeju, prozu, mani īpaši nekas nav pārsteidzis. Varbūt tiešām es jau vienkārši esmu notrulinājies, jo pārlieku bieži tās ir «aktualitātes», kurām absolūti trūkst mākslinieciskuma. Nav pārsteiguma momenta. Mani nepārsteidz fakts. Mani pārsteidz tas, ka es ne no šā, ne no tā, stāstu vai dzejoli izlasot vai filmu noskatoties, pēkšņi nejūtu vairs vietu, kur esmu, bet atrodos kaut kur citur. Man liekas, ka mums tā pašlaik trūkst un bieži vien ir trūcis. Par to ir tagad jādomā. Kad būs šie precīzie fakti — tos izlasīs. Un aizmirsīs pēc tam, jo fakti būs daudz. Tāpēc gribētos kaut kādu sintēzi sagaidīt — mākslinieciski iedarbīgu, lai neaizmirstas.

Un lai varētu pārcelties atkal uz kādu citu telpu?

Nē, es gaidu pārsteiguma momentu, lai es aizmirstos, aizmirstu sevi. Mākslas pārsteigumu, par kuru mēs esam banāli sprieduši, ka tas jāapzinās un tam jābūt, bet pat neesam apzinājušies, ko tas mums dod. Un tagad tas, protams, ir aizplivurots vēl vairāk, jo nāk aktualitāte, kas atkal attālina mūs no pārsteiguma momenta. Bet pārsteigums — tas ir vispatiesākais, kas var būt, tas ir tāds kā lidojums...

Jebkurā partijā ir divas partijas, un tā ir politiska cīņa, kur neviens nedomā par naudu vai cilvēku labklājību, bet tikai par katra grupējuma pastāvēšanu. Izveidojoties divām legālām partijām, rodas ļoti interesanta sistēma — viņas konkurē (cīnās) diezgan solīdi. Jo tad ir pārliecības cīņa, nevis dūru vai apmelošanas, vai ķengāšanās cīņa. Es domāju, ka biežāk vajadzētu paprātot, kādi mēs būtu tad, ja būtu... nerespektējot nekādus vēsturnieku postu-

lātus, ka tā teikt nedrīkst. Un ne jau tikai sāpinot sirdi, bet varbūt pat analizējot un mācoties arī no pieņēmumiem. Lai absolūtais paliek pieminēkliem, es taču esmu dzīvs un neviens man neaizliegs kaut vai naktīs murgot par brīvību.

Marina Kosteņecka

1. 1988. gadā notika lielas metamorfozes — mēs mainījāmies portfeļiem: prokurori kļuvuši par rakstniekiem, rakstnieki — par prokuroriem. Rakstnieki tiesā sabiedrību, pagātni un tagadni, prokurori raksta rakstiņus. Rakstnieki arī raksta rakstiņus, tikai viņi netiek iekšā presē. Konkrēti par sevi varu pastāstīt: tikko bija beidzies paplašinātais Rakstnieku savienības valdes plēnums, pie manis pienāca korespondente no Maskavas, no «Literaturnaja gazeta», un pasūtīja rakstu par šo notikumu. Es to uzrakstīju. Man zvanija un pateicās — esot talantīgi uzrakstīts utt., bet tautieši saplosīs gabalos, ja nedrukās vēl kādu latvieti klāt. Labi, ieteicu pasūtīt Viktoram Avotiņam. Viņš arī uzrakstīja. Pēc pāris mēnešiem braucu uz Maskavu — pati savām acīm redzēju abus rakstus, saliktus slejās. Tātad apmēram trīs mēnešus tas tā nostāvēja, bet tad metāls tika izbērts ar pavadvārdiem, ka Aleksandrs Čakovskis esot teicis — Kosteņeckas raksts izsauks otru Sumgaitu Baltijā. Raksts — tik maigs, tik lojāls... Bet Dzenītis vienā vakarā uzraksta, un otrā dienā raksts ir «Pravdā», «Izvestijā», kur vien tik vajag.

Tas ir viens no aspektiem — par literārā procesa paradoksiem. Bet vispār gaisotne bija tik pacilāta, ka man, no malas skatoties (tomēr — no malas, jo esmu cittautiete), bija balta skaudība, ka šī skaitliski nelielā tauta var tik cieši izjust viens otra plecu. Un ka Krievijā nav tāda laukuma, kur visa tauta varētu sanākt, nodziedāt savu tautas dziesmu un līdz ar to vienlaicīgi pamosties. Esmu savas tautas patriote; redzot visu šo procesu strupceļus Krievijā, redzot, ka latviešu presē bieži pazib doma — krievu kultūru nekas neapdraud, krievu ir daudz —, es saku: latviešu kultūra ir bijusi uz izzušanas sliekšņa, bet krievu kultūra ir pazudusi. Es nezinu, vai spēsīm reanimēt. Jo liels cilvēku skaits un liela teritorija viņus nav pasargājusi no tā, ka ļoti veikli — 70 gadu laikā — kultūra ir iznīcināta. Starp šīm divām tradīcijām stāvēdama, mēģinu arī savā tautā modināt kaut kādas

pienākuma jūtas pret savu kultūru. Diemžēl man tas pagaidām neizdodas konsekventi, jo mani ļoti bieži pārprot, pārmet man savas tautas nodevību un nesaprot, ka tikai milzīga sāpe par tās likteni un mīlestība virza mani visos manos vārdos un centienos.

Tomēr Latvija ir arī mana dzimtene, un man nebūt nav vienalga, kas notiks ar Latviju un latviešu tautu, kas man ir ļoti tuva. Uzskatu un uzsveru, ka Latvijai jāpieder latviešiem — gadu simtiem gaisotne te ir citāda nekā visā plašajā Padomju Savienībā, jo te mīt latvieši ar savu mentalitāti, savu valodu, savām dainām. Un maskavieši un leņingradieši brauc uz šejieni kā uz Eiropu atpūsties. Tad lai arī būtu tūrisma pērle, nevis migrācijas bedre — kaut vai to ja saprastu. Kaut vai to.

Vērojot šos procesus ar vēsu prātu, daudz kas arī satrauc. Izvest, piemēram, cilvēkus ielās nav liela māksla. Ir jāapzinās, vai vedīsim zem tankiem, vai vedīsim uz patstāvību un gaismu.

Radošā darbā man vienkārši nav laika sevi ieguldīt, ar rūgtu humoru saku, ka man vairs nav nekā kopēja ar literatūru. Visi esam politiķi bez politiskās izglītības (mums pieder tikai Politiskās izglītības nams). Gan kā rakstniece, gan kā Zēlsirdības kustības līdere republikā cenšos saistīties ar jaunām formācijām — Vides aizsardzības klubu, Tautas fronti, ārstu biedrību —, uz kurām var balstīties kā uz tautu, nevis kā uz ierēdņu kabinetu.

2. Dokumentālie vēstures materiāli šobrīd mums, rakstniekiem, liek celties uz pirkstgaliem un skriet pakaļ, tikt līdz. Domāju, ka šo materiālu uztvers nākamās paaudzes (tie, kas tagad ir 5.—6. klasē), tāpat kā par Lielo Tēvijas karu tagad raksta trīsdesmitgadīgi prozaiķi, dzimuši 10—15 gadus pēc kara, un raksta ļoti iespaidīgi. Aculieciniekiem jāpaspēj atstāt liecības, tad tās tiks pārkausētas, lai nākamā paaudze vairs neizaug «ieģipsēta», kā mēs augām. Var jau vēlreiz uzcelt žogu apkārt sestajai pasaules daļai, bet tad sociālisma ideja būs sagrauta uz visiem laikiem. Esam jau uz kraha robežas.

Turpmākajam literārajam procesam ļoti rosinošs attīstības stimuls būtu Solžeņicīna romāna «Gulaga arhipelāgs» izdošana. Esmu lasījusi šo darbu, tajā atrodamas precīzas shēmas un norādes turpmāk nepieciešamajiem urbumiem vēsturē.

3. Profesionālā literatūra pārdzīvo nelielu šoku. Izdeva normālas grāmatas skaistos vākos, bija labi honorāri, ār-

zemju braucieni, un pēkšņi — nāk trīs O. Medņa burtnīcas un apgāž daža laba rakstnieka daudzsējumu ražojumu... Šobrīd ir ļoti grūti izturēt konkurenci ar dzīves patiesību. Jāpārkārtojas!?

Kritēriji ir mainījušies. Ar uzrakstīto autorlokšņu skaitu gadā atskaitīties nevar; mēs laužam vaļā ģipsi — no mītiņu tribīnēm un pie rakstāmgaldiem sēdēdami. Arī mēs, rakstnieki, šobrīd uzaram neskartu zemi. Nākošā paaudze metīs sēklu un vāks to ražu, kas saucas grāmatas.

4. Ļoti baidos no sevis apjūsmošanas, žēlošanas un apceres tendencēm par to, «cik mēs esam siksti, cik vitāli un cik daudz mums tie krievi pāri nodarīja»; tematisks zars, kas tendenciozi veido tautas psiholoģiju. Bet mēs taču visi bijām ierauti tajās vella dzirnavās, un literārajam procesam vajadzētu iegūt plašāku, vispārcilvēciskāku redzesloku. Galu galā — tieši latviešiem ir patiešām izcili nopelni, ka nu mums ir šī sistēma, šis sociālisms. Paladies. Jāsadala tagad visiem kopā gan tas labais, uz ko cerējām, gan tas, ko dabūjām.

Lielu gandarījumu sniedz pagājušajā gadā Latvijā atjaunotā Rēriha biedrība, kura te pastāvēja trīsdesmitajos gados. Lidz ar to ir atdzimuši divi sarkanbaltsarkani karogi — nacionālais karogs un Rēriha karogs, t. i., trīs sarkani punkti uz balta laukuma sarkanā aplī, kas simbolizē pagātņi, tagadņi un nākotņi vienā kopējā veselumā, un uzraksts «Miers caur kultūru». Tā nav nejauša sagādīšanās. Rērihs — krievu kultūras dižgars un filozofs ar pasaules vārdu, kurš paredzēja visu, arī nākotni — tādu ļoti gaišu. Abu karogu vienlaicīgā atdzimšana un šis programmatiskais uzraksts paver ļoti daudzas būtiskas nākotnes iespējas.

Leons Briedis

1. Par pagājušo gadu es īsi varētu teikt, ka tas ir bijis vēl viens kalendārais gads, kas nav īsti sakritis ar manu dvēseles gadu. Kaut gan kā cilvēku, kā pilsoni, kā savas tautas pārstāvi viss, kas noticis, ir mani skāris vistiešākajā veidā — gan Radošo savienību plēnums, gan Tautas frontes dibināšanas kongress, gan AP sesija, kurā latviešu valodai tika piešķirts valsts valodas statuss, gan mūsu nacionālā karoga pacelšana Svētā gara tornī, vēl jo vairāk tāpēc, ka man kopā ar Juri Kronbergu iznāca stāvēt dažu metru attālumā no rituāla pašā torņa augšā, gan Nacionālo kultūras biedrību asociācijas izveide, vis-

pār šo kultūras biedrību izveidošana kā tāda, gan Tautu forums — visi šie notikumi. Un tomēr — kā radošai personībai, kā literātam tas man nav vēl gluži viss, tālab arī doma par neatbilstību dvēseles gadam. Jo pastāv visādā ziņā interesantas, reizēm sarežģītas un dramatiskas attiecības starp cilvēku un laiku, kurā viņš dzīvo, un man kā dzejniekam jebkurš laiks ir iegansts, materiāls. Tādā pašā vizē esmu uztvēris arī iepriekšējos gadus, kurus saucam par stagnācijas laiku, un faktiski visa mana radošā dzīve noritējusi tajā. Šis laiks nav bijis man labvēlīgs, tomēr esmu to laidis caur sevi, un izrādās, ka tas nebūt nav bijis pats nelaimīgākais manā dzīvē. Jo viss jau ir atkarīgs no cilvēka spējas laiku uztvert un pārrādīt mākslas tēlos. Ja agrāk, kad daudz kas bija aizliegts, mums vajadzēja ar lielu iekšēju garīgu savāktību un pašdisciplinētību iebilst šim laikam un varbūt dzeja bija mūsu vienīgais rakstošu cilvēku eksistences veids, tad tagad rodas ļoti daudz pašizpaušmes iespēju un jebkuram māksliniekam jāmāk no ļoti daudz kā atteikties sava radošā darba labā. Un bieži vien tas ir pat grūtāk nekā tad, ja šādu iespēju nav.

Māksliniekam allaž jārisina viena problēma — attieksme pret aktualitāti un to, ko mēs saucam par pārlaicīgo, mūžīgo. No šī risinājuma arī ir atkarīga mūsu literārā devuma kvalitāte un nozīme. Bet nereti tās ir bīstamas lamatas. Ja atceramies līdzību par Vinniju Pūku — arī mēs nereti izrokam bedri, lai notvertu Milzu Lempi — aktuālo, šobrīdīgo —, un paši arī tajā iekrītam. Šī dialektika manī vieš zināmas bažas, jo jebkurai kultūras parādībai būtu jābūt ne tikai patstāvīgai, bet drīzāk un galvenokārt — alternatīvai kultūras parādībai, t. i. — **ko mēs piedāvājam šim laikam.** Jo dzejas rakstīšanai nekad nav bijuši ne laimīgi, ne nelaimīgi laiki, to redzam, arī atskatoties latviešu dzejas pēdējo 30—40 gadu vēsturē. Vai laiks, kad Čaks strādāja savus pēdējos mūža gadus, ir bijis īpaši laimīgs dzejas rakstīšanai? Vai īpaši laimīgs un pateicīgs dzejaslaiks bija tad, kad iznāca Ojāra Vācieša «Tālu ceļu vējš», bet īpaši — viņa «Elpa»? Vai arī — 60., 70. gadu mija, kad tapa M. Čaklā «Lapas balss», V. Belševicas «Gadu gredzeni», J. Petera «Dzirnākmens»? Līdzīgus piemērus atradīsim arī 70. gados, jo nozīmīgi mākslas darbi ir tapuši vienmēr. Es domāju, ka pašreizējā situācijā mums arī ir jārada tādas alternatīvas šim laikam savā mākslā.

2. Šobrīdējā tiecībā uz publicistiku, uz politiski aktīvu darbību mums, rakstītājiem, jānoskaidro sava pozīcija un jāapzinās savas iespējas tieši ar mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem dot ieguldījumu visā notiekošajā. Ja zinātnieks, vēsturnieks, publicists ar savu darbību var mūs iemācīt atšķirt labo no ļaunā, skaisto no neglītā, kroplīgā, tad dzejniekam ir pa spēkam arī likt mums mīlēt to, kas ir labs un skaists, un ienīst to, kas ir ļauns, kroplīgs, neglīts. Jo ļaudis, manuprāt, atšķiras cits no cita ne tik daudz ar to, ko viņi zina, bet gan ar to, ko viņi mīl (ienīst, cer, alkst, ilgojas). Šis moments mums, rakstītājiem, jāpatur prātā. Jo publicistiski tendēti raksti dod realitātes izjūtu, paplašina cilvēka zināšanas, bet mākslas darbi ar saviem specifiskiem līdzekļiem spēj dot katarsi, garīgu šķīstīšanos, pacelšanos pāri sev pašam. Viens no spilgtākiem piemēriem te varētu būt Tengiza Abuladzes filmas. Ja viņš būtu uzņēmis dokumentāli precīzu kino, diez vai tas dotu tādu iekšēju apskaidrību kā tagad, kad viņš to ir paveicis ar mākslas tēliem.

Pašreiz mēs dzīvojam svārstīgu izjūtu lokā, un mākslai šajos apstākļos jāuzņemas plecos tas jūgs, ko laikam nav varējusi dažādu iemeslu dēļ nest baznīca. Domāju, ka mākslas ejamais ceļš ir nevis uz cilvēka esamības jēgas atklāsmi, kā to darījām 70. gados, bet uz **pašas esības atklāsmi**. Ar politisku domāšanu vien te laikam neizlīdzēties, ir vajadzīga arī filozofiska doma. Un mums ir jāveido jauns garīguma modelis, jauns kultūras modelis.

Tas, ka ir atgūts jau samērā liels kultūras mantojums, arī ļoti sarežģī mūsu dzīvošanu, mūsu rakstīšanu, jo paugstinās kritēriji, kas mums sev pašlaik jāizvirza.

Viens no lielākiem kultūrieguvumiem laikam ir arī tas, ka nu esam apzinājuši gan tās kultūras un literatūras vērtības, kas radītas Latvijā dažādos gados, gan arī to daļu, kas tapusi Zviedrijā, Amerikā, Kanādā, — tas ir vienots kultūrprocess, viena literatūra. Visi darbi, kas eksistēja kaut kur mūsu zemapziņā, ir pārcēlušies uz apziņu. Tas ir cēlis mūsu mākslinieciskās domāšanas līmeni. Tāpēc arī priekšplānā jāizvirza mākslinieciskuma problēma. Šis jautājums ir izšķirošais, jo šobrīd pārsteigt ar Ēzopa valodu, ar zemtekstu valodu mēs vairs nevaram. Mēs varam kaut ko panākt, tikai rakstot arvien labāk. Tas ir ļoti grūti — vispirms kaut kas jāsalasa pašam sevī.

Pagājušajā gadā manī nostiprinājās sajūta, ka esam sākuši iet pa kultūras, mākslas depolitizācijas ceļu. Ļoti būtisks moments, kas vieš optimismu. Savas jaunrades problēmas mēs allaž esam risinājuši, norūpināti ar savu eksistenci, ar savu nacionālo identitāti un pastāvēšanu, un laikam nemūžam nespēsīm atbrīvoties no dramatisma un traģikas, kas saistās ar šiem jautājumiem. Un tomēr — izeja ir iezīmējusies, jo latviešu kultūra atgriežas Eiropas kultūras konteksta skanējumā. Kultūra ir bioloģiski dzīvs organisms ar plašām attīstības iespējām, un, kolīdz mēs to skatām tikai šauri politiskā aspektā, mēs laikam kaut ko ļoti būtisku tai laupām.

3. 1982. gadā, Kaļiņingradas apgabalā atrazdamies, tolaik vēl samērā nepazīstams latviešu dzejnieks Klāvs Elsbergs rakstīja savā piezīmju blociņā šādi: «Varbūt vis-skaistākais ir nevis rakstīšanas process, bet dienas un mēneši pirms tam, kad esi tukša, tīra un nevainīga krūze. — Putojoša, šļakstoša, rīkli aizsītoša dzira, kas manī nāks no manas iztēles, manas dzīves vienīgās, nekad nebūs tik garšīga kā mokošās gaidas uz to. Dzejnieks, kas neraksta, — laimīgs.» Un pašā apakšā — piezīme: «Skat. 47. lpp. «Nidās». Spāņu dzejnieks Lorca to pašu.»

Es negribētu teikt, ka pagājušais būtu tāds īpaši liela pieklusuma gads. Cilvēki ir strādājuši ļoti intensīvi, varbūt pat daudz vairāk nekā līdz šim. Piemēram, Jānis Rokpelnis. Grūti uzreiz novērtēt, bet domāju, ka viņa dzejā iezīmējušās jaunas kvalitātes. Citiem — nav rakstījis, un es arī piederu pie tiem, kas pagājušajā gadā ļoti maz rakstījuši. Vērtēju to mierīgi un ar zināmu ironiju apziņos, ka var, kā smeļ japāņi, deviņi akušieri sanākt pie dzemdētājas gultas — un, vienalga, viņa dzemdēs nolik-tajā laikā, nevis deviņreiz ātrāk... Laikam jau arī man ir kādas īpašas attiecības ar šo laiku.

Pievērsdami lielu uzmanību aktuālām problēmām, neesam mācējuši pamanīt, ka pagājušajā gadā ir iznākušas divas ļoti labas grāmatas, ļoti nozīmīgas visā latviešu literatūras pēckara periodā, īstenībā — virsotnes vispār, t. i. — Vizmas Belševicas «Ieviedu aukstums» un Ojāra Vācieša «Ex libris».

Gatavojot «Dzejas dienas» almanahu, savukārt prātā iekritušas divas Velgas Kriles rindas:

Jo labais — tas ir neizlemtais
Un allaž neizlemjamais.

Šis Velgas Kriles aforistiskais atzinums vieš manī ārkārtīgu optimismu, jo tas ir iegansts atkal un atkal risināt cilvēka eksistenciālās problēmas, kuras līdz šim it kā atrāvām no mūsu reālās situācijas.

Ļoti spilgts moments manā pagājušā gada dzīvē, kas patiešām ir satricinājis līdz sirds dziļumiem, ir itāļu rakstnieka Umberto Eko romāns «Rozes vārds». Šis romāns par viduslaikiem man apbrīnojami daudz ko pateica par mani pašu. Par manām izjūtām, par laiku, kurā es dzīvoju.

4. Ceru pats uz sevi. Sai ziņā, es domāju, man kā rakstītājam, jā, arī kā cilvēkam vienīgā pārbūves jēga varētu būt — dot iespēju būt tam, kas es esmu. Būt tam, kas es gribētu būt. Ielikt savus spēkus tādā darbā, lai varētu nest maksimālu labumu citiem. Politiskās un sociālās norises ir jākārtoti vairāk vai mazāk profesionāļiem, nevis diletantiem, un tomēr mākslai ir jādod arī savs ieguldījums šajā procesā — ne tikai atrādīt situāciju, bet arī virzīt to uz priekšu. Jo tālāko attīstības gaitu jau noteiks tās vērtības, ko radīsim, ko radām šobrīd. Ja tās netiks radītas, nokļūsim atkal apburtajā lokā. Jānāk apziņai par lielāku, stiprāku garīgumu. Par garīguma veidošanu mūsu kultūrā vispār, ne tikai kādos atsevišķos darbos. Jo tā vai citādi latviešu kultūra allaž mokās ar kādu kompleksu — te kaut kāda pretenciozitāte ienāk, te dziļdomība, te atkal tāds intelektuālisms, vārdu sakot — sava veida provinciālisma masalas. Mūsu kultūras aina ir diezgan nervoza, jo kaut kam mēs pieķeramies, kaut ko absolutizējam, tad atkal pieķeramies kaut kam citam, bet ir jānonāk pie normālākām, dabiskākām izjūtām. Lai raudzītos visi uz to, kas notiek pasaulē un ap sevi, un sevi pašā, lai raudzītos ar saprotošākām acīm, nevis ar kādu pieņēmumu vai tukšu ziņkārību. Un māksla — jāpaceļ mākslas līmeņos un rangos, jāieved lielāku, mūžīgāku vērtību lokos.

Roalds Dobrovenskis

1. 1988. gadā vislielāko satraukumu un bažas izraisīja, lūk, kas: kaut tikai tautai uzurpēto tiesību atgriešanās, atmiņas, sirdsapziņas un saprāta atgriešanās netiktu varmācīgi pārtraukta. Tā ir kā atveseļošanās pēc smagas slimības, kad krīze vēl nav galīgi pārgājusi un slimniekam ir drudzis.

Saka — vēsturi nevar pagriezt atpakaļ. Un kā vēl var! Var kādā planētas daļā dzīvi apzināti iedzīt viduslaikos, veselus ļaužu slāņus atsviest dzimtbūšanas stāvoklī. Daudz kas ir iespējams. Vēsture nav nedz nepārtraukts progress, nedz vienmērīga taisnvirziena kustība uz priekšu un augšup. Bērtuļa nakts arī ir vēsture, un neko tur nevar darīt.

Bez šaubām, zemestrīce Armēnijā, uzbrukusi jau tā satricinātai zemei, — tā ir nelaime, kas, tāpat kā Černobilas katastrofa, liek atcerēties Apokalipsi, tās tumšos, kā likās kādreiz, bet nu — arvien skaidrākos pareģojumus.

2. Dokuments sevī allaž ietver milzīgu dramatisma lādiņu. Esmu to ievērojis arī savā tiešajā darbā. Teiksim, grāmatā par Musorgski es arvien vairāk novirzījos no iztēles un pieļāvuma, arvien vairāk uzticēdamies faktam, iepriekš neparedzamajiem dzīvās dzīves pavērsieniem.

Mums viss ir izkārtojies paradoksāli. Ilgu laiku fakti bija aizliegti, dokuments bija slēpjams aiz septiņiem zieģeļiem, un gandrīz vai katras patiesības izcelšana gaismā tika bargi sodīta. Patiesīguma oāze saglabājās vienīgi nedaudzos literāros darbos: Aitmatova, Bikava, Astafjeva, Bela, Trifonova, igauņu meistarū prozā, Kolberga lappuses, Tarkovska un Aĥmatovas, Belševas un Vācieša dzejā, Vampilova lugās, dažās izrādēs.

Bet tagad patiesība uzplūdusi nepastarpinātā, tiešā veidā. Milzums vakardienas noslēpumu atklājušies visā kailumā; tie izrādījušies vēl stipri satricošāki, nekā spējusi pateikt literatūra.

Tas, ka dzīves dramatisms un asums uz laiku ir atstūmis malā mākslu, ka uz ielas, laukumā, pa televizoru redzi aizraujošas darbības, kurās pats esi dalībnieks, no kurām atkarīga tava dzīve un tavu bērnu nākotne, — tas ir fakts. Tas ir fakts, kas literatūrai itin nemaz nav aizvainojošs.

Ir Dostojevskim tāda piezīme. Ja tautas nelaimju karsonī dzejnieks uzraksta apcerīgu lirisku dzejoli, līdzīgu Feta slavenajam «Tad bikli čuksti, elpa liega, / Lakstīgalas balss...», — tauta var viņu ļaužu acu priekšā kādā laukumā pakārt. Bet nav izslēgts, ka pēc laika tie paši ļaudis tai pašā laukumā uzcels šo rindu autoram piemiņekli... Negalvoju, ka esmu atcerējies precīzi, taču jēga ir tieši tāda.

Literatūra kā liela upe pati regulējas un pati attīrās. Tā ir daļa no dzīves — ne atsevišķa daļa, bet ietilpstoša visā, gaisā un augsnē.

Literatūra ir vienota, ik mirklī tā ietver sevī Sofoklu un Šekspīru, Puškinu, Raini, Čaku un skolnieku, kurš tikko ir uzrakstījis nevienam nezināmas rindas. Literatūra ir visu paaudžu vienlaicīga dzīve, viņu pieredzes un centienu kopojums. Lūk, kālab «slēgto» vārdu un grāmatu atgriešanās, manuprāt, ir līdzvērtīga jaunu tapšanai. Šai ziņā gan pagājušais gads bija neticami dāsns! V. Grosmana «Dzīve un liktenis»... Vācieša «Ex libris», Zentas Mauriņas, Zīverta, Virzas un daudz kā cita atgriešanās it kā pārspējusi to, ko darām mēs, grēcinieki. Un tā tam arī jābūt! Jo tās taču ir vērtības, kas izgājušas cauri nepielūdzamai atlasei. Saspiesties ciešāk un ielaist viņus — prieks, nevis kārtējā rūpe. Svarīgi tikai nekad vairs un nevienam neatdot šīs vērtības.

3. Pat ja literatūra klusē, šo klusēšanu vajag skaidrot. Es nepagūstu tagad rakstīt grāmatu. Pavisam nepagūstu — bieži esmu šausmās un izmisumā, jo bieži ir akūta nepieciešamība izdarīt kaut ko neatliekami nepieciešamu. Nez kāpēc no tā visa izvairīties nevar, bet stipri gribas normāli strādāt to darbu, kuru gan neviens cits manā vietā neizdarīs. Tas ir — tādā līmenī, ka tautas, Dieva, pats savā priekšā — bet cilvēks ir atbildīgs par to, ko viņš var izdarīt un ir uzņēmies.

Šobrīd ir vajadzīga acumirkīga reakcija — stāsts, kurš trāpa notikumu desmitniekā, novele, kura uzšķilusies šodien (un varbūt nebūs vajadzīga rīt); tad laiks rādīs, vai tā vajadzīga mūžībai, bet šodien — nepieciešama.

Sai steigā un drūzmā jāsāk arī kāds milzīgs liedarbs. Esmu šo priekšlikumu izteicis Kultūras fondā un atkārtotšu vēl un vēl. Tas ir mans tīri platonisks ierosinājums attiecībā uz latviešu kultūru — tagad, acumirkli, sākt strādāt pie daudzsējumu izdevuma «Latviešu kultūras enciklopēdija». Nelaikā? Nekā tamlīdzīga! Pašreiz ir laiks, kurā uzkrājies tik daudz noklusējumu, izkropļojumu, melu, un nu pirmoreiz pusotra simta gadu laikā radusies iespēja pilnā balsī pateikt visu zināmo. T. i. — pirmoreiz uzzināt, pirmoreiz izlasīt un pirmoreiz pateikt. 5—6 sējumi neprasiņu liekus izdevumus, prasītu tikai iespēju parakstīties uz šo izdevumu visās zemēs, kurās dzīvo latvieši, un Latvijā. Būtu gan papīrs, gan līdzstrādnieki. Tikai es šo darbu nekādā ziņā neuzticētu nobriedušu enciklopēdistu kolektīvam. Ne tālab, ka neuzticos šiem cilvēkiem, bet tālab, lai izskaustu visu šā mehānisma rutīnu. Darbā jāiesaista vecāko klašu skolēni, 1., 2. kursa studenti un ve-

cīši, kuru atmiņā glabājas unikālas lietas. Vecajiem — jāpagūst pateikt visu, ko atceras tikai viņi, bet jaunie šo, teiksim, piecu sagatavošanas gadu laikā ieaugs darbā, un mums būs pētnieki, kritiķi, teorētiķi visās mākslas nozarēs.

4. Nav un nav vajadzīgi nekādi plāni dzejai, prozai, lugām u. tml. Kāds skaudri pajokoja: tagad lasīt ir interesantāk nekā dzīvot. Mēs lasām, klausāmies, skatāmies no rīta līdz naktij. Bet, ko lasīt, ko skatīt, ko klausīties, — tas tiek nolemts ne pēc mūsu, vispār — ne pēc ļaužu gribas. Te vada stihija. Bet, kāda vara ir pār stihiju, — tā ir atsevišķa saruna.

Arī formas pašas radīsies. Nesen tā bija rokopera «Lāčplēsis», Kulakova dziesmas ar Veidenbauma vārdiem, uz laikiem iespiedušās atmiņā Ievas Akurāteres dziedājumā.

Rīt varbūt tā būs Raiņa lugas izrāde Doma laukumā... Cita starpā, Rainis burtiski elpo un piedalās šodien gluži vai visā, un ne «smukumam» es to saku — tas ir pagājušā gada visu nozīmīgāko notikumu dalībnieka tiešs iespaids.

Mēs jūtam nepieciešamību atgriezties pie pasaules, pie cilvēces, no kā augstprātīgi — un ne bez slepena mazvērtības kompleksa — tik ilgi norobežojāmies.

Literatūra dosies uz priekšu kopā ar dzīvi vai... vai cietīs sakāvi kopā ar to.

Visvaldis Lāms

1. Visvairāk rūp, kāds būs rezultāts visiem šiem notikumiem. Tas ir vistragiskākais jautājums pašlaik: kas būs tālāk, — jo praktiski jau mainījies nekas nav. Vai tiešām tas atkal būs tāds kārtējais atkusnis? Pašlaik — jā, visa tauta ir saviļņojusies, bet ir divas oficiālas nostādnes, kas mani stipri satrauc. Pirmā ir tīri praktiska lieta, tas ir — par lauksaimniecību. Ka tā īstenībā nav prioritāte, to zina visi, par to runā prese, un iepriecina, ka cilvēki tā arī pasaka, kā tas ir. Otrs aspekts — politiskā dzīvē mani uztrauc pēdējie CK biroja izteikumi, ka strādnieku skaits deputātu kandidātu vidū ir par mazu. Vai tiešām ir tik ļoti vajadzīgi cilvēki, kas prot izdarīt savu darba uzdevumu, bet neprot valstiski domāt? Mums ir vajadzīga tieši intelīgēncē. Un patiesībā vislielākā rūpe ir tā, ka patlaban mums praksē viss ir apgriezts ar kājām gaisā. Mēs darām tā, ka izņemam no galvaskausa tautas smadzenes, ar tām slaukām ielu, bet vietā iemontējam dubļainu zābaku. Jūs saprotat, ko tas nozīmē? Es uzaugu

apstākļos, kad fabrikas strādnieks pelnīja vismazāk, amatnieks — vairāk, kvalificēts amatnieks — vēl vairāk, un katram līdz ar to bija mērķis izlauzties līdz virsotnei. Bet mums visvairāk pelna tas, kas vismazāk spēj, un visinteligentākais cilvēks ir viszemāk nospiests. Un tieši tā ir mana lielākā rūpe, jo mūsu Konstitūcijā taču ir teikts — no katra pēc viņa spējām, katram pēc viņa padarītā darba. Bet praktiski mums tā otrā puse tiek izslēgta, jo nekvalificēts strādnieks nevar dot sabiedrībai to, ko augstskolu pabeidzis inteligents. Taču viņš pelna vairāk. Patlaban strādniekam maksā rubļu pakas, kuras viņš nevar realizēt, darba algas pieaug ātrāk nekā darba ražīgums. Garīgums tiek noniecināts. Nerunāsim tikai par atalgojumu — visa sabiedrības struktūra ir apgriezta ar kājām gaisā. Tā ir traģēdija. Kvalificēts zobārsts, kurš ar savām rokām izņem sāpi no zoba aukā, saņem 130 rbļ. mēnesī un ir spiests pelnīties ar rožu potēšanu un pārdošanu, lai varētu savu ģimeni uzturēt.

Arī literatūrā ir tas pats. Rakstniekam jau vēl kaut cik maksā. Bet arī ļoti maz. Jo praktiski jau visi dzejnieki ir spiesti strādāt un kaut kur piepelnīties, neviens nevar dzīvot ar savu dzeju...

Es vēlreiz uzsveru, ka inteligence ir tautas smadzenes. To noniecināšana atbalsojas garīgajā satversmē, bet atbalsojas arī praktiskajā dzīvē, jo tās abas ir cieši saistītas.

Bet šī garīgā satversme tomēr pērn parādīja ļoti noturīgas īpašības.

Inteligences pamatgrupas (augstskolu mācību spēki, zinātnieki, radošie mākslinieki) vienmēr ir bijušas ar augstu kultūru, vismaz Latvijā noteikti. Man, piemēram, bija ļoti neērti, kad presē bija jālasa, ka Krievijā, Maskavā notiek ļoti neglītas rakstnieku grupu savstarpējas plēšanās. Pagājušajā gadā es biju lepns, ka Latvijā tas nenotiek. Jo inteligence netiro veļu publiski nemazgā. Mums jau tā veļa arī nemaz tik ideāli tira nav, mēs to visi zinām, un savstarpēji rēķini mums daudziem ir ļoti smagi, tomēr mēs to nedarām. Tas arī nosaka inteligences milzīgo ietekmi tautā. Mēs apzināmies, ka pirmkārt ir nevis jākārtoto savstarpēji vai grupu rēķini, bet jātiecas attaisnot tautas uzticību, jābūt tās priekšpulkam, virzītājspēkam.

Pagājušajā gadā ļoti daudz esmu domājis vēl par vienu lietu. Mani uztrauc diezgan bieži dzirdētais sauklis — «nevajag ļauties emocijām». It kā tas nav domāts slikti,

tiešām nevajag ļauties zemām dziņām, dusmu uzplūdiem, sliktām emocijām. Bet vispār neļauties emocijām — tas ir visbīstamākais. To ir pierādījusi visa līdzšinējā vēsture. Nu jau varam pat uzskaitīt — presē, piemēram, bija stāstīts par Kaganoviču. Viņš ir sasniedzis 95 gadu vecumu, joprojām dzīvo. Molotovs arī nomira samērā nesen. Tad Alfons Noviks mūsu vidū. Viņiem nevienam nav lieku emociju. Un viņi dzīvo ilgu mūžu. Tieši uz šā emocionālītātes trūkuma taču balstās staļinisms, neostaļinisms, jo kas tad emocijas ir? Tās ir goda jūtas, kauna jūtas, un kaunu mūsu sabiedrība ir ļoti zaudējusi. Cik daudzām vērtīgām vēsturiskām celtnēm esam ļāvuši sagrūt, baznīcām, muižu ēkām, kuras varēja izmantot. Kādas tur emocijas — lai brūk kopā! Bet emocionalitātes kalngals ir sirdsapziņa. Spriežot, teiksim, pēc tām intervijām, ko preseī devis Alfons Noviks, viņam nav sirdsapziņas. Tās nav bijis arī Kaganovičam un Molotovam, nerunāsim nemaz par pašu Staļinu. Un vai tad tiešām atkal ir jāsāk tā pati vecā dziesma, ka mums nevajag emocijas; ko tad mums vajag?

Pirmskara gados Latvijā darbojās slavenā Viperu ģimene. Roberts Vipers — izcila personība — radīja Latvijas vēstures skolu. Savā grāmatā «Vēstures lielās problēmas» viņš saka, ka visa Eiropas modernā kultūra ir balstīta uz diviem pilāriem — romiešu tiesības un kristiānisms. Bez tā Eiropas kultūra nav iedomājama, bet mums romiešu tiesības ir noslēptas, latīņu valoda izmesta no skolām, un kristiānisms mums arī ir bijis «opijs tautai». Domāju, slikti ir tas, ka mēs nekad neesam analizējuši, teiksim, Marksa attieksmi pret kultūrdzīves parādībām. Bet būtībā Markss balstījās uz to pašu kristiānisma ētiku, lai cik tas dīvaini pirmajā brīdī izliktos. Kālab viņam vajadzēja uzsākt cīņu, lai strādnieki par savu darbu saņemtu virsvērtību? Tā ir kristiānisma ētikas būtība, ka vajag mīlēt un rūpēties par mazajiem brāļiem.

Es neapgalvoju, ka mums tīrā veidā būtu jāatgriežas pie katoļu vai luterāņu baznīcas. Es vienkārši uzskatu, ka mūsu sabiedrībai vajag ētiskus pamatus. Jāciena cilvēks, kas pārstāv garīgumu. Jo galu galā bez šīm ētiskām vērtībām visi milzīgie pārkārtējumi saimniecībā — tie visi kaut kur iestrēgs. Bet mēs joprojām stūrgalvīgi turamies pie vecām staļiniskām dogmām — «bez liekām emocijām, jābeidz mītiņot, jāsāk strādāt, vajag aukstu prātu, vajag atkal ražošanu pacelt». Bet mītiņošana jau nav šķirama

no strādāšanas — ja cilvēks labi strādā, aug viņa prasības. Un tad — ko strādāt? Sākt ražot vēl vairāk brāķa apavu? Vairāk brāķa uzvalku? Mums taisni mazāk vajag tos ražot. Lai tagad strādā tie, kam jāpārkārto šī sistēma; tad cilvēki ies darbā ar prieku.

2. Seit attiecības ir ļoti dīvainas. Piemēram, es varu apgalvot, ka visi publicētie dokumenti, deportāciju materiāli — ka tie, literāri ņemot, ir mākslinieciski nevarīgi, pat diletantiski nenozīmīgi. Tomēr tie iedarbojas ar graužošu emocionālu spēku. Galvenokārt tāpēc, ka bijusi ilga aizture. Mana paaudze jau uzaugot zināja, ka tauta ir piedzīvojusi drausmīgu traģēdiju (Pirmais pasaules karš, bēgļi); par to rakstīts tika ļoti daudz. Margērs Skujenieks devis statistiskus datus par latviešu aizkļīšanu, pat Konversācijas vārdnīcā ir speciāls šķirklis «bēgļu laiks». Un līdz ar to sāpe par tautas traģiku ienāca pakāpeniski. Bet tagad pēkšņi — visam, kas tautā ir gadiem krājies un rūdzis, izsista spunde, un iespaids ir graužošs. Viss saplūst kopā šaušalīgā ainā, redzam, ka hitlerisms un staļinisms ir vienlīdz baismī un pa abiem iznīcinājuši trešo daļu Latvijas iedzīvotāju.

Ko tas literatūrā var ienest? Grūti pašlaik salīdzināt, jo aktuālie dienas notikumi arī ir ārkārtīgi spēcīgi. Es baidos, ka var rasties stipri daudz konjunktūristisku darbu, jo pērn konjunktūra parādījās pat krievu literatūrā, kurā allaž ir vairāk runāts par šīm lietām, kurā ir strādājuši t. s. disidenti; piemēram, Solžeņicina «Gulaga arhipelāgs» — rakstīts ļoti cilvēcīgi, ļoti godīgi. Bet, piemēram, «Arbata bērņus» es neuzskatu par augstu mākslu. Daudz būtiskāk par staļinisma baismīgo iedarbi, manuprāt, runājis Abramovs. Viņš par deportācijām un izsūtīšanām nerunā daudz, bet ar ārkārtīgu māksliniecisku spēku. Jo literatūras uzdevums ir parādīt cilvēku traģēdijas iekšējo būtību. Vienu darbu zinu, kur par to runāts, arī mūsu literatūrā — it kā netieši, pat vārdā vellu nesaucot, — tā ir Birzes eseja «Tie tikai izgājuši», kurā viņš runā par cilvēka traģēdiju totalitārisma apstākļos. Par to Birze būtībā jau ļoti daudz ko ir pateicis arī stāstā «Visiem rozes dārzā ziedi», arī it kā netiešā veidā.

Totalitārisms domāšanā — baismīga lieta (palasiet interviju ar Alfonu Noviku!), par to ir jārunā. Par cilvēkiem — simtiem un tūkstošiem —, kas strādāja tādā stilā un tā domāja. Man gan ir aizdomas, ka daudzi procesi vēsturē, kas nav pienācīgi pētīti, patiesībā ir jau literatūrā

atspoguļoti. Piemēram, Tomass Manns, Kafka, Bulgakovs, Orvels ļoti spēcīgi runā arī par procesiem, kas notika pirms totalitārisma. Anatols Franss parāda tās noskaņas cilvēkos, kas noveda pie Napoleona kulta.

3. Literatūru bremzē poligrāfiskā bāze. Mēs taču varētu izdot visu latviešu klasiku, visu ārzemju literatūru. Trimdas latviešu literatūru. Es esmu ar to saskāries, šo to zinu un zinu, ka tā nav pretpadomju literatūra. Jau Brežņeva laikā to varēja izdot. Tā ļoti godīgi un cilvēcīgi parāda trimdas latviešu dzīvi.

Es uzskatu, ka mūsu rakstnieki raksta, kā jau rakstījuši. Droši vien rakstīs brīvāk, drosmīgāk. Ja kāds, pagājušā gada notikumos iekļaudamies, ir ko mazāk uzrakstījis, tad to varētu desmitkārtīgi kompensēt ar darbiem, kas nav izdoti. Ja nu mums būtu iespējas izdot. Un tad arī šie notikumi mums dotu veselu literatūras straumi. Prozā, es domāju. Veselu romānu straumi. Kaut gan, runājot par laikmeta atšifrējumu, par laikmeta iekšējo izpēti, es domāju, ka tādi darbi tik drīz neradīsies. Tik vienkārši tas nenāks, ir vajadzīgs laiks. Un ļoti iespējams, kā jau teikusi Vija Jugāne «Jaunajās Grāmatās», ir jānāk jaunai paaudzei. Kura jau citās kategorijās domā. Aivars Tarvids, Eva Rubene, Andra Neiburga — viņu skats ir jau brīvāks.

4. Es ticu, ka visi šie jaunie rakstnieki sarakstīs no mūsu, aculiecinieku, viedokļa varbūt pat glupības, bet radīs mākslinieciski arī tādas vērtības, kādas mēs nespējam. Nu, kaut gan no mums varbūt arī kāds spēs, patiesi — kāpēc man atteikties? Sava laikmeta važas mēs visi esam nesuši. Par sevi varu teikt — ja visi mani darbi būtu publicēti sākotnējā, nesakropļotā, veidā, tad jau varētu arī tagad teikt — redziet nu, bija tomēr rakstnieki, kas runāja par tām aizliegtajām tēmām. Kaut gan — nevaru galvot, ka manī pašā cenzors nemaz nav tupējis.

Katrā ziņā tā spundes izsišana pašreiz neļauj spriest ar vēsu prātu. Varbūt turpmāk rakstīs ne tik daudz par lēģeru notikumiem, kā par cilvēkiem, kuri tur nenokļūva, bet zināja, ka var nokļūt. Un tieši viņos kā spoguļi daudz pārlicināšāk atspoguļosies tā laikmeta sakropļotā, samocītā cilvēka dvēsele.

Dzeja pēc sava žanra ir operatīvāka. Bet lietas būtība ir vēl tāda, ka latviešu dzeja allaž ir bijusi tribūna lomā. Tai latviešu mentalitātē ir kāda īpaša vieta. Dainas to rāda, bet to ir grūti formulēt. Acimredzot tieši dzeja dziļi

ietekmē inteligentus cilvēkus. To es saku no sirds kā prozaīķis. Jo tie cilvēki, kuri darbojušies tautas labā, cēlušī tautu kājās, — viņi vienmēr ir orientējušies uz dzeju.

Astrīda Aļķe

Cik skaisti Latvijā sākuši dziedāt gaiļi! Vēl rīts nav atausis, bet mošķi jau glābjas tumsā, un mūsu prāti sāk atžirgt no nakts murgi. Sākam atkal apzināties, ka dzīvot pasaulē mums ir tādas pašas tiesības kā citām tautām. Un tikai pati tauta tiesīga izlemt arī jautājumu, kā tai dzīvot pasaulē.

Bet represētās literatūras augšāmcelšanās bez vārdiem jau pierādījusi, cik īsu mūžu savukārt lemts dzīvot kroņa literatūrai. Mācība, ko vērts prātā turēt visos laikos... Diemžēl prātā aizķērušies arī vārdi, ko pērnuden, ciemojoties Dzimtenē, pateica godājams zinātnieks: «Mīļie, jūs taču dzīvojat kā maisā!»

Lapoju kritiķa Jāņa Rudziņa 1977. gadā Zviedrijā izdotos smagos Rakstus un domāju, cik cilvēku Latvijā var droši teikt, ka labi pazīst tās vērtības, ko latviešu rakstniecība radījusi trimdā. Vai būs kāds desmits zinātāju? Joprojām vēl «sašķeltās literatūras» statuss... Taču es vēlos arī zināt, kā latviešiem klājies amerikāņu un angļu zonā, cik bieza garoza viņu maizei Vācijā un cik bieza Austrālijā, kā sāp «lielā izklišana» un kāpēc Valdis Krāslavietis lūdz Dievam mūs beidzot par tautu sakapāt. Kā to uzzināt, atklāt, saprast bez literatūras palīdzības?

Kārlis Skalbe «Mazajās piezīmēs» kādreiz pauda klusu prieku par to, cik spēcīgus spārnus cilvēka garam dāvā brīvība. Sobrīd esam liecinieki tam, ka brīnumus rada pat gaismas un rīta priekšnojauta. Tāpēc jādara viss, lai mēs garā un darbā atkal būtu kopā par Latviju. Lai klaidā tapusi literatūra atgrieztos Dzimtenē.

Kāpēc «Kritikas gadagrāmata» nākošgad, piemēram, nevarētu publicēt profesora Rolfa Ekmaņa apskatu par latviešu prozu 1989. gadā vai Harija Hirša apceri par latviešu leģionāru traģēdiju Alfrēda Dziļuma, Dzintara Soduma un Visvalda Lāma daiļradē? Bet ko par Valda Krāslavieša un Gunāra Saliņa dzeju rakstītu Inta Čaklā?

Par spīti himerām, vējdzītu laužu pūļiem un joprojām visdziļākās noslēpumainības aizsegā funkcionējošajai Mīlestības ministrijai ar tās, jādodomā, milzīgajiem štata pagrīdniekiem un plašo izpalīgu armiju, kas strādā amatu savienošanas kārtībā, Latvijā dzied gaiļi. Nāk rīts.

NO AGRĀK NEPUBLICĒTĀ

MĀRTIŅŠ POISS

Demogrāfiskais sprādziens

*Literatūrkritiska komēdija
jeb jautra zinātniska izpētīšana
par to mīlības mākslu pie latviešiem
pašu latviešu attēlojumā
sešos cēlienos ar priekšspēli
un pēcspēli*

Cik spēdams lasi grāmatas,
Tās prātu pacilā.

Gandrīz tautasdziesma

PRIEKSSPELE

«Gribēšanas mazspēja»

Mani nedzimušie dēli, manas nedzimušās meitas,
Ne jau maizes būtu trūcis, ne jau bikšeļu vai kleitas —
Manā sirdī nepiedzimāt. Kas man jaunu sirdi dos? —
Tā ir bēda. Tā ir nasta. Tas ir smagums. Tas ir posts.

I. Auziņš. Nezūdošais (85)

.. tad Alfons sacīja: «Mums ir pienākums izaudzēt mūsu laikmeta
un valsts cienīgus pilsoņus. Tagad mums un vispirmām kārtām tev
ir jārūpējas par bērniem.» Un viņam taču bija taisnība...

A. Jansons. Bistamā sieviete (110)

Kad manai koleģei piedzima trešais bērns, lūdzu vietējās komi-
tejas priekšsēdētāju šajā gadījumā piešķirt darbabiedrei pabalstu. Tā
atbildēja: «Ko tu iedomājies, kur lai mēs naudu ņemam? Kurai tikai
kaut kas atgadās (tas ir, piedzimst bērns), tā skrien pēc naudas...»
— — — Domāju, ka pietiekami labi orientējos dzīvē, saprotu, kas labs,
kas slikts, bet šis psiholoģiskais spiediens mani tā nomācis, ka esmu
izlēmusi skaidri — vairāk bērnu man nebūs.

*A. Blumberga, daudz bērnu māte. — Literatūra un Māksla,
1974, 13. apr., 12. lpp.*

Mīkstas rokas, mīkstas mēbeles,
Tikai stārķis citur bērņus nes.
Nes uz leišiem, nes uz tadžikiem,
Laikam tur ir vairāk vietas tiem,
Laikam tur vēl sirdis rūgts kā žults
Iesūcies nav labklājības kults.

Ā. Elksne. — *Padomju Latvijas Sieviete*,
1974, № 9, 3. lpp.

Tas notika gluži nesen.

Kad dzimstība starp latviešiem bija samazinājusies līdz vienam bērnam gluži zaļoksnā ģimenē, kad divi mīļt-spējīgi tautieši vecumā no 15 līdz 64 gadiem spēja vairs saražot tikai nepilnas divas trešdaļas, t. i., 60 procentus bērņa,

kad dūmakās plašās un ārēs starp Cēsīm un Dundagu, Aizputi, Alūksni, Preiļiem un Ventspili, Ainažiem, Bausku un Ilūksti savvaļā klīda 53 tūkstoši brīvu, raženu ozoldēlu un veseli 178 tūkstoši vēl neapņemtū, varbūt pat nevainīgu tautisku daiļavu kairinošajā vecumā no 20 līdz 60 gadiem,

kad latvju sievas biežāk nekā mīlošie vīri sāka pieprasīt laulības šķiršanu, lai nodotos vieglprātīgiem, visnotaļ šķērdīgiem mīlestīb's priekiem, lai kārdinātu un izaicinātu morāli noturīgus ģimenes galvas un tādējādi izraisītu bīstamu ķēdes reakciju, it sevišķi liktenīgu tiem 14 procentiem dzīvesdraugu, kuri vēl šomelnakt kopj savu laulību — kā sacīts Mežgaiļa un Zvidriņa zinību grāmatā¹ — «nenormālos apstākļos: vai nu kopmītnē, vai pat vēl sliktāk — vīrs atsevišķi no sievas», —

kad tas jau viss norisinājās, tad arī notika

!!! demogrāfiskais sprādziens latviešu literatūrā!!!

Un nevarēja nenotikt. Padomājiet paši: līdz šim tikai anekdotēs tika risināts jautājums, vai iespējams mīlēt no attāluma un kas no tā iznāk... Nožēlojamie anekdošu kalēji, jūs tak bezcerīgi atpaliekat no dzīves! Simtiem, vēl tūkstošiem cilvēku tā mīlējas: viens Kupravā — otrs Zūrās, viens pie Vefa kopmītnē — otrs Dzirciemā, viens Vecajā Mīlas Grāvī — otrs Ķengū Ragā...

Kosmiski mērogi! Atomlaikmets! Zinātniski tehniskā revolūcija!

Un nav ko klausīties anekdošu kalējus, šķērdīgos jaudniekus un pesimistus; šie tautas nīcinātāji to vien tikai

¹ Mežgailis B., Zvidriņš P. *Padomju Latvijas iedzīvotāji*. R., 1973, 251. lpp.

zina kā tupēt kafejnīcās, sveilēt un gausties: «Tik un tā jāizmirst...»

Par laimi, latviešu rakstnieki un rakstnieces fertīlajā vecumā (un pat vēl vecāki) paceļas pāri pekuniārajiem dzenuļiem, nikni vēršas pret šo mīkstčaulības ideoloģiju, un, kamēr tālmilēšanās, tramvajtransports un dzīvokļu celtniecība atpaliek no plāna rādītājiem, viņi sadodas rokās ar uztura zinātnieku Jāni Liepiņu, ar visu sabiedrības apzinīgāko daļu, kura «jau tagad saprot, ka meklēt iemeslus materiālās dabas nepietiekamībā būtu muļķīgi, jo taisni vislabāk situētajiem laudīm ir vismazāk bērnu. Kaite jau sen nosaukta īstajā vārdā: gribēšanas mazspēja.»¹ Vai arī: tālmilēšanās vājveice.

Kādēļ tā notiek? Vai tiešām mūs pārņēmusi fatāla «gribēšanas mazspēja»?

Interesantu atbildi uz šiem jautājumiem atrodam Jāņa Mauliņa pirmajā — demogrāfiski ietonētajā romānā «Kājāmģājējs». Kopā ar galveno varoni vakaros gulstoties, rītos ceļoties, skrienot uz darbu, ņemot brīvsoli un godīgi halturējot, stāvot rindās un zūdoties par divdesmit kapeikām, kuras citronu pārdevēja tišām vai netišām ierauj nāsī, — visu to izdzīvojot sirsnīgā, nepretenciozā attēlojumā, it īpaši romāna sākumā (uz beigām daudz kas mainās), gribēšanas mazspēju pat pieminēt neērti, jo daiļdarba galvenais varonis juriskonsults Vilis Svārups ir septiņu cilvēku ģimenes galva un četri no šiem septiņiem ir bērni: Zigurds un Ligita jau ik dienas no septembra līdz maijam aizraujas ar lasīšanu un rēķiniem, bet Jānis un Alīna bez bēdām vēl rūcina modernās mašīnas, kā arī kopj, baro un liek uz maza, zila podiņa sārtas sintētiskās leļles... Aina tik vitāla un veselīga, ka jebkādas runas par mazspēju šo faktu gaismā izskanētu kā zaimi.

Vienubrīd gan ieviešas tādas kā šaubas par Viļa Svārupa milētspējām, taču neveicei katrā ziņā pārejošs raksturs. Turklāt nepavisam nav vainojams romāna varonis, bet gluži citi apstākļi, kas krājas grēdu grēdām un spiedin spiež uz tukšmilēšanasos.

Svārupiem, septiņu cilvēku ģimenei, jāmitinās vienā istabā, rasmīgajiem vecākiem jāmilējas tajā pašā telpā, kur guļ visi četri bērni. (Vecāmamma atdusas uz saliekamās gultas virtuvē blakus ūdenskrānam un gāzes balo-

¹ Liepiņš J. Daži deontoloģijas jautājumi. — Veselība, 1973, № 12, 3. lpp.

nam.) Tā kā vecākais puika un meitene jau dikti vien grasās ieslidēt «vidējā skolas vecumā», pēc acīgu pedagogu novērojuma, viņiem šai laikā sāk parādīties «pastiprināta interese par lielo dzīvi», un abi spridzīgie interesenti, šobrīd gan iemīguši, atrodas turpat dažu metru attālumā no «šaurās divāngultas», kas «bērnu nosēdēta un nodrellēta šķība» un droši vien ar vaidošām, ņerkstošām atspērēm, kā jau tas vecai, labai, daudz pieredzējušai šaurai divguļamai gultai pieklājas, — dažus metrus no tā paša guļamrīka, kurā juriskonsults Svārups atlaižas vakarā pēc smagas, novārdzinošas darba dienas. Vita nodzēs gaismu un izgērbjas tumsā.

«— Paraujies tālāk, — viņa saka.

Vilis piespiežas pie sienas. Vita miksti ieritinās blakus. Tahta, ko viņi parasti sauc par gultu, abiem par šauru, bet brīdi pagulēt var. Sievas mati tikami smaržo. Smarža neskaidra. Ķermenis tvirts, dzīvības pilns, tāds pats kā viņas acis. Sirdī ieplūst piepildīts mierīgums un tikko manāms apsolīta notikuma saldums. Bet šobrīd galvenais tomēr miers. Vilis apņem sievietes plecus un krūtis, piespiežas un guļ. Pa logu ieplūst svaigs gaiss un attālā tramvaja bremžu čikstoņa pie pieturas... Vilim Svārupam diena ir beigusies.

Viņš pamostas, kad Vita ceļas, lai ietu uz savu gultu. (Kur guļ kopā ar Ligitu, vecāko meitu. — *M. P.*)

— Piedod! — viņš miegā šļupst.

Sieva saņem vīra galvu plaukstās, skūpstā uz pieres, uz acīm, uz vaigiem.

— Piedod man. Tu taču esi ļoti noguris...

Vilis saķer sievu aiz rokas un pievelk klāt. Tur un nelaiž vaļā. Viņa pieliecas pie auss uz čukst:

— Labāk rīt. Jā? Jā?

Vilis nezina, ko darīt. Vita atraisās un aiziet.

— Atā!»¹ (4; 46)

Atā, atā! Tur neko nevar darīt. Jo «Vilis tomēr ir pamatīgi noguris». Ne jau savā kantorī, papīrus cilājot vai arbitrāžas sēdēs fabrikas intereses aizstāvēt. Viņš ir noguris, rīdziniekam Lapiņam dzīvokli krāsojot. Dienas otrā pusē, darba laikā. Un vēl kādu stundu ilgāk. Tad izstāvē-

¹ Citēts pēc pirmiespieduma: Karogs, 1974, № 4—6; iekavās aiz citāta šeit un turpmāk norādīts žurnāla numurs un lappuse; ja citēts pēc grāmatas, norādīta grāmatas lappuse.

jis garu garo rindu pie «Bērnū pasaules» pēc gumijas zābaciņiem un vienu īsāku rindu — pēc citroniem.

Kas viņu dzen? Kāpēc Svārups tā noplēšas no rīta līdz vakaram kā lūks? Kas viņu spiež «nomocīt savus muskuļus līdz pilnīgam pagurumam», līdz tādām stāvoklim, kad sāpes vairs neuztver un pleci kļūst «nejūtīgi, kā ar zāģu skaidām piebāzti»? (4; 35)

Varbūt viņš naudu krāj automašīnai tāpat kā remontdarbu pārinieks Mārtiņš, kam «divi bērni un alga lielāka — mēnesī ne mazāk par diviem simtiem» un «sieva pārtikas veikalā par pārdevēju»? Varbūt juriskonsults iēplānojis Jūrmalā celt personisko vasarnīcu?

Atbildi var izlasīt romāna 6. nodaļā — ainā, kur mazais Svārups Jānis, nomanījis, ka tētis virtuvē apetītīgi vakariņo, izaug, izstiepjās līdz durvju rokturim, aptver un ieklumburē iekšā.

«— Gribu ceptus kartupeļus, — viņš iedīcas.

Tētis parāda tukšo pannu.

— Septiņas minūtes par vēlu. Kā pasakā.

Jānis saviebj seju un iečikstas.» (4; 41)

Ar margarīnu cepti kartupeļi, «lēti un garšīgi», klāt vēl kefīra glāze — siekalas sariesas mutē, studiju gadus atceroties! — tāds ir svārupskais «būt vai nebūt». Tāda ir problēma, ar ko juriskonsults nesavtīgi aizraujas no rīta līdz vakaram — gan kantorī bikšu dibenu deldēdams, gan rīdzinieku dzīvokļos

ķelli un pindzeli

līdz pagurumam

vicinādams.

Tādējādi viņš pagaidām ir pasargāts no personisko automašīnu un vasarnīcu problēmām, kuras, kā liecina zintis, daudz vairāk smadzenes saēdot nekā kefīrs un kartupeļi. Pavisam vienkārši: «Viņa — juriskonsultanta — un sievas — laborantes — algas nepietiek, lai uzturētu septiņu cilvēku ģimeni, tāpēc katru sezonu Vilis kopā ar novadnieku Mārtiņu dodas krāsot rīdziniekiem dzīvokļus. Tad viņš fabrikā sastopams ne vairāk kā trīs četras stundas dienā, parasti rīta pusē. Ap pusdienas laiku viņam vienmēr kāda darīšana ministrijā, izpildu komitejā, tiesā vai arbitražā. Kā aiziet, tā līdz darba beigām neatgriežas.» (4; 16) Tādā veidā uz arbitrāžām, tiesām, izpildu komitejām un ministrijām staigājot, «līdz atvaļinājumam varēs iesist simtus trīs. Šī nauda aizies drēbju un apavu

iegādei. No sievas un viņa algas iznāk tikai kārtējiem izdevumiem.» (4; 27)

Sādā situācijā laikam gan nonāk ikviens, ja sadomā taisīt demogrāfisko sprādzienu reālajā īstenībā, nevis tikai uzmondriņošos avižu rakstos un literatūrā. Žurnālos un avīzēs tas ir vienkārši, vēl piemaksā klāt, dzīvē otrādi — paņem nost. Nereti pat lielāko daļu izpeļņas, jo, pirmkārt, mūsdienu lauras un dulsinejas bieži vien pelna vairāk nekā jāņi un pēteri un, otrkārt, arī tādas vecmāmiņas, kas pašai dziedīgi, bez jebkādas atlīdzības — tikai par vēdera tiesu — vāktu trīs un četrus draiskuļus, mazgātu, barotu, koptu, uzraudzītu, paveicot astoņdesmit deviņdesmit procentus paša grūtākā, atbildīgākā un visnogurdinošākā darba ģimenē, — tādas vecmāmiņas šodien ir liels retums, meklējams gandrīz vienīgi pamācošos romānos un filmās. Arī Svārupiem vecāmamma ar asarām slācītu didaktiku piedomāta klāt, tā teikt, lai nu pārējās — neapzinīgās pensionāres arīdzan prastos un lai turpmāk viņas vairs neaizrautu «modernie aicinājumi baudīt saulainas, bezrūpju vecumdienas», kuri esot «sabojājuši arī veco paaudzi» (6; 32).

Asaraino epizodi romāna pēdējā nodaļā nepieciešams pieminēt tikai tāpēc, ka vienuviet tur uzzibsnī patiesība, kas momentā visu noliek savās vietās, parāda dzīvi tās istajā gaismā. Tas ir Svārupu mēģinājums sameklēt aukli, jo Viļa māte sakās «desmit reizes labāk iet veco cilvēku pansionātā vai iztikt no kolhoznieka pensijas» (6; 32) nekā vākt mazbērnu baru, turklāt neapskaužamos apstākļos. Turpat tālāk lasām: «Pagāja divi mēneši, kad beidzot pieteicās kāda skarba vecene ne visai tīrās drēbēs un ar aizdomīgi sarkanu degunu.» Svārupiem toreiz vēl tikai divi bērni, un par viņu pieskatīšanu aizdomīgi sarkanais deguns pamatoti prasa «sešdesmit rubļu mēnesī un brīvu uzturu». Praktiski tas nozīmē visus simt rubļus mēnesī. Ar sievas — laborantes — izpeļņu to nemaz nevar segt, jāpasniedzas vēl pēc desmitnieka no vīra algas...

Ko darīt? Kas atliek?

Pirmais neizbēgamais solis — rasmīgajai mātei gribot negribot jāpamet darbs, it īpaši, kad ierodas trešais un ceturtais jaunās paaudzes pārstāvis, — jāpamet tāpēc, ka, pirmkārt, neies jau maksāt visu sievas algu un vēl vairāk aizdomīgi sarkanajam degunam; otrkārt, māti bērniem nevar aizstāt neviens, un arī bērnodārzs (ja tur izdodas dabūt vietu) ir visai nepievilcīga alternatīva; tās

mātes, kas rauj savu mazuli pulksten sešos vai septiņos augšā no miega, krata pīkstošu kā kaķēnu tramvajā cauri visai pilsētai uz bērnu dārzu, tad pārpildītā autobusā spaidās uz darbu otrā pilsētas malā (un pēc darba tas atkārtojas no jauna, mājās nonāk tikai vēlu vakarā, pēc tam vakariņas un viss pārējais), — šīs mātes jau ar pirmo bērnu saņem tādu psiholoģisko traumu, tādu mācību, ka pašā briedumā top neauglīgas uz visiem laikiem — nākošais bērns viņām vairs nedzimst.

Tātad, lai dzimtu trīs un četri mazie draudzīgi, rasmīgajai mātei jau pašā demogrāfiskā sprādziena sākumā jāpamet oficiālais darbs. Tas nozīmē: mutes, vēderi, pakauši un dibeni lavīnveidīgi palielinās trīs un četras reizes, turpretim auglīgās ģimenes budžets... sa-ma-zi-nās! Ja nu tagad juriskonsults Svārups pieietu turpat pie grāmatvedības elektriskā aritmometra, uzsistu pa dažiem taustiņiem un parēķinātu... piemēram, cik iznāk uz vienu muti, vēderu un dibenu īsti auglīgā zaļoksnā ģimenē, kad vīrs pelna simt rubļu mēnesī un sieva raujas pa māju melnās miesās no rīta līdz naktij, bet nesaņem tikpat kā neko... Jo, redziet, viņa jau nestrādā. Pa māju dzīvo... Un tā viņa var nodzīvot pa māju visu mūžu — tikai tad top redzams pats galvenais:

kad tu mana Dulsineja visu mūžu ar daiļo sirdi un dvēseli būsi nākotnei kalpojusi

krietnus dēlus un meitas dzimtenei audzinājusi

gājusi centusies nesusi cepusi vārījusi mazgājusi rūpējusies diendienā no rīta līdz vakaram

pacietīgi stāvējusi rindās un gaidījusi vai skrējusi un meklējusi vispēdējo nieku —

mūžu svaidītie tomēr nesapratīs ka par pūlēm par visas dzīves ziedu un augļiem ko tu mana Dulsineja dodī
algu tev neviens nemaksās

darba stāžā tavu dzīves darbu neieskaitīs

un kad tev būs sirmi mati tu būsi vienīgais cilvēks kuram nemaksās pensiju tāpēc ka tu esi darijusi to vienīgo darbu pašu galveno tieši to kuru tikai tu vienīgā varēji paveikt un kura dēļ visu dzīvi tu būsi aizvadījusi nestrādājošo kategorijā

tāpēc palieku viens pie tevis mana Dulsineja
visu laiku cēlākais klejojošais bruņinieks

Lamančas Dons Kihots.

Un tā ir dzīves tiešamība, —
teiksim ar Imanta Ziedoņa vārdiem, —
Un nav ko kautrēties. Tā ir.
Un smird šī nepieciešamība?
Jā, smird.¹

Toties pēc abu Jāņu — Jāņa Liepiņa un Jāņa Mauliņa —, kā arī Ārijas Elksnes un dažu citu uzskata, iznāk gluži jautri janciski: kad ar «gribēšanas mazspēju» sirgstošie būs izdziedināti, satriekti un pāraudzināti un kad «sirdīs rūgts kā žults» likvidēts būs «labklājības kults», tad laimīgi garām būs tautas izmiršanas draudi dzimumneveices dēļ, stārķi no leišiem un tadžikiem pagriezīsies uz Latviju, un tālāk varēs izvērsties vispārēja grandioza dzīvošana — ēšana, dzeršana, dziedāšana, dancošana, mīlēšanās, vairošanās un, protams,

visu šito daudzveidīgo «šanu» jo plaša un varena apdzejošana un aprakstīšana. Vārdu sakot, būs «šana» un «šanās» bez apstāšanās, bez liekām raizēm un domāšanas.

Bet mani gan stipri māj bailes, vai nebūs te radusies kļūdišanās, jo cilvēka apziņa (arī gribēšana!) esot tak atkarīga no esamības, no materiālajiem apstākļiem, nevis otrādi. Un ko tad būs darīt, ja mūs piemeklējusi nevis gribēšanas, bet varēšanas mazspēja? Ja cilvēki gan karsti vēlas, bet nevar atļauties vairāk par pāriti bērniņu? Ko tad savām laurām un dulsinejām ieteiktu mūsu rosīgie Jāņi — Mauliņš un Liepiņš? Un ko gan labklājības vietā mums gribēja piedāvāt Ārija Elksne? Kā arī citi literārdemogrāfiskās mīlēšanās, pārošanās, plikošanās jo dedzīgi sludinātāji gan dzejas, gan prozas mākslā?

Ak dies! Kā to lai iespēj, kā lai attēlo kritikas izteiksmē šo neredzēto literārās mīlēšanās, pārošanās, plikošanās saplūkumu, kura dalībnieki, upuri un liecinieki mēs esam? Šī parādība ir

nepamatoti noklusēta,
neaptverami daudzšķautņaina,
īsti dzīva,
auglīgi pretrunīga

un pretrunīgi auglīga atvasa mūsu vārdmākslas ceļā uz nākotni. Un šis apceres autors būtu bezgala laimīgs, viņš ar sajūsmu gultos tēvzemes smiltājā,

jā — jā,

¹ Ziedonis I. Es ieeju sevī. R., 1968, 24. lpp.

ja vien izdotos nedaudz atklāt un vērtēt tik rasmīgu norisi latviešu daiļrakstniecības sa- un at- tīstības procesā.

PIRMAIS CELIENS

Karojošā nepretošanās

Klist baumas, ka Rīgas frontē tiek gatavots jauns uzbrukums, atkal tiks izkauti strēlnieki, kas tad galu galā paliks pāri? Sievietes... Tās kļūst trakas... Viriešu nav...

A. Jansons. Es karā aiziedams (232)

Kā lai uz viņu dusmojos? Piekļaujos, kā aizvēju meklēdama. Man ir tik labi, kad viņš ar savām samelnējušām rokām nepacietīgi aizsviež manas drānas, visu aizmirsis, slāpē mani ar savu karsto, vējos apsprēgājušo muti.

D. Avotiņa. Zuze (Karogs, 1972, № 2, 63. lpp.)

Mīlestība atnāk pati. Uzlec kā saule vai atgrand kā negaiss, neprasot, vai tev, cilvēk, ir patlaban laiks vai nav.

D. Avotiņa, A. Šlisers. Saksiņu vējos. Akmens enkurs (125)

Daudzi mūsu rakstnieki, dzejnieki, prozaīki publicisti — Liepiņš, Mauliņš, Jansons, Gāliņš, Avotiņa, Ziedonis, Elksne, Auziņš, Lubējs, Laganovskis, Lukjanskis — asi uztvēruši savā jaunradē latviešu nācijas galveno problēmu — liela demogrāfiskā sprādziena nepieciešamību. Viņi sapratuši arī to, ka šitāds sprādziens pat vētrains zinātniski tehniskās revolūcijas apstākļos tomēr nekādi nav iespējams bez raženas visaptverošas mīlestības, tālab tā jāizvērs visiem līdzekļiem, dāsni tēlojot daiļdarbu lappusēs visādus mīlestīb's veidus un variācijas, formas un kombinācijas, pozas un permutācijas. Kritiski jāatzīst, tik plašs un vispārīgs milēšanās saplaukums mūsu rakstniecībā nekad vēl nebija novērots. Milē lieli un mazi, tievi un resni, liki un taisni, jauni un veci, pat nepilngadīgie un acīm redzami drīzai nāvei nolemtie — arī tie cer uz dabisko pieaugumu, mācās milēt viens no otra, cits no cita, puikas no meitenēm, meitas no puīšiem, izstudē laulību grāmatas jaunās un vecās, uzsūc sev derīgu pieredzi no tautas gudrības avotiem, no sabiedrības un dabas dzīlēm to izsmel, skatās no stirnām un aitām, un āžiem, un bukiem, un kaķiem, un runčiem. Un tad — uz pavasara pusi — tas sākas:

Te kādā marta naktī
Viņš dzird uz jumta «ņau»!
Un no šī paša brīža
Vairs puikām miera nav.¹

Ja reiz runčiem un puikām vairs «miera nav», tad nemierīgas top laikam gan arī meitenes un kaķenes. Un, kad šāds de-goš-š-š-šs nemierīgums pārņem pretēja dzimuma raksturus, tad jau mēs varam gan iedomāties, kāda spēj izvērsties mīlēšanās te vienā, te otrā, te trešā un ceturtnā daiļdarbā, — tā ir mutuļaina, kūšājoša, karsta un viļņaina; un kādu no galvenām lomām šai mīlestības mutuli, sutuli iegūst un patur sev Dainas Avotiņas prozas darbi «Nenogaliniet stirnu...» un «Zuze», to savā laikā jau sapratīs briesmīgais izsmējējs Artavs! Reiz, iejuties nemierīgdedzīgas stirniņas ādā un liktenī, viņš tad mums vēstīja šādi:

Ai, vētras nakts, ai, smilšu kāpa...
Tos skūpstus atceros bez mitas!
Nē, nē (nudien es kļūstu plāpa),
Tu mierīgs vari mīlēt citas.

Es nedomāju tevi saistīt
Kā Prometeju dzelzu važā,
Nē, nē, ir ciest un mīlēt skaisti!
Tad visos žanos laba raža.

Maļ manu mūžu tenku dzirnas —
Vai spēru toreiz soli smuku?
Nē, nē, es lepojos kā stirna:
Lai katra atrod tādu buku!²

Beidzamo rindu visi kopīgi nodziedāsim vēl un vēlreiz: «Lai katra atrod tādu buku! — Lai katra atrod tādu buku!» Varen spēcīgu, ar tvirtiem, tvēriem nadziņiem, asiem, dziļsāpīgi badīgiem radziņiem — tādu, pēc kāda mūsu literatūra jau gadiem ilgi sen ilgojusies, gaidu gaidās tvīkusi karstās, nu laimē pakrīt gar zemi, kad parādās Viņš, tieši tāds, kādu baudām to stirniņgrāmatas pašā sākumā, liktenīgi laimīgajā trīspadsmītajā lappusē no augšas:

¹ *Ziedonis I.* Kā svece deg. R., 1971, 78. lpp.

² *Artavs V.* Lai katra atrod tādu buku! — *Karogs*, 1971, № 3, 109. lpp.

«Dačuk, nesaki man «jūs». Dačuk, kad tu pabeigsi skolu... Zini, kas tad būs? Tad — būs kāzas! Dačuk, es tevi ļoti, ļoti mīlu! Mīlu! mīlu! mīlu!»¹

Un, kad ir tāda degoša mīlestība, to saprot pat nedzīvas mēbeles, izjūt un izraud, un izvaid ne sliktāk kā paši mīlētājiem:

«Sarkansvītrainā gulta vairs nesmīn, bet novaidas. Gultai šķiet par grūtu un agru auklēt divus augumus. Bet Elmārs mani prasīgi un valdonīgi gandrīz sviešus iesviež šajā gultā.

Un es apskurbusi pakļaujos.

Ne prieku, ne laimi nejutu. Tikai skurbstu. Un noticu, ka tāda ir mīlestība.» (13)

Šķiet, mēs ar gandarijumu varam piekrist un apliecināt: jā gan, tieši tāda ir stirniņu mīlestība, vienalga, vai viņas nokristī par dačukiem, lidučiem, maigučiem vai zuzēniem. Prasīgs un valdonīgs buks ir un paliek tām augstākais ideāls, sevišķi debešķīgs tais neaizmirstamos brižos, kad patiešām atrodas «augstākā līmenī» salīdzinājumā ar pakļāvīgi apskurkušās stirniņas drebošo augumu. Tas parādās ne tikai šajā skatā, bet visā grāmatā no sākuma līdz galam. Ar sirsnīgu lūgumu padevīgi maigajās actiņās: «Nenogaliniet stirnu...» — Dačuks pavisam nejauši un nevainīgi visu dzīvi neatlaidīgi izseko savus karsti mīlētos pretējā dzimuma eksemplārus, sākot jau no skolas sola, lai ar jauku nopūtu viņiem apskurbusi atdotos dziļā harmonijā ar dzīvās dabas likumiem un šitādas zeltenes māksliniecisko sūtību. Autore pret savu garabērniņu ir bezgala mīla un atsaucīga, katru vēlēšanos Dačukam no acīm jau nolasa, saver zaļganā sižeta dziedziņā rožaini sārtas notikumbumbiņas, visas tik jaukas, tik vienādi skaistas, tik skumīgi sēras, — nobirst man asaru lāse, tīra un balta kā bērza tāse, kas sitas un trīsuļo rudenā vējos, asos un briesmīgos, alkaini spējos, tai zīmīgā dienā, kad

Dacīte pirmoreiz nejauši atbrauc uz Vērpili, bet projām aizbraukt vairs nevar, jo «lidmašīna šodien neiešot. Reiss atcelts stiprā vēja dēļ. Varēšot braukt tikai rīt no rīta» (155).

Un tālab tumša, vējaina nakts viņai jāpavada tai pašā viesnīcā, tai pašā... nē, tomēr tikai blakusistabā, kur aiz

¹ *Avotiņa D. Nenogaliniet stirnu... R. 1970.*

plānas sienīņas pārnakšņo otrs tāds pats saskumis naktsputniņš Toms Apogs.

Izdzēris «trīs tases melnas, rūgtas kafijas» (155), Dačuks mums paziņo: «Es pašlaik ļoti negribu viņu satikt,» (156) — un pēc tam raud visu cauru nakti: «Kas tā par draudzību, kura grūtā brīdī nevar būt blakus. Tev nav taisnība, Tom. [.] Tu nedrīkstēji mani izsviest kā paklīdušu šuneli. — — — Vai tiešām tu iedomājies, ka es pie tevis atbraucu izlūgties glāstus? Nē, Tom. Šī mīkstā viesnīcas gulta mums nekad nevarētu dot to, ko deva vēsā un miklā kāpu nakts. To nakti mums deva pati zeme. Zeme vienmēr ir īsta. Bet viņa ar dāvanām nesvaidās. Un mīlestība daudz, daudz lielāka par kopēju gultu, kopēju galdu, kopēju jumtu.» (156—157)

Un līdzī zeltenes bēdām cauru nakti «laukā vaid un vaimanā krauķi» (157), melni vēji skrapstinās gar palodzi, asaras izžūst un sasilst par sāls kristāliņiem uz meitenes bālajiem vaigiem, jo «aiz plānās sienas guļ Toms» (157), un «no rīta, kad bēgšu projām no šejienes, droši vien atkal vaidēs krauķi. Šeit ir briesmīgi daudz krauķu» (158), bet tikai viens pats apogs. Apodziņš. Toms Apogs. Tas pats, kuru meitene ļoti, ļoti, ļoti, ļoti neGRIB satikt. Un nevienu citu arī ne. Nekad!

Bet ko var darīt? Ko tas palīdz?

Stiprāki par visstiprākajām cilvēka vēlmēm taču ir dabas spēki un vēsturiskie apstākļi. Neviens mirstīgais nespēj tiem pretim turēties, un biklā, tramīgā stirniņa «ar noslēpumu pilnām acīm» — nepavisam ne. Vārdos uzkrītoši izteikta negribēšana, suģestējoša atteikšanās un nepretošanās mīlestīb's sāpēm ar varu — tā ir Dačuka dvēseles galvenā mīkla, ko fatāli nespēj atminēt itin neviens, likteņa sirēnas dziesma, no kuras šai grāmatā atkarīgs viss — sākot ar vārdiem, teikumiem, detaļām, frāzēm, beidzot ar sižetu, kompozīciju, idejisko noformējumu kopumā.

Biklās un tramīgās sirsniņas dziļākais satvars sakūst un salejas kopā ar apstākļu betona varu jau pirmajās daiļdarba lappusēs, dreboši lūdzošas detaļas uzzied kā magones kartupeļdārzā, kur pazemē nobriest un ienākas latviešu nācijas glābšanas raža. Tas ir drūmīgais pēckara laiks, kad Dačuka dzimtajā miestīņā Tūjienā top redzamas drausmīgās kara sekas — «cilvēku palicis daudz mazāk. Pavisam maz jaunu puisi un vīru.

Mūsu klasē palikuši tikai četri zēni. (Briesmīgi! — M. P.)

Pēdējā klasē — tikai divi. (Es viņus neapskaužu! — M. P.)

Varbūt tieši tādēļ visu Tūjienu it kā atdzīvina jaunā miliča Elmāra Kārkla ierašanās.» (5) (Tas jau dod cerības!)

Labi noprazdams savu neatvairāmo misiju puīšu trūkuma un daiļavu pārpilnības piemeklētajā miestīņā, jaunais milicis, lai visur laikā paspētu, «kā negudrs joņo ar savu motociklu pa ceļiem un takām, atstādams aiz sevis baltus putekļu mākuļus un izšļakstinātas peļķes», zem trofeju zirga protektoriem «pagadās arī dažāda pilsētiņas vista vai pīle», — tas ir pats par sevi saprotams un piedodams joņošanas blakusprodukts, jo

«viņš vizina visas meitenes pēc kārtas pa mazam gabiņam» un — vēl svarīgāk! — «reizumis ierūcina arī mūsmājās» (6).

Izšķirošais gājiens! Notikumi sāk izvērsties neticamā tempā. Nekavējoties darbībā iesaistās dabas spēki, priekšmeti un lietas, trakoti saplaukušās ievas veseliem klēpjiem smaržu triec sejā, «skaidri baltu un tik stipru, ka galva reibst un reizēm pat sāp»; logs, nemanot «līdz galam vaļā atgrūsts, raugās naktī kā jautājumu pilna melna acs» (3); tad vientuļā vietā uz meža ceļa velosipēdam nejauši pārsprāgst riepa, un Elmārs jau drāžas to salabot;

taču visbīstamākās izrādās lakstīgalas. Pašas «no šīs trakulīgās smaržas apskurkušas», kuplā skaitā «atnāk pie loga, apmetas kādā cerīņu vai mežrožu krūmā vai ābeles zarā un ņemas pogot kā negudras, nezin kurp vilinādamas un saukdamas». Tādā kārtā apskurbšanas mikrobs no galīgi apdullušajiem lakstīgaiļiem (jo dziedot un pie logiem nākot tikai vīriešu kārtas eksemplāri) brīvi iepogojas pa vaļējo logu iekšā un saindē meiteni neglābjami, «tā apskurbina, ka naktīs no manis bēg miegs, ritos galva dūc kā bišu pielidojusi...

..naktīs smoku nost sapņos, kuri veļas man pāri kā tumši un karsti viļņi. Un šie savādie viļņi mani reizēm šūpo un savādi smejas ar Elmāra Kārkla balsi.» (6—7)

Ak dievs! Bērns saindēts karsoņa murgos tik svaidās un vārtās bez miega pa gultu, dzīvsudrabs kāpj, četrdes-

mit grādi un septiņas svītriņas rāda, tuvojas kritiskais brīdis, melni viļņi plūst pāri un slāpē vai nost... labi, ka Elmāra — glābēja! — vārdu paspēj vēl izdvest... Dod autore milicim slepenu ziņu, viņš braucamo daiktu satver pie ragiem, uzsit pa pederi, uzskrūvē gāzi un nesas kā vējš — jo meitēns var nosmakt tais karstuma viļņos! — viņš atlido, slimnieci paķer sev līdzī, aizrauj pie sevis uz mājām, slāpumu ārstē ar pudeli sarkana vīna, tad sameklē otru, bet nāvīgie karstumi mazumā neiet, un Dačukiņš kliez: «Man briesmīgi slāpst, jo mani slāpē karstas, no vīna saldās lūpas,» (10) — vēl mirdama, viņsaule grimdama, meitene paskaidrot pagūst: «Es pirmoreiz dzeru vīnu un pirmoreiz skūpstos,» (10) — tad aizkrit un pazūd, un aplūst, un izgaist...

— — — — —
— — mēs nezinām, meitene dzīva vai mirusi, jau — —

— — — — —
— — — — — neziņas krēsla plūst visu nakti — — — — —

Un rītā tāds klusums, tāds miers pēc visa tā trokšņa un lēruma... Vairs balti un indīgi nesmaržo ievas, netrako lakstīgalas, bet satīcīgi un čakli bērniem tārpiņus gādā. San liepas. Bites medu nes stropos. Un gar miliča balto mājiņu pašā krastā «upe plūst rāma, nesatraukta un tīra» (11).

Kad uzaust gaisma, meitenes nav vairs... Ne skūpti vien un sarkanais vīns ir baudīti pirmoreiz... «Paceļos sēdus un ieraugu apaļus, zilganus traipus uz saviem pleciem. Tos nevar noslaucīt. Ieraugu uz grīdas savas drānas. — — — — —

— Tu nebaidies, Dacīt, ja kas būs gadījies. Es tev palīdzēšu, — Elmārs pussnaudā nomurmina, ar sasvīdušu plaukstu pārvilkdams pār manu kailo muguru. Pēc tam pagriežas uz otriem sāniem un guļ tālāk. Pavisam kails. (Nekauņa! — M. P.) Es tāda pati. (Brīnišķīgi, stirniņ! — M. P.)

Labi, ka viņš pagriezās uz otriem sāniem. Kā citādi es apgērbtos?» (10)

Apģērbšanās stirniņām allaž sagādājusi grūtības. Turpretim pretējais process — izģērbšanās — viens īss un zibsnīgs mirklis!

Nozib pleci, nozib rokas,
Nošalc bruncīts pāri galvai —
Beidzas lielās gaidu mokas...
Drāniņas uz gridas čupā,
Iesviests gultā — upā! upā! —
Meitētiņš kā dieva balva!

Kāpu smiltīs, ja nav cisu,
Atdod mīļam sevi visu.

Un pie visa tā, izrādās, visvairāk vainojams Rainis, viņš esot sen jau to piesaucis un pravietojis. «Bet mīlestība jau nedrīkst neko prasīt. Īsta mīlestība tikai dod. To saka Rainis,» lasām stirniņgrāmatas desmitajā lappusē. Taisni tālab laikam aitiņas, stirniņas, dačuki, vistiņas, zuzēni, zosītes, ķēvītes, gotiņas — visas tikai dod un dod... Tas ir nenovērtējams mūsu Tautas dzejnieka daiļrades pētīšanā, milzīgs literārs sasniegums, kas nodrošinās autorei nevīstošu slavu un popularitāti visplašākajās lasītāju masās. Pat vairāk, varbūt taisni šīs nesavtības dēļ, šīs bezgalīgās došanās un atdošanās rezultātā D. Avotiņas proza uzrāda ļoti optimistisku mīlestības bilanci. Uzreiz jau acīs krit fakts, ka šķērdīgā tukšmīlēšanās, kas tik bieži vērojama citu rakstnieku darbos, D. Avotiņas stāstos ir izskausta pašā saknē. Ikreiz, kad intīmā divtūlībā — šķūnī, kūtsaugšā, upmalā, jūrmalā — sastopas divi mīlētājiem, viņiem tiek izvirzīts skaidrs, nepārprotams lozungs: «Radīsim cilvēku!» Un, kad ar šādu ierosinošu ievirzi apbruņo iepriekš rūpīgi izraudzītus, ar vislielāko atbildības sajūtu sapārotus duetus, rezultāti neizpaliek.

Pirmkārt, ņemsim to pašu Dačuku: ar milici Elmāru — mazā Inga; ar oficiālo vīru Ansi, kurš «nāk par tēti» Ingai, — Jančuks; tad gadās nejauši sastapt dzejnieku Tomu Apogu vēlā rudenī jūrmalā, melnā, drēgnā naktī turpat miklās smiltīs... Un tomēr — mazais Tomiņš!

STARP SCRIPTUM. Nu jā... ka viņš piedzimst nedzīvs, tur mēs ne Dačuku, ne lielo Tomu nevaram vainot. Ne vienmēr, kad uznāk mīlamā reize, būs tev pie rokas divāni, palagi, segas un pēļi, un spilveni, ne vienmēr var izvēlēties Jāņunakts burvību, kad zem katra krūma var pačūcēt... Un nav nemaz vēl sacīts, ka, pēļos un spil-

venos mīlējoties, arī nedzimu nedzīvi pēcnācēji — esot Amerikā bijuši tādi gadījumi. STARP SCRIPTUM beigas.

Otrkārt, Zuzēns. Vēl spilgtāks piemērs. Sāk nepilngadīga. Kūtsaugšā ar Tipaiņu saimnieku. Bet tik un tā — «bērnām bērns», piebilst autore.

STARP SCRIPTUM. Nu jā... ka iztaisa abortu un paliek neauglīga — vai tad Zuzēns tur vainīgs? Vai varbūt Tipaiņu Kārlis? Tumsonība? Izglītības trūkums?

Sodien lielākā daļa taisa abortus! Rindās sēž, lai tiktu uz galda! Ar augstskolu diplomiem kabatās. Plikatas! STARP SCRIPTUM beigas.

Gadās, protams, arī Avotiņas darbos tukšmīlas periodi, bet reti, ļoti reti. Turklāt prozaiķe tādās reizēs ir līdz galam prasīga pret saviem varoņiem, cieta un principiāla. Ar patiesu spēku tas atklājas rasmīgā mezcirtēja Viļa Priedēna tēlā. Kolīdz viņš pārliecinās par Zuzes sievišķo vājveici, tā tūlīt mēs redzam vareno cirtēju dāsnā mīlestības ainā ar jauno, smuidro Nadīnu, meiteni zeltainiem matiem, kura mīl peldēties tumšajos Pededzes atvaros pilnmēness naktīs kaila kā nāra:

«. . un nežēlīgs mēness lej iekšā pa vaļējo logu nežēlīgu gaismu, noklāj to kā ceļu līdz šaurai dzelzs gultai, mirdzinās uz šīs gultas niķeļa bumbām un skaidri, briesmīgi skaidri apgaismo tos, kuri dus šajā gultā. Vīrietis gul uz muguras. Viņa platais, muskuļotais augums aizņem gandrīz visu gultu. Viena kāja noslīdējusi uz grīdas. Viņš mierīgi elpo un it kā pat smaida, ar labo roku cieši pieklāvis pie sevis sievieti, kuras galva atpušas uz viņa krūtīm, bet mati kā plats, zeltains spārns, noslīdzis pāri gultas malai, zaigo mēnessnīcā. Spārns it kā pūlas aizsegt visu šo nekaunīgo kailumu, bet nevar un tāpēc ir tik nevarīgi noslīdzis.»¹ (2; 85)

Nekauņas viņi, protams, ir briesmīgi — tā izlaisties un gozēties trešo acu klātbūtnē. Pat vairāk — visu lasītāju, visas tautas priekšā! It īpaši tā palaidnīgā burve Nadīna, kad, Zuzes uzkliedziena iztraucēta, beidz mīlēšanos, izlec no gultas un nostājas sāncensei taisni pretī. Mēness, tādu izdevību pamanījis, tanī pašā mirklī jau «rotājās uz viņas jaunajām, tvirtajām krūtīm, ap visu meitenīgi smuidro, lokano augumu» (2; 85), un Zuze gandrīz nosmok aiz naida un greizsirdības, cenzdamās glābt savu

¹ Citēts pēc pirmpublicējuma: *Avotiņa D. Zuze*. — Karogs, 1972, № 1—2.

Vili, atbrīvot «no šīs spīšanas». Taču autore — gods kam gods! — paliek demogrāfiski principiāla, neauglībai viņa nevar dot virsroku, tādēļ bez žēlastības atmasko Zuzes sievišķīgi viltīgos gājienus dramatiskajā cīņā par Viļa Priedēna platu, muskuļoto augumu (jo dvēseliski Vilis viņai n e k a d nav piederējis).

Vispirms jau dziļa netaisnība un egoisms no Zuzes puses ir mazās Lienītes — Priedēna jaunākās meitas — pieminēšana, itin kā divu bērnu tādām raženam vīrietim jau būtu vairāk nekā pietiekami un vēl kāds brālītis vai māsiņa Lienītei nāktu par ļaunu! Sevišķi nepievilcīgs šis nodevigais gājiens top demogrāfijas zinātnes neapgāžamo likumu gaismā: minimālai tautas dzīvā spēka atražošanai, kā liecina zintis, vajadzīgi vismaz trīs bērni ģimenē. Tātad Viļa Priedēna rīcība ir pareiza un tikumiska no visiem viedokļiem, izņemot vienu — Zuzes sievišķīgo egoismu.

Bet ar to vēl viņai nav diezgan, Zuze turpina aust savus viltīgos tīklus, cenšas apelēt pie Viļa veselīgajiem vīrišķajiem instinktiem... Autore to atveidojusi ar iznīcinošu tiešumu:

«Es stiepu rokas, lai atgrūstu Nadinu, bet tās atduras pret Viļa krūtīm. Viņš stāv Nadinai priekšā un sargā. Un manas rokas, pieskārušās viņam, kļūst bezspēcīgas un gurdas.» (2; 86)

Ja viņa patiešām gribētu kādu atgrūst, tad būtu grūdsi, izdarījusi asu, noteiktu kustību. Bet nē — šī tikai stiepj, stiepj, sti-e-e-iepj un stiepj tās rokas kā remdenu ķīseli... lai turpat uzkārtos kaklā plikam, tikko no mīlestīb's cisām uzceltam vīrietim, kam citas sievietes silts vēr glabājas plecos un locekļos, — lūk, to viņai vajag, to šī hiēna grib aprīt un piesavināties! Turklāt vēl notēlo nevainīgu, apskurbušu stirniņu: «Un manas rokas, pieskārušās viņam, kļūst bezspēcīgas un gurdas.» Tā tikai vēl trūka, lai turpat «sagurtu» pavisam un elso-dama atšautos uz tā paša matrača, no kura Nadīna tikko uzcēlusies!

To visu vēl varētu saprast, cilvēciski piedot un attaisnot, ja būtu kaut kāda jēga, ja pati varētu dot dabisko pieaugumu. Bet konkrētajos apstākļos — pati nespēj auglīgi mīlēties un vēl Nadinai neļauj...

Daina Avotiņa to ir smalki izpratusi un attēlojusi, viņa liek savam Vilim tādām pašām plikam, varenam un muskuļotam «saudzīgi un nežēlīgi» (kas par stilu!) izstumt

nelūgto viešņu pa durvīm. Noklakst atslēga, un, lai nosodījums būtu pilnīgs un drusku vēl paliktu pāri, prozaiķe lielā patosā liek Zuzei vēl pašai sevi apsaukāt par «saimnieka padzītu suni» (pareizāk būtu — kuci), kas izpērta, asti iemiegusi, «velkas atpakaļ uz mājām» (2; 86).

Principialitāte uzvarējusi. Ar uzviņu. Tā notiek vienmēr un viscaur Dainas Avotiņas prozā. Ne tikai ar neauglīgām sievietēm, bet arī ar negribīgiem, dumjiem vīriešu tēliem. Pēdējos piemeklē vēl bargāks sods nekā Zuzi. Tas arī saprotams, jo Zuze, lai arī neauglīga, tomēr ir centīga, aktīva, jau no bērna kājas atsaucīga mīlas aicinājumam. Tā, piemēram, labi manīdama Tipaiņu Kārli naktī pie savas gulvietas kūtsaugšā un vēl skaidrāk jūdama, kā «karsta un smaga roka uzguļas uz manām kājām, bet pats viņš pieliecas vēl tuvāk», kā «roka pastumj nost segu un sažņaudz manu pēdu» (1; 15), — nepilngadīgā meitene nedomā ne kliegt, ne brēkt, ne spiegt, ne skrāpēt, kā to paradusi dažāda laba neapzinīga bižainā spindzele — nekā tamlīdzīga! — pēc rakstura būdama ar dziļi iedzīmtu demogrāfisku tieksmi, Zuzīte domās vēl pamudina savu neveiklo glāstītāju: «..kā tas būtu, ja mani noskūpstītu? Kā tas ir, kad skūpstā?» (1; 15)

Kārlim divreiz nav jāsaka. Īsts puika prot nekavējoties un bez ierunām izpildīt ikvienu meitenes vēlēšanos, nolasa to jau no acīm (ja vien nebūtu dziļa nakts), un, pateicoties viņa izdarībai, pēc trim īsiem mirklišiem mēs jau ieraugām stirniņu visā viņas neatkārtojamā jaukumā:

«Nepaspēju ne iekliegties. Vai tad tā skūpstā — vēl pazībsnī smadzenēs un apdziest. Nevaru izrauties no rokām, kuras spēj pacelt pusvezumu sienu. Ir nepatīkami. Ir baisi. Un tomēr arī vilinoši šī nepazītā spēka varā. Klusi kunkstu kā kucēns, aiz sprandas pacelts. Bet mani nežēlo. — — — Pat neraudu. Nebēgu nekur» (1; 15—16). Un tā tālāk, un tā tālāk.

Dārgo lasītāj, pievērsiet savu skatienu smalki izkoptajam vēstījuma stilam, bieži atkārtotajiem ne-, ne-, nepaspēju... nevaru... nepatīkami... nepazīts (spēks)... nežēlo... neraudu... nebēgu nekur. Nemaz nerunājot par teikumiem, rindkopām, ainām, stāsta varones stirniņraksturs vietumis dzīvo gandrīz vai katrā vārdā un frāzē, viņa ir viens vienīgs un milzum milzīgs ne, tāpēc ka

nemāk, neprot, nevar, nedrīkst, nespēj nepadoties nekad, nekur, nekā; nekliedz, nebrēc, neskrāpē, neauro, nevairās, neklaigā, nespiedz, nebļauj, bet

klusi kunkst, tā omulīgi, mīļi kā kucēns, lai neviens neko nekādi nenojauš, neatskārst, nedzird, neredz, nenāk, neatskrien, neglābj, nesteidzas, netuvojas, nemana, netraucē neredzēti neviltoto nepadoties nespēju. Jo:

«Pēc tam viņš nāk katru nakti. Un es nepretojos. Piedrodu un sāku pat gaidīt. Līdz tai dienai, kad nejauki noreibst galva un sametas tik nelāgi, ka jāatslien pie sienas, lai nepakristu.» (1; 16)

Jāatzīst, stirniņas (vārdā Zuzēns) neatvairāmo nepadoties nespēju prozaiķe māc atklāt arī gluži pretējā — aktīvajā stilā. To vērojam, piemēram, šādā rindkopā:

«Rokas pašas ceļas un apvijas ap Andžus kaklu. Lūpas pašas sameklē Andžus muti. Esmu izslāpusi. Man vajag atdzerties par visiem šiem gadiem, par šiem mēnešiem, par visu, jo citādi nekam vairs nav jēgas. Un nav arī spēka.» (1; 34)

Stils ir cits, būtība — tā pati. Jo nepārspējami vijīgās rokas nemaz nevar necelties un neapvīties ap Andžus kaklu; lūpas nemaz nemāk nesameklēt Andžus muti, un nekad jau nav tā, ka stirniņa ne b ū t u izslāpusi un viņai ne v a j a d z ē t u atdzerties, jo citādi nekam, nekur un nekad nav nekādas jēgas. Un nav arī nekāda spēka.

Tādēļ jo vairāk žēl, ka Zuzēna oficiālais mīļākais Andžus Krauklis izrādās neticami, neizskaidrojami, nepiedodami, neattaisnojami neattīstīts, nenormāls nejēga — viņš atsakās samīlēt savu meiteni... Atsakās, kad jāiet prom karā; atsakās — kad Zuzīte speciāli pie viņa uz plavu atnākusi; atsakās — kad meitene gatava mīlēties uz vai bez jebkādiem noteikumiem, gatava, kā tikai viņš vēlas, un nepārmetīs, neteiks nevienu sliktu vārdu, ja viņš pēc tam «atstums mani, vairs ne virsū neskatīsies», — teic karsti mīlošā meitene. «Gribu būt kopā ar viņu kaut vienu vienīgu reizi,» (1; 27) —

un tad viņš vēl atsakās, kad Zuzēns ar mieru ieņem bērnu no vienas vienīgas reizes: «Viena pati to gaidīšu, radišu, uzaudzināšu,» (1; 27) — arī tad šitais Andžukiņš atsakās... Saprotat — atsakās!?

Viņš tak ir gatavais āpsis! Tiepša un badmira! Zuzēns taču ir meitene kā bombonga, viņai nepiemīt itin nekādi miesīgi trūkumi. Ja mēs arī gribētu piedēvēt kādu briesmīgu simptomu, tad sajūsmā ieplestu acis: tas taču iraid pats mīlības izotops! karojošās nepretoša-

nās sindroms! Augstākais princips, kas pamatā ikvienas tautas, ikvienas nācijas — visas cilvēces ražnai plauksmei! Pat vairāk — visas dabas dzīvīgai atjaunotnei, pie skudriņām, bitītēm izkopts līdz pilnībai: viena — lielākā — daļa strādā, mediņu, maizīti gādā; otra — mazākā — daļa tik ēd un bauda, un milējas! Bet milējas tā, ka pilnībā atražo ne tikai kundziņus, traniņus, freilenes, mamzeles, bet arīdzan strādnieku masas — darba bitītes, skudriņas, čaklās un cītīgās.

Arī Zuzēns tiecas uz līdzīgu ideālmīlu saskaņā ciešā ar iedzimto dabu, vien Andžus — tik nē un nē!

Vai normālam cilvēkam iraid tas saprotams? Vai tas vairs ir kārtīgs puika?

Nodevējs! — Lūk, Andžus īstenais vārds! Un nevis kaut kāds, bet pats baigākais — mūsu meiteņu nodevējs!

Un tagad uz brīdi gremdēsimies filozofiskās pārdomās: kādu sodu pelnījis šāds nodevības paveids? Ko iesākt ar Andžu Kraukli? ... Nošaut? Slīcināt? Badā mērdēt? Klostērī ieslodzīt?

Cik noprotams, arī autore ilgi lauzījusi galvu pie šīs problēmas. Tad kādu pēcpusdienu, dziļas iedvesmas spārnota, atskārtusi īsto atrisinājumu, piespriedusi «tādu sodu, ka citiem uznāks šaušalas», —

izkastrēt, izrūnīt, sterilizēt šo stulbeni!!! Nost visas vīrišķās spējas un padarīšanas līdz saknei! Turklāt nevis vienkārši noraut un pamest vistām, cip, cip, cip, bet likt, lai karā šim degoša lode... kā skrien no vācu dižgabaltobra, tā taisni gar dibenu garām un cieši pa kājstarpī cauri — švirkt! — un aiznes tās mantiņas līdzī, izcep tikpat kā uz liesmainas pannas: iztek tauki ugunī, vidžu, vidžu, čurks!

Pats paliek dzīvs, pārnāk no kara pie Zuzes, nu gribētu mīlēt — «Bet es neesmu vairs vīrietis, saproti... Mani ievainoja... saproti... vajadzēja meklēt striķi... pietrūka dūšas... gribēju vēl tevi redzēt... saproti...» (1; 34)

Nesaprotam! Nekas mums nav jāsaprot! Neko nesaprotam!

Tava paša vaina bija,
Kam ļipiņu (ne)kustināji...

Gandrīz tautasdziesma.

OTRAIS CELIENS

Bīstamā!

Maiga (Robim). Es varu būt atklāta un uzrakņāt visus savus domu kambariņus un paskatīties, vai tur nav uzkrājušies pelējumi. Man dikti bail no pelējumiem, tad viss ir pagalam. [...] Es te muldos, kāds pelējums var iekļūt smadzenēs? Bet man tā izliekas, un kāpēc gan ne — galvaskauss ir noslēgts, tur var rasties sasmakums, ja netiek vēdināts. Kā lai vēdina? Caur smadzenēm, tām nepārtraukti jāpukst tāpat kā sirdij, bet smadzenes tikai tad pukst, kad tās rada domas — daudzas un dažādas, ja ne domas, tad tēlus. Tu zini, kas ir tēli?

A. Jansons. Es karā aiziedams (342)

Tā tad jautājums būtu skaidrs: jāmīlējas! Vēl vairāk un vēl raženāk! Ja arī pēc daudzo romānu, stāstu un dzeju izlasišanas kāds vēl turpinās atturēties no rasmīgas mīlestības, tad šāda nosodāma rīcība nekādā gadījumā nav mūsu rakstnieku, bet gan pašas latviešu tautas iedzimtais trūkums. Latviešu vidū allaž mituši atsevišķi neapzinīgi indivīdi, kas aktīvu darbību vairošanās jomā centušies aizstāt ar traģiski pārprastu pievēršanos «augstākiem ideāliem».

Pats augstākais ideāls ir un paliek tauta, viņas nākotne. Bez tautas nevienam citam ideālam nav sakņu un nav augsnes, no kurienes uzņemt sev dzīvības sulu. «Jo pretējā gadījumā,» kā atzīmē Jezups Laganovskis, «kas pēc simt, simt piecdesmit gadiem lasīs mūsu sacerējumus? Tas būtu jāņem vērā visiem, kuri vēl var kaut ko darīt, lai glābtu stāvokli» (LM, 1970, 14. martā).

Mūsu prozaiķis Alberts Jansons laikam gan pats pirmais būs izjutis latviešu nācijai draudošās briesmas, tālab jau 1966. gadā ir publicējis stāstu grāmatu ar zīmīgu, brīdinošu virsrakstu — «Bīstamā sievietē!»

Vai jūs saprotat, vai apzināties, kas ir bīstamā sievietē? Vai esat apguvuši minimālos pašaizsardzības paņēmienus, ja gadījumā — lai nedod dievs! — jums iznāktu sastapties ar viņu reālajā īstenībā? Tepat Lielupes, Daugavas vai Gaujas krastos? Un beidzot — vai varat jel iedomāties, cik viņa bīstama savai tautai, nācijas vitālajām interesēm?

STARP SCRIPTUM. Labi, es pa kluso jums pateikšu priekšā: viņa nepanes milēšanos. Pati nemīlējas un citiem neļauj. Ja arī mīlējas, tad tikai ekstremālos apstākļos —

zem artilērijas apšaudes vēl siltā, lielgaballādiņa izrautā bedrē. Piemēram:

«Vairākas granātas uzreiz pārlidoja pār bedri. Sāva friči. Tagad viņi nāks...

— Zenta, noskūpsti mani!

— Labi. — Zentas lūpas cieši pieklāvēs leitnanta lūpām.»¹ (29)

Mierīgāku mīlestīb's laimi bīstamā neatzīst. Principā. Ja redzētu Ievu un Ādamu saldi apskāvušos Ēdenes dārzā zem ābeles kuplajiem zariem, turpat uz vietas izrautu pistoli — pliuks! — un paliktu Ieva viena... Un nomirtu. Tāda pati nevainīga, kā pasaulē nākusi. Un nebūtu tagad ne viņa, ne manis, ne tevis — neviena! Ne latviešu, ne japāņu, ne arābu, ne nēģeru, ne... Labi, ka toreiz Paradīzes dārzā nebija bīstamās, vienīgi Ādams un Ieva — mīļa, bezgala maīga meitene. STARP SCRIPTUM beigas.

Tagad, sprādzienam mutuļojot, ir visādas uzradušās. Arī bīstamās saviesušās kuplākā skaitā, pavīd te vienā, te otrā literārā darbā. Mūsu prozaiķa brīdinājums nāk pašā laikā. Mēs paņemam viņa «Bīstamo sievieti» un, turot to izstieptas rokas attālumā, uzmanīgi atšķiram 40. lappusi un 8. rindā no augšas lasām par Sēputu Juci, lietuviešu puiku, plecīgu, visnotaļ gribīgu un arīdzan spējīgu, kurš, neko ļaunu nedomādams, vienkārši, parasti uzrunā latviešu meiteni Zentu; viņa noāvusies, atlaidusies sūnās, turpat mežā ļaujas «neparasti karstai» pavasara saulei, un Jucis šai saka:

«— Zini, es nemāku gari izskaidroties...

— Ej prom!

— Kā tad tā... — Viņš paplēta rokas. — Vai tad es esmu sliktāks...

— Tu dzirdēji!

— Nē, nedzirdēju! — Viņš pēkšņi apkampa Zentu un pievilka sev klāt. — Tagad tu būsi mana.

Zentas elkonis atspiedās pret vīrieša kaklu zem zoda un grūda atpakaļ viņa galvu.

— Lops!

— Nesaki tā, — viņš svepstināja, — es tevi vaļā nelaidīšu.

— Laidīsi! — Zenta no visa spēka ar celi iespēra viņam pa vēderu.

¹ Jansons A. Bīstamā sievietē. R., 1966.

Virietis iestēnējās, un rokas paspruka vaļā. Zenta atlēca sāņus.

— Nemēģini tuvoties, ja negribi sevi pazudināt!

— Ak tāda tu esi! — virietis, sakodis zobus, ļauni šņāca. — Svēto tēlosi! Tev žēl...

— Ej! Es tev saku — ej, kamēr nav par vēlu!

Virietis pamiņājās, tad pagriezās un kā nopērts suns aizvilkās krūmos.» (40—41)

Nu? Redzējāt bīstamo? Šito lauvumātiti, bokserieni, cikstoni un grenadieru vienā personā: ar elkoni pa rikli, celi vēderā... Pamatīga plintniece, pirms uz visu bataljonu, pēc uz visu partizānu nodaļu viena. Tādai jālaiž virsū vadu, veselu rotu uzreiz, i tad vēl pusi par einuhiem pataisis!

«Nemēģini tuvoties, ja negribi sevi pazudināt!» Tie nebūt nav tukši draudi vai pārspilējums. Soreiz Šeputu Juci, jādāmā, glāba vienīgi tas, ka revolveris negadijās pa rokai. Otrreiz tā vairs nenotiks, nekaunīgais leišu uzņēmulis dabūs lodi ribās kā likts!

Taču problēmas atrisinājumu jūtami sarežģī tas, ka Šeputu Jucis, izrādās, arī nav ar pirkstu taisīts. Viņš vairs ij nedomā tuvoties bīstamajai partizānu nodaļas «dvēselei», turklāt ar karstiem ieročiem bruņotai.

Ko darīt?

Vienkārši: ja Muhameds neiet pie kalna, lai kalns iet pie Muhameda. Citiem vārdiem, ja Jucis neiet pie Zentas, atliek cikstonei pašai viņu uzmeklēt. Cita ceļa nav.

Dažas lappuses tālāk ir vajadzīgais atrisinājums. Atskārtusi, ka Šeputu Jucis tepat netālu mīlestīb's kārē cīkstās ar kādu sievieti, bīstamā pamet kaujas posteni, aizmirst pienākumu, pakļauj briesmām biedrus, kuriem aizmugure paliek nenosegta, un, gaisu ostīdama, skrien, steidzas, nesas, drāžas ar šaušanai sagatavotu revolveri rokās, ātrumu nesamazinot, iemetas tuvējās mājās, ar to pašu buhti izlauž kādas tumšas, aizslēgtas durvis, iegāžas iekšā, «uzžibina kabatas bateriju. Jā, viņa nav kļūdījies — tas ir Šeputs. Sievietes krūtis kailas, rokas atlauztas uz muguras...

— Lops! — Zenta lēni nospiež revolvera sprūdu.» (44)

Šī aina uz mūžīgiem laikiem ikvienam paliks neizdzēšamā atmiņā: gultā, uz dīvāna, beņķa vai grīdas — tas nav sacīts, un tas arī nav svarīgi — kristiešu mīlestīb's pozā pār kādu kailu sievieti apkritis, pirmsnāves agonijā

noasiņo Seputu Jucis; turpat blakām stāv sieviešveidīgais gangsteris ar kūpošu revolveru rokā...

Br-r-r-r-r... (Ar 177 «r».) Neaizmirstams kadrs, vai ne?

POST SCRIPTUM. Cienījamo lasītāj! Grūti būs zinātniski izdibināt, ko rakstnieks gribējis panākt, rādīdams partizānu vienības politdarbinieci ekstremāli nebaudāmās ainās, turklāt nedžentlmeniski apsaukādams viņu par «bīstamo sievieti» un likdams šo ekstrafrāzi vēl grāmatas virsrakstā... Tas nevar būt bez kaut kā nebūt! Jāatklāj mākslinieciskie nodomi un noslēpumi!

Tālab noteikti vajadzētu apspriest šo problēmu kādā apaļā (vai stūrīnā) galda konferencē, kur piedalītos visdažādāko zinātņu nozaru, fabriku, rūpnīcu, elektrostaciju, bērnudārzu, zvejnieku kolhozu un citu dzīves jomu pārstāvji. Tad varbūt atklātos arī citi noslēpumi: kā gan tik banāls, rupjš sieviešu kārtas eksemplārs, kareivīgāks par pašiem karotājiem, varēja pēkšņi kļūt par... «nodaļas dvēseli»? Kā Zentai tas izdevās? Un kālab Seputu Jucis zināja sacīt: «Vai tad es esmu sliktāks...?»

TREŠAIS CELIENS

Miesa — tās spēks un vājums

Dace. Kas tad viņa ir — šī mīlestība?

Tā ir vesela cilvēka dvēseles un miesas zinātne, ar kuru mēs nenodarbojamies laboratorijās, bet ikdienas apstākļos.

D. Avotiņa. Nenogaliniet stirnu... (109)

Jūlija (Einim). Tas taču ir gods, pat pie precētām sievietēm nāc karavīri... Katrs palīdz fronteī, kā viņš spēj un prot!

A. Jansons. Es karā aiziedams (234)

Viņi ir gājuši vēl tālāk. Dienas gaisma aiz pils logiem jau sen kautrīgi aizsegusies, divus neapsegтус cilvēkbērnus platajā gulvietā uzgājusi, bet viņi paši vairs nekaunas sava kailuma un nesteidzas to apslēpt, ļaudami pieklātās naktslampas noslēpumainajā spīdumā acīm baudīt aizliegtās dzīvās gleznas priekus visā pilnībā.

Mīlestībai nav jākaunas. Lai kaunas Nemīlestība. Tā viņi domā — un vai viņiem nav taisnība?

I. Lubējs. Frana un Tons. — Karogs, 1976, № 10, 79. lpp.

Romānā «Es karā aiziedams» Alberts Jansons, uz vēsturisku materiālu balstīdamies, blakus revolucionāriem

notikumiem un Pirmā pasaules kara batālijām daudzkrāsaini izglezno visdažādākos mīlestīb's veidus, kādi iespējami pie latviešiem. Un bagātajā klāstā atradīsim arī tādus variantus, kādi līdzšinējā nācijas daiļmākslā un etnogrāfijā vēl nebūs fiksēti — ne anekdotēs, ne Baron-tēva savāktu tautas garamantu sestajā sējumā.

Romāna tēlu sistēma plaša, sižetam izsekot grūti, un nekad nevar zināt, kas notiks, kā iesāktais tēlojums beigsies un cik tajā personu piedalās. Grūtības vēl vairāk pastiprina tas, ka gandrīz vai katrā daiļdarba nodaļā — dučiem mīlētāju un mīlēšanās variantu, turklāt kara laika apstākļos, kad valda saimniecisks sabrukums, bads, atkāpšanās, uzbrukumi, apšaudes, bēgļi, jukas un maskēšanās. Laikam tamdēļ paliek iespajds, ka vīriešu kārtas mīlētāji ir viena vienīga pelēcīgi monolīta masa: visi ģērbti nenosakāmas, miglainas aizsargkrāsas šineļos un frenčos vai mēteļos un uzvalkos, visiem ik pa brīdim «uzbango vīrišķās jūtas» (95), katrā izdevīgā reizē sakarst un uzmutuļo asinis, visiem ir sirdsdāmas, visi grib «aizšļūkt pie skuķēm» (87), turklāt draudzīgā kompānijā, «tas būtu pavisam forši» (87). Autors gan centies katram no viņiem izdomāt vārdu un uzvārdu, piešķirt kādu rangu vai dienesta pakāpi, tomēr demogrāfiski svarīga tikai viena šķirtne starp cilvēkiem: vīrietis — sieviete. Pārējais ir nieki un sīkumi.

Sevišķi bīstams sīkums — jūtas. Lai neieslīgtu psiholoģijas džungļos, tās uzreiz jāsadala divās kategorijās: 1) vīrišķās; 2) sievišķās; tad nekādi noslīdējumi nav iespējami.

Vīrišķo jūtu gals un sākums meklējams asinīs. (Nevis nervu sistēmā, kā domāja līdz šim!) Jo asinis var būt ļoti dažādas, pat visaptverošas: pulsējošas, strāvojošas, silstošas, karstas, verdošas, skurbinošas, uzbudinošas, kūpošas, mutuļojošas, kvēlojošas, dunošas, bangojošas, reibinošas, kūsājošas, trakojošas utt. Tā, piemēram, Maigu ieraugot, «Robim asinis vārās un galva reibst» (210). Vārīšanās tik spēcīga, ka Maiga beidzot secina: «..vēl viņam vajadzēja mani un manu draudzeni. Asinis un baudas.» (345) Sārtā šķidrums darbība dāsni izpaužas gan tad, kad romāna varonis «kā vanags uzmetas meiteņei» (91), gan prieka mājā pa naktīm «sievietes un vīrieša attiecību zinātniskos traktātus» (99) drukājot, gan arī diametrāli pretējā situācijā — pret ienaidnieku vētrinā triecienā ejot. Asinis neaprimst ne mirkli, «asinis

mutuļo un uzbudina» (223), tās pulsē visos orgānos, dziedzeros, locekļos un ekstremitātēs, un romāna varoņi tālab spēj visu. Tiklīdz tāds entuziasts nomana gribumdaudzspējā tvikstošu daiļavu, tā uzreiz šim «asinis dun ausīs» (129), un tad vairs nelīdz itin nekas, atliek tikai «apklusināt asins iekāri — sajust un izbaudīt sievieti līdz galam» (97).

Kad tas ir nokārtots, kārtots un atkārtots, asinis sāk mutuļot citā tonkārtā, un mūsu vīrišķīgie strēlnieki «kā suņi jau dzenas pakaļ medijumam. Šobrīd tie nekā cita nedomā, vienīgi alkst asiņu. Tādam, tieši tādam jābūt īstam karavīram, viņam kaujā jānoreibst kā lielās dzirēs, un komandieris tad var būt laimīgs. Pulkvedis Ginters pats šajās dzirēs grib apskurbt līdz galam, viņš raušas ārā no tranšejas.» (142)

Caur uguni un ūdeni, caur kaujām un nāvi A. Jansona varoņus vada vienas un tās pašas «dzīvības sulas», kas pie meitenēm un «pozīcijās.. kļūva darbigākas» (153), — dunošās bangas, no kurām vēsturiskā romāna varoņiem bez jebkāda iepriekšēja paskaidrojuma piemetas vispārējs un kopīgs «iedzimts instinkts, mežonīga griba iznīcināt, lai paši saglabātos. Kaujas kāre vienā mirklī padarīja cilvēkus par zvēriem, kuri paklausa tikai instinktam» (261). Pirmās rotas komandieris poručiks Binde šai ziņā ir sevišķi asiņaini instinktains tēls, prozaiķis raksta par viņu: «Tā bija apbrīnojama cilvēka dotība, it kā viņam no paaudzes uz paaudzi būtu nodota iedzimta nepieciešamība karot, rīkot cilvēku medības, sajust asiņu smaku. Bet Bindes vecāki bija zemkopji, un visā dzimtā, cik tālu vien sniedzās atmiņa, nebija neviena karotāja.» (153)

Tātad visā dzimtā nav bijis neviena karotāja. Un varbūt tieši tamdēļ — iedzimta nepieciešamība karot... Turklāt pati šausmīgākā: rīkot cilvēku medības... sajust asiņu smaku... un kā suņi dzenas pakaļ medijumam... nekā cita nedomā, vienīgi alkst asiņu... iedzimts instinkts... mežonīga griba iznīcināt... apbrīnojama dotība... paklausa tikai instinktam...

Par ko tas sacīts? Par cilvēkiem? Vai varbūt par kaut kādiem bezapziņas radījumiem? Par kanibāliem?

Nav nekādas skaidrības. Laikam būsīm aizmaldījušies no tēmas citu zinātņu nostūros. Lai galu galā instinktoļi paši atrisina savas problēmas, mēs pievērsīsimies cilvēkmīlestībai.

Romāna darbība noris kapitālisma apstākļos, antagonistisku šķiru sabiedrībā, tālab skaudrs antagonisms, šķiru cīņas un pretrunas asi ielaužas arī varoņu intīmajās attieksmēs, liekot viņiem milēt dziļi principiāli un vēsturiski pareizi. Šī patiesība atklājas, piemēram, Artūra Sprūdes mīlākās Kauķu Lidijas raksturā. Viņa ir nesavtīga sievietē, īsta patriote un tautiete. Daiļdarba nodaļā «Ar tevi runāju, palaidne!» sākumā to iezīmē šķietams sikums, kas autora prasmīgā tēlojumā turpat izaug par milzīgu raksturotājielumu: cauri kara laika grūtībām, aizceļojot no Kurzemes līdz Valkai, cauri dubļiem un asinīm, postam un pusbadam meitene sataupījusi brīnišķīgas zīda zeķes. «Un Lidija glabāja tās kā savu acuraugu,» teic rakstnieks. «Šīs zeķes bija viņas lepnums, tās pievilka puišus kā magnēts.» (206)

Dziļas sāpes pārņem lasītāja prātus, kad turpat viņa acu priekšā magnētiskās zeķes iet bojā. Bet atklājas — puišus vēl vairāk spēj magnetizēt kurzemnieces kailās kājas, it īpaši, kad viņa, «sacēlusi brunčus virs ceļiem» (209), skrīens pār pļavu, pār lauku, pār pagalmu... Vai gan brīnims, ka daiļavai momentā atgadās blakus kāds «agronomijas students, kas pašreiz rosīgi darbojās Valkā» (206), sāk solīt visādus mierlaiku labumus — pilnas klētis ar labību, kūtis ar teļiem, šķūņus ar sienu, jo pēc kara, viņš saka, «mēs ņemsim savās rokās dzīves praktisko vadību. Latviešu strēlnieki lējuši tik daudz asiņu un pierādījuši mūsu tautas uzticību caram, tas nepaliks bez atlīdzinājuma. Strēlnieki mums daudz palīdzēs, tas šobrīd visiem skaidrs.

— Viņiem vislielākie nopelni, vai ne? — Lidija jautāja.

— Tas ir tā, kā to ņem. Viņi kaujas, viņi atdod dzīvības, tāda ir viņu sūtība. Mums jāskatās tālāk, mums jādomā, kā labāk izmantot jauno stāvokli. Ja mēs visi aizietu uz fronti, tad tam nebūtu nekādas jēgas. Es teikšu atklāti — spēcīgākajiem un nākotnei noderīgākajiem jā-saglabājas. Mūsējo vienmēr būs mazāk, jo tās ir attiecības starp vadītājiem un vadāmiem, starp vadoņiem un pūli.

— Un jūs tātad piederētu pie vadītājiem? Tas gan ir interesanti. Un sen jau jūs vadāt?» (207)

Tā viņš runā, un tā viņš tur izgāzas, šis centīgais agronomijas students. Nabadziņš, nemaz nenojauš, cik skaisto kāju īpašniece ir šķiriski principiāla, cik dziļi tās dabā sakņojas naidis, cik augstu tā vērtē latviešu strēl-

niekus, kas dzīvības ziedo uz tēvzemes altāra, kā viņa noraida visādus kungus un lielvadītājus,

un, lai gan jau abi ir upītes malā, zālītē zaļā, un roka glauž brīnišķos ceļgalus, vēl studentīņš — stulbenis! — skaidro un skaidro: «Jūs zināt, Lidijas jaunkundz, masa nekad nevar saprast un uztvert to, ko saprot vadītāji, tie ir divi dažādi līmeņi, saprotiet. Masa ir jāmāca un jāvada, tikai tad tā kļūst par spēku...» (208—209) Nu, gatavais antiņš, nu, vienreizējs sprukstiņš, ko tāds pie jaunkundzes meklē, kālab uz upmalu iet?!

Prozaīķis atsedz mums jaunkundzes dvēseli vaļā, tāpat kā skaistajās kājas un ceļgalus:

«Lidija kļuva vienaldzīga, viņa nevēriģi pagrūda jauneklā delnu nost no sava ceļgala, kura tam bija pielipusi. Viņa it kā klausījās, ko viņš runā, taču nekā vairs nesaprata. Tikpat viegli, cik viegli viņa atdevās tiem, kuri bija gatavi ziedoties, upurēt sevi, tikpat viegli viņa atsacījās no tā, kurš gribēja saņemt. Lidija nekā nedomāja, neko neapsvēra un neapbrīķināja, bet dzīvoja saskaņā ar savu dabu. Viņa piecēlās un gāja gar upītes krastu, kur zāle glāstīja kailās kājas. Viņai bija viegli un labi un gribējās skaļi dziedāt. Upītē plunkšķēdamas lēca iekšā vārdes, šur tur virs ūdens pašāvās zivtiņas un pa līmeņa virsu kā svētie skraidīja garkājaini zirnekļi.» (209)

Upē plunkšķ vārdes un zivtiņas šaudās, zirnekļi skraida pa ūdens virsu, un saskaņā dziļā ar dabu, neko nedomājot un neapsverot, mūsu daiļava iedzimti vieģli, patriotiski, bez maksas atdodas tiem, kuri gatavi uzupurēties tēvijai labā, un tikpat vienkārši, skaisti un dabiski liedz savu klēpi

pretīgiem aizmugures žurkām, siekalainiem studentīģiem un, saprotams, visai tai bandai, ko Valkā tais gados organizē «viens tāds veikls zellis, Amerikā bijis, angļu mēlē prot runāt. Saka — dodiet tik man vaļu, es jums parādīšu, kā lauksaimniecību nostādīt uz kājām». (207)

Mēs zinām, kā viņš to lauksaimniecību uz kājām stādīja, kā sviestu, bekonu angļiem un vāciešiem pārdeva, visu varu sev sagrāba, tomēr ne smakas no viņa nav palicis Latvijā, un kā gan varēja palikt, ja tautiskās daiļavas liedza šiem sprukstiģiem auglības klēpi, — viņiem bij vienkārši jā-iz-mirst! Tāpat kā naudas rausēģam, skopulim Prikulim: «Ģimenes viņam nav.» Laimes un pēcnācēģu arī ne. «Sievai gan bijušas četras, bet tās visas izkūpēģušas.» (51) Kā migla, kā dūmi pa skursteni.

Bet latviešu strēlnieki dzīvo vēl šodien — gan Eidis, gan Artūrs, gan Robis, gan Edžus —, jo katram no viņiem bij savējās lidijas, fidijas, ikvienu reiz milēja auglīgas «strādnieku meitenes, bet tādas uz ef-ef. Plānā galdiņa urbējus un mīkstpēdīņus neciešot un tuvumā nelaižot».
(87)

Tas ir labi un pareizi sacīts! Jo kas gan būtu noticis, ja strādnieku meitenes, tās pašas uz ef-ef, jau toreiz, pirmā kara laikā, būtu paļāvušās visādiem tur lielībniekiem, mīkstpēdīņiem un plānā galdiņa urbējiem? ... Mēs būtu sen izmiruši. Neviens latvietis vairs nestaigātu pa Daugavas līcotiem krastiem!

Tāpat kā Lidijas jaunkundze, rīkojas lielum lielais vairums romānā attēloto sieviešu. Par spīti kara laika grūtībām, postam un nedienām, gan precētas sievas, gan meitenes ik dienas nesavtīgi aizraujas ar «vesela cilvēka dvēseles un miesas zinātni», palīdz frontei, kā nu spēj un prot. Un kritikas modrajām acīm te paveras plašs, nozīmīgs darbalauks, tas aptver daiļavas no galvas līdz kājām, un, tikko tu skaries šim tematam klāt, uzreiz ieraugi pašu galveno — miesu, visdažādākos tās iecirkņus: apaļīgus, pieklāvīgus, pieglaudīgus, acinošus, skaujamus un baudāmus, un glaudāmus. Miesai sievišķo tēlu atklāsmē ir tikpat izšķiroša loma kā instinktānajām asinīm vīrišķās psihs raksturojumā. Miesa dvēseles satvaru māk izsacīt visā pilnībā, tādēļ par dažnedažādām tur jūtām, emocijām un citām garīgām būšanām nemaz varbūt nebūs jārunā, vien miesa jāizpēta un jāapskata labi pamatīgi, ne mirkli neaizmirstot, ka demogrāfiskais sprādziens vēl pašā pirmajā stadijā — ziedonī — un ka bez grēcīgās miesas neviens latviešu brēkulis laikam gan nebūs ne pasaulē nācis, ne arīdzan ieņemts ticis; turpretim bez jūtām un garīgiem smalkumiem — var droši to sacīt! — lielākā daļa. Un laikam jau rakstnieki zina to cieši jo cieši un liek savos romānos, stāstos un lirikā galveno svaru uz miesu,

tik miesu un miesu,
ne jau nu liesu,
bet bagātu, krāšņu un karstu, un nepiepil-
dāmu,
neaptve-
ramu,
bez des-

mit vīriešiem
 neapmierī-
 nāmu,
 neizbau-
 dāmu, —
 uz miesu kā pirmo un svarīg-
 āko,
 pilnīg-
 āko
 sievišķo jūtu
 izteicējatri-
 būtu.

Pats iespaidīgākais visa romāna mērogā neapšaubāmi ir dūšīgās, ļoti spējīgās draiskules Klāras tēls. Taču, lai tuvāk iepazītos ar raženo jaudnieci, mums negribot jāsa-
 stopas ar viņas mīļāko Ādamu Eķi — to pašu Ādamu, kuram romāna sākumdaļā tik kaistoši silti kļāvās klāt meitene ar līviski paplato seju un sulīgām lūpām, neko tomēr nepanāca, jo šitais vecīts ir izlaidīgs, glēvs, savos kantora darbos fanātiski centīgs, reti stulbs un pie Klāras bieži vien mazspējīgs civilists. (Tieši tāpēc Klārai regulāri jāaicina pie sevis ciemos poručiks Binde, štābkapteinis Sīrmanis, praporščiks Salmiņš, kā arī citi pārstāvji no varonīgajiem pulkiem.) Patiesībā par glēvo mīkstmiesi civilistu nemaz neklātos šē runāt, bet ko lai dara — uz viņa mizerablās mazspējas fona tomēr ārkārtīgi spilgti izceļas meitenes nepārspējamā vitalitāte, autors ir patiesi šķērdīgs, viņš nežēlo dārgākās krāsas, lai izgleznotu šo kontrastu jo dziļu un principiālu. Tā, piemēram, nodaļā «Cik briesmīgi ir iemilēties...» proza-
 iķis sākumā parāda Ādamu, kurš «strādā ar fanātisku aizrautību un domā par darbu» (317), tikai par darbu. Un turpat pāris teikumu tālāk mēs ieraugām, kāda ir fanātiskā aizrautība, pašdisciplīna un dzelžainās domas par darbu:

«Jā, Klāra, kāda viņa īstenībā ir? Pievilcīga? Maiga? Nē, tie nav īstie vārdi. Par viņu jārunā citādi. Viņa ir kaut kas vairāk nekā citas līdzīgas jaunavas — viņa ir bagāta. (Pavērojiet šo bagātību! — *M. P.*) Viņas miesa ir stingra un vingra, āda gluda un vēsa kā ledus, kuplie mati stipri kā smalkas vara stieples, acis tumšas un dziļas, kuras slēpj pašas vēl neatminētu dvēseles mīklu. Visa viņa ir būvēta pamatīgi, ilgai dzīvei, neizsmeļamām bau-

dām. Ja viņa būtu strādnieku meita, tad savam vīram dzemdētu daudz bērnu un nepaļautu viņam nogrimt dzeršanā, bet, kad iedzertu, — tad visa ģimene (arī mazie draiskuļi? — *M. P.*). Viņa nekautrētos kaisles uzbudinājuma brīžos izgulēties ar kaimiņu puisi, jo daba viņai visu devusi ar uzviju. Kā to izmantot tagad, kad dzīve ir dīka un neaizpildīta? Ādamam no Klāras ir bail, viņas priekšā viņš jūtas nevarīgs.» (317—318)

Pievērsīsimies vispirmām kārtām Klāras rakstura mēsīgai un garīgai vienībai, kas iedzīvināta domā par to, ka šī meitene ir kaut kas vairāk nekā citas ziedošas jaunas, viņa būvēta pamatīgām, neizsmejāmām baudām, spēj ieņemt un izdzemdēt kuplu bērnu baru, iecirst ontlīgu čarku un kaislīgi izgulēties ar kaimiņu zēniem, jo «daba viņai visu devusi ar uzviju» — gan lielisku miesas būvi, gan attiecīgu psiholoģisko struktūru. Viss ir uz ef-ef, tikai izcilnieces oficiālais mīlākais nezina, ko ar šīm bagātībām iesākt, kā tās racionāli un intensīvi izmantot skaudīgajos kara laika apstākļos. Neraugoties uz piederību pie naudīgo šķiras, Klāra tomēr pārstāv romānā «riktīgas mīlestības» (302) sievišķo ideālu. Izcilā sievišķība saliedē meitenes raksturu individuāli un iekšēji, kā arīdzan saista ar pārējiem vēsturiskā romāna sievišķīgajiem tēliem monolitā veselumā.

Neaizmirstams ir Klāras portrets, ko rakstnieks uzgleznojis romāna sākumdaļā. Kad jūs paverat viņas dzīvokļa durvis, jums pretī vitālā krāšņule «smaida savu pievilcīgi sievišķīgo smaidu. Viņas melnie mati sakārtoti augstā un kuplā frizūrā. Sevišķi piemīlīgs ir viņas precīzi veidotais, taisnais deguns, tas ir tik maigi balts, un, kad Klāra runā vai ēd, deguna galiņš mazlietiņ kustas. Acis viņai gluži apaļas, zilas kā pavasara debesis un vienmēr dzirkstošas. Krūtis augstu pacēlušās zem mežģiņu blūzes. [. . .] Roka ir balta un apaļa, un Ādams, cik vien galanti prazdams, ceļ to pie lūpām.» (119—120) (Ja nemaldos, dārgo lasītāj, jūs darītu tieši tāpat!)

Pirmkārt, pievilcīgi sievišķīgais smaids... Tas pasacīts tik precīzi, ka neko nav iespējams ne piebilst, ne paskaidrot.

Otrkārt, tāpat sievišķīgi sevišķi piemīlīgs ir Klāras precīzi veidotais, taisnais deguns, tas ir tik maigi balts, ka, ka — ka arī nav ko piebilst. Vienīgi maigi baltā deguna pats

vismaigi visbaltais galiņš maķenīt kustiņājas, kad maigi sārtā mutīte runiņā vai ēdiņā.

Treškārt, acis. Tik zilas, vienmēr dzirkstošas... ka var būt arī «tumšas un dziļas», kā nupat iepriekš lasījām.

Ceturtkārt, krūtis. Augstu izcēlušās tikpat kā tādi vulkāni, kā divi Kilimandžāro zem sniega mežģinēm! Mēs pilnīgi pievienojamies Ādamam, kad laimīgais zēns tūlīt pēc kāzām, laulības gultā intīmā divtūlībā pārspriežot «sakarus ar Petrogradas politiskajām aprindām» un «labējiem eseriem» (382), maķenīt novirzās no uzdotās tēmas:

«— Viss jādara ar saprātu, bez steigas. — Ādams uzlika roku uz Klāras krūtīm. — Man patīk tavas krūtis, ar tām varētu lepoties jebkura sieviete. Tu varētu barot dvīnišus...» (383)

Dziļa, auglīga daudzpunkte, tā rada asociācijas ne vien par dvīnišiem, bet — jā, jā, dārgo lasītāj! — vismaz par tri-nī-šiem! Piena pierietēs diezgan, pēc jonizētajām pu-delītēm uz specbodī jāskraidā nebūs!

Kad auglīgā daudzpunkte pienācīgi izsmelta, laimīgie jaunlaulātie turpina risināt sabiedriski politiskas un morālfilozofiskas problēmas. Radošas diskusijas gaitā, saduroties principiāli pretējiem (vīrieša un sievietes) viedokļiem, izkristalizējas doma, kuru mēs nemanot izteicām jau iepriekš, proti: lai radoši mīlētos (dvīniši, trīniši), mīlestība nav nepieciešama. «Kas ir mīlestība?» — to naivais, drusku vientiesīgais Ādams jautājis droši vien jau Ēdenes dārzā pirms cilvēku grēkā krišanas, toreiz, kad nebija vēl ne gultu, ne lažu, ne cisu, ne divānu, nebija laulības oficiāli, šķiršanās, dzimtsarakstbiroju — kad mūsu senči vēl mīlējās dabai pie krūts.

«Kas ir mīlestība?» — Ādams to jautājis Ievai, bet vēsturiskas nevīžības un nolaidības dēļ, sadegot Aleksandrijas bibliotēkai ar visiem sen-senajiem pergamentiem, mēs tālab nezinām šodien, ko Ieva atbildējusi uz tādu provokāciju, bet laikam gan teikusi Ādamam nebūs neko, vien sniegusi nobaudīt atziņas augli;

un to pašu jautājumu A. Jansona Ādams izsaka Klārai, un Klāra nav Ieva, un laiki ir citi, un cilvēks ir cits, tādēļ mēs beidzot saņemam atbildi mūsdienu zinātnes, tehnikas augstāko standartu līmenī:

«Mīlestību cilvēks ir izgudrojis, lai būtu interesantāk, romantiskāk. Citādi dzīve kļūtu nomācoši vienmuļa.» (383)

Bet Ādams aizvien vēl ir naivs un vientiesis, viņam aizvien vēl nav skaidrs. «Senāk gultā esot runājuši tikai par mīlestību,» viņš saka, un Klārai gribot vai negribot jāskaidro sīkāk mūsdienu līmenis: «Tāds piegājiens ir novecojis. Neaizmirsti, Ādam, ka sievietē ir emancipējusies un mēs...» (383)

Žēl. Daiļavai neizdodas pasacīt domu līdz galam, jo sākas patiesi mūsdienīgs piegājiens mīlestības būšanu atveidē:

«Ārā atskanēja trīs šāvienu, pēc īsa brīža vēl divi. Pirmie bija tik tuvu, ka šķita — šāvējs stāv tepat aiz loga.» (383)

Aizrautīgi filozofējošos mīlētājus iztraucē divi briesmīgi ļaundari, ar kūpošiem revolveriem rokās iebrukdami guļamistabā un gandrīz vai taisni pie Klāras gultā iekšā. Viens ir tāds liels un šmaugs, otrs sīks un mazs,

bet ass,

un, kamēr viens noņemas ar Ādamu, sūtīdams viņu pēc viņiem un zakuskām, «otrs pa to laiku jau tramdīja Klāru ārā no gultas» (384). Ļaundaris iztramda daiļavu istabas vidū, ņemas tad aplūrēt neķitrām bezkauņas acīm:

«— Apaļa un balta, — viņš apmierināti murmināja, — tādas nav no strādniecēm. — — — ..tev ir ko aptausīt, — viņš spīdošām acīm vēroja Klāras krūtis un gūžas, — būtu man tāda, es ar padzīvotos.

— Jūs esat laupītāji, — Klāra gandrīz iespiedzās.

— Nu, nu, bez trokšņa! Mēs ņemam to, kas mums pieņākas. [.] Personība ir jāatbrīvo no kapitālistiskās sabiedrības važām.» (384—385)

Tie ir šausmīgi briesmoņus, un mazais gangsteris ne par matu nav labāks kā lielais, autors pareizi raksta: «mazais arī kļuva izaicinošs», jo viņš, redziet, saka: «zobi man niez — nebūtu par skādi iekost pupā» (386).

Lai nu padomā viens cilvēks — tik nežēlīgi apskādēt maigos, brīnišķīgos pupus! Ar zobiem — šņak, šņak! Tādēļ Ādams, lai glābtu sniegbaltos Kilimandžāro, liek ļaundariem priekšā

desas un ruletes, rolmopšus, pastētes, cepešus, šķiņķus un sierus, un galertus, aknas un cāļus, un rasolus, pīrāgus; kūkas un tortes, un cepumus, lej kausos vislabākos vīnus un liķierus, rumus un konjakus glāzēs, sniedz kafiju, stipru un smaržīgu, zelterus, kolas un boles, fluk-

vāserus salej tiem krūzēs, kā arī vēl putošu alu un šampaniešdzērienu —

lai kož, lai ēd, lai rij, lai šņikstina, čāpstina, šmakstina, šļurpstina, lai netērē tikai daiļavu nost! — lai nekožas dzīvajā miesā,

ak, brīnišķais Kilimandžāro!

Bet vai zakuskas līdzēs? Vai varēs viņš izglābt vareno draiskuli Klāru?

Kad laupītāji ir iesituši māgās, ierāvuši no karafēm, pudelēm, glāzītēm, krūzēm un kausiem, viņi gan manāmi pierimst, pēc dzīvajām krūtīm tiem zobi vairs nekāro, un, kamēr barība nosēžas pilnajos vēderos, uz laiciņu iestājas gandrīz vai tāda kā idille:

«Mazākais snauda, bet garais iereibis, aplicis roku Klāras viducim, stāstīja tai savu biogrāfiju.

— ... es esmu strādnieku cilvēks, un visi tie mūdži, kapitālisti, man un manai ģimenei ir pāri darijuši. Vai tagad man ir tiesības prasīt par to nolīdzinājumu vai nav? — viņš uzstāja un nemaz acis nepacēla pret Ādamu, kurš pavēra durvis. — Jūs esat sievietē, vai ne, — mēle viņam bija drusku stīva, — jūs esat jūtīgāka nekā mēs, tāpēc es gribu dzirdēt jūsu domas. Man tas ir ļoti no svara. Jūs nedomāriet, ka es jūs klausīšu, bet no svara ir. — Viņš atspieda rādītāja pirksta galu pret Klāras krūti. Viņa pavirzījās nostāk.

— Atvainojiet! Tā tas nebija domāts... Kas attaisīja durvis! Ko? Kāpēc tu bez manas atļaujas attaisīji durvis? Tūlīt lasies prom un durvis ciet! Mums te divatā jāparunā...» (388)

Un tā viņi tur divatā runājas; mazais gangsteris ir apmiegojies, Ādams smilkst aiz durvīm. Tikai šoreiz diskusijas centrā nav vis mistiskais jautājums par mīlas esamību, bet pati esamība — dzīva, silta, taustāma, baudāma. Jo zeltene vis neslēpjas, nedreb un nebēg no baigajiem briesmoņām,

tik dodas ar krāšņajiem pupiem
apaļiem baltiem kā spuldzēm priekšā
pašā pekles krāterī iekšā
un tumsa sašķīst kā krūze lauskās
pret apaļo gaišumu triekdamās
un mīla šeit vēlreiz ir veikusi nāvi
ko izsenis ilgojies
latviešu rakstnieka
humānais gars.

Kad briesmīgie laupītāji ir aizlaidušies un jaunlaulātie atkal gul gultā, ievērpjas vērtīga domu apmaiņa. Bet tikai ievērpjas, jo drīz vien «Ādams sāka šņākt» (390). Klārai tāds iznākums neder. Paklausot sārto asiņu balsij, tā modina miegaino partneri.

«Ādam, es esmu uzbudināta, man nebija bailes,» teic drosmīgā krāšņule, «jo viss, kas šeit notika, atgādināja teātri, un man pašai patik spēlēt teātri. Bet spēle mani uzbudina, iekšā savelkas kaut kādas stīgas, tās strinkšķ un vibrē... Ādam... — Klāra saņēma Ādama roku un uzlika sev uz krūtīm, — apmierini mani...»

Ādams rūgteni pasmaidīja.

— Tu esi iekārīga.

— Es taču neprasu daudz.

— Nē, tu esi pieticīga. (Kā viņš drīkst tā ņirgāties? — *M. P.*)

— Nekad es neesmu bijusi pieticīga, bet tu saki šo vārdu. Man tas nepatīk, es gribu būt alkatīga, tāda pati kā tava māsa. Bet tas jau laikam nav atkarīgs tikai no cilvēka gribas vien, bet no viņa dabas... Ādam, saspied mani, sažņaudz savās rokās, cik vien spēka!» (390)

Lai nu tā būtu: lai sažņaudz un apkampj, un milē nost! Tikai vienu gan vajadzētu izpētīt un kontrolēt stingri — demogrāfisko rezultātu, kas visnotaļ saistīts ar latviešu tautas dabiskā pieauguma jo kuplu kuplināšanu. Citiem vārdiem, vai mūsdienu modernajam Ādamam sekmējas pienācīgi paveikt to, ko tik spīdoši kādreiz izdarījis viņa sirmmais sencis, vārdabrālis, ar savu civilsievu, gudro Ievu, tai tālā zemē Paradīzē, kur matus pina garā bizē?

Rakstnieks gan liecina (turpat pēc dziļas pauzes, 390. lpp.), itin kā viss būtu bijis uz ef-ef, bet man tomēr neticas, aizvien vēl joprojām neticas. Laikam jau tamdēļ, ka nespēju iedomāties, kā nabaga Ādams to dabūja gatavu, kā varēja apkampt un sažņaut vārgājās rokās vareno draiskuli Klāru, ja daiļava iraid «ar abām rokām tik tikko apņemama, stingra miesa, prāvs puncis» (80)...

Vai tikai bandītu sabaidīto, aizdurvē nosalušo milētāju nepiemeklēja tāda pati neveice kā iepriekš buduārā, kad Klāra bija gatava uz visu? Viņš toreiz, ar asiņu dunoņas piedūktu galvu meitenes auguma bilanci taisīdams, postoši kļūdījās ķermeņa masas un puncīša aploces rēķinos, matemātiski nepamatotā, jauneklīgi romantiskā aizgrāb-

tībā cerēdams, ka tiks galā ar izcilnieci tikpat viegli un dabiski kā ar kalsnējo Milliju vai profesonāli manīgajām priekameitām, viņš Klāru

«saķer aiz rokas un novelk sev uz ceļiem, grib apņemt abām rokām un pievilkt cieši klāt, bet tad pamana, ka rokas tikko spēj aptvert Klāras augumu. Viņa ir smaga, un miesa viņai stingra kā labi trenētai sportistei. Ādams uzreiz sajūtas mazs un nevarīgs, asinis pierimst, un galva kļūst skaidrāka. Viņš glāsta Klāras plecus, kaklu, skūpst ausi, bet . . .

— Se tev! — Klāras delna noplīkšķ uz Ādama vaiga.
— Se tev! — otra delna ķer otru vaigu.

— Idiots!» (129)

Skūst, situācija pilnīgi skaidra: tas patiešām ir zaimotājs, einuhs un idiots! Un veltīgi Klāra šim saka: apmierini mani, saspied, sažņaudz savās rokās, cik spēka! — tas ir sauciens tuksnesī, jo Ādamam rokas par īsām, spēka nemaz vairs nav palicis gurnos un plecos — vai tā nav cūcība, vai tas nav apsmieklis visas latviešu nācijas priekšā!? Nemaz nerunājot par Klāru, arī jebkura cita, pat miesās kušlāka sieviete, izspertu tādu no gultas, līdz ar visiem viņa vīrišķajiem, bet nekam nederīgajiem atribūtiem, pateiktu skaidri un gaiši:

— Ģērbies, savāc savas panckas un lasies! Tu nekam nederi! — Un paaicinātu kādu no strēlniekiem . . . Klāra tā arī rīkojas, bet — ak un vai! — sākas lielās kaujas, tad mītiņi, runas, strēlnieki pāriet lielinieku pusē un — tū-tū! — prom uz Krievzemi revolūciju sargāt. Un šinī tukšumā klāt atkal ir apsiekalojies civilists.

«Es nedomāju palikt ubadze un nedomāju lūgties,» saka šim Klāra. «Es paņemšu to, kas man pienākas. Es nesmu no tām, kuras sauc par maigo un vājo dzimumu.» (320—321)

Civilistam aiz pārprastas sajūsmas saļogās ceļgali, viņš aiz-elsies, aiz-rīdamies šļupst:

«Tad darīsim to kopīgi! Mēs palīdzēsim viens otram . . . Klāra, kāpēc jūsu lūpas tik sārtas?» (321)

Nu, vai tas nav idiots, vai tas nav stulbenis, ķēpau-sis! — viņš nezina, kāpēc sievietei sārtas lūpas . . . Atgādināsim faktu: jau pirmajā epizodē, kur iepazīstam izcilo daiļavu, šis pats aklais daltonists nodevīgā kārtā «mēģina tuvoties Klārai, apaļai sārtvaidzei, par kurām parasti mēdz sacīt — piens un asinis» (80), un meitenei

nezin kāpēc iepatikas šis ļenganaids idiots, viņa, neko ļaunu nedomādama, «atļauj Ādamam palakstoties ap sevi, bet ne tikai viņam vien» (80), smalkjūtīgi piemetina rakstnieks, jo kompānija daudz plašāka, tajā skan pieši, redz iznesīgus, vingrus augumus, mirdz pogas un sprādzes, un uzpleči.

«Tad darīsim to kopīgi...» Te nu jāpaskaidro pavisam noteikti: vecīt, lai kaut ko kopīgu darītu ar sievieti, vispirms vajaga pašam būt drusku stingrākam par slapju virtuves lupatu, citādi no tās darīšanas nekas nevar saņākt.

Un tad jau tas atklājas, tad jau mēs satraukti skatām un vērojam — cik traģiski nesaderīgi ir abu milētājēlu iekšējie satvari. Klāra, cik noprotams, ciešāki kļāvusies klāt, centusies karstāki nobučot savu... nu, kā to lai saka... tukšgalvi, memļaku, un šis atkal pēc savas modes sāk pašā atbildīgākajā momentā pļurkstēt un ģeķības muldēt, nemāk tikt galā ar blūzīti, biksītēm, taļļām un lencītēm, sajucis grābstās ap āķiem un pogām, un sīkajām kņopītēm, aizelsies memļina to, kas jau tāpat ir zināms bez vārdiem:

«Jūsu zobi ir asi un elpa karsta... Klāra, tā poga neiet vaļā...» (321)

Sievietei beidzot ir diezgan, viņa vairs izturēt nevar šito ķēpausību, stulbumu, neizdarību.

«Izrauj! Pārpļēs! Ja esi vīrietis!» viņa kliedz.

Bet vīrieša nav. Tikai nožēlojams, apjucis kantorists, kas pēc šitādiem vārdiem vēl šļupst un rēķina:

«Klāra... (Cik šāda zīda blūze var maksāt!) Es tevi...»

Viss. Visa mīlestība. Nekas vairāk neseko.

Nezinu, kā jums, dārgo lasītāj, bet man stipri vien liekas, nekas tur prātīgs nesanāca, nesagaidīt Klārai tos dvīnīšus, kas būtu tik skaisti liekami katrs pie sava pienbaltā, varenā ciciša un tik zīdāmi, zīdāmi, kamēr izaug par lieliskiem, raženiem draiskuļiem, sportistiem un meiteņu milētājiem...

CETURTAIS CELIENS

Mīlēšanās uz mēslu kaudzes

Es gan labāk būtu gribējis Dižkauļu Gundegu paņemt dubļu pelķē vai uz mēslu kaudzes.

H. Gāliņš. Jāsēj rudzi (135)

Mīlestību var rādīt daudzos un dažādos aspektos, un, tā kā mākslas iespējas ir bezgalīgas, bezgalīgs arīdzan mīlestīb's atveidojums. Stāstā «Jāsēj rudzi» (Karogs, 1975, № 8, 11.—67. lpp.) Harijs Gāliņš pasniedz mums tādu mīlestīb's izpaušmes stihiju, kas pilnum pilna kā kūšā-jošs katls līdz malām ar asām un vircotām smakām un kodīgām dvakām. Daiļdarba pasauli uzņemot sevī, paliek neizdzēšams iespaids, itin kā stāsta varonis Es (vēstījums pirmajā personā) visas savas kvēlās daiļavas būtu paņēmis uz vienas milzum milzīgas mēslu čupas... lai gan patiesībā nemaz tik briesmīgi nav — dažureiz izņēmummkārtā viņš milējas arī gultā; tomēr pašos svarīgākajos, idejiski un mākslinieciski izšķirošos gadījumos nepielūdzami pagērē, lai daiļava liekas... nu, vismaz uz grīdas turpat blakus gultai. Turklāt sievietes un meitenes ne mazākā mērā nejuatas šokētas par šitādu modernu mīlētiesmodi, šķiet, pašas to vien tikai klusībā cerē un perē, lai kāds viņas, gluži vēl gnīdas, «paņem uz ripiņas»... (15). Stāstā gan pieminētas arī pavisam citādas sievietes kārtas būtnes — tās iraid smalkmanes, bēbečnieces, izkār-nējuši dēļi, kas tikai pazib galvenā varoņa redzeslokā: «..noskatījās manī kā sievietes nesmukums uz pucnazi, neteica ne vārda, pagāja garām..» (20). Lai iet! Tādām nav vārdus ko tērēt. Tālab kopā ar Gāliņa Es pievērsīsi-mies tām meitenēm, kurām pucnazīgi asā nesmukuma vietā vīd glāsmaini kairinošs šmuku-šmuku-šmukumiņš un kurām pie pirmās iepazīšanās droši var «pacilāt brun-čus» (15). Un nemaz nav jāuztraucas, ja «smirdu pēc lētas tabakas.. sviedrainām zeķēm.. piedevām vēl pēc degvīna» (11), un varbūt taisni labāk, ja «kājas smird kā govš mēslos pūdētie Zemgales sierīņi» (18).

Rakstnieks teic tā: «Cilvēkam nav jākaunas ne no viena darba.» (48) Un turpat sayer veselu virteni visdažādāko nodarbību, ar kādām stāsta varonim pienācies pelnīt sev «paiku, skrandas, tabaku un šņabi. No trīspadsmit ga-diem» (41). Tuvākai izpētei izvēršim no raibās virtenes tikai divas pērlītes: vienu — kas saistīta ar «skaistuma būtību»; otru — par Es mīlestību.

Pirmkārt: «Var taču gadīties, ka, mēslojot jaunās ābelī-tes ar svešu ateju sūdiem, man radīsies iecere kādam dia-lektiskam dzejolim par skaistuma būtību.» (48)

Nav šaubu, tā var gadīties. Tomēr man stipri vien lie-kas, pēc dzejoļa ieceres nemaz nav nepieciešams list citu mazmājiņās un darboties ar «svešu ateju sūdiem». Lite-

rārajā praksē zināmi gadījumi, kad pieticis aiziet pašam uz savu ķemertiņu, uzsvemties uz bukas — un ideja bijusi rokā viens divi! Tālab šē minams lietderīgs lozungs: Godājamie rakstnieki! Negaidiet dāvanas no svešu ateju sūdiem, efektīvāk izmantojiet savas iekšējās rezerves!

Otrkārt: «Viens čoms katru vasaru tiek pie jauna uzvalka, apkalpodams vecīgās, bet naudīgās jūrmalas atpūtnieces. Piedevām — paēdis līdz ūkai un nodzēries kā pie diķa.» (48—49)

Hm, jā... Tas tik ir numurs: caurām vasarām sniegt servisu vecām un naudīgām dāmām, sirds kam tik dāsna un miesasdārzs varens un alksmīgs vēl piedevām klāt, — tām pašām lēdijām, kuras diezin vai spētu vairs izcīnīt augstāko godalgu «Mis Jūrmalas» plikumkaralieņu konkursā!... Pamēģiniet vīrišķo miesu un baudu pārdot par naudu, tad redzēsiet, tad jutīsiet, cik maksā viens uzvalks, viens paēdiens un padzēriens no šitā diķa! Daiļdarba Es gan kautrīgi izliekas, it kā pats tādu servisu nebūtu piekopus, uzdod pat retorisku jautājumu: «Kāpēc gan man nav radusies doma sameklēt sev kādu bagātu mīlāko?» (48) — taču dažas lappuses iepriekš jau ir atzinies tautas modrajām acīm: «...manas attiecības mīlestībā palaikam aprobežojās ar gultu, un tad vai nu man maksāja, vai es pats biju maksātājs. Protams, bija arī izņēmumi...» (43) (Ret. mani — M. P.)

Nu, protams, izņēmumi ir vienmēr un visās lietās. Pat vairāk, izņēmumi — tie ir ziedi... tās ir magones kartupeļdārzā, kas jo spilgtāk izceļ dārza tumšzaļo leknumu. Un mīlākās arīdzan nav ko pieminēt, jo visu izšķir pirkšana un pārdošana:

pirmkārt, «man maksāja» — ieņēmumu daļa,

otrkārt, «es pats biju maksātājs» — izdevumu daļa.

Pamēģināsim atšifrēt šo rakstura budžetu, palūkosimies, kādas vērtības tanī slēpjas, kā notiek līdzekļu apgrozība, kapitāla uzkrāšanās un riņķojums un kur galu galā noved šāda mīlas bilance. Ieņēmumu postenis mums jau nedaudz pazīstams, jo «vecīgās, bet naudīgās jūrmalas atpūtnieces» katrā ziņā pieder pie maksātājām. Bet rakstnieks iet tālāk, vēl plašāk ver ieņēmumu ailes apvāršņus, pareizi saprazdams, ka galvenā tirgošanās notiek nevis naudā, bet graudā, piemēram: tu man sagādā importa blūziti, un es tev... Hi-hi-hi! Bē-e! So problēmu

autors risina, jau sākot ar vēstījuma pirmajām lappusēm. Kad stāsta varonis iestājas filologos un rudenī dodas uz kolhozu, izrādās, viena maksātāja studenšu grupā brauc viņam līdzī, pirmajā skatā jau «klēbējas klāt» (12), pieklēbējas arī, jo iraid ista «dāma», kas, tāpat kā viņas partneris, «arī nav ieradusi pēļos vārtīties. Var gulēt arī pa zaldātu modei» (42), tālab atdod savu nevainību kaltē uz kņudinoši raupjiem, vēl silteniem rudzu maisiem; grimdama baudīgā tīksmē, pagūst izskaidrot savas rīcības īsteno jēgu: «Man māte mirdama atgādināja, lai es tev neaizmirstot atdot parādu, jo tu esot vienīgais cilvēks, kam viņa esot parādā. Par tām kurpītēm es labprāt visu, ko prasīsi...» (43)

Tā viņa maksā un maksā par tām kurpītēm veselu nedēļu no gaismas līdz tumsai — desmitkārt, simtkārt ar visiem procentiem atdodama mammas vecvecos parādus, jo nav aizmirsusi desmit gadu vecumā piedzīvotu notikumu, kad šitie parādi ietaisīti, nu atgādina to savam mīļajam kaltē uz labības maisiem: «Domā, laikam es neredzēju, ka tu gulēji ar manu māti?» (52) Izrādās, taisni tamdēļ «uzkāros tev kaklā. Taču atmiņa no mātes...»

Otra maksātāja pa to laiku aizcietusies gaidīt gaida savu kārtu un atplestām rokām saņem daiļdarba varoni kolhozā. Jo, redziet, laukos, kur viņa strādā par lielu priekšnieci — vada pirmrindas brigādi kolhozā —, tais laukos vispār ir briesmīgi, tur visi pazīst cits citu, aprunā, apskauž un «... ielaisties ar vienu nozīmē sakaitināt citus. Tāpēc jāatturas, darba labad — jāatturas.» Bet citādi, «saki, ko gribi, kolhozs tiešām ir laba lieta» (65), teic dedzīgā priekšniece, un vienā ziņā tas nenoliedzami ir taisnība: «Drīz vien istabā bija uzklāts lielisks galds, ne sliktāks kā labākajos Rīgas restorānos, katram priekšā trīs glāzītes un galda vidū konjaka, džina, saperavī un limonādes pudeles.» (64) Taču, galdu klājot un mīlas priekšsajūtā tvīkstot, saimniecei gluži piemirsies, ka viņa cēlusies... «no tauko slakas» (58). Gundega ij nenojauš, ka viņas partneris jau kādu dienu agrāk sācis klusībā risināt «tauku problēmu», pat dižo ķīniešu filozofu Konfūciju pasaukdams palīgos: «Tauki vienmēr peldēs ūdenim pa virsu, kaut arī tie būtu no sprāguša suņa.»

Par to nav šaubu. Konkrētajā gadījumā atlicis noskaidrot vienīgi — «vai tie ir sprāguša suņa tauki vai dievu svētkos kauto paradizes putnu tauki, viens jupis to zina. Dzīvosim — redzēsīm, uzzināsīm,» teic tauciski-šķiriski

tīrasinīgais Es. «Un, ja neuzzināšu, drīz aizbraukšu, lai varbūt nekad, nekad šeit vairs neatgrieztos.» (58)

Sākas principiāls izziņas process. Tajā piedalās divi cilvēki, dažādi priekšmeti, lietas un produkti. Pudeles: klukš-klunkš! Glāzes: tinkš-tankš! Dakšiņas, naži: ting-ling, ting-ling! Zobi: šņik-šņak, šņik-šņak! Rikles skalojas, kuņģi pildās, un, kad septiņpadsmit glāzītes no vēdera pacēlušās bēniņos, «tauku problēma» top klāra un gaiša — tie patiešām ir «sprāguša suņa tauki», ko tīrasinīgajam Es nu vajadzēs apkampt un milēt. So reti sastopamo mīlestīb's stihiju rakstnieks attēlo šādiem vienkāršiem latviešu valodas vārdiem:

«Klausīdamies mūziku, mazliet vēl iedzērām, tad Gundega man apsēdās blakus, apviņa roku ap kaklu un sāka čukstēt:

— Paņem mani, lai es justu, ka tu man esi piedēvis.

Man ārkārtīgi negribējās, lai viņa par mani kaut vai domās sacītu: «Mans mīļākais,» — vismazāk viņai ko piedot, tāpēc atbrīvojos no viņas skāvienu:

— Klausies, Gundega, ne tikai katram cilvēkam vajadzīgs svētums, arī katrai cūkai ir sirds krūtis. Kā es ar tevi varu gulēt gultā, kur man Dzidra dāvāja savu nevainību?

— Bet uz grīdas taču var?

Ko lai dara? Un es atbildēju:

— Uz grīdas var.

Es gan labāk būtu gribējis Dižkauļu Gundegu paņemt dubļu peļķē vai uz mēslu kaudzes. Par Noru! Par Dzidras māti! Par Dzidras bērniņu un manu jaunību, kuru sagandēja viņas kādreizējie drauģeļi. Bet katrai gribēšanai ir sava robeža. Katram savs. Baboļnieces skuķim Dzidrai — lepnās un skaistās Dižkauļu Gundegas gulta, pašai Gundegai — tikai grīda.» (66)

Nav ko piebilst, personāža psiholoģijas risinājums ir absolūti principiāls: dubļu peļķē to izbijušo saimniekmeitu! uz mēslu kaudzes Dižkauļu Gundegu! sutras bedrē iekšā! Pašam gan arī nāksies dubļos un mēslus izvārtīties līdz matu galiem, bet tas nekas, daiļdarba Es ir līdz nāvei principiāls un tāpat jau ož pa gabalu. Tālab jāuzrāda pāris aplamu noviržu, kas ieviesušās, stāstu gatavojot izdošanai atsevišķā grāmatā. Tā, piemēram, iepriekš izrakstītājā ainā, īsti hamletiski izvēršot problēmu «gulta

vai grīda», autors pieļāvis dezorientējošu piezīmi: «Izder-
tais alkohols darīja savu.»¹ It kā Gundegu uz grīdas gā-
zis nebūtu vis latviešu zēns, bet no citām zemēm ievests
briesmonis — konjaks, džins vai tas... nu... tas tumš-
sarkanais ar petrolejas piegāršu: saper avi, nokauj aitu,
uzdzer virsū šito maitu! Alkoholam pie modernās mīlēša-
nās ir liela nozīme, it īpaši H. Gāliņa un E. Lukjanska
darbos, tomēr tā neērti vaicāt — kas tad ir svarīgāks
literārā darbā: konjaks vai cilvēks? džins vai mīlētājs?
saperavī vai raksturs? un vai rasols un šņabis spēj iz-
mainīt indivīda iedzīmtās mīlestības noslieces?

Saubas vēl vairāk saasina otra piezīme citētās ainas
noslēgumā. Aiz vārdiem «pašai Gundegai — tikai grīda»
autors vēl piemetinājis: «..kā viņa pati vēlējas.» Aplam,
gluži aplam! **Viņš** taču, stāsta varonis, **viņš** ir tas, kurš
iedzen Gundegu strupceļā! **Viņš** atsakās mīlēties gultā,
ar viltu un meliem piespiež lauku tumsonībā aizcietušos
sievieti likties uz grīdas; tēlodams baigāko svētuli, sa-
gudro visādas ģeķības: «Kā es ar tevi varu gulēt gultā,
kur man Dzidra...» Izlikšanās! Meli! Ja jūs man neticat,
tad ticiet vismaz daiļdarba tekstam, mākslas tēlam, stāsta
personāžam; uzšķiriet, lūdzu, 118. lappusi, izlasiet otro
rindkopu no apakšas, un jūs lieku reizi pārliecināties,
ka ne jau šņabis te vainojams un ne jau Gundega grib
to grīdu, dubļus un mēslus, bet gan daiļdarba Es, jo šitais
vecītis, es pateikšu klusi, pie auss, — nemaz **nemāk** un
nespēj karstāki mīlēties gultā. Arī skaidrā prātā ne.

«Gulta,» teic viņš, žāvas valdīdams, «laikam visnero-
mantiskākā vieta pasaulē, ne mazākās iekāres, tikai miegs,
miegs, miegs.»

Redziet nu, kas ir gulta, — viens vienīgs trīskārtīgs
miegs, miegs, miegs. Un taisni tad,

kad reizi par visām reizēm izsautējies karstā vannā

kad nesmird un neož un nedvako kad silts un tīrs un

sārts kā suķēns ieguldīts svaigos smaržīgos baltos pa-
lagos divguļamā gultā

vārdu sakot

kad nu beidzot varētu kā visi mirstīgie mīlēties mīlēties
mīlēties šim nav ne mazākās iekāres šis ņem un aizmieg
aizmieg aizmieg un tikai guļ guļ guļ.

Nu protams! Arī te gadās izņēmumi, kas brīnišķīgi
izceļ un pušķo likumību, piemēram: «Tā bija viegla un

¹ *Gāliņš H.* Jāsēj rudzi. R., 1976, 135. lpp.

likšana nedēļa. Uz labības maisiem vairs nelidām, jo mūsu rīcībā bija atsevišķs dzīvoklis un divguļamā gulta, bet tāds neizmērojams tuvums kā pirmajā naktī tomēr vairs neradās.» (127)

Kā gan citādi? Var jau mīlēties arīdzan atsevišķā dzīvoklī un divguļamā gultā tīrs un smaržīgs kā Ēģiptes faraons, var jau, var, bet...

nu nē! nē — nē! —

tāds neizmērojams jaukums kā nogurušiem, sasvīdušiem, pēc kandžas un čefīra putekļainos maisos — tāds vienreizīgs asums vairs nerodas gultā un nevar rasties nekad! Varbūt vienīgi uz mēslu kaudzes. Dubļu lāmā. Citas iespējas nav.

Morālfilozofiskais POST SCRIPTUM

Pilnīgi saprotams, ka cilvēki, skatoties no malas, savās mīlas spēlēs atgādina apkārtējo dzīvo pasauli, kaut vai tos pašus dīvus balodīšus uz jumta kores. Saprotams arī tas, ka radības kronis daudzos aspektos (ieskaitot mīlestības priekus) nožēlojamā kārtā var pārspēt pārējo dzīvo radību — dzīvniekus dzīvnieciskumā, lopus lopiskumā. Piemēram, tanīs **retajos** gadījumos, kad alkohola saturs asinīs sasniedz... tik un tik procentus.

Vai rakstniekam būtu liegts attēlot tādas gadījumus?

Nē. Nav aizliegts. Viņš var to darīt. Pat vairāk, **literatūrai kopumā tas noteikti jādara!** Vienīgi atveides princips paliek tāds pats kā pirms simt un tūkstoš gadiem — tās lietas un tās izdarības, kuru dēļ cilvēks zaudē cilvēciskumu, nedrīkst pacelt vērtību līmenī. Cūkai piedodams cūciskums, lopam — lopiskums. Bet, kā teikuši senie romieši, — kas atļauts bullim, nav atļauts rakstniekam.

PIEKTAIS CELIENS

Bez mīlestības nedzīvojiel!

Keiko. Vai varam dot mīlai kaut vienu brīvdienu? Jūs droši vien zināt daudz labāk par mani, kas tad notiktu. Cilvēkam jābūt pret mīlu nežēlīgam. Tā jāekspluatē kā vergs. No tās jāizspiež viss, ko cilvēks spēj izspiest. Mūžs ir pavisam īss. Mēs paspējam nobaudīt tikai dažus pilienus, lai gan spiežam no visa spēka. Mīla nedrīkst atpūsties. Cilvēki kļūtu zvēri. Cilvēki nomirtu.

E. Lukjanskis. Bez žēlastības (182)

Keiko iesmejas. Smejas arī acis. Caur plāno mežģīņu kārtu, kas sedz viņas ķermeni, asi iezīmējas apaļās krūtis un tievais viduklis.

E. Lukjanskis. Bez žēlastības (184)

— Mēs dzersim visu nakti.
— Jā, līdz pašam rītam.
— Un mīlēsim viens otru.
— Jā, Egij. Arī līdz pašam rītam.
— Nē, līdz nākamās dienas vakaram. Divdesmit četras stundas bez pārtraukuma.

Es sāku skaļi smieties.

— Nesmeijies, — Egija teica. — Es ar tevi to varētu darīt nepārtraukti kaut visu nedēļu.

E. Lukjanskis. Memento mori (24)

Rakstīdams par nepārtrauktu mūžīgu mīlestību, E. Lukjanskis izkopies spožāko stilu latviešu rakstnieku vidū. Tomēr tas nebūtu traktējams kā Lukjanska nopelns vien, jo arī citi centušies savu iespēju robežās. E. Lukjanskis savukārt apkopojis pārējo biedru pūliņus, devis tiem tēlaini filozofisko pamatojumu, tādējādi viss darbs pacēlies augstākā līmenī, un tagad mēs varam jau runāt par veselū literārās izteiksmes paņēmieni kompleksu, ļoti vienkāršu, bet augstāzīgu prozas standartstilu, kāds līdz šim (vismaz latviešu literatūrā) vēl nebija novērots.

Augstāzīgā stila filozofiskā atslēga ir dialektika, pretstatu vienības un cīņas likums. Objektīvā īstenība, kā zināms, ir pilnum pilna ar pretrunām gluži kā suns ar blusām — knosās, kasās, urdī, nomedī pa kādai un met uz zoba: knikš! Tālab arī daudzi rakstnieki, ar sirdi un dvēseli turēdamies pie dzīves īstenības, ne mirkli neaizmirst pretstatus un mūžīgo cīņšanos, iekausē tos daiļdarbu sižetā un kompozīcijā, tēlos un ainās, bet pašos spožākajos gadījumos — veseliem periodiem ik frāzē un teikumā.

Pretmetīgā stila iedīgļus redzam jau Dainas Avotiņas darbos, piemēram, grāmatā «Nenogaliniet stirnu...».

«Domas veļas kamolos, ritinās vaļā gludas un līdzenas, atkal mezglojas, atkal tinas kamolos. Bet secinājums iznāk viens, ka viss starp mani un Ansi risinās saprotami un dabiski.»¹ (61)

Domāšanas ratiņš apbrīnojami vienkāršs, tādēļ drošs un

¹ Avotiņa D. Nenogaliniet stirnu... R., 1970.

paplašinātā teikumā: «Naktī būs vētra.»¹ (177) Nākamajā rindkopā var droši turpināt:

«Būs vētra, Filips nodomā un dodas uz kuģa priekšgalu. Vētra naktī. Būs tumšs, jūrā sacelsies viļņi, un kuģi pamatīgi šūpos.» Un turpat dažas rindas tālāk kā uz lida-
kas pavēli nāk vajadzīgais pavērsiens: «Vētras cilvēku dzīvē... Un tu tiec ka ut kur nests, tu mēģini aiz ka ut kā aizķerties, ka ut ka m pieķerties, bet tevi tomēr vējš dzen, tu tiec triekts, dzīts, tu gribi apstāties, bet nevari un atkal tiec dzīts un...» — tā tālāk. (177) (Retinājumi mani — *M. P.*)

Lasot E. Lukjanska darbus, katrā ziņā pievērsiet uzmanību tādiem vārdu savienojumiem kā «aiz kaut kā», «kaut kam», «kaut kur», «kaut kā», «kaut kas» ir noticis. Tā ir augstāzīgā stila būtiska pazīme, cieši saistīta ar pendeļvēzīgo šūpošanos: kad cilvēks tā lidinās augšup — lejup, pa labi — pa kreisi, uz priekšu — un atpakaļ, viss apkārt līgojas, virmojas, zibinās, mīglojas...

Daiļdarba sižetiskā kulminācija: «Viļņi plīst ka ut kur pavisam tuvu pie kājām, un šajā milzīgajā ūdens masā tomēr ir ka ut kā ds neatvairāms skaistums. Filips nepzinīgi pārliecas pār margām un pēkšņi jūt, ka kā ds neredzams spēks viņu paceļ gaisā un iemet jūrā. Tur — naktī, tumsā un zaļajos viļņos.» (187) (Retinājumi mani — *M. P.*)

Žēl, protams, mēs nekad laikam tā arī neuzzināsim, kas tas bija par spēku, kas kaut kur kaut kad kaut kā neatvairāmi pacēla Filipu gaisā un iesvieda jūrā. Tomēr labi, ka vērīgais dramaturgs, lidodams pār bortu melnā, drēgnā, aklā naktī, vēl pamanīja, ka iekrīt «zaļajos viļņos». Tā ir vienīgā skaidrība šai bezgala drūmajā ainā, tādēļ otrā gadījumā bez bailēm var atkārtot īpašības vārdu «zaļš» un salīdzinājuma saikli «kā»: «Jūra ir zaļa. Ūdens ir zaļš. Kā pļava agrā pavasarī pēc pirmā lietus. Kā tava kleita. Kā karavīra šinelis. Kā kokiem lapas. Kā vasaras vidū āboli. Kā manas pēdējās grāmatas vāki. Lūk, tā gandrīz visa dzīve.» (226)

Pirms pāriet pie trešā un izšķirošā gadījuma, nepieciešams uzmuntrināt stāsta galveno varoni, kas aizvien vēl kuļas pa milzīgajām, melni zaļajām ūdens masām: nevajag izsamist, dārgo Grantovski, nevajag visu tik pārlietu ņemt pie sirds! Tā ābolzaļajos vākos nebūt nav

¹ Lukjanskis E. Bez žēlastības. R., 1973.

jūsu pēdējā grāmata. Un gandrīz visa dzīve jau cauri... nu, nepavisam ne! Gluži pretēji — jums cēla nākamība priekšā. Turieties, Grantovski, virs ūdens, neaizmirstiet ne mirkli, ka jūs šinī ķezā ar skaisto japānieļi esat tikai daiļdarba personāžs, tātad no galvas līdz kājām pakļauts autoram, un Egils Lukjanskis tūlīt jums pasacīs priekšā, ko šādos apstākļos darīt, kad ūdens jau smeļas mutē:

«Peldēt, peldēt, peldēt, peldēt, peldēt. Peldēt visu nakti un dienu, un atkal nakti, un atkal dienu, un atkal... — — — Esmu taču visu mūžu peldējis. Visu mūžu trenējies. Peldējis no viena notikuma uz otru, no vienas dienas otrā. Bet tā bija dzīve. — — — Un tad es uzrakstīšu vēl vienu romānu. Uzrakstīšu savu labāko grāmata. Un tādēļ jāpeld. Jāpeld, jo es vēl to varu. Varbūt tomēr būs kaut kāda jēga.» (189—190)

Redziet nu, dramatisko rakstniek Filip Grantovski! Jūs tak esat pašā galvenajā dzīves substancē ielēcis, to pašnāvības mēģinājumu taisīdams, jums visā Baltijas ūdeņu plašumā nu dāsni atklājas pati Būtība un Gudrība — peldēšana!

Un, kad tā visu mūžu peld un peld pa jūru un pa dzīvi «no viena notikuma uz otru, no vienas dienas otrā», nav brīnums, ka iešaujas prātā glābējvārds — krasts. Atliek to piecreiz atkārtot dažādi vienādās variācijās, un var sākties vēstījuma dialektiskā pamatdaļa, tīrradnis, kas par 99,99 procentiem sastāv no vienas vienīgas pretstatu cīņas un vienības:

«Krasts nav redzams. Krasts vēl ļoti tālu. Kaut kur pavisam tālu aiz šī bezgalīgā, aukstā un vienaldzīgā ūdens klajuma. Bet kaut kur tas tomēr ir. Un tas jāsasniedz. Krasts — dzīvība. Kaut smilšains, pamests un neapdzīvots — tā tomēr būs dzīvība. Krasts — dzīve. Kaut neizdevusies, grūta un dažreiz vientuļa — tā tomēr būs dzīve. Krasts — cilvēki. Sliktie un labie, patiesie un liekuļi, drosmīgie un glēvie, uzticīgie un neuzticīgie, pieviltnie un laimīgie — tie tomēr būs cilvēki, un tev ir jābūt starp viņiem. Tev jāpriecājas un jāraud kopā ar viņiem. Tev jānicina bailīgais un jāapbrīno drošais. Tev jāsaprot pieviltā sāpes un jāredz laimīgā smaidis. Tev jāizjūt vientulības skaļais klusums, naida dedzinošā elpa, liekulības zemiskums un mīlestība — tās vājums un spēks. Mīlestības skaistums un tās neglītāis kailums. Mīlestības nepieciešamība un tās nevajadzība. Mīlestība, kas rada, un mīlestība, kas nonāvē.

Filips izceļ vīrs ūdens galvu un skaļi iekliedzas. Tas nav izmisums. Tās nav bailes. Tā nav vēl nāve. Tā nav vēl padošanās. Filipa kliedziens — Filipa dzīvības apliecinājums. Griba cīnīties un uzvarēt pat tad, kad esi zaudējis.» (234)

Tātad «krasts — cilvēki»: sliktie — labie, patiesie — liekuļi, drosmīgie — glēvie, uzticīgie — neuzticīgie, pieviltie — laimīgie...

Pamēģināsim arī mēs, dārgo lasītāj, tādā pašā stilā: bailīgie — drošie, peldošie — slikstošie, vesēlie — sirgstošie, dzimstošie — mirstošie, apgērbtie — plīkie, gribošie — vienaldzīgie, spējīgie — impotentie, varīgie — nevarīgie —

«tie tomēr būs cilvēki, un tev ir jābūt starp viņiem», Filip Grantovski.

Tev jāpriecājas — jāraud, jānicina — jāapbrīno, jāsaprot pieviltā sāpes — jāredz laimīgā smaids, jāizjūt skaļais klusums — klusais skaļums, diena bez vakara — vakars bez dienas, nakts bez tumsas — diena bez gaismas, zemiskums — godīgums, mīlestības skaistums — neglītāis kailums, vājums — spēks, mīlēt nepieciešamība — nevajadzība, gribēšana — apātija, radoša mīlestība — nāvējoša mīlestība, —

«Filips izceļ galvu vīrs ūdens un skaļi iekliedzas».

Par visu to viņš gatavs cīnīties un uzvarēt pat tad, kad viss jau zaudēts, gatavs pārdzīvot arī to tumšo brīdi, kad ir jau nomiris, bet nav vēl piedzimis. Un tā viņš cīnās līdz šai dienai skaļā klusumā: pēc miršanas — pirms dzimšanas; tāds ir viņam atvēlētais laiks, un neviens tur neko nevar līdzēt. Saturs nosaka formu, un forma izteic saturu.

Notikumi E. Lukjanska stāstā attīstās vētraini, pat pārāk vētraini, varoņiem atvēlētais laiks ir gaužām īss, un dažreiz tā vairs palicis nav nemaz. Aizraujošs mūsdienu temps, kad pretmeti cērtas ik frāzē kā zibeņi, putra piedeg, piens pārskrien pāri un cilvēks turpat dzimst un turpat nomirst.

«— Mēs esam kopā divas stundas, — Keiko saka.

— Ilgi, —» konstatē Filip Grantovskis.

«— Jūs patiešām domājat, ka tas ir pietiekoši?

— Kādēļ lai es jokotu? Lai cilvēks piedzimtu, lai cilvēks nomirtu, ir vajadzīgas tikai dažas minūtes. Dažreiz sekundes. Lai cilvēks sajustu naidu, ir vajadzīgs tikai

mirklis. Vai tad tiešām divas stundas ir par maz, lai cilvēki viens otru iemīlētu?» (184)

Japāniete iegrimst pārdomās.

Pēc brīža viņa savu domu ir izdomājusi un pilnīgi piekrīt latviešu puikam: «Protams, divas stundas dažreiz ir pietiekoši ilgs laiks. Mēs droši varētu gulēt kopā. Es jums patīku. Arī jūs man kā vīrietis patīkat. Kādēļ gan mēs nevarētu gulēt kopā? Vēl daži aizmirstības mirkļi. No šādiem mirkļiem veidojas skaisti gadi. Kādēļ gan ne, Filip? Es tūlīt izģērbšos. Es taču izskatos skaista? Kaila esmu vēl skaistāka.» (186)

Nu, protams, tūlīt viņa izģērbās; nu, protams, kaila bija vēl skaistāka; un nav ne mazāko šaubu, ka divas stundas ir pietiekami ilgs, pat pārāk garš laika sprīdis, lai sāktu mīlēties... Mūsu vētrainajā gadsimtā tik daudz nemaz nevar atļauties, nedrīkst vilcināties ne mirkli,

taču Filips Grantovskis, mūrniekamata pārstāvis latviešu dramatiskajā rakstniecībā, gribēdams samīlēt Keiko gluži kā vienu maigu, bez asumiem apaļīgu latviešu meiteni, turpat viņas kajītē piedzīvo apkaunojošu, gandrīz traģisku fiasko, mīlēšanai atvēlētais laiks neglābjami izpulsē, bet viņš aizvien vēl neko nav izdarījis...

«Jūs esat slikts rakstnieks, dārgo Filip,» (186) saltā nicinājumā konstatē daiļā ārzemniece, tvīkdama mīlētne spējas piemeklētā, pretīgi apšļukušā literāta priekšā, un viņas pamatotais nicinājums trāpa arī mani un jūs, un visu latviešu dramatisko rakstniecību un beigās kā bumerangs atgriežas pie E. Lukjanska.

Kā tad tā: latviešu puika... un nemāk samīlēt meiteni?! Kā var pieļaut tik briesmīgu izgāšanos visas pasaules priekšā?

Nemaz nerunājot par latviešiem, japāņiem, arābiem, serbiem un makondiešiem — viņu sašutums nav aprakstāms! — arī pats daiļdarba varonis, dubļos iemīditais Filips Grantovskis, novēršas no sava autora dziļā naidā un nicinājumā. Lai cilvēks piedzimtu, bija taču vajadzīgas tikai dažas minūtes, varbūt pat pietiktu ar sekundēm, ar mirkļiem... Bet nē — E. Lukjanskis nedod papildus nevienu sekundi, ne mirkli, sargā daiļdarba laiku kā suns sienu kaudzi. Rakstnieka dīvainā rīcība, mīlēšanai atvēlamā laika katastrofālā taupīšana top vēl uzskatāmāka, un tai vairs nav itin nekāda attaisnojuma, ja atceramies, ka Filips Grantovskis nemaz tāds nespējnieks nav bijis, viņa mīlēšanās dati liecina gluži pretējo. Pierādījumam

izvēlēsimies kaut vai to spilgto epizodi, kad viņš ar meiteni Veltu sekmīgi gulšņā tepat Spilvas pļavās aiz Ilģuciema, un tie ir neaizmirstami brīži:

«Mēs gulējām un domājām, ka ir jauki mīlēt vienam otru tik agri no rīta, ka šeit mēs nāksim bieži un šeit gulēt ir daudz labāk nekā gultā; mēs redzam pasauli, un pasaule redz mūs, un mums nav jākaunas. Mēs mīlam viens otru un mīlēsim ilgi, jo esam viens otram vajadzīgi, un mums patīk gulēt vējos un puķu smaržās, kad rīta dzestrums nomazgā kājas un saule noskūpstā seju. Ir tik skaisti un labi, ka grūti tam ticēt.» (230—231)

Arī tam būs grūti noticēt, ka nesen Londonā angļi dabūjuši gatavu šādu numuru: kāds dedzīgs džentlmenis un ne mazāk dedzīga lēdija par solidu samaksu gaišā dienas laikā ar baudu izmīlējušies universālveikala skatlogā, tādējādi apstiprinādami to pašu ideju, ko jau pirms Otrā pasaules kara Spilvā īstenojis latviešu duets Filips un Velta, proti: «Mēs redzam pasauli, un pasaule redz mūs, un mums nav jākaunas.»

Šķiet, tāpat vajadzēja rīkoties uz tūristu kuģa ar daiļo austrumnieci — siltā, spožā pusdienas saulē uz augšējā klāja, visas pasaules priekšā un pilnīgi bezkaunīgi! Tomēr konkrētajā gadījumā bez eksperimentālas pārbaudes grūti mums izspriest, vai tā Keiko nometa mežģīnes mazliet par ātru vai pārāk vilcinājās, vai... Bet tas gan nerada šaubas, ka stāsta autors nebija pareizi izskaitļojis japānietes un latvieša mīlai atvēlamo laiku, nebija kaut ko paveicis tā, lai abu nāciju raksturi saplūstu vienoti dziļi auglīgā svētlaimē. Un varbūt taisni tāpēc tik bēdīgs iznākums,

ka latviešu zēnam

bija reiz tumšā

vētrainā naktī

jāmetas taisni

uz galvas iekšā

Baltijas jūrā

kas Kurzemi vij.

Ko darīt, lai turpmāk šādi negadījumi negadītos? Kā mīlas laiku vispareizāk izskaitļot?

Padoms nav tālu jāmeklē, tas atrodams tepat Lukjanska daiļdarbā, atliek tikai viņa grāmatā «Bez žēlastības» uzšķirt 256. lappusi un palūkoties, kā stāsta galvenais varonis mīlējas ar Veltu Spilvas pļavās pēc Jāņiem, kad smaržīgā vasara

kā asara

ar spožām izkaptīm ir notraukta no zemes vaiga, samesta kaudzēs un pārvērtusies par sienu. Izrādās, milēšanos tas būtiski ietekmēt nevar:

«Pēc tam mēs pārvācāmies uz vienu no daudzajām siena kaudzēm, dziļi ierakāmies nopļautajā zālē, un tā bija mūsu garākā un īsākā nakts.»

Vai jūtat: garākā — īsākā. Un savukārt īsākā — garākā. Mats matā kā D. Avotiņas Dacītei: «Tik īsa un gara ir rudens nakts»... mītrās jūrmalas smiltīs. Šis stils ir tikpat sugestīvošs un caurspiedīgs kā Keiko asi apaļās krūtīs zem bīstami plānajām mežģīnēm, un šajā asajā dialektikā pati no sevis nāk vajā milai atvēlamā laika problēma. Padomājiet tikai, cik tas ir kolosāli vienkārši, kad spoži izkopto stila dialektiku gatavā veidā pārnes uz daiļdarba demogrāfisko saturu: tā bija mūsu (vai arī jūsu, viņu, viņa, viņas) garākā — īsākā nakts.

Pirmkārt, dažam literāram milētājpārim, lai dabūtu gatavu cilvēku, kā izteicās Filips Grantovskis, pietiek ar sekundēm, tāpat kā pie trušiem, pie vistām un gaiļiem; tā būs «visīsākā nakts».

Otrkārt, atradīsies tautas vidū, protams, arī tādi indivīdi, kuri kategoriski iebildīs pret īsajām, īsākajām un jo sevišķi — pret visīsākajām naktīm. Tiem nu mēs, stingri balstoties uz pretstatu cīņas un vienības likumu, laipni paskaidrosim: cienījamie biedri, dārgie tautieši! Izvēlieties sev vispiemērotāko, jūsu raksturam visvairāk atbilstošo nakti — vidējo, pirmo vidējo, otro vidējo, trešo vidējo, garo, garāko utt. Maigi pārbaudiet sevi, konsultējieties pie ārsta, izmantojiet elektronu milas skaitļotāja pakalpojumu — tad jūs nešaubīgi sasniegsiet vēlamo un jūsu naktis būs patiesi auglīgas. Saldu dusu!

Treškārt, kā rāda prakse un demogrāfiskā daiļmāksla, eksistē vēl tāda savdabīga tautiešu grupa (gan vīr., gan siev. dz.), pēc kuru mēmā pieprasījuma nekavējoties oficiāli jāievieš un jālegalizē tā saucamā «mīlas nakts bez krastiem». Tas jādara nevis tāpēc, lai izdabātu atsevišķām «grupu interesēm», bet gluži pretēji — lai šo savdabīgo iedzīvotāju slāni, kura *credo* ir:

kamēr cilvēks mīl, viņš dzīvo, —

vai arī:

bez milēšanās nedzīvoji! —

lai arī šā slāņa dēmoniskās tieksmes plānveidīgi pakļautu mūsu galvenajam mērķim — tautas dabiskā pieauguma kuplināšanai. Ar nosodījumiem un aizliegumiem te neko nepanākt, dēmoniskajiem raksturiem pilnīgi oficiāli jāļauj mīlēties nepārtraukti, tikai tad viņi jūtas brīvi, rītos kārtīgi ierodas uz darba sākumu un vakaros nenokavē mājās iešanu.

Un ir vēl starp mīlētājiem ceturtnā suga. (Labi, ka viņu tik visai nedaudz!) Tiem neko neizsaka ne vidējās, ne isās, ne garās naktis; viņi savā elementā jūtas vienīgi tad, ja taisa to nakti pa dienu, turklāt iespējami plašākas sabiedrības priekšā. Klasisku šādas mīlēšanās izpausmi nupat iepriekš redzējām paša E. Lukjanska reālistiskā attēlojumā, kad Filips un Velta, Spilvas pļavās gulšņādami, to vien tikai piesauca svētlaimīgās lūgšanās, lai tobrīd viņus redzētu visa, visa raibā pasaule un lai kauna šiem nepaliktu ne sīkāka miesas kroķītē.

Morālfilozofiskais POST SCRIPTUM. Ja rakstnieks būtu radoši lietojis pats savus atklājumus mīlas laika izskaitlošanā atbilstoši varoņu raksturiem, daiļdarba centrālajā epizodē nekādā ziņā nebūtu ieviesusies tik pazemojoša neveice. Tāpat nebūtu jāapvaino daiļā ārzemniece, neestētiski iztēlojoties, it kā asās krūtīs viņai būtu mākslīgi pieskrūvētas, mati nopirkti no trūcīgas draudzenes, bet zem parūkas «gandrīz kaila galva», asinis dzīslās bezkrāsainas, kauli stroncija saēsti, pavisam sairuši, un pati skaistā Keiko Okava — dzīvs mironis, sagāzusies grabaža... Nekur visā pasaules literatūras vēsturē neviens rakstnieks nekad nav tā rikojies, tas ir reti nedzēntlmenisks paņēmiens — šādā veidā nopulgojot sievieti, centies attaisnot savu nemākulību demogrāfisko jautājumu risināšanā. Lai kādi būtu bijuši tie sīkumi, lai kāda Ievas kostīmā izskatītos Keiko Okava, galvenais tomēr ir skaidrs bez jebkādas skaidrošanas:

Ists mīlētājs sievišķi nesmādē. —

Tautas gudriba

Ja tauta būtu vadījusies no visvi-sādiem tur — ak un vai! — tad mēs, cienījamo lasītāj, nemaz pasaulē nebūtu nākuši. Pavisam vienkārši: mūsu nebūtu, un cauri!

Bet Filips Grantovskis taču bija īsts mīlētājs!

Cik tas būtu kolo-sāli jauki: Filips auglīgi apskauj Keiko, abi laimīgi, drēgnajos viļņos nevienam nav jālec, nav jāpeld, nav jāglābjas, nav savā pagātnē jārakņājas;

neviens netiek aizskarts, neviens nav nopulgots; un autoram arī savs labums no visa tā atlec — nav jānīkst pie rakstiem, savs naktsmiers nav jāziedo, var mierīgi aizbraukt uz Jūrmalu, nosauļoties un peldēt, peldēt, peldēt... peldēt... peldēt...

F. Grantovskis 176. lappusē taču pareizi secina: «Pietiek tikai pateikt: «Hirosima,» — un tu esi uzrakstījis visbiezāko un pilnīgāko romānu epopeju. Vispatiesāko. Visnežēlīgāko. Vishumānāko.»

Nesaprotami: kādēļ Egils Lukjanskis atteicies no vislielākās, visbiezākās, vispilnīgākās, visnežēlīgākās, vishumānākās epopejas un tās vietā līdz šai dienai sacerē stāstiņus? Kādēļ tāda nolaidība, neuzņēmība, tizlums, slinkums, vārgums, nevižība, paviršība, nevarība, mazspēja, vājveice, neveice, neraža, neauglība, apsākums —

ka viņš vienu vienīgu vārdu nevar pasacīt, lai taptu slavens klasiķis?! Vispatiesākais. Visnežēlīgākais. Vishumānākais.

SESTAIS CELIENS

Mīlēšanās ar cilpu kaklā

— Un tomēr, — Betija sacīja. — Es gribētu samaksāt. Tu mani saproti?

— Jā, — Vilis atkal pasmīnēja. — Tieši par to es pirmīt iedomājos. Ne par samaksu, Betij. Par tevi.

Par tevi, Vilis nodomāja. Tieši par tevi. Par tavām krūtīm. Varbūt patiešām man palicis vairs dzīvot tikai kādu tur pusstundu... Trīsdesmit minūtes. Kliegt? Raudāt? Klusēt? Trakot? Lūgties? Varbūt tas, ko mēs tagad abi vēlamies, arī ir visprātīgākais.

E. Lukjanskis. Skrējieni bezgalībā. — Karogs, 1975, № 10, 15. lpp.

Bet pāiet laiciņš īss, tik daži spraigi gadi projām skrien, tā teikt, arvien, arvien, un Egila Lukjanska talanta attīstībā iestājas izšķirošs sasniegumposms. Visīstākais. Visiespaidīgākais. Un katrā ziņā — pats nežēlīgākais. Kādā no rakstnieka īsprozas darbiem — novelē «Skrējieni bezgalībā» (Karogs, 1975, № 10, 7.—23. lpp.) — cilvēki nostādīti ekstremālā situācijā. Atpakaļceļa nav. Izejas arī ne. Autors neatstāj saviem varoņiem ne mazāko cerības stariņu. Visas viņu ilūzijas satriec pīšļos un palaiž pa vējam. Skan, protams, izmisīgi kļiedziēni, vaidi, list asaras, tiek piesaukti mazi bērni, sievas, mātes, tēvi, ligavas... Bet visam tam nav jēgas nekādas! Noveles galvenais varonis, ražens latviešu ozoldēls, Vilis Vilks paliek

mierīgs, pilnīgi un absolūti mierīgs. «Es — dievu izredzētais, jo esmu brīvs,» lasām latviešu supermena noģiedamo runu. «Absolūti brīvs. Nekas mani nesaista. Nekas netur. Un nemoka arī sevišķas bailes no nāves. Ja jau to pirms manis varēja sagaidīt apmēram septiņdesmit astoņi miljardi cilvēku, tad to kaut kā sagaidīšu arī es. Pavīsam mierīgi. Bet ko te visi tik skaļi vāvuļo? Ko uztraucas?» (7)

Vācu virsnieks: «Vēlreiz atgādinu — jūsu rīcībā ir tikai viena stunda! Viss!» (10)

Tāds šoreiz ir latviešu supermenam un mirstīgajiem atvēlētais laiks. Uztraukumiem un vāvuļošanai Vilis neiztērē ne mirkli; tieklīdz vācietis savu pateicis, tūlīt sāk skaudru, nesavtīgu domu — vienīgo, ar ko nāvei var spītēt, vienīgo — par godu mīlībai un dzīvībai, vienīgo — kā atstāt pēc sevis vēl aizsēkli latviešu nācijas nākotnes plauksmei:

«Stunda — tas ir daudz vai maz? Kā nu kuram... Kā nu kuro reizi. Stundas laikā var noiet piecus kilometrus. Stundas laikā varu atvērt jebkuru seifu. Varu aptīrīt jebkuru dzīvokli. Stundas laikā labs ķirurgs var izdarīt sarežģītu operāciju. Un stundas laikā (!!! — *M. P.*) pēc sirds patikas var izmīlēt jebkuru sievieti. Būs jāpieskatās tuvāk tai Betijai Blūmai. Vispār nekas. Vairāk par četrdesmit nez vai viņai ir. Izkrāsojusies kā akvarelis. Bet krūtis nu gan kā divas siena kaudzes! Tajās iegulties un... Eh!» (10)

Izrakstītajā citātā ir milzum bagāts materiāls radošām pārdomām par latviešu zēna un cilvēka iespējām vispār. Sākumā, kamēr iešūpojas, rakstnieks ir gluži kautrīgs — viņš piemin ikdienišķu soļotāja iesācēja sasniegumu — 5 km/h. Taču jau nākamais pietupiens ir tik spēcīgs, ka centrālā pieaug desmitiem, simtiem, pat tūkstošiem reižu, dziedziņš izstiepjas tieviņ tieviņš, stila šūpoles krīt augstu debesīs pār kārti pāri, kvantitāte sasniedz dialektisko mēra robežu un, ziliem zibšņiem zibot, tepat mūsu acu priekšā ņem un ielec jaunā kvalitātē iekšā —

iesācējs sportists, kas nupat vēl veica tikai 5 km/h, momentā kļūst par vispasaules mēroga kramplauzi, par globālu gangsteri, kurš 1) var atvērt jebkuru seifu un 2) aptīrīt jebkuru dzīvokli. Stundas laikā. Vienalga, vai tas seifs (dzīvoklis) atrodas Ņujorkā vai Maskavā, Čikāgā vai Londonā, Parīzē vai Tokijā, Honkongā vai Sidnejā, Sitijā vai Fortnoksā. Rīgu un Jelgavu ņemaz neminēsim.

STARP SCRIPTUM. Tāpat labāk nejauksimies medicīnas padarīšanās. Iedomājieties, ka jūs esat uz galda, vēders pušu, zarnas izšķetinātas un dakterim rokā zib naži un stangas, un knaibles, un dzirkles... Pamēģiniet tad iepikstieties, cik ilgā laikā «labs ķirurgs var izdarīt sarežģītu operāciju»! Uz nogalvošanu: nebūs vajadzīgs ne labs ķirurgs, ne sarežģīta operācija — tas pats visparastākais dakteris ar asu dzirkli jums vienu smalku — šņikt! — par šito pļāpāšanu, un ar to pašu aklo zarnu jūs aiziesiet pie Pētera... Tālab vajadzētu gan atļaut mūsu slavenajiem dakteriem operēt tik ilgi, cik nu kuro reizi nepieciešams. Lai tikai izoperēts būtu, kā nākas, un brūces ātrāk dzītu ciet! STARP SCRIPTUM beigas.

Un tad nāk pats galvenais Viļa Vilka raksturā — mīlas vara. Mīlas visvarenība. Mīlas spēks un pārliecība, kāda līdz šim pasaules literatūrā vēl nebija manīta: stundas laikā... jebkuru sievieti... un pēc sirds patikas! Vienalga, vai viņa grib vai negrib, vai sit un kož, un spārdās, lec un brēc, un ārdās — lai! patika tālab tik augtin aug augumā,

un supermens jebkuru ņem priekšā un mīlē tik nost: latvietes, krievietes, leitietes, eskimosietes, indiānietes, kongojietes, aborigenietes, vjetnamietes, ķīnietes, japānietes... To pašu Keiko Okavu. Un nebūt nevajadzēs zvilnēt restorānā, kūpināt smēķus un spriedelēt: vai divas stundas ir vai nav pietiekami ilgs laiks, lai liktos koikā... Pa to laiku taču veselas divas tādas Okavas varēja izmīlēt pēc sirds patikas! Bikses vēl pagātu sapogāt un aiziet pie trešās.

Nu jā, Grantovski jau nevar salīdzināt ar Vili Vilku. Viens ir pelēks nopīpojis skribents, otrs — bilde, piemiņneklis tumšzilā anģļu bostona uzvalkā: «Vilis Vilks lēni un smagnēji piecēlās, viņa melnais matu cekuls atradās tieši divu metru augstumā no netirās vagona grīdas; garās, ariem līdzīgās rokas ļengani nokarājās gar tumši zilā uzvalka sāniem, garajā, zirgam līdzīgajā ģimī ielēca nicīgs smaids, bet acīs dega zilas un sarkanas naida dzirkstis. Varēja skaidri redzēt un just, ka šo milzīgo lamzaku daba apveltījusi ar varenu spēku un dusmu brīdī šis cilvēks var būt nežēlīgs, ļauns un bīstams.» (11)

Un tagad, cienījamo lasītāj, iedomājieties šo baigo tēviņu, šo divmetrīgo lamzaku ar «zirgam līdzīgo ģimī» mīlas uzbudinājuma brīdī pēdējā pusstundiņā pirms nāves

meņģējamies ar akvareliski krāšņo Betiju Blūmu uz netīrās grīdas tamburā līdzās atejas durvīm — tajā pašā tamburā, tajā pašā vietā, kur pirms stundas vai pusotras «ar diviem naža dūrieniem nogalināts SS šturmbanfirers Ēriks fon Klauze» (8) — kur nupat nesen vēl asiņains vāļājies vācieša likis... Ja jūs šo kumosu sagremot varat un sekmīgi norīt, tad klausieties tālāk, jo autors mums atvaļū nedod, sniedz nākamo skatu kā bombongu vēsu uz mēles, un aizgrābti, aizmirstot visu, mēs klausāmies kāri, ko septiņas minūtes vēlāk teic akvareļskaistule Betija Blūma (BB), jo viņai uz netīrās grīdas ne mazāka slodze bij jātur kā Vilijam Vilkam (VV), un taisni tamdēļ, šķiet, draiskulei «Negribētos šo lielo vērsi pazaudēt. Lai Vilis vēl kādreiz atnāk pie manis. Viņš jau nav vīrietis, bet visistākais zvērs. Nekad neko tamlīdzīgu vēl nebiju izjutusi.» (18)

Nu, protams, neko tamlīdzīgu pirms šī daiļdarba uzrakstīšanas viņa nebija izjutusi un nevarēja izjust, jo pēdējā stundiņa katram tik viena. Turklāt vēl lipīgi netīrā grīda, rejošie vācu aitusuņi, melnie automātstobri un piedevām garšļaukus pāri — «visistākais zvērs!» Leduslācis! Lauvu tētiņš! Ba-aigais tīgerruncis, ņarru, ņarru, divās siena kaudzēs.

Vai var kaut ko tādu otrreiz vēl piedzīvot mūžā?

Daiļavai BB var ticēt uz vārda, šī zina, ko saka, un Vilijs jau arī to dzird: «Ja jums kādreiz gadīsies būt Rīgā, savus pakalpojumu varu sniegt jebkurā diennakts laikā. Kopā ar mani strādā vēl četras meitenes. Atcerieties — BB privātsalons «Prieks». Dzīrnavu ielā...» (9)

Privātsalons «Prieks», priedīgākā iela sirmajā Rīgā, tad vēl baigākā baudava BB plus visuvarenais visuvisurmīlētājs VV — tas ir nokodēts kā ar kulaku uz acs! pasniegts visaugstāko literatūrmāksliniecisko servisu dimensijā! Gluži kā pie jeņķiem — šie jau pērnajā gadsimtā šitādos kodos un modos, okei, saukuši savējās karstākās draiskules, kas spējušas pakalpot jebkad un jebkur, un jebkā, un jebkurā diennakts laikā. Nu diženais pasaules standarts (ak, beidzot!) aizsniedzis arīdzan mūs! (Vispārēja spēja aplaudisemanga.)

Bet ne jau tikai Vilis un Betija vien savā pēdējā stundiņā cīnās, tā sacīt, uz vella paraušanu. Arī pārējie nāves kandidāti būtu gatavi izmantot visas demogrāfiskās iespējas, kādas paveras daiļdarba pasaulē, lai neļautu asinīm sastingt un dzītu pa dzīslām tās dunoši karstas. Tikai

iespējas... iespējas prozaiķis nava tiem devis: uz deviņiem vīriem trīs sievietes!

Kā tās lai sadala?

Galvenajam varonim, kā jau daždien zvērīgākajam sugas pārstāvim, tiek arī pati raženākā partnere — aristokrātiskā izvirtule Betija Blūma, «kurai vienalga, kas viņai kāpj virsū». (22) (Fui, kādus vārdus rakstnieks ņem mutē!)

Arī otras sievietes liktenis atrisinās ātri un labi — tā ir laulene, trešajā dienā pēc kāzām, un laimīgais jaunulis sildās kā runnītis turpat pie sāniem, tāpēc šiem problēmu nava nekādu, var sākt mīlas cēlienu pirmo turpat tukšākā vagona stūrī, un ar šo atklātnes gājienu viņi, šķiet, nupat, nupat izgriezīs pogas

lielajam jaudniekam Vilkam: kamēr šis «pieskatās tuvāk tai Betijai Blūmai», kamēr džentlmeniski, pašai dziedīgi, ar īstu demogrāfisku tālredzību niknā batalijā viens pret visiem izcīna sievietēm tiesības mirt pēdējām (vai pat palikt dzīvām!), pieveic pretiniekus citu pēc cita, beidzot kauj «nāves grāmatvedī» Jāni Balodi ar šitādu trumpi:

«Labāk pasaki, kas pēc kara mums dzemdēs bērņus!» (16) —

kamēr tas viss tiek izcīnīts, sasniegts, laimīgie jaunaulātie sen jau ir sakusuši nedalāmā skūpstā un skāvienā, izmisīgā pirmsnāves laimības ekstāzē. Rakstnieks teic tā: «Kārkliņu laulātais pāris acīmredzot šeit bija visprātīgākie cilvēki. Viņi piecēlās, aizgāja uz vagona pašu attālāko stūri, apsēdās un sāka izmisīgi skūpstīties. Viņiem vēl bija četrdesmit piecas minūtes laika. Bet viņi ar to rīkojās pārāk izšķērdīgi. Abi bija jauni un vēl nezināja, ka skūpstoties, kā vispār mīlestībā, laiks paiet trīskārt ātrāk.» (12) (Retinājums mans — M. P.)

No vienas puses, Kārkliņi ir visprātīgākie cilvēki, tāpēc viņiem tiek piešķirtas veselas četrdesmit piecas minūtes laika (nevis tikai pusstunda kā Vilkam ar Betiju). Taču, no otras puses, abi ir tik jauni, tik dumji un izšķērdīgi, ka nezina mēru, sāk skūpstīties tik kaislīgi, karsti un izmisīgi, ka laiks momentā sadeg, baigajā svelmē trīs minūtes sakūst vienā un viņu rīcībā paliek... nožēlojams stundas ceturksnītis. Tāpēc citēto domu varētu sākt arī pilnīgi pretējiem vārdiem: Kārkliņu laulātais pāris acīmre-

dzot šeit bija visneprātīgākie, visdumjākie cilvēki... Un tā tālāk. Nemaz nebūtu sliktāk.

STARP SCRIPTUM. Par pašu nozīmīgāko prozaīķa jauninājumu, kamēr tas nav patentēts, nedrīkst skaļi runāt: vesels atklājums taču ieslēpts domā par to, ka, baudot mīlestības laimi, laiks aizskrien trīsreiz ātrāk. Līdz šim bija gluži pretēji: baudot laimes mirkli augstāko, laiks apstājās, kavējās, paklupa kā sapīts kleperis un netika ne no vietas. Un atkal tad sāka rikšot, kad laimes mirklis bij garām. Tālab laimīgie ilgāku un skaistāku varēja nodzīvot mūžu...

Bet nupat viss ir otrādi: ja mīloto klausīti tā ciešāk pie kaulainās krūts, pagalam esi! Izšvirkstēs gadi kā pakulas, trīsreiz mazāk tu dabūsi dzīvot kā citi! Tā ir visspēcīgākā, visnezēlīgākā, visbaigākā dialektika. **STARP SCRIPTUM** beigas.

Lai gan Kārkliņu pāris, skatoties tīri aritmētiski, ir divi atsevišķi indivīdi, katram savs vārds un sava dzimte, tomēr par atsevišķiem mākslas tēliem šoreiz runāt nenākas. Visu noveles darbības laiku Lidija un Emīls veido nešķiramu koptēlu, un droši vien arī tagad, kad es rakstu šīs rindas,

«Kārkliņu pāris turpināja viens otru skūpstīt un laikam nemaz nebija dzirdējuši, par ko pašlaik ir runa.» (16)

Spridzini kaut vai kodoltermisko bumbu turpat vagona stūrī zem sola — tik un tā viņi nedzirdēs! Neatšķetināmi savītā koptēla emocionālais vienreizīgums īstenots galēji skopiem izteiksmes līdzekļiem, proti, koptēls rādīts tikai divos literārmākslinieciskos agregātstāvokļos: 1) galvenajā — bezgalīgi ilgstošā izmisīgā skūpstienā un 2) dažus mirkļus — «kāda skūpsta starplaikā» (13). Citas iespējas nav. Permanenta pirmsnāves bučošanās!

Papriecāties, kamēr mirst,
kamēr smiltis acīs birst.

Trešajam sieviešu tēlam — astoņpadsmitgadīgai meitenei Irmāi Ziemelei — ir izšķiroša loma noveles atrisinājumā. Kad šucmanis paziņo, ka nošaus visus bez jebkādas rindas un lozēšanas, «astoņi no šā nelielā cilvēku bara sāk drudzaini domāt un meklēt izeju» (19).

Kālab tikai astoņi? Vai pārējos četrus nemaz nespēj iekustināt ne pieklājīga nāve, ne bezcerīga glābšanās? Un kas tad ir šie četri?

Pirmkārt, Vilis Vilks. Pēc zvērīgās milēšanās ar Betiju viņš tagad sēž mierīgi, raugās pa logu, klist bērības atmiņu takās, gremdējas bezgalības un mūžības apcerē. Vārdu sakot, ar autora klusu piekrišanu viņš atpūšas, uzkrāj spēkus izšķīrošajam «skrējienam bezgalībā», kas viņam drīz vien būs jāveic.

Otrkārt un treškārt, Lidija un Emīls Kārklīņi. Abi jau tāpat ir paradīzē, jebkāda glābšanās var tikai traucēt.

Un, ceturtkārt, astoņpadsmitgadīgā Irma. Jauna, trausla, kautra, dzeltenbrūniem matiem, nevainīga, liktenīga, nelaimīga, ar izmisuma un asaru pilnām acīm — tāda, ka...

nemāk,

nemaz nevar un nespēj domāt par glābšanos. Šādām meitenēm vajadzīgs glābējs. Varonis. Stiprs un cēls. Un attiecīga situācija. Lai varētu izglābt.

Kas paveiks šo svētīgo misiju?

Nu, protams, latviešu supermens Vilis Vilks. Kas gan cits? Viņš ir kā radīts meiteņu glābšanai. Lai tikai maķenīt atpūšas, sakārto domas un tamburā samurdzīto bostonu.

Pa to laiku nobriest situācija. Briest briesmīga. Astoņi degoši acu pāri, nemaldīgas instinktīvas jutoņas vadīti, kā uz burvja mājienu vienlaikus atrod meitenes seju, iezīžas tajā kā dēles, nelaiž vairs vaļā, ceļas tad visi,

kā melni kraukļi ķerkstošām rīklēm sastājas upurim apkārt.

«Kas notiks ar mani? — Irma čukstēja un ar šausmās sastingušām acīm paskatījās uz apkārtējo ļaužu pūli, uz visiem šiem drebošajiem, uz visiem šiem lūdzošajiem cilvēkiem, kuri viņu raustīja aiz rokām un drēbēm un visu laiku tikai runāja, runāja...» (21)

Viņi negēlīgi cenšas daiļavu pielaut, lai tā uzņemas vainu, pierunā, tirpina, lūdzas, kā pret Jēzus bildi stiepdami trīcošās rokas; un bara vidū ir bezpalīdzīga meitene «ar šausmās sastingušām acīm», no kurām sāk ritēt milzīgas, kristāldzidras asaras...

«Irma raudāja. Viņa aizvēra acis, lai neredzētu lūdzoši izstieptās rokas, un aizklāja ausis, lai nedzirdētu šīs svešās balsis, un asaras, kļūdamas arvien sāļākas, pāri iekritušajiem meitenes vaigiem strauji plūda uz kaklu un krūtīm...» (22)

Stop! Šī ir izšķirošā detaļa: pāri iekritušajiem vaigiem,

kļūdamas sāļākas un sāļākas... plūda uz meitenes kaklu
un krūtīm... Sajūta tāda,
it kā rupju sāli kāds
šķipsnām vien, šķipsnām vien
kaisītu,
kaisītu
atvērtā
brūcē.

Vai šitais «izrūnītais suņu bars», kas apkritis ap nevai-
nīgu meiteni, nav apsitams kā knišļi?!

Tāpēc nebrīnīsimies, ka noveles galvenais varonis, vē-
rojot, kā kodīgais sāļums sūcas uz meitenes maigajām
krūtīm, arī pats

piesūcas viss

ar sāļītu, atklātu naidu «no galvas līdz kāju pēdām»
(22),

visu divmetrīgo ķermeni piepilda «kaut kāds žēlums,
kaut kāda vēl nepazīta sāpe, un pēc tam viņš sadzirdēja
savu asiņu balsi — varbūt tas bija tālo senču aicinā-
jums...

— Nelieši! — Vilis iebrocās un metās uz priekšu. — Pē-
dējie riebekļi! Tukšās ubagu tarbas! Izrūnītais suņu bars!
Vai jūs maz apjēdzat, ko gribat izdarīt?» (22)

Izsunījis visus, tā teikt, no galvas līdz kāju pirkstu
nagiem, izlamājis vai no panckām laukā (izņemot, pro-
tams, vagona stūrī savijušos Kārkliņus, kuri aizvien vēl
nav atvijušies), pirmītējais izvirtuļpuika arīdzan pats top
daudz dzidrāks un tīrāks, notrauc vēl pēdējo pūku no
bikšu vilēm,

dodas tad cēli pie tiklākās latviešu meitenes zeltainiem
matiem izlūgties svētību lielajam varoņa darbam:

«Vairāk viņš neko nepateica un nepaskaidroja. Tikai
nez kādēļ piegāja pie Irmas un maigi, kas likās neti-
cami (? — *M. P.*), noglāstīja viņas dzeltenbrūnos matus
un, kas šķita vēl neticamāk (?? — *M. P.*), viegli ar lūpām
pieskārs meitenes baltajai pieri.» (23)

Kas gan tur neticams, ja latviešu zēns pirms došanās
nāvē maigi noglāsta meitenei matus? Un kā var būt «vēl
neticamāk», cienijamo rakstniek, ja viņš meiteni noskūp-
sta?! Ja jau mērkaķis ir tapis par cilvēku, kālab to neva-
rētu Vilks?

Nu nekas, vismaz tālākais skaidrs. Vilis uzņemas
vainu, atbruņo šucmani, apšauj daļu vāciešu, «izmantojot
vispārējo apjukumu», metas bēgt, «mezdamas cilpas kā

zaķis vai vilks» (23), tomēr vāciešu lodes ir ātrākas, tās viņu panāk,

un noveles varonis mirst taisni tanī brīdī, kad liekas, nupat, nupat viņš pēdējiem spēkiem satvers bezgalību aiz viena gala un ielocīs ķešā.

Sievietes paliek dzīvas. Visas trīs. Divas sen aizgājušas pie savām šeptēm, droši vien pēc kara dzemdējušas krietni daudz bērnu, tikai Kārkliņu Līdija...

aizvien vēl skūpstās turpat vagona stūrī.

Permanenta mīlestība bez krastiem.

PECSPELE

Laiks ir bērni

Jūsu ģimenes stāvoklis? Ja precējies — kuru reizi? Vai bērni ir? Cik? Kā jūs viņus audzināt? (Seit apvienoti vairāki radniecīgi jautājumi.)

Precējies. Pirmo un pēdējo reizi. Kaut kā neiznāca izšķirties: sākumā likās par agru, pēc tam jau bija par vēlu. Trīs bērni. Vismaz šai ziņā esmu bijis ražīgāks par daudziem citiem latviešu padomju rakstniekiem. No manas paaudzes vēl tikai kādiem diviem ir tikpat. Protams, ne Ādolfam Alunānam, ne Vilim Plūdonim ar viņu desmit bērnu ģimenēm nevaram līdzināties neviens. Kā zināms, latviešu tautai ir ļoti mazs dabiskais pieaugums. Tas rada nopietnas bažas. Vai rakstniekiem pirmām kārtām nevajadzētu parūpēties par krasu lūzumu šai ziņā? Jo pretējā gadījumā, kas pēc simt, simtpiecdesmit gadiem lasīs mūsu sacerējumus? Tas būtu jāņem vērā visiem, kuri vēl var kaut ko darīt, lai glābtu stāvokli. Varbūt pat derētu apspriest šo jautājumu atklātā valdes sēdē.

Jezups Laganovskis. Es atbildu uz jautājumiem. — Literatūra un Māksla, 1970, 14. martā, 11. lpp.

Vienu māju tālāk no mums dzīvo par mani dažus gadus vecāka meitene Vera, Vercja, Verka — kā nu kuru reizi tika saukta. Mēs bieži kopā spēlējāmies. Kādu dienu viņa ierosināja. — Tu man parādi, kas tev ir, es tev parodeišu, kas man ir. — Es ar mieru. Un, lūk, mēs guļam viņas vecāku gultā aiz puķaina aizkara — paravana (bijām vieni pašī ustobā) un rādām viens otram to, kas mums ir atšķirīgs, spriežam, kādēļ tā un kas ir labāk, praktiskāk, protams, katrs cildinādams to, kas ir viņam.

Jezups Laganovskis. Sādža. Pirmie iespaidi. — Karogs, 1974, № 1, 123. lpp.

Tātad sprādziens mutuļo. Liesmo. Rakstnieki rosās. Viņu galvās droši vien risinās tikpat šaušalīgs process kā Einim pēc mīlēšanās ar bīstami kareivīgo Jūliju — «Eiņa smadzenēs kā čūsku midzenī ņudzinājās domas».¹

¹ Jansons A. Es karā aiziedams. R., 1970, 234. lpp.

Lai tik ņudzinās — kā divos midzeņos vienkop! — kad nejauši kāds tur pačamdijis ar nokaitētām kamīna stangām... Jo baigāks ņudzeklis, jo ciešākas cerības, ka beidzot no turienes izņudzināsies, izlocīsies, izlīdis, izrāpos domas — daudzas un dažādas, ja ne domas, tad tēli, tādi mikli, staipīgi, gļotaini, zvīņaini, čūskaini reptiļi.

Arī man patlaban, tāpat kā vēsturiskā romāna varonim Artūram Sprūdem, «viena doma griežas smadzenēs kā nokaitēts asmenis» (377): kā vispareizāk nokārtot literatūr-kritiskās komēdijas pēdējo neatrisināto problēmu — vietu un medaļu sadali? Kam piespriest prēmiju? Kam nedot un atteikt?

Ja šo jautājumu es drīkstētu izlemt viens pats, godalgotās vietas bez mokošām pārdomām tiktu sadalītas starp D. Avotiņu, A. Jansonu un E. Lukjanski. Taču kritika nedrīkst vadīties pēc tīri individuālām, šauri personiskām vēlmēm un simpātijām, tāda privilēģija dota vien dzejai, prozai un dramaturģijai. Kritikai jāatspoguļo rakstnieku panākumi pilnīgi objektīvi, ievērojot visu ieinteresēto pušu viedokļus un vispusīgi saistot šos panākumus ar sociāli ekonomiskām parādībām un zinātniski tehnisko revolūciju. Citi literārās druvas kopēji var rīkoties pēc saviem personiskiem ieskatiem — var rakstīt krāsainas, bezkrāsainas, raibas, pelēkas un pat pilnīgi tumšas, kvēpu melnas pasakas... Neviens nevar iebilst. Jo visa šī apmelnošana, pelēcība, raibums un bezkrāsainība ietilpst stilu, krāsu, formu un nianšu daudzveidībā, apliecina radošo brīvību. Tāpat kā veseli literāri darbi par «Uz» un «Pie», un «Iekš», un «Pēc», un «Priekš», un «Pakaļ», par punktiem, komatiem, kolliem, daudzpunktiem un visām pārējām pieturas zīmēm.

Kur nu kritikai šitādu krāsainu sabiedriski nozīmīgu brīvību panākt! Tiklīdz tā mēģina vispusīgi izlemt kaut vai tādu vienkāršu jautājumu kā goda rakstu un medaļu sadali, uzreiz ieviešas sūrstošas šaubas, jo, redziet, nebūtu taisnīgi apiet un ignorēt arīdzan Jezupa Laganovska un Harija Gāliņa pašai dziedīgās pūles. Tā, piemēram, Jezupam Laganovskim ir vainu mikstinoši apstākļi, kas manāmi attaisno dažu neveiksmi demogrāfisko jautājumu risināšanā. Vispirms jau jāņem vērā, ka viņš ir pats drosmīgākais un atklātākais. Par Albertu Jansonu, Dainu Avotiņu un citiem rakstniekiem, kuri savā daiļradē ir nesalīdzināmi spēcīgāki par J. Laganovski sprādziena taisīšanā, — par viņiem diemžēl mūsu rīcībā nav skaidru,

paša autora parakstītu «pirmo iespaidu», divvientulībā apspriežoties plikiem ar sābru meiteni, tāpat nav plašāku datu par ģimenes stāvokli, bērnu skaitu utt. Šai apcerē nāktos minēt J. Laganovski kā pirmo taisni tāpēc, lai ar spilgtu pozitīvu piemēru pārējos autorus pamudinātu un brīdinātu par sekošo: kamēr tāds stāvoklis turpināsies un dati netiks publicēti, aizkavēsies arī tālākais zinātniskais pētījums par viņu patieso lomu un vietu demogrāfiskā sprādziena taisīšanā. Var rasties visai nepatīkams, pat kuriozs stāvoklis — prioritāti būsīm spiesti atdod Jezupam Laganovskim, taču ikvienam redzams, ka pēc literāro daiļdarbu apjomiem, vēsturiskās tēmas izvērsuma un nozīmīguma vadošie rakstnieki šo problēmu tvērumā tomēr ir Daina Avotiņa un Alberts Jansons, kā arī viņu tuvākais līdzbiedrs Egils Lukjanskis.

Toties Jezupam Laganovskim — tas šeit atklāti jāpasaka! — nemaz nav tādu plašāku, apjomos iespaidīgu sacerējumu par sprādziena norisi, vienīgi periodiskajā presē šur un tur pavīdējušas ainiņas ar kāda pilnasinīga latviska daudz bērnu Tēva Varoņa tēlu, kas «aktīvas darbības rezultātā ar četrām sievām . . . piedzīvojis sešpadsmit bērnus, dēlus un meitas, no kuriem četri miruši mazotnē, divi krituši karā, viens gājis bojā savas pārgalvības dēļ, braucot ar vella daiku motociklu, deviņi sveiki un veseli»¹. Tas gan dod tvirtu pamatu iekavās piebilst: «. . . lai katram tēvam būtu kaut trešā daļa, tad latviešu tautai nevajadzētu bailoties par savu nākotni.» — tomēr . . .

tomēr jāraksta vērienīgāk, plašāk, auglīgāk, ņemot par vadmotīvu citu mūsu rakstnieku nenoliedzamos panākumus daiļrades druvā. Ar sīkām ainiņām, miniatūrām, replikām mēs diezin vai novadīsim to sprādzienu līdz pašiem tumšākajiem, attālākajiem mūsu mazās dzimtenītes stūrīšiem. Tālab jautājums par prioritāti lai pagaidām varbūt paliek neizlemts — lai lasītājs pats nobalso, kam piešķirt Nopelniem Bagātā Demogrāfijas Pioniera nosaukumu latviešu literatūrā. Tādā kārtā ar vienu dūrienu reizē būs nokauti divi truši: pirmkārt, lasītājs turpmāk vēl neatlaidīgāk sekos demogrāfiskā sprādziena daiļmākslai, ar neatslābstošu interesi pīrks un lasīs visu pēc kārtas, un, otrkārt, viņš nemanot aizrausies arī ar sprādziena kritiku, un tas var nākotnē kļūt par liktenīgu impulsu

¹ Laganovskis J. Kā gaismas uzliesmojums tumsā. — «Rosme», 1973, № 7, 13. lpp.

v i s a s kritikas uzplauksmei, galīgi sašķobījušās autori-
tātes nostiprināšanai.

Bet, kamēr tas pirmkārt un otrkārt mierīgi, dabiski pie-
pildās, pievērsīsimies mūsu vārdmākslas galvenajai fun-
kcijai pašreizējā momentā, saslēgsimies ciešās rindās ar
visu sabiedrības apzinīgāko daļu un draudzīgā kolektīvā
ik rītus, ik dienas un īpaši vakaros atcerēsimies labās
pamācības un mundrinājumus, ko «Veselībā» un «Pa-
domju Latvijas Sievietē» bagātīgi sniedzis pazīstamais
dietologs Jānis Liepiņš un citi zinātnieki,

tad liksimies auglīgās cisās (zem pagalvja var palikt
cirvi) un rasmīgi izgulēsimies, visnotaļ atdzīvinot un tā-
lāk izkopjot senču tikumus un paradumus, kuri palīdzē-
juši mums saglabāties, sakuplot un uzplaukt kā nācijai
cauri septiņiem verdzības gadsimtiem, nepadoties sveš-
zemju iespaidam un šodien ar dāsmu roku plūkt neredzē-
tus vārdmākslas ābolus no literārās auglības koka, — šie
tikumi ir vienkārši, latviski un skaisti:

Ja ikviens ik nakti skautu
Vienu meiču auglīgu,
Kas gan izskaitītu tautu,
Viņas bērnu birumu!

Bet, kas žiguli grib dabūt,
Naudu rauš kā pelavas, —
Tautas plaukumam tas pazūd,
Viņu aizmirst daiļavas.

Tāpēc labāk tikli dzīvot,
Biežāk dot pa bērniņam,
Nepirkt smēķus, nedzert sīvo —
Klausīt Jānim Liepiņam.

Pie darba, biedri! *Time is money.* — Laiks ir bērni!

1974, 1977

LITERĀRĀS DZĪVES HRONIKA

VALDEMĀRS ANCITIS

 Literārā dzīve 1988. gadā

I. Literārā dzīve republikā

Rakstnieku savienības sastāvs, vadība un izdevumi

RS biedru kopskaits 1987. gada beigās — 224.

1988. gadā par biedriem uzņemti:

13. janvārī — Pēters Brūveris (1957), dzejnieks,

Eva Mārtuža (1954), dzejniece,

Talrids Rullis (1940), tulkotājs;

28. decembrī — Juris Helds (1942), dzejnieks,

Nelliņa Kovaļevska (1958), bērnu rakstniece,

Andrejs Levkins (1954), prozaīķis, raksta krievu
valodā,

Gundega Repše (1960), prozaīķe,

Eva Rubene (1962), prozaīķe,

Māris Rungulis (1950), bērnu dzejnieks,

Inese Zandere (1958), dzejniece.

Gada laikā miruši 6 biedri: Mārtiņš Krieviņš, Naums Altšūlers, Jānis Zigurs, Elza Vēciņa, Ļevs Prozorovskis, Marks Razumnijs. RS biedru kopskaits 1988. gada beigās — 228.

27. janvārī — par RS sekretāru organizatoriskajā darbā Māra Tralmaka vietā ievēlēts Guntis Valujevs, viņš arī ievēlēts par RS partijas pirmorganizācijas sekretāru.

21. martā nodibināta RS Liepājas nodaļa; par tās vadītāju ievēlēts Olafs Gūtmanis.

23. martā nodibināta RS personības kulta upuru piemiņas komisija (priekšsēdētājs Jānis Stradiņš) un RS rehabilitācijas jautājumu ierosināšanas komisija (priekšsēdētājs Māris Čaklais).

1.—2. jūnijā nodibināta Latvijas PSR radošo savienību Kultūras padome; par tās priekšsēdētāju 5. jūlijā ievēlēts Jānis Peters, par

priekšsēdētāja vietniekiem — Džemma Skulme, Gunārs Asaris, Arnolds Klotiņš, par atbildīgo sekretāru — Jānis Dripe.

26. oktobrī — par RS partijas pirmorganizācijas sekretāru no jauna ievēlēts Guntis Valujevs.

Decembrī — RS Dzejas sekcijas prezidija vietā nodibināta Dzejas padome (17 locekļu).

Sākot ar 1988. gada janvāri, par RS žurnāla «Daugava» galveno redaktoru parakstās Vladlens Dozorcevs.

In memoriam

1988. gadā miruši:

16. janvārī — *Lauma Kalniņa* (1927—1988), prozaiķe (pseud. arī Lauma Mežābele);

21. janvārī — *Rūdolfs Liedags* (īst. v. Rūdolfs Staprāns, 1936—1988), dzejnieks;

10. martā — *Anita Svētiņa* (?—1988), dzejniece, Stučkas lit. apvienības vadītāja;

15. martā — *Elfrida Lauva* (1896—1988), logopēde un psiholoģe, literāte;

8. aprīlī — *Eduards Putniņš* (1910—1988), valodnieks un tulkotājs;

17. aprīlī — *Vija Briede* (1934—1988), mūzikas literāte;

18. aprīlī — *Mārtiņš Krieviņš* (īst. v. Zaķis, 1909—1988), prozaīķis, RS biedrs;

15. maijā — *Arturs Mežaks* (1904—1988), skolotājs un literāts;

26. maijā — *Zenta Jaunzeme* (1927—1988), žurnāliste un prozaīķe;

3. jūlijā — *Naums Altšūlers* (1921—1988), dzejnieks, RS biedrs;

7. jūlijā — *Česlavs Škleņņiks* (1927—1988), izdevniecības darbinieks un tulkotājs;

19. jūlijā — *Jānis Pujāts* (1925—1988), mākslas zinātnieks un literāts;

2. augustā — *Vilis Derums* (1899—1988), paleopatoloģis un literāts (pseud. Vilis Zengars);

30. augustā — *Jānis Zīgurs* (1915—1988), prozaīķis, RS biedrs;

6. septembrī — *Elza Vēciņa* (1914—1988), dzejniece, RS biedre;

1. oktobrī — *Skaidrite Avena* (1914—1988), literāte;

3. oktobrī — *Vija Muške* (1927—1988), mūzikas literāte;

4. oktobrī — *Ļevs Prozorovskis* (1914—1988), dzejnieks un prozaīķis, RS biedrs.

21. oktobrī — *Marks Razumnijs* (1896—1988), dzejnieks un prozaiķis, RS biedrs;
 31. oktobrī — *Zigfrīds Strauts* (īst. v. Zigfrīds Zostiņš, 1929—1988), dzejnieks;
 6. novembrī — *Elza Siliņa* (1895—1988), baleta literāte;
 5. decembrī — *Juris Aldermanis* (1923—1988), tulkotājs.

Memoriāli

(Tā kā 1988. gadā šai iedaļā pieminamu faktu ir neparasti daudz, tie šoreiz sakārtoti nevis hronoloģiskā, bet — labākas pārskatāmības dēļ — alfabētiskā secībā.)

19. novembrī — Jelgavā — atklāta jauna ekspozīcija *Ādolfa Alunāna* memoriālajā muzejā.

Oktobrī — Umurgas kapos (Limbažu raj.) — atklāts pieminēklis *Antonam Bārdam* (tēln. Juris Tiščenko).

6. jūlijā — Rīgā, I Meža kapos — pārapbedītas *Krišjāņa Barona* mazmeitas Lidijas Barones un viņas dēla Voldemāra Barona mirstīgo atlieku urnas.

17. septembrī — Viļķenes ciema Indriķos (Limbažu raj.) — atklāts pieminēklis *Baumaņu Kārlim* (tēln. Vilnis Titāns).

Novembrī — Siguldā (Rīgas raj.) — atklāts pieminēklis *Rūdolfam Blaumanim* (tēln. Igors Dobičins).

Janvārī — Jēkabpilī, pie mājas «Ainavas» — atklāta piemiņas plāksne *Ārijai Elksnei*.

14. septembrī — pie Staiceles skolas (Limbažu raj.) — atklāts piemiņas akmens *Klāvam Elsbergam*.

10. septembrī — Jūrmalciemā (Liepājas raj.) — atklāta piemiņas plāksne *Jēkabam Janševskim* (tēln. Svetlana Bejinska).

27. augustā — Lones ciema Galvānu kapos (Jēkabpils raj.) — atklāts piemiņas akmens *Jāņa Jaunsudrabiņa* tēvam Jānim Jaunsudrabiņam (1853—1880) (tēln. Imants Līcis).

21. jūnijā — Jūrmalā, Viktorijas ielā 25 — atklāta piemiņas plāksne *Albertam Kronenbergam* (tēln. Aivars Gulbis).

24. jūnijā — Kazdangā (Liepājas raj.) — novietots sākotnējā vietā (kur atklāts 1934. gadā) pieminēklis *Māteru Jurim* (tēln. Teodors Zaļkalns).

9. septembrī — Grobiņā (Liepājas raj.) pie pasta nama — atklāta piemiņas plāksne *Zentai Mauriņai*.

Septembrī — Apriķu kapsētā (Liepājas raj.) — atklāts «Austras koks» pie *Neredzīgā Indriķa* pieminēkļa (tēln. Vilnis Titāns).

28. maijā — Apē (Alūksnes raj.) — atklāts piemiņas akmens *Dāvim Ozoliņam* (tēln. Rasa Kalniņa-Grinberga un Ainārs Zelčs).

8. maijā — Rīgā, Vecmīlgrāvja kapsētā — atrasta *Jāņa Peitāna* kapa vieta (atradēji — KF «Ziemeļblāzma» aktīvisti).

22. septembrī — Lielvārdē (Ogres raj.) — atklāts *Andreja Pumpura* «Lāčplēšim» veltīts skulptūru dārzs.

22. septembrī — Birzgalē (Ogres raj.) — atklāts pieminēklis *Andrejam Pumpuram* (tēln. Juris Karlovs, arhit. Ingūna Rībena).

2. oktobrī — (Piebalgas) Inešu ciemā (Cēsu raj.) — atklāts pieminēklis *Andrejam Pumpuram* (tēln. Jānis Zariņš).

Gada laikā — Rīgā, E. Veidenbauma (Baznīcas) ielā 30 — uzsākta muzeja veidošana *Rainim un Aspazijai*.

Septembrī — Valmieras kapsētā — atklāta kapa plāksne *Mārcim Reinbergam* (diemžēl ne gluži tai vietā, kur dzejnieks apbedīts).

30. novembrī — Rīgā, K. Barona ielā 5 — atklāta piemiņas plāksne *Jānim Rozem*.

20. jūlijā — Rīgā, Brāļu kapos — pārāpbedīts *Fricis Roziņš*.

27. augustā — Sunākstē (Stučkas raj.) — atklāts piemiņas akmens *Vecajam Stenderam* (tēln. Francis Sokolovskis).

3. maijā — pieņemts LPSR MP lēmums izveidot Ādažu ciema Carnikavas kapos (Rīgas raj.) *Ojāra Vācieša* memoriālo ansambli un Rīgā, O. Vācieša ielā 19 — *Ojāra Vācieša* memoriālo muzeju.

14. oktobrī — Ainažos, pie vecās jūrskolas (Limbažu raj.) — atklāts *Krišjāņa Valdemāra* krūšutēls (tēln. Ilga Zandberga).

29. novembrī — Ēdolē, pie Ēdoles bibliotēkas (Kuldīgas raj.) — atklāts piemiņas bareljejs *Krišjānim Valdemāram*.

Septembrī — Cīņas ciemā, pie Liepenes skolas (Jēkabpils raj.) — atklāts piemiņas akmens *Jūlijam Vanagam* (tēln. Laimonis Blumbergs).

22. oktobrī — Vandzenes Kalējos (Talsu raj.) — atklāta *Viļa Veldres* piemiņas istaba.

17. aprīlī — pie Mežvidu skolas (Rēzeknes raj.) — atklāta piemiņas plāksne *Pēterim Voitkānam-Klaidūņam*.

Oktobrī — Apē, Raiņa ielā 24 (Alūksnes raj.) — atklāta piemiņas plāksne *Elinai Zālītei*.

8. oktobrī — Rīgā, pie Arkādijas parka — atklāta skulptūra «*Tautasdziesma*».

N o s a u k u m i

1987. gadā:

17. decembrī — Strenču Tautas teātrim (Valkas raj.) piešķirts Jāņa Ziemeļnieka vārds.

1988. gadā:

Janvārī — kopsaimniecība «Bārbele», laikraksta «Komunisma Ceļš» redakcija (Bauskas raj.) un Latvijas PSR Žurnālistu savienība nodi-

binājusi literāru prēmiju, kas nosaukta Bārbeles novadnieces Astras vārdā; prēmija piešķirama reizi 2 gados par periodikā publicētiem darbiem, kas veltīti lauku jaunatnes internacionālajai un patriotiskajai audzināšanai.

Martā — Valmierā — viena no jaunajām ielām nosaukta Jāņa Endzelīna vārdā.

Maijā — Balvos — viena no jaunajām ielām nosaukta Jāņa Logina vārdā.

Maijā — Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Limbažu nodaļas literārā prēmija (kas jau agrāk piešķirta Dainai Avotiņai un Jānim Peteram) nosaukta Friča Bārdas vārdā.

Jūnijā — nodibināta prēmija, kas piešķirama par labāko populārzinātnisko darbu jaunatnei, un nosaukta Krišjāņa Valdemāra vārdā.

Jūnijā — pieņemts LPSR MP lēmums par Friča Roziņa piemiņas saglabāšanu, nosaucot Skolas ielu Purmsātos (Liepājas raj.) par Friča Roziņa ielu, kā arī Friča Roziņa vārdā pa ielai Rīgā, Valkā un Valmierā.

23. jūnijā — Dobelē — viena no jaunākajām ielām nosaukta Hildas Vikas vārdā.

27. jūnijā — pieņemts LPSR MP lēmums par grāmatnīcas «Dzintars» (Rīgā, K. Barona ielā 5) pārdēvēšanu Jāņa Rozes vārdā; lēmums īstenots 30. novembrī.

Jūlijā — Kazdangas sovhoztehnikums (Liepājas raj.) nodibinājis Friča Brīvzemnieka prēmiju, to piešķirs reizi 3 gados par Kurzemes novada kultūras mantojuma izpēti un propagandu jebkurā šī darba izpaušmes veidā (iespieddarbos, folkloras un tradīciju kopšana, muzeju izveidošana, pieminekļu vai ainavu restaurācija utt.).

17. augustā — pieņemts LPSR MP lēmums par Andreja Pumpura vārda atdošanu Rīgas 11. astoņgadīgajai skolai; lēmums īstenots 26. novembrī.

Oktobrī — Apē (Alūksnes raj.) — viena no ielām nosaukta Elīnas Zālītes vārdā.

Piemiņas konferences

Gada laikā — ZA Fundamentālajā bibliotēkā — Latvijas grāmatas 400 gadiem veltītu lasījumu cikls.

25. martā — Rīgā — Artura Ozola piemiņai veltīta konference «Dzimtā valoda skolā. Problēmas un vērojumi».

11. maijā — Rīgā, ZA — Andreja Pumpura «Lāčplēša» 100 gadu atcerei veltīta zinātniska konference.

13. un 14. maijā — Rēzeknē un Dricēnos (Rēzeknes raj.) — Gustava Manteifeļa atcerei veltīta zinātniska konference.

9. septembrī — Daugavpilī — pirmie Raiņa atcerei veltītie lasījumi.

12. septembrī — Rīgā — Raiņa 123. gadskārtai veltīta zinātniska konference.

21. septembrī — Lielvārdē (Ogres raj.) — gadskārtējie Andreja Pumpura muzeja svētki (ar referātiem).

31. oktobrī — Rīgā — Krišjāņa Barona 153. gadskārtai veltīta zinātniska konference «Tradicionālais un mainīgais tautasdziesmā laiku lokos».

Pārējie piemiņas pasākumi

Janvāra sākumā — Ergļos (Cēsu raj.), Rīgā u. c. — Rūdolfa Blaumaņa 125. gadskārtas sarīkojumi.

20. februārī — Rīgā, Lit. un mākslas vēst. muzejā — sarīkojums «Rūdolfs Blaumanis un viņa literārie audzudēli — Jānis Akuraters, Jānis Jaunsudrabiņš un Kārlis Skalbe».

21. februārī — Rīgā — Kārļa Milēnbaha 135. un Jāņa Endzelīna 115. gadskārtai veltīts vakars «Latviešu valodniecības stūrakmeņi».

23. februārī — Rīgā — LKP CK biroja lēmums par Andreja Pumpura «Lāčplēša» simtgades svinībām.

24. februārī — Rīgā, Komponistu savienībā — sanāksme par Andreja Eglīša un Lūcijas Garūtas kantāti «Dievs, tava zeme deg».

Februārī un martā — Rīgā u. c. — Riharda Rudziša 90. gadskārtai veltīti sarīkojumi.

Aprilī — Rīgā, Vecpiebalgā (Cēsu raj.), Krotē (Liepājas raj.) u. c. — Kronvalda Ata 150. gadskārtai veltīti pasākumi.

No aprīļa līdz septembrim — Vidzemē un Zemgalē — desmit pārgājieni pa Andreja Pumpura un viņa «Lāčplēša» vietām.

6. jūnijā — Mūrmuižā (Valmieras raj.) — atjaunota Zentas Mauriņas Mūrmuižas Tautas universitāte.

6. augustā — Dikļos (Valmieras raj.) — Jāņa Peitāna tulkoto Frīdriha Sillera «Laupītāju» izrādes 170. gadskārta.

30. jūnijā — LPSR MP lēmums nr. 205 — par Daugavpils teātra atjaunošanu.

8. jūlijā — vēsturnieku diskusija par 1940. gadu Latvijā.

9. jūlijā — plaša tautas manifestācija par nacionālās simbolikas atjaunošanu.

18. jūlijā — Rēzeknē — Jāņa Petera tikšanās ar rēzekniešiem.

23. augustā — mītiņi Molotova—Ribentropa pakta (1939) atcerei.

26. augustā — Rīgas Latviešu biedrības 120. gadskārtas atcere «Labvakar, Māmuļa!» (RLB namā).

Augustā — Cēsīs — gadskārtējā jauno literātu nometne «Aicinājums».

Augustā — Ērgļos (Madonas raj.) — republikas radošās jaunatnes nometne.

3. septembrī — Baltijas jūras un Rīgas jūras liča krastā — akcija par Baltijas jūras likteni.

No 4. septembra līdz 2. oktobrim — Rīgā, Jūrmalā, republikas pilsētās un rajonos — gadskārtējie Dzejas dienu pasākumi.

25. septembrī — Bērnu grāmatas svētki Brīvdabas muzejā.

12. septembrī — Emburgas Billītēs (Jelgavas raj.) — pirmās Dzejas dienas Edvarta Virzas dzimtajās mājās.

23. septembrī — Rīgā, Dailes teātri — Andreja Pumpura «Lāčplēša» simtgadei veltīts sarikojums.

1. oktobrī — Dundagā (Talsu raj.) — Ernesta Dinsberga skolas 150 gadiem veltīti pasākumi.

30. oktobrī — Rīgā, Biķerniekos — «Tautasdziesmu maratons», veltīts Andreja Pumpura «Lāčplēša» simtgadei.

25.—27. novembrī — Alūksnes raj. — Ojāra Vācieša dzejas dienas.

29. novembrī — Ēdolē (Kuldīgas raj.) — 140 gadu atceres pasākumi Krišjāņa Valdemāra dibinātajai bibliotēkai un «Baltijas jūras izsmelšanas biedrībai».

16.—18. decembrī — Rīgā, Vecmīlgrāvī — Augusta Dombrovska nodibinātās kultūrpils «Ziemeļblāzma» 75. gadskārtai veltīti pasākumi.

Nominācijas un apbalvojumi

Apbalvojumi

Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija Goda raksti:

23. februārī	— <i>Uldim Zemzarim,</i>
26. februārī	— <i>Violai Avdoņinai,</i> izdevniecības «Liesma» redakcijas vadītājai,
3. martā	— <i>Silvijai Šiško,</i> bibliogrāfei un grāmatniecības vēsturniecei,
12. aprīlī	— <i>Bronislavam Tabūnam,</i>
15. jūnijā	— <i>Aivaram Ustupam,</i> Valmieras laikraksta «Liesma» redaktoram, literātam,
2. augustā	— <i>Olgai Lisovscai,</i>
15. novembrī	— <i>Solveigai Cepurniecei,</i> izdevniecības «Zinātne» redakcijas vadītājai, tulkotājai,
15. novembrī	— <i>Jurim Koptam,</i> ZA Fundamentālās bibliotēkas direktoram.

Godanosaukumi

Latvijas PSR Tautas rakstnieka nosaukums

16. martā — *Gunāram Priedem*.

Latvijas PSR Nopelniem bagātā mākslas darbinieka nosaukums

15. februārī — *Ārijam Geikinam*.

Latvijas PSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka nosaukums

12. janvārī — *Pēterim Zeilem*,
15. februārī — *Valdim Anapartam*, bibliogrāfam,
15. februārī — *Broņislavam Juškevičam*, tulkotājam,
23. martā — *Silvijai Liniņai*, bibliogrāfei,
15. jūnijā — *Andrim Kolbergam*,
6. septembrī — *Voldemāram Kalpiņam*,
20. septembrī — *Andai Burtniecei (Villerei)*,
3. novembrī — *Norai Muižniecei*, dramaturģei un tulkotājai,
15. novembrī — *Lūcijai Rambekai*, tulkotājai,
15. novembrī — *Gundegai Sileniecei*, lit. zinātniecei,
28. novembrī — *Anastasijai Neretniecei*, A. Pumpura tautas muzeja vadītājai.

Vēlēti amati

13. oktobrī — Par Teātra darbinieku savienības Kritikas sekcijas vadītāju Lilijas Dzenes vietā ievēlēja Edīte Tišheizere;
Decembrī — LKP Rīgas pilsētas konferencē par LKP Rīgas pilsētas komitejas locekli ievēlēts Māris Čaklais.

Konkursi un prēmijas

Janvārī — LPSR Izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas gadskārtējās prēmijas kritikā: par labākajām grāmatām, nedalot pirmo un otro vietu, — *Knutam Skujeniekam* («Paša austs kreklis») un *Andai Kubuliņai* («Ērkšķu kronis katram savs»), par labākajiem rakstiem kopkrājumos pirmā prēmija — *Dzidrai Vārdaunei* («Pieci dramaturģi — piecas dažādas lugas») un veicināšanas prēmija *Rotai Goldšteina* («Gaismas jēdziens Mirdzas Bendrupes dzejā»), abi prēmētie raksti — «Kritikas gadagrāmatā», par izdevniecību iekšējām recenzijām — pirmā prēmija *Aleksejam Apinim* (G. F. Stendera «Augstas gudrības grāmatas» manuskripta izvērtējums), otrās prēmijas *Gunāram Biberam* (recenzija par An-

tona Stankeviča biogrāfisko studiju «Dzīvoja reiz Edvards Vulfs...») un *L. Gurevičam* (recenzija par V. Tomašpoļska satīras krājumu «Mūsu direktors Kolidorovs»);

žurnāla «Rosme» iso stāstu konkursā: pirmā prēmija *Imantam Bremzem* («Avenītes»), otrā prēmija *Jānim Zilem* («Vēstules»), trešā prēmija *Dzintrai Žuravskai* («Brāji»), veicināšanas prēmijas *Jānim Zilem* («Urzula un vecais Mārcis») un *Ingeborgai Krustkalnei* (pasaka «Divas vēlēšanās»);

LPSR Neredzīgo biedrības daiļliteratūras konkursā: prozā — pirmā prēmija *Imantam Bremzem* (stāsts «Anno 1987»), otrā prēmija *Edgaram Grinbergam* (darbs «Svešinieks»), trešā prēmija *Dzintrai Žuravskai* (stāsts «Draudziņš»), veicināšanas prēmijas *Jānim Zilem* (pasaka «Sarkanā kalnu tulpe»), *Edgaram Grinbergam* (darbs «Ja nav humora izjūtas»), dzejā — pirmā prēmija *Jānim Zilem* (dzejoļu kopa), otrā prēmija *Imantam Smīrnovam* (trioleti), trešā prēmija *Dzintrai Žuravskai* (dzejoļu kopa);

zvejnieku kopsaimniecības «Banga» (Talsu raj.) prēmija tautā iemīļotākajai dziesmai par jūru un zvejniekiem — dziesmu ciklam «Pērļu zvejnieks» (komponists *Raimonds Pauls*, dzejnieks *Jānis Peters*).

Februārī — «Lielais Kristaps» dokumentālo filmu nozarē — scenāristam *J. Brencim*, «Lielā Kristapa» speciālbalsa — scenāristam *Agrim Redovičam*.

Martā — Priekuļu (Cēsu raj.) izmēģinājumu un selekcijas stacijas organizētajā pirmajā kora dziesmu konkursā: pirmā prēmija *Ilzei Arnei* un *Vitautam Lūdēnam* («Dziesmas galotnīte»), veicināšanas prēmijas *Aldonim Kalniņam* un *Vitautam Lūdēnam* («Mīlestība»), *Leonam Amoliņam* un *Vijai Gunei* («No rudzu zemes»).

Aprīlī — «Padomju Jaunatnes» organizētajā 1988. gadā izdoto populārzinātnisko grāmatu konkursā — pirmās pakāpes diploms *Jānim Stradiņam* («Lomonosovs un Latvija»).

Maijā — Žurnālistu savienības konkursā prēmēts *Dainis Ivāns* (publikācijas «Skolā un Ģimenē»);

Rakstnieku savienības un Žurnālistu savienības rīkotajā laikrakstos un žurnālos publicēto literatūrkritisko rakstu konkursā: problēm-rakstu grupā — pirmā prēmija *Astrīdai Aļķei* («Vecmodīga cilvēka piezīmes») — «Karogā»), otrā prēmija *Uldim Bērziņam* un *Aņģeram Huzangajam* (dialogs par Imanta Ziedoņa daiļradi «Es jūtu, jūtu, jūtu šo zemi») — «Lit. un Mākslā»), recenziju grupā trīs vienlīdzīgas prēmijas — *Guntim Berelim* («Ceļš uz sevi») — «Karogā») un «Par noslēgto pasauli struktūru» — «Lit. un Mākslā»), *Intai Čaklajai* («Kas dzīvo vārdos») — «Pad. Jaunatnē») un *Cīldai Pelītei* («Ne putna ēnas. Bet putniņi sasodītie») — «Karogā»); par literatūrkriti-

kas materiālu organizēšanu trīs vienlīdzīgas prēmijas — *Jānim Čākuram* («Karogs»), *Intai Āboliņai* («Pad. Jaunatne») un *Laimai Līvenai* («Pad. Jaunatne»);

ZA prezidija Jāņa Sudrabkalna prēmijas mākslas zinātnēs — *Ilmai Grauzdiņai* («Tūkstoš mēlēm ērģeles spēlēs»);

LPSR Izglītības ministrijas un Pedagogu biedrības rīkotajā mācību diafilmu scenāriju konkursā — par scenārijiem literatūrā *Dzidrai Megi* un *Inesei Paklonei*;

Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības Limbažu nodaļas Friča Bārdas prēmija — *Imantam Ziedonim*.

Jūnijā — Rīgas kinostudijas mākslas filmu scenāriju konsursā par Latvijas vēstures tematikai veltītiem scenārijiem: pirmā prēmija *Genādijam Zemelam* («Latvieši»), veicināšanas prēmija *Andrim Puriņam* («Strēlnieku Anniņa»).

Jūlijā — «Dadža» literārajā konkursā par humoreskāmi: pirmā prēmija *Ļevam Maļinskim* («Godabiedrs»), otrā prēmija *Viktoram Trojanovskim* («Kādā jaukā ritā»), trešā prēmija *Aivaram Ventam* (Aivaram Vindavam, «Kā kurš prot»).

Augustā — Kokneses (Stučkas raj.) kopsaimniecības prēmija par sezonas labāko jauniestudējumu — *Dailes teātrim* (Raiņa «Indulis un Ārija»);

Zvejnieku kopsaimniecības «Banga» (Talsu raj.) Pastariņa prēmija bērnu literatūrā: *Vizmai Belševicai* («Zem zilās debesu bļodas») un *Mirdzai Kļavai* («Vāverēns Toms», «Raibā vasara», «Baltā ziema»).

Septembrī — RS Dzejas sekcijas prezidija Dzejas dienu balvas oriģināldzējā: *Vizmai Belševicai* («Dzeltu laiks») un *Leonam Briedim* («Gāju dvēselīte»);

«Skolas un Ķimenes», agrofirmas «Ādaži» (Rīgas raj.) un Rakstnieku savienības gadskārtējā īso stāstu konkursā «Cilvēks lauku dzīves pozitīvās un negatīvās pārvērtībās»: otrās prēmijas *Jurim Brežģim* («Labvakar»), *Ainai Karelei* («Klusā daba ar sievieti pagalmā») un *Birutai Blumbergai* («Gājēji»), trešās prēmijas *Dzintrai Sulcei* («Hermīne»), *Aleksandram Freimanim* («Pusstunda pēc avārijas») un *Irēnai Graudiņai* («Ziemas etīde»), veicināšanas prēmijas *Monikai Zilei* («Netaisnība»), *Maijai Kreklei* («Satikšanās rudenī»), *Pēterim Aivaram* («Āmurzīme»), *Birutai Blumbergai* («Pēdējais Zosēnu mihikānis») un *Mildai Geidānei* (Ābolai, «Dzīvā nauda»).

Oktobrī — Eduarda Veidenbauma kopsaimniecības (Cēsu raj.) prēmija — *Vijai Upmalei* (romāns «Zemes sāpe»);

Kazdangas sovhoztehnikuma (Liepājas raj.) Friča Brīvzemnieka prēmija — *Mirdzai Birzniecei* (rakstu cikls «Mūsu rajona notēlojums literatūrā»).

Novembrī — agrofirmas «Ādaži» (Rīgas raj.) Ojāra Vācieša prēmijas: dzējā — *Mārai Zālītei* un *Vizmai Belševicai*, dzējā un publi-

cistikā — *Viktoram Avotiņam* un *Leonam Briedim*, bērnu literatūrā — *Jānim Baltoilkam*.

Decembrī — Klāva Elsberga literārā prēmija — *Andrim Zeberam*;

Zurnālistu savienības, Iekšlietu ministrijas Ugunsdzēsības pārvaldes un Brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrības konkursā: pirmā prēmija *Andrim Grinbergam* («Pēc nelaiimes» — «Cīņā») un *Dainim Ivānam* («Deg Latvija» — «Skolotāju Avīzē»), veicināšanas prēmija *Jānim Stradiņam* (publikācija «Pad. Jaunatnē»);

Iekšlietu ministrijas Valsts autoinspekcijas pārvaldes un Komponistu savienības rīkotajā satiksmes drošības tēmai veltītajā bērnu dziesmu konkursā — trešās prēmijas *Jānim Porietim* par dziesmām «Ačgārņība» (teksta autors *Hermanis Paukšs*) un «Dziesmiņa par cilvēcību» (teksta autors *Valdis Pavlovskis*);

žurnāla «Rosme» gadskārtējā īsto stāstu konkursā: pirmā prēmija *Egilam Lukjanskim* (novele «Nr. 93») un *Imantam Bremzem* («Asti gaisā, Mārtiņ!»), otrā prēmija *Dzintrai Zuravskai* («Kurlmēmais»), trešā prēmija *Dagnijai Dreikai* (tēlojums «Kūkuliņš»), veicināšanas prēmija *Ingeborgai Krustkalnei* («Murro»), *Borisam Jakovičam* («Ja nebūtu tās dullās mammas»), *Valentinai Skudrulei* («Līgo vakars») un *Aivaram Kalvem* («Miglas jātnieks»);

«Mikrofona—88» dziesmu aptaujas konkursā — dziesmu tekstu autori (iegūto vietu secībā): *Rodrigo Fomins*, *Jūlijs Vanags*, *Eduards Veidenbaums*, *Aigars Grauba*, *Valda Moora*, *Imants Ziedonis*, *Viktors Kalniņš*, *Māris Melgalvs*, *Ilze Kalnāre*, *Guntars Račs*, *Jānis Grots*, *Guntars Godiņš*, *R. Dižkačs*, *Vizma Belševica*, *Edgars Bražis*, *R. Gobziņš*, *Arvids Ulme*, *Rūta Skujiņa*, *Jānis Baltauss*, *Egils Zirnis*, *M. Sterns*, *Leons Briedis*, *Arvids Skalbe*.

Filmas un izrādes

Filmas

Aija. 2 sērijas. Alvja Lapiņa scen. pēc Jāņa Jaunsudrabiņa tāda paša nosaukuma romānu triloģijas.

Brīvība. TV isfilma. Pētera Krilova scen. pēc Evas Rubenes stāsta «Trīs dienas brīvībā».

Dievs, tava zeme deg. TV koncertfilma. Lūcijas Garūtas (mūzika) un Andreja Eglīša (teksts) kantāte.

Gaidīšu tevi. Leļļu filma. Arnolda Burova un Jāņa Rokpeļņa scen. Rainis. Kastaņola. TV dok. filma. Jāņa Kalniņa scen.

Šķērsiela. Dok. kinoromāns. Tālivalža Margevica scen.

Tālavas taurētājs. Mult. filma. Pēc Rūdolfa Blaumaņa tāda paša nosaukuma balādes.

Vai plankumi vēsturē balti? Dok. filma. Miervalža Birzes un Laimona Gaigala scen.

Variācijas la minorā. TV koncertfilma. Imanta Kalniņa mūzika, Olafa Gūtmaņa dzeja.

Viktorija. Dagnijas Zigmontes scen. pēc Knuta Hamsuna tāda paša nosaukuma romāna.

Origināllugu un dramatisējumu iestudējumi

Saisinājumi: t. — teātris, TT — Tautas teātris, k. n. — kultūras nams, t. n. — tautas nams, dr. — drāmas ansamblis, sk. — skola, v-sk. — vidusskola, TV t. — Televīzijas teātris.

Jānis Akuraters. Kalpa zēna vasara. Radio t. — Mīlestības zeme. Sabīles k. n. (Talsu raj.)

Diāna Albina. Muzikālas noveles par Jāzepu Vītolu. Dārgakmeņi; Piektdienis; Viļņu dziesma. Radio t.

Ādolfs Alunāns. Piltenieks Rīgā.

Jānis Anerauds. Neprāta varā. Radio t.

Olga Andžāne-Zvirgzdiņa. Mednieks cilpā. Sinoles k. n. (Gulbenes raj.)

Arnolds Auziņš. Baltā kovārņa sekste. Radio t.

Rūdolfs Blaumanis. Indrāni. Nacionālajā t., Liepājas t. — Istā līgaviņa. Rēzeknes TT. — No saldenās pudeles. Līvānu k. n. (Preiļu raj.) — Pamāte, Lubānas v-sk. (Madonas raj.) — Pazudušais dēls. Līvānu k. n. (Preiļu raj.), Eglaines dr. (Daugavpils raj.) — Raudupiete. Radio t. — Tāda nu reiz ir tā dzīve. Bauskas TT. — Tāpat un tomēr citādi. Priekuļu izmēģ. un selekc. stac. dr. (Cēsu raj.) — Trīnes grēki. «Druvas» k. n. (Saldus raj.), Lazdukalna t. n. (Gulbenes raj.).

Anna Brigadere. Čaukstenes, Kuldīgas TT. — Maija un Paija. Zīguru dr. (Balvu raj.)

Augusts Deglavs. Vecais pilskungs. Dramatiz. Pēteris Viksne. Liepājas t.

Augusts Deglavs, Jēkabs Duburs. Precības. 25. kongresā agrofirmas dr. (Jēkabpils raj.)

Herberts Dorbe. Triks un Traks. (Pēc Rūdolfa Blaumaņa pasakas «Velnīņi».) Stāmerienes sk. (Gulbenes raj.)

Zenta Ērgle. Mikus un Māris Leiputrijā. Skrundas k. n. (Kuldīgas raj.)

Ārijs Geikins. Ogles sirds jeb sprādziens. Origināllugu lasījumos. — Reiz dzīvoja kāds jātnieks. Drāmas t.

Aleksandrs Grīns. Dvēseļu putenis. Fragmentu lasījumi Radio t.

Dainis Grīnvalds. Pasaka ar uzticamo Kārlīti. Origināllugu lasījumos.

Harijs Gulbis. Aijā žūžū, bērns kā lācis. Blomes dr. (Valkas raj.) — Veciši. Beļavas dr. (Gulbenes raj.)

L. Gundars. Septītais. Tragēdija vienā cēl. Teātra studija Nr. 8 Rīgā.

Juris Helds. Patvāru diena. Oriģināllugu lasījumos.

Ārija Irbe. Zils Verns. TV t.

Jānis Jaunsudrabiņš. Baltā grāmata. Veras Singajevskas monoizrāde. — Ezermaļu krokodils. Jāņa Norviļa dziesmu spēle. Radio t. — Jo pliks, jo traks. Valmieras t.

Pēteris Jurciņš. Zem viena jumta. Dramat. poēma. Radio t.

Skaidrite Jurjeva. Viņš mīlēja un raudāja. (Par Džuzepi Verdi.) TV t.

Jānis Jurkāns. Jāzepiņš. Oriģināllugu lasījumos; Radio t., Dailes t. — Kamīns. VEF TT.

Jānis Jurkāns un Aivars Rījkuris. Gliemezītis — riteņbraucējs. Oriģināllugu lasījumos.

Edgars Kramiņš. Staburadzes pārnākšana. Dzejas uzvedums. Latv. Konservatorijas un Rīgas lielo teātru aktieru kopdarbs.

Alberts Kronenbergs. Mazais ganiņš. Raimonda Paula dziesmu spēle. Radio t.; «Uzvaras» dr. (Kuldīgas raj.)

Jānis Leja. Sūdzība. Radio t.

Jānis Lejiņš. Divi autoostā. TV t.

Andrejs Migla. Divreiz zagta ligaviņa. (Pēc Jēkaba Janševska romāna «Mežvidus ļaudis» motīviem.) «Ziemeļblāzmas» dr. Rīgā.

Andrejs Migla, Valdis Rūmnieks. Ērkšķu krekls, zvaigznes ceļš. Oriģināllugu lasījumos, Radio t. — Mežrozīte. Lizuma v-sk. (Gulbenes raj.) — Upe nesa ozoliņu. Bauskas TT.

Kārlis Pamše. Svētki daudzskaitlī. Ulda Stabulnieka operete. Operetes t.

Hermanis Paukšs. Melnās krēpes. Dailes t.

(Egils Plaudis.) Lietuvēna spēle. Edvīna Zāliša rokšovs. Egila Plauža dzeja. Operetes t.

Gunārs Priede. Smaržo sēnes. Jaunatnes t., Lielvārdes dr.

Andrejs Pumpurs. Lāčplēsis. Dailes t., TV t., Radio t., Rīgas skolēnu t. «Daugaviņa»; Jelgavas TT un Lielvārdes dr. kop. izrāde.

Pauls Putniņš. Ar būdu uz baznīcu. Aizputes TT, Limbažu TT, Krustpils k. n. (Jēkabpils raj.), Gaiķu dr. (Saldus raj.) — Es savos zābakos. Balvu TT; Preiļu l. v-sk. — Jūras krupim grāvī grūti. Oriģināllugu lasījumos. — Naktssargs un veļas mazgātāja. Rīgas kamerteātris.

Rainis. Daugava. Valmieras t. — Krauklītis. Balvu TT. — Mila stiprāka par nāvi. Rīgas kamerteātris.

«Saules mūžu Latvijai». Liepājas t. uzvedums.

Uģis Segliņš. Kaktiņš. Oriģināllugu lasījumos; Liepājas t.

Lelde Stumbre. Andersons, Smiltenes TT. — Kuģītis miglā. Oriģināllugu lasījumos. — Nākošpavasār. Oriģināllugu lasījumos; Valmieras t. — Zīmējumi smiltīs. Madonas TT.

Marga Tetere. Viena diena ar Staburagu. Rīgas skolēnu t. «Daugaviņa».

Andrejs Upīts. Atraitnes vīrs. Ļeņina sovh. k. n. (Rīgas raj.) — Dzimumdienas ritā. Skrīvēru dr. (Stučkas raj.) — Zaļā zeme. (Iestudējuma atjaunojums.) Liepājas t.

Ojārs Vācietis. Vadoņa augšāmcelšanās. TV t.

Valdis. Staburaga bērni. Rīgas skolēnu t. «Daugaviņa».

Varis Vētra. In memoriam. Dailes t. — Lidojošā klase. Ēriha Kestnera stāstu dramatis. Dailes t.

Venta Vigante. Palmas zaļo vienmēr. Jumpravas v-sk. (Ogres raj.)

Vīks. Kļaida pasakas. Aizputes k. n. skolēnu ansamblis «Vāverēns».

Arturs Vilks. Blusa. Gaujienas k. n. (Alūksnes raj.); Šķilbēnu t. n. (Balvu raj.)

Edvarts Virza. Straumēni. TV t.

Edvards Vulfs. Līnis murdā. Kables k. n. (Kuldīgas raj.), Lejasciema dr. (Gulbenes raj.), Priekuļu izm. un selekc. stac. dr. (Cēsu raj.), 25. kolh. k. n. (Daugavpils raj.) — Meli. Liepājas t. — Puliera Padēls smejas. Liepājas t. — Svētki Skangalē. Siguldas TT. — Taņiņa atģriešanās. Aronas k. n. (Madonas raj.) — Viens jaunskungs meklē brūti. Jēkabpils TT.

Edvards Vulfs un Rūdofls Blaumanis. Kniebieni. Satir. miniatūras. Ķalnciema k. n. (Valkas raj.)

Māra Zālīte. Dzīvais ūdens. Jaunatnes t. — Lāčplēsis. Zigmāra Liepiņa rokopera. — Laimes kreklis. Ventspils TT. — Pasaka par laimes kreklu. Jelgavas TT.

Māģeris Zariņš. Virtuozs. TV t.

Imants Ziedonis. Kad svece deg. Daces Gobzemes dzejas kompozīcija (Kuldīgā). — Kungs un kalps. TV t.

Mārtiņš Ziverts. Kāds, kura nav. Dailes t. — Ķīnas vāze. Valmieras t. — Lielo Ģrēcinieku iela. Nacionālajā t. — Minhauzena preģības. Dailes t. — Tīreļpurvs. Valmieras t.

Juris Zvirģzdiņš. Par baltu velti. Radio t.

Apspriedes, semināri, izstādes, sarikojumi u. c. notikumi

(Notikuma vieta, ja tā ir Rīga, nav uzrādīta.)

Gada laikā — turpinās 1987. gada septembrī sāktais bibliotēku spec. fondu caurskatīšanas darbs (attiecīgās komisijas priekšsēdētājs — Rūdofls Dundurs).

11. janvārī — ugunsgrēks Rīgas pili, Latviešu literatūras un mākslas vēstures muzeja mītnē.

13. janvārī — Izglītības ministrijas, Rakstnieku savienības un LVU Filoloģijas fakultātes kopīgi organizēta apspriede par latviešu valodas un literatūras mācīšanu skolā (ref. Biruta Kubuliņa, Māra Zālite, Aina Blinkena).

23. janvārī — atklāta izstāde «Padomju Latvijas grāmatas—87»; izstādē eksponētas 811 grāmatas, kas izdotas vairāk nekā 18 milj. eks. kopmetienā.

26. janvārī — Komponistu savienības organizēta sanāksme «Rīgas Latviešu biedrības nams vakar, šodien, rit», piedalās arī RS pārstāvji.

1.—5. februārī — latviešu oriģināllugu lasījumi.

10. februārī — rakstnieku un žurnālistu kopsanāksme par latviešu literatūras atspoguļojumu un vērtējumiem Latvijas un PSRS periodikā, ref. Jānis Skapars, Harijs Hiršs, Astrida Aļķe.

19. februārī — RS valdes sekretariāta sēde (piedaloties Sergejam Zaliginam) «Rakstnieks un jaunais domāšanas veids».

3. martā — RS valdes un Publicistikas padomes kopsēde «Tautas traģika personības kulta apstākļos un rakstnieka pozīcija šodien».

10. martā — ar Jaunatnes teātra iestudētajiem Gunāra Priedes «Sniegotajiem kalniem» sākas oriģināldramaturģijas iestudējumu skate republikas teātros; pārējo lugu autori: Jānis Jurkāns, Valdis Pavlovskis, Pēteris Pētersons, Pauls Putniņš, Lelde Stumbre.

16. martā — iepriekšminētās skates noslēguma izrāde — Aleksandra Čaka «Mūžības skartie» Dailes teātrī.

21. martā — Liepājā — RS Liepājas nodaļas nodibināšana.

23. martā — RS partijas sapulce «Sabiedrības garīgais klimats un jaunatnes problēmas literatūrā un publicistikā»; ref. Aivars Kļavis.

25. martā — RS un pārējo radošo savienību ierosinātā staļinisma upuru piemiņas diena Brāļu kapos.

Marta brīvdienās — visā republikā — Bērnu grāmatu dienām veltīti pasākumi.

No 28. marta līdz 1. aprīlim — pēc 3 gadu pārtraukuma — Mirzas Ķempes jauno autoru seminārs. Seminārā aicināti piedalīties 9 jaunie prozaikļi (bez tam 6 brīvklaušītāji), 12 dzejnieki (16 brīvklaušītāji), 2 dramaturgi, 19 tulkotāji un atdzejotāji, 5 kritiķi. Semināra vadītāja Andra Neiburga.

5. aprīli — Lūcijas Garūtas un Andreja Egliša kantātes «Dievs, tava zeme deg» pirmais atskaņojums Pad. Latvijā.

7. un 8. aprīli — RS un Kīnematogrāfistu savienības kopsanāksme «Četrdesmitie gadi Latvijā. Pateiktais un noklusētais».

11. aprīli — RS biedru pilnsapulce. Svarīgākās rezolūcijas: likvidēt Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komiteju, konstitucionēt Jāpus, atteikties no metropolitēna būves Rīgā,

izskatīt jautājumu par Galvenās enciklopēdijas redakcijas kompetenci.

15. aprīlī — Latvijas PSR Augstākās Padomes lēmums «Par Līgo svētkiem».

27. aprīlī — RS atklāta partijas sapulce «Rīgas sociālistiskās attīstības perspektīvas un rakstnieku partijas organizācijas uzdevumi», ref. Alfrēds Rubiks.

27. aprīlī — RS Personības kulta ļaundarību apzināšanas komisijas un Rakstnieku rehabilitācijas komisijas kopsēde.

Aprīlī — ZA Valodas un literatūras institūta zin. konference «Meklējumi un atradumi» — par līdz šim noklusēto literatūras mantojumu; ref. Inese Treimane (par Kārli Ieviņu), Janīna Kursīte un Viesturs Vecgrāvis (par Edvartu Virzu), Viktors Hausmanis (par Anšlavu Eglīti), Rota Goldšteina (par Staņislavu Belkovski).

Aprīlī — ZA Valodas un literatūras institūta jauno zinātnieku konference.

7. maijā — pirmā bukinistisko grāmatu izsole.

No 10. līdz 20. maijam — latviešu oriģināllugu lasījumi.

17. un 18. maijā — Ogres rajonā — Bērnu grāmatu dienas.

30. maijā — nodibināta Kultūras fonda grupa «Rasa» — senkul-tūras mantojuma apzināšanai un kopšanai.

1. un 2. jūnijā — republikas radošo savienību valžu plēnums; tiek pieņemtas rezolūcijas par republikas ekonomisko, sociālo un kultūras stāvokli un vajadzībām; plēnuma iniciators — Jānis Peters.

14. jūnijā — staļinisma upuru piemiņas pasākumi.

26. septembrī — Valsts bibliotēkas spec. fonda grāmatu izstādes atklāšana.

29. septembrī — LPSR AP Prezidija Dekrēts par nacionālās simbolikas atjaunošanu.

2. oktobrī — Ventspils raj. — pirmie izlokšņu svētki.

6. oktobrī — Latvijas PSR Augstākās Padomes sesija; pieņemts lēmums par latviešu valodas statusu.

7. oktobrī — tautas manifestācija par tiesisku valsti.

7. oktobrī — iznāk pirmais LTF laikraksta «Atmoda» numurs.

8. un 9. oktobrī — Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongress; LTF Domē tiek ievēlēti arī RS pārstāvji.

13. oktobrī — Rīgas Politehniskā institūta organizēta apspriede «Tehniskā intelīģence un valoda».

17. oktobrī — Valodas prakses diena.

No 17. līdz 22. oktobrim — visā republikā — trešā Valodas nedēļa.

19. oktobrī — atklāta izstāde «Senās grāmatas Rīgā 13.—18. gs.».

20. oktobrī — piketi pret grāmatu spec. fondiem bibliotēkās.

3. novembrī — republikas radošo savienību plēnums par aktuāliem pārkārtošanās jautājumiem; ref. Juris Bojārs.

10. novembrī — Latgales kultūras biedrības iniciatoru sanāksme.

11. novembrī — Rīgā, Jelgavā, Valmierā, Airītēs (Saldus raj.) u. c. — Lāčplēša dienas sarikojumi.

11. novembrī — sarkanbaltsarkanā karoga uzvilšana Rīgas pils Sv. Gara tornī.

11. novembrī — Latvijas grāmatas četršimtgadei veltīta konference — par grāmatu izdošanas un poligrāfijas jautājumiem tagadnē.

15. novembrī — atklāta Latvijas grāmatas četršimtgadei veltīta izstāde (Latvijas grāmatas no 19. gs. beigām līdz mūsdienām).

15. novembrī — ZA konference «Latvijas grāmatas 400 gadi», piedaloties arī pārstāvjiem no Lietuvas, Igaunijas, Maskavas, Ļeņingradas, Polijas, VFR un Zviedrijas.

17. novembrī — Latvijas grāmatas četršimtgadei veltīts sarīkojums Nacionālajā teātrī.

18. novembrī — Latvijas Republikas 70. gadskārtas atcerei veltīts svinīgs sarīkojums «Plauksti, mana republika» Nacionālajā teātrī.

22. novembrī — staļinisma upuru piemiņai veltīts literāri publicistisks sarīkojums.

Novembrī — ZA Valodas un literatūras institūta un Teātra darbinieku savienības kopīgi organizēta konference «Personības koncepcija dzīvē un teātrī 1988. gada Latvijā», piedaloties arī pārstāvjiem no Igaunijas, Gruzijas un Ļeņingradas.

1. decembrī — Talsos — rajona laikraksta lit. lappuses «Avots» 300. laidienam veltīts sarīkojums.

Decembra sākumā — literāru sarīkojumu cikls 40. gados represēto piemiņai.

17. decembrī — Rēzeknē — Latgales kultūras nedēļas (1958) atceres sarīkojums.

26. decembrī — RS atklāta partijas sapulce par jauno rakstnieku vietu un lomu sabiedrības procesos.

Decembrī — atklāta izstāde «Jelgavas grāmata gadsimtu mijā».

II. Literatūru internacionālie sakari

PSRS Rakstnieku savienība

Martā — PSRS Rakstnieku savienībā nodibināta Sociālistisko valstu literatūras padome. Tās sastāvā arī Māris Čaklais.

In memoriam

1988. gadā miruši:

26. decembrī — ASV — *Marija Andžāne-Stroda* (1909—1988).

Memoriāli

11. jūnijā — Kstiņinā (Kirovas apg.) — atklāts *Andreja Upiša* krūšutēls (tēln. Alberts Terpilovskis).

12. jūnijā — Slobodskā (Kirovas apg.) — atklāts pieminēklis *Rainim* un *Aspazijai* (tēln. Jānis Zariņš, arhīt. Ilgvars Batrags).

13. jūnijā — Kirovā, Hercena bibliotēkā — novietots *Annas Sakses* portrets (gleznot. Jānis Osis).

4. septembrī — pie Takaharju sanatorijas (Somijā) — atklāts *Rūdolfa Blaumaņa* piemiņas bareljefs (tēln. Valentīna Zeile).

Nosaukumi

1987. gadā:

21. jūlijā — pāreja 5230 m augstumā Šahdaras kalnu grēdas rajonā (Dienvidrietumu Pamirs) nosaukta *Klāva Elsberga* vārdā.

Piemiņas konferences un sarīkojumi

4. martā — Rīgā — lietuviešu dzejnieka *Mairoņa* 125. gadskārtai veltīts atceres vakars, piedaloties arī viesiem no Lietuvas;

28. martā — Maskavā — *Maksima Gorkija* 120. gadskārtai veltīta svinīga sēde, no Latvijas piedalās Jānis Peters;

22. aprīlī — Rīgā — literāra pēcpusdienu «Maksims Gorkijs un Latvija»;

4., 5. un 6. jūnijā — Rēzeknē un Daugavpilī — ceturte *Jurijam Tiņanovam* veltītie lasījumi, piedaloties arī rakstniekiem un literatūrzinātniekiem no Maskavas, Ļeņingradas u. c.

4. septembrī — Takaharju sanatorijā (Somija) — *Rūdolfa Blaumaņa* 80. nāvesdienas atcere, no Latvijas piedalās Māra Zālite, Juris Blaumanis, Rūdolfs Plēpis;

Septembrī — Ukrainā — *Tarasa Ševčenko* atceres dienas, no Latvijas piedalās Knuts Skujeniķis;

17. novembrī — Rīgā — atjaunota *Nikolaja Rēriha* biedrība;

20. decembrī — Maskavā, Kolonnu zālē — *Andreja Pumpura* «Lāčplēša» simtgadei veltīts literārs sarīkojums.

Nominācijas un apbalvojumi

Apbalvojumi

Septembrī — Lietuvas PSR Augstākās Padomes Prezidija Goda raksts — *Knutam Skujeniekam*.

Goda nosaukumi

13. septembrī — Lietuvas PSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka nosaukums *Alfonam Sukovskim*.

Konkursi un prēmijas

Martā — Ungārijas Autortiesību aģentūras gadskārtējā balva par ungāru literatūras popularizēšanu citās tautās — *Laimai Žiharei*.

Aprīlī — PSRS Lit. fonda piemiņas diploms Aleksandra Puškina 150. nāvesdienas atcerē — *Mirdzai Bendrupei*;

Latvijas Kultūras fonda stipendija «Atbalsts» — *Brigitai Cirulei* (tulkošanai no grieķu un latīņu valodas).

Maijā — Buenosairesas (Argentīna) starptautiskā bērnu un jaunatnes filmu festivāla galvenā balva — *Gunāra Pieša* filmai «Sprīdītis» (*Annas Brigaderes* sižets);

LPSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas gadskārtējā Tautu draudzības prēmija un diploms — *Knutam Skujeniekam* (par leišu tautasdziesmu atdzejojumu «Zeme cēla zāli»), Tautu draudzības diplomu — *Rūtai Karmai* (par igauņu rakstnieka Matsa Trāta romāna «Silpurene — zāles pret grūtsirdību» tulkojumu) un *Norai Kalnai* (par turkmēņu folkloras krājuma «Vārda māte — auss» sastādījumu un tulkojumu).

Jūnijā — Lietuvas Kristijona Donelaiša prēmija (1988. gadā piešķirta pirmoreiz) — *Alfonam Sukovskim* — par darbu lietuviešu literatūras popularizēšanā;

Viļņas (Lietuva) apvienības «Dovana» balva — *Paulim Kalvam* — par darbu lietuviešu literatūras popularizēšanā.

Septembrī — Latvijas PSR RS Dzejas sekcijas prezidija Dzejas dienu balvas: par latviešu dzejas atdzejošanu — *Vasilim Sjomuham* (Raiņa «Uguns un nakts» atdzejojums u. c. latviešu dzejas atdzejojumi baltkrievu valodā), par atdzejojumiem latviešu valodā — *Uldim Bērziņam* un *Pēteram Brūverim* (mūsdienu turku dzejas izlase «Pagalms pilns baložu»).

Oktobrī — Polijas TR Eiropas kultūras sakaru biedrības nacionālā centra prēmija — *Jāzepam Osmanim* (par poļu literatūras propagandu Latvijā).

Novembrī — PSKP un PSRS MP lēmums par PSRS Valsts prēmijas piešķiršanu Jura Podnieka filmas «Vai viegli būt jaunam»

veidotājiem (scenārija autori *Juris Podnieks, Ābrams Kļockins, Jevgeņijs Margoļins*);

agrofirmas «Ādaži» (Rīgas raj.) Ojāra Vācieša prēmija — *Jurim Kronbergam* (par latviešu literatūras tulkojumiem zviedru valodā).

Izrādes

Aleksandrs Čaks. Atzišanās. Dzejas kompozīcija. Izrāde Maskavā.
Anšlavs Eglītis. Omartija kundze. Amerikas latviešu teātra Ņujorkas studijas viesizrādes Latvijā.

Sudrabu Edžus. Dullais Dauka. Dailes teātra viesizrādes ASV.

Imants Ziedonis. Darbu kompozīcija. Krievu valodā. Radio t. (Autors — Zinovijs Segaļs.)

Apspriedes, semināri, izstādes, sarikojumi u. c. notikumi

1987. gadā:

No 17. līdz 26. novembrim — Zviedrijā — Jānis Peters.

1988. gadā:

No 4. līdz 8. janvārim — Rīgā — RS Atdzejas apakšsekcijas rīkots seminārs vidusskolu audzēkņiem.

5. janvārī — Rīgā, Dailes teātrī — Mārtiņa Ziverta (Zviedrija) 85. dzimšanas dienas vakars.

19. janvārī — Rīgā — LVU sagatavošanas kursos iestājas 25 jaunieši no citām republikām, lai apgūtu latviešu valodu literatūras tulkotāja profesijai.

Janvārī — Somijā — Saulcerīte Viese.

Janvārī — Čuvašijā — Miši Sespela Dzejas dienas; no Latvijas piedalās Uldis Bērziņš un Pēters Brūveris.

No 15. līdz 17. janvārim — Rīgā — Indijas dzejnieku grupa.

Februārī — Rīgā — Vitālijs Korotičs.

24. februārī — Rīgā — RS valdes un partijas pirmorganizācijas kopsanāksme «Literatūras tulkojumi un internacionālās saskarsmes process».

Februārī — Francijā — sāk iznākt žurnāls «Baltu jaunumi» (franču valodā).

Februārī — Maskavā — PSRS ZA folkloristu konference, galvenokārt par buramvārdiem, piedalās arī Latvijas pārstāvji.

Februārī — Dubultos — Vissavienības jauno dramaturgu gadskārtējais seminārs, no Latvijas piedalās Uģis Segliņš.

Februārī — Rīgā — Latvijas kultūras sakaru komitejas literatūras sekcijas apspriede, nolemj plašāk izdot un popularizēt svešatnes latviešu literatūru.

No 1. līdz 3. martam — Maskavā — PSRS RS valdes plēnums, runā arī Jānis Peters.

Martā — Rīgā — Palestīnas Rakstnieku un žurnālistu savienības ģenerālsēkretārs Ahmeds Abderrahmans.

No 1. līdz 4. aprīlim — Tallinā (Igaunijā) — Igaunijas radošo savienību plēnums, no Latvijas piedalās Anna Zīgure, Jānis Rokpelnis.

Aprīlī — Dubultos — apaļais galds «Jaunā literatūra un jaunā domāšana», piedalās arī Maskavas, Polijas, VDR un Serbijas literāti.

Aprīlī — Rīgā — studentu zin. konference «Baltu valodas un literatūras vakar un šodien», piedalās studenti no Rīgas, Daugavpils, Liepājas, Viļņas, Kauņas un Šauļu augstskolām.

Aprīlī — Šveicē — Viktors Ivbulis, Pēteris Zirņītis u. c.

Aprīlī — Rīgā — Andrejs Irbe (Zviedrija).

Maijā — Rīgā — Čehoslovākijas grāmatu dekāde.

4. maijā — Rīgā — RS Dzejas sekcijas sanāksme, veltīta svešatnes latviešu dzejai.

No 11. līdz 17. maijam — Rietumberlīnē — (Kultūras sakaru biedrības delegācijas sastāvā) Jānis Stradiņš un Aivars Kļavis.

No 15. līdz 17. maijam — Zarasos (Lietuva) — Latvijas un Lietuvas bibliotekāru kopsanāksme.

25. maijā — Rīgā — armēņu un azerbaidžāņu modernās dzejas vakars.

27. maijā — Berlīnē (VDR) — 63. baltistu konference, no Latvijas piedalās Igors Jakaitis, Imants Pijols, Skaidrite Sīrsonē.

Maijā — Vācijas FR — Miervaldis Birze.

31. maijā un 1. jūnijā — Zülā (VDR) — starptautiska bērnu un jaunatnes literatūras darbinieku apspriede «Par tolerances iespējām bērnu un jaunatnes literatūrā. Bērnu literatūras ieguldījums audzināšanā mieram un solidaritātei»; no Latvijas piedalās Jānis Baltvilks; apspriede pieņem J. Baltvilka ierosināto «Paziņojumu», vērstu pret militāra rakstura bērnu rotaļlietām.

Jūnijā — Kirovas apgabālā — Latvijas literatūras un mākslas dienas, piedalās Gunārs Priede, Māris Čaklais, Saulcerīte Viese u. c.

Jūnijā — Rīgā — Mārtiņš Zīverts (Zviedrija).

Jūnijā — Rīgā — Lietuvas grāmatu izstāde «Zeme. Cilvēks. Kultūra» Valsts bibliotēkā.

Jūnijā — ASV — Andris Vējāns (miera kustības pārstāvju grupā).

No 28. jūnija līdz 1. jūlijam — Maskavā — PSKP XIX konference, tās delegātu vidū arī Latvijas kultūrdarbinieku pārstāvji Ēriks Hānbergs, Dainis Ivāns, Ģirts Jakovļevs, Jānis Peters.

Jūlijā — Rīgā — Polijas Rakstnieku savienības priekšsēdētājs Vojechs Zukrovskis.

No 10. līdz 18. jūlijam — Latvijā — starptautiskais folkloras festivāls «Baltica-88», piedaloties folkloras ansambļiem kā no citām PSRS republikām, tā ārzemēm; festivālā viesojas arī latviešu ansamblī no Baškīrijas, Zviedrijas un ASV.

29. jūlijā — Rīgā — starptautiska diskusija «Folkloras mūsdienu kultūrā».

No 10. līdz 19. septembrim — Latvijā — Dzejas dienu sarīkojumos viesojas Zviedrijas literāti, viņu vidū arī latvietis Juris Kronbergs.

18. septembrī — Liepājā — Jura Kronberga (Zviedrija) autorvakars.

No 20. līdz 23. septembrim — Rīgā un Lielvārdē — 2. starptautiskā latviešu literatūras tulkotāju konference, piedalās tulkotāji arī no Bulgārijas, Ungārijas, Dienvidslāvijas, Zviedrijas u. c.

No 20. līdz 23. septembrim — Rīgā — dāņu dzejnieks Pērs Nīlssens.

No 23. septembra līdz 1. oktobrim — Rīgā — starptautisks kino-festivāls «Arsenāls», festivālā piedalās arī Latvija ar savām filmām.

29. septembrī — Rīgā — «Saules dainām» veltīts vakars, ref. Vaira Viķe-Freiberga un Imants Freibergs (Kanāda).

Septembrī — Permas apgabalā — PSRS literatūras dienas, no Latvijas piedalās Valdis Rūja.

Septembrī — Viļņā (Lietuva) — Lietuviešu literatūras tulkotāju 4. starptautiskā konference, piedalās arī Latvijas pārstāvji.

Septembrī — Jūrmalā — arābu rakstnieks Sahibs Džamals.

Septembrī, oktobrī — Rīgā — Astrīda Ivaska un Ivars Ivasks (ASV).

6. oktobrī — Rīgā — atklāta VDR grāmatu dekāde.

20. un 21. oktobrī — Rīgā — Vissavienības seminārs «Ārzemju literatūra 70. un 80. gados un postmodernisms».

8. novembrī — Rīgā — Igaunijas Tautas frontes, Latvijas Tautas frontes un Lietuvas «Sajūdis» pirmā kopsanāksme.

18. novembrī — Tallinā (Igaunija) — nodibināta Igaunijas—Latvijas kultūras biedrība.

22. novembrī — Maskavā — RS Latviešu literatūras padomes sēde «Aktuālas latviešu literatūras mantojuma problēmas (20. un 30. gadi)», ref. Māra Misiņa, Janīna Kursīte, Ingrīda Sokolova, Viesturs Vecgrāvis.

25. novembrī — Rīgā — iznāk «Literatūras un Mākslas» 48. numurs, veltīts ebreju minoritātei un tās likteņiem mūsu zemē.

26. novembrī — Rīgā — atjaunota Lībiešu kultūras savienība.

Novembrī — Rīgā — atjaunota Rēriha biedrība.

3. decembrī — Rīgā — Latvijas nacionālo kultūras biedrību asociācijas dibināšanas sanāksme. Tajā piedalās 1988. gadā dibinātās

(vai atjaunotās) biedrības: Lībiešu kultūras savienība, Latgaliešu kultūras biedrība, Latvijas igauņu biedrība, Latviešu un armēņu biedrība, Baltkrievu kultūras biedrība «Svitanok», Latvijas poļu kultūras biedrība, Latviešu un vācu kultūras biedrība, Krimas tatāru kultūrizglītojošā biedrība «Vatan», Azerbaidžāņu kultūras biedrība «Draudzība», Tatāru biedrība «Idej», Ukrainu kultūras biedrība «Dnipro», Latvijas moldāvu un rumāņu kultūras biedrība, Latvijas lietuviešu biedrība.

Decembrī — Zviedrijā — Jānis Peters.

10. un 11. decembrī — Rīgā — Latvijas Tautu forums.

Grāmatas un publikācijas periodikā

Biežāk izmantoto žurnālu un laikrakstu nosaukumu saīsinājumi: A — Avots, C — Cīņa, K — Karogs, L — Liesma, LM — Literatūra un Māksla, PJ — Padomju Jaunatne, PLK — Padomju Latvijas Komunisti, RB — Rīgas Balss, Z — Zvaigzne, Д — Даугава, ДН — Дружба народов, КСЛ — Коммунист Советской Латвии, ЛГ — Литературная газета, ЛО — Литературное обозрение, Р — Родник, РБ — Ригас Балсс, СЛ — Советская Латвия, СМ — Советская молодежь.

Publikācijas no periodikas uzņemtas ar atlasīti: no dzejas darbiem — plašāki līroepiski sacerējumi vai tematiski vienoti cikli, no prozas — romāni un garie stāsti, no literatūrkritiskām apcerēm — plašāki analītiski un vērtējoši raksti un nozīmīgākie literārie portreti.

Pēc «Kritikas gadagrāmatas, 16» nodošanas iespiešanās konstatētas vēl vairākas publikācijas, kas attiecas uz 1986. un 1987. gadu.

1986

Recenzijas par iznākušajām grāmatām

Līvzemnieks V. Vēl nav par vēlu : [V. Avotiņš. Lēzenā mūžība]. — K, 1988, № 8, 149.—150. lpp.

Суздальцев А. Хождение за золотой ветвью: [Л. Бриедис. После Иванова дня]. — ЛО, 1988, № 5, с. 58—59.

Питляр И. Семь цветов радуги: [Р. Эзера. Насилие. Предательство]. — ЛО, 1988, № 12, с. 59—60.

Kavacis A. [L. Ķuzāne. Saule mūžam mana]. — RB, 1988, 5. apr.; Kavacis A. «Вечно солнце мое». — РБ, 1988, 5 апр.

Канчуков Е. Остров: [Я. Маулиньш. Пешеход. Следы]. — ЛО, 1988, № 6, с. 53—55.

Grīnuma G. Ja gribam būt kultūras tauta : [J. Rainis. Kopoti raksti, 1977—1986]. — C, 1988, 18. sept.; Mikainis Z. Rainiānas metodoloģiskie pamati. — PLK, 1988, № 3, 92.—95. lpp.;

Микайнис З. Методологические основы райнианы. — КСЛ, 1988, № 3, с. 100—104.

Марченко А. Постпредство латышского рассказа : [Современный латышский рассказ]. — ДН, 1988, № 4, с. 263—266.

Sokolova T. «Andrejs Upīts un pasaules literatūra» : [В. Вавере. Андрей Упит и мировая литература]. — Zinātne un Tehn., 1988, № 2, 4. lpp.; **Соколова Т.** — Наука и техника, 1988, № 2, с. 4.

Latviešu literatūra citās valodās

Меридиане — 86. — Кишинэу: Лит. артистикэ, 1986. — Mold. val.

Saturā: Latv. tdz.; A. Bela stāsts «Sainis».

Весели приказки от близки и далегни страни. — София : Народна младеж, 1986. — Bulg. val.

Saturā: Latv. tautas pasakas: «Kā gailis piemānija lapsu»; «Drosmīgais karavīrs» / Tulk. S. Minkova.

Zlaté jablko. [Zelta ābols : PSRS tautu pasakas un tdz. / Sast. un tulk. H. Vrbova]. — Praha : Panorama, 1986. — Čehu val.

Saturā: Latv. tdz. un pasaka «Gailis — viltnieks».

M. Sacklā dzejoļi / Atdzej. P. Vegins. — Радуга (Таллин), 1986, № 6.

1987

Grāmatas

Latviešu padomju literatūras zinātne un kritika : Bibliogr. rādītājs. I sēj. 3. d. : 1951—1955 / Sast. S. Sirsone.

Tēva dots, mātes dots : Latv. dainu izlase / B. Bērziņas-Grundes sakārt.; Iev. un pēc. aut. V. Bērziņa-Baltiņa. — Lincoln : Amerikas latv. apv-ba, 1987.

Recenzijas par iznākušajām grāmatām

Grāpis A. Kāda esi, jauno dzeja? : [Acis]. — K, 1988, № 10, 164.—166. lpp.; **Kalna N.** Jauno dzejnieku «Acis». — RB, 1988, 9. febr.; **Кална Н.** «Глаза» молодых поэтов. — РБ, 1988, 9 февр.

Vilsons A. Jaunapgūts novads latviešu literatūrvēsturē : [A. Apinis. Neprasot atļauju]. — K, 1988, № 4, 150.—152. lpp.

Sirsone S. Cilvēka un tautas likteņgaitu dzeja : [I. Auziņš. Sī zeme, tavš skūpstš un krāsns sarkanā mute]. — K, 1988, № 10, 162.—164. lpp.

Kalniņš J. Kad Svente ir sakustējies... : [A. Bels. Cilvēki laivās]. — С, 1988, 8. jūl.; **Zeile P.** Cilvēki laivās — jūras un vēstures bangotnē. — К, 1988, № 5, 149.—153. lpp.

Гайлит Г. Нам есть с чем сравнить: [А. Бэлс. Люди в лодках]. — СМ, 1988, 5, 6 июля.

Саклā I. Mūža pieraksti : [V. Belševica. Dzeltu laiks]. — LM, 1988, 18. martā, 10. lpp.; **Kubuliņa A.** Būtisks mezglis sievietes un tautas liktenī. — Skolot. Av., 1988, 25. maijā, 16. lpp.

Ligere M. «Tik pārpilns laimes... pārņemts bēdu.» : [L. Briedis. Būtības dārzs]. — К, 1988, № 3, 179.—180. lpp.

Ancītis V. Kurzemē uzdziedējusi silpurene : [A. Caune. Silpurene]. — К, 1988, № 10, 160.—162. lpp.

Vilsons A. Rezultatīvi, bet pārāk lēni : [O. Čakars, A. Grigulis, M. Losberga. Latviešu literatūras vēsture]. — К, 1989, № 1, 159.—162. lpp.

Suvajevs I. Viņa pasaule : [R. Darvina. Hermaņa Heses pasaulē]. — К, 1988, № 6, 167.—168. lpp.

Grāpis A. Kas jauns «Dzejas dienā»? : [Dzejas diena]. — LM, 1988, 26. febr., 6. lpp.

Berelis G. Polilogs piecām balsīm ar autoru : [R. Ezera. Pie klusiem ūdeņiem]. — LM, 1988, 22. apr., 6. lpp.; **Tabūns B.** Balsu pinums par to mūsu vienīgo... — К, 1988, № 8, 147.—149. lpp.

Kavacis A. Kaleidoskopisks metaforu raibums : [J. Helds. Atmiņas lauskas]. — К, 1988, № 3, 144.—145. lpp.

Ивлев А. Искушение словом: [А. Имерманис. Избранное]. — Д, 1988, № 7, с. 112—115; **Рокпелнис Я.** «Годы помогают молодеть...» — Д, 1988, № 7, с. 115—117.

Питляр И. Пахар и конь: [И. Индране. Донатов топор]. — ЛО, 1988, № 12, с. 59.

Grāpis A. Stāsti atmiņu ielokā : [M. Krieviņš. Atvadas Stokholmā]. — К, 1988, № 4, 152.—153. lpp.

Aļķis I. Balva jauka, bet... : [A. Kronvalds. Tagadnei]. — К, 1988, № 11, 148.—149. lpp.

Salceviča I. Nopietnās ģeķības : [J. Kunnošs. Pieci septiņi]. — К, 1988, № 3, 183.—184. lpp.; **Зелменис М.** Правда поэта, правда истории. — ДН, 1988, № 11, с. 262—264.

Kiršentāle I. Pats sev neesmu nekāds elks : [V. Lācis. Vēstules]. — К, 1988, № 5, 158.—160. lpp.

Vējāns A. Pazaudētā paradīze : [J. Laganovskis. Pasaules atklāsme]. — К, 1987, № 4, 153.—155. lpp.

Vāverniece I. Nopietni pa jokam : [V. Lāms. Bāleliņi]. — К, 1988, № 10, 156.—158. lpp.

Kavacis A. Mākslinieciski maziedarbīgi : [E. Lukjanskis. Atnāc un paņem]. — К, 1988, № 10, 158.—160. lpp.

Zviedre R. Izvēles robežlinijas : [E. Lukjanskis. Ne jau katru dienu]. — K, 1989, № 1, 155.—158. lpp.

Boldāne R. Divatni meklējot : [H. M. Majeviskis. Vienatnes piedzimšana]. — K, 1988, № 11, 145.—147. lpp.; **Briedis L.** Majevska «noslēpums». — PJ, 1988, 22. martā.

Cielēna M. Alkas pēc dabas — pēc mājām : [E. Mārtuža. Rakstītāja]. — PJ, 1988, 25. maijā; **Valeinis V.** Melodiskas meditācijas, dabas rakstos ietvertas. — K, 1988, № 3, 180.—183. lpp.

Līvzemnieks V. Vēl nav par vēlu : [M. Misiņa. Viss, kas nekad vairs]. — K, 1988, № 8, 150.—151. lpp.

Ливземниекс В. Ясность взгляда : [М. Мисиня. У мира глаза большие]. — СЛ, 1988, 2 марта; **Николаева О.** «И ничего со мной не происходит...» — Д, 1988, № 3, с. 121—125; **Сотникова Т.** «Поэтический мир Мары Мисини...» — ЛО, 1988, № 11, с. 81.

Ciņaška I. Citā stihijā : [Октава]. — LM, 1988, 11. martā, 5. lpp.

Vecgrāvis V. Dzīve esošā un tā, kuru alkstam... : [E. Pelšs. Maija]. — LM, 1988, 11. martā, 11. lpp.

Līvzemnieks V. Vēl nav par vēlu : [J. Sirmbārdis. Velna ducis]. — K, 1988, № 8, 151.—153. lpp.

Cimdriņa A. Līdz un tālāk domātājiem : [K. Skujenieks. Paša austs krekls]. — PJ, 1988, 26. apr.; **Grigorjevs A.** Sarunas ar Knutu Skujenieku. — K, 1988, № 10, 167.—168. lpp.

Vārpa S. Sūrais atziņas ceļš : [I. Sokolova. Pasaulē un antipasaulē — ar Miervaldi Birzi]. — K, 1989, № 1, 154.—155. lpp.

Vārpa S. Atrasisitāk un drosmīgāk : [Stāsti]. — K, 1988, № 5, 156.—158. lpp.

Vējāns A. Vēju izturēs visstiprākais : [E. Strods. Akmens krūze]. — K, 1988, № 5, 154.—156. lpp.

Kondrāts Ģ. Mirdzumu meklējot : [M. Svīre. Tik vienu vizošu zvaigzni]. — K, 1988, № 5, 153.—154. lpp.

Skraucis V. Dzīves stiprie mezgli : [A. Strauss. Debesis pār mājām]. — LM, 1988, 5. febr., 7. lpp.

Кацере А. Par dzīvi, kādu to redzam : [A. Tarvids. Simultānspēle. Dūmi]. — LM, 1988, 8. janv., 5. lpp.

Айзпуриете А. Утерянная единственность : [О. Вацетис. Колодец детства]. — Д, 1988, № 11, с. 119—121.

Boldāne R. Kā samirkst spārni sarpu dūjām? : [A. Vālodze. Balodis lietus laikā]. — K, 1988, № 4, 155.—157. lpp.; **Vāverniece I.** Vientulība diviem jeb Mākslinieciskā komunikācija. — PJ, 1988, 22. martā.

Grāpis A. «Un dzīva dvēsele...» : [A. Vējāns. Lubāns sarpo par Daugavu]. — LM, 1988, 22. janv., 6. lpp.

Zviedre R. Ar miera vārdu pasaules ceļos : [A. Vējāns. Vulkāns un asara]. — K, 1988, № 4, 157.—158. lpp.

Zelmenis M. Lugas par brīvību un tikumiem : [Virtuss]. — K, 1988, № 11, 143.—145. lpp.

Зайцев А. [И. Знедонис. Сказки]. — Дет. лит., 1988, № 5, с. 47—49; **Кривин Ф.** Зачем крокодилу огурец? — ЛО, 1988, № 8, с. 54—55.

Latviešu literatūra citās valodās

Лесной Мишка и Проказница Мышка: [Латыш. нар. сказка в обраб. Я. Ванага]. — М. : Малыш, 1987.

Zori над Юрмалою. [Zvaigznes pār Jūrmalu : Jauno latv. rakstnieku stāsti. / Sakārt. M. Melbergs; M. Misiņas priekšv.]. — Київ : Молодь, 1987. — Ukr. val.

Aut.: D. Dreika, L. Dumbers, A. Kļavis, M. Kosteņecka, A. Neiburga, E. Rubene, A. Snips, V. Spāre, Dz. Sulce, A. Tarvids, A. Vālodze.

Bels A. Juured. [Saknes : Romāns / Tulk. M. un L. Vaba]. — Tallinn : Eesti Raamat, 1987. — Ig. val.

Cirulis G. Neplatena dovolenka. [Bezalgas atvaļinājums : Romāns / Tulk. E. Lincbothova]. — Bratislava: SUV SZM, 1987. — Slovaku val.

Čaklais M. Spūsties valanda. [Sastrēgumstunda / Atdzej. M. Martinaitis]. — Vilnius : Vaga, 1987. — Lietuv. val.

Rec.: Gaižiūnas S. [Pēc Ziedoņa — Čaklais]. — Pergalē, 1988, № 7, 169.—171. lpp. — Lietuv. val.

Gulbis H. Kōrkjaorg. [Doņuleja : Romāns / Tulk. O. Kuningass]. — Tallinn : Eesti Raamat, 1987. — Ig. val.

Kolbergs A. Vāduvā in ianuarie; Nud cu arma. [Atraitne janvāri; Fotogrāfija ar sievieti un mežakuili : Romāni / Tulk. V. Ene]. — Bucuresti : Univers, 1987. — Rum. val.

Kolbergs A. Die Nackte mit dem Gewehr. [Fotogrāfija ar sievieti un mežakuili : Kriminālromāns / Tulk. M. Guče]. — Berlin : Volk und Welt, 1987. — Vācu val.

Pumpurs A. Souboj nad proposti. [Lāčplēsis : Eposs / Tulk. R. Paroleks]. — Praha : Albatros, 1987. — Čehu val.

Rec.: Paroleks K. Tulkotāja atzišanās : Kā radās čehu «Lāčplēsis». — LM, 1988, 30. sept.; 7. okt.; Genčiova M. — Zlaty maj, 1988, № 3. — Čehu val.

Sakse A. Blumenmärchen. [Pasakas par ziediem / Tulk. V. Elerte. — 2. izd.]. — Berlin : Rütten und Loening, 1987. — Vācu val.

Вацигис О. Леден витраж. [Ledus vitrāža : Dzeja / Sast. Z. Kisjovs, G. Belevs; Atdzej. Z. Kisjovs, R. Leonidovs, K. Pavlovš]. — София : Народна култура, 1987. — Bulg. val.

Зиедонис И. Вересковий край: [Рассказы и сказки] / Пересказал Ю. Коваль. — М.: Малыш, 1987.

Мечи — на орала: Сов. поэты о войне и мире. — М.: Книга, 1987.

В содерж. стихи Я. Судрабална. Э. Вевериса.

Поэзия 1987: Альм. Вып. 48. — М.: Мол. гвардия, 1987.

В содерж. стихи П. Юрциньша / Пер. В. Романовский.

Солдатская доблесть: Сб. худож. произведений. — Киев—Ужгород: Радянська шк., 1987.

В содерж. стихи Ф. Рокпелниса / Пер. В. Винокуров.

Парус времени: [Сб. стихов]. — Алма-Ата, 1987.

В содерж. стихи И. Зандере, Г. Шнипке / Пер.: И. Титовска, В. Медведев.

Слушайте революцию!: Стихи. — М.: Дет. лит., 1987.

В содерж. стихи Ф. Рокпелниса, Я. Судрабална, А. Чака. А. Элксне / Пер.: Е. Винокуров, В. Державин, В. Невский, Л. Романенко.

Мовою Эзопа. — Минск: Маст. лит., 1987. — Baltkr. val.

Saturā: A. Alunāna un P. Sila fabulas / Atdzej. E. Volosevičs.

Selle pupase pāikese all. IV. — Tallinn: Eesti Raamat, 1987. — Ig. val.

Saturā: V. Belševicas, L. Brīdakas, V. Kaijaka, J. Petera, E. Vēvera dzejoļi, J. Baltvilka miniatūras / Tulk. K. Abens, K. Kalkuns.

Витрыла, 87. — Київ, 1987. — Ukr val.

Saturā: O. Vācieša dzejoļi, I. Ziedoņa «Zilā pasaka», «Baltā pasaka» / Tulk. M. Grigorivs.

Der flammende Dornbusch. [Liesmainais ērkšķu krūms: Padomju Sav-bas lirika]. — Berlin: Volk und Welt, 1987. — Vācu val.

Saturā: A. Čaka, J. Raiņa, O. Vācieša dzejoļi / Atdzej. V. Bostrema, H. Čehovskis, V. Dege.

Der Liebe Prunkgemächer. [Mīlestības pilis: Mūsdienų padomju satīra]. — Berlin: Eulenspiegel, 1987. — Vācu val.

Saturā: A. Jakubāna stāsts «Maigonis — Magdalēnas un Mārča Mīlišu dēls»; V. Belševicas stāsts «Nelaieme mājās» / Tulk. V. Elerte.

A. Aizpurietes dzejoļi. — Literatūra ir menas, 1987, 19. dec. — Lietuv. val.; / Atdzej. M. Ivanova. — Пулс, 1987, 7 юли. — Bulg. val.

I. Auziņa dzejoļi. — Правда Украины, 1987, 27 сент.

A. Bela stāsts «Bēgšana» / Tulk. J. Annarkurbanovs. — Edebijat ve sūgat, 1987, 23. janv. — Turkm. val.

I. Bīndes dzejoļi / Atdzej. L. Franka. — Neues Leben, 1987, 23. Dez. — Vācu val.

L. Briēža dzejoļi / Atdzej. A. Brodskis. — Звездочка (Кишинев), 1987, № 11; / Atdzej. M. Briede-Makoveja. — Стелуца, 1987, № 11; / Atdzej. N. Dobīža. — Нистру, 1987, № 12. — Mold. val.

P. Brūvera dzejoļi / Atdzej. D. Razausks. — Literatūra ir menas, 1987, 19. dec. — Lietuv. val.

A. Saka dzejoļi / Atdzej. M. Ivanova. — Нар. армия, 1987, 14 авг. — Bulg. val.

M. Čaklā dzejoļi. — Юность (Ашхабад), 1987, № 11; / Atdzej. J. Akims. — Звездочка (Кишинев), 1987, № 11; / Atdzej. S. Tudos. — Стелуца, 1987, № 11. — Mold. val.; / Atdzej. K. Kurbanmuradovs. — Jašlik, 1987, № 11. — Turkm. val.; Grām.: Piecpadsmit zvaigznes. — Toškent, 1987. — Uzb. val.

A. Dripes grām. «Kolonijas audzinātāja piezīmes» fragm. — Seima, 1987, № 12. — Lietuv. val.

R. Eidemaņa dzejoļi / Atdzej. T. Rostovaite. — Literatūra ir menas, 1987, 24. okt. — Lietuv. val.

Z. Eziša humoreska «Pakalpojums» / Tulk. I. Ļipovecka. — Прапор, 1987, № 12. — Ukr. val.

R. Kalpiņas stāsts «Pilsonis» / Tulk. L. Radzišs. — Raudonoji vēliava, 1987, 14. nov. — Lietuv. val.

I. Krastiņas stāsts «Viena diena manā mūžā» / Tulk. R. Zajančauskaite. — Svyturys, 1987, № 20. — Lietuv. val.

E. Kūļa stāsts «Sapņotājs no pietā stāva» / Tulk. O. Rovenska. — Sovietska literatura, 1987, № 6. — Slovaku val.

J. Kunnosa dzejolis / Atdzej. A. Gribausks. — Literatūra ir menas, 1987, 19. dec. — Lietuv. val.

L. Laicena dzejoļi / Atdzej. T. Rostovaite. — Literatūra ir menas, 1987, 24. okt. — Lietuv. val.

O. Lisovskas dzejoļi. — Юность (Ашхабад), 1987, № 11.

H. M. Majevska dzejoļi / Atdzej. A. Gribausks. — Literatūra ir menas, 1987, 19. dec. — Lietuv. val.

J. Osmaņa dzejoļi. — Стелуца, 1987, № 12. — Mold. val.

J. Raiņa dzejoļi / Atdzej. N. Djakonovs. — Kiim, 1987, 28. martā. — Jakutu val.; poēmas «Ave, sol!» fragm. / Atdzej. E. Matuzevičs. — Grām.: Matuzevičius E. Rinkiniai raštai. — Vilnius, 1987, T. 2. — Lietuv. val.

A. Rancānes dzejoļi / Atdzej. D. Ceselčuks. — Сел. правда (Ташкент), 1987, 26 мая; / Atdzej. V. Brazūns. — Literatūra ir menas, 1987, 19. dec. — Lietuv. val.; / Atdzej. N. Orifžanovs. — Kišlok hakikoti, 1987, 27. maijā. — Uzb. val.

I. Rojas dzejoļi / Atdz. S. Soloženkina, T. Beka. — Правда, 1987, 25. okt.

G. Šņipkes dzejoļi. — Заря (КазССР), 1987, № 4; / Atdzej. K. Elimbekovs. — Araj, 1987, № 4; / Atdzej. M. Jerimbetovs. — Grām.: Uz viena kuģa : Krāj. — Almati, 1987; Atdzej. K. Kairbekovs. — Kazak edebijati, 1987, 26. jūn. — Kaz. val.

O. Vācieša dzejoļi / Atdzej. A. Brodskis. — Звездочка (Кишинев),

1987, № 11; / Atdzej. I. Saksa. — Koduma, 1987, 22. jūl. — Ig. val.; / Atdzej. M. Briede-Makoveja. — Стелуца, 1987, № 11; / Atdzej. P. Stastostins. — Grām.: Дни поэзия универсалэ. — Кишинэу, 1987. — Mold. val.; / Atdzej. R. Minuļins. — Jaš ļeņinči, 1987, 15. aug. — Tatāru val.; / Atdzej. J. Zavgrodnis. — Молода гвардія, 1987, 17 нояб. — Ukr. val.

M. Zālītes dzejoļi / Atdzej. T. Bostonkulovs. — Kirgizstan madanijati, 1987, 23. jūl. — Kirg. val.

I. Zanderes dzejoļi / Atdzej. D. Vaidots. — Literatūra ir menas, 1987, 19. dec. — Lietuv. val.

I. Ziedoņa dzejoļi. — Юность (Ашхабад), 1987, № 11; / Atdzej. E. Kiličevs. — Kirgizstan madanijati, 1987, 23. jūl. — Kirg. val.; / Atdzej. V. Sojūte, A. Butkus. — Nemunas, 1987, № 11. — Lietuv. val.; / Atdzej. K. Kurbanmuradovs. — Jašlik, 1987, № 11. — Turkm. val.; / Atdzej. J. Bernšteins. — Neues Leben, 1987, 21. Okt. — Vācu val.; epifānijas, fragm. no poēmas «Viddivārpā» / Atdzej. V. Sojūte, A. Butkus. — Nemunas, 1987, № 11. — Lietuv. val.; epifānijas / Tulk. N. Piguļeva. — Факел, 1987, № 6. — Bulg. val.

E. Zīrņa dzejoļi / Atdzej. V. Brazūns. — Literatūra ir menas, 1987, 19. dec. — Lietuv. val.

Grāmatas un raksti par latviešu literatūru citu republiku un aizrobežu valstu presē

Детская литература, 1987: Сб. ст. — М. : Дет. лит., 1987.

В содерж.: А. Веян, с. 56—57.

Киканс В. С чего начинается человек: Очерк творчества О. Вацетиса. — М. : Сов. писатель, 1987.

Kuningas O. [Rūdolfis Blaumanis]. — In: Kalender, 1988. — Tallinn, 1987, 105.—107. lpp. — Ig. val.

Gaižiūnas S. [Baltais jauneklis uz trim torņiem : LPSR Tautas dzejn. I. Ziedoņa viena gada mozaika. — Nemunas, 1987, № 11, 32.—35. lpp. — Lietuv. val.

Gaižiūnas S. [Ceturto gadu bez Ojāra : O. Vācieša piemiņai]. — Pergalē, 1987, № 11, 183.—184. lpp. — Lietuv. val.

Grīgas K. Patarliu paraleles. [Sakāmvārdi paralēles : Arī par latv. sakāmvārdiem]. — Vilnius : Vaga, 1987. — Lietuv. val.

1988

Recenzijas par 1988. gadā izdotajām grāmatām reģistrētas līdz 1989. gada februārim.

Literārais mantojums

Kopoti raksti

Aspazija. Kopoti raksti : 6 sēj. / [Sast. un priekšv. sarakst. S. Viese; K. Aigares, S. Vieses koment.].

5. sēj. Proza.

6. sēj. Proza.

Zālite E. Kopoti raksti : 4 sēj. / [Sast. un koment. B. Gudriķe; L. Bridakas priekšv.].

4. sēj. Agrā rūsa : Romāns; Gudriķe B. Dzīves gaita aša, aša...; Sirsone S. Elinas Zālītes publikācijas.

Izlases, krājumi

Latviešu tautas teikas: Vēst. teikas : Izlase / [Sast. un iev. sarakst. A. Ancelāne].

Līgo [dziesmas / I. Čaklās priekšv.].

Elksne Ā. Es visu mūžu milējusi esmu : Dzejas izlase / [Sast. un priekšv. sarakst. Dz. Vārdaune].

Skujeniece B. Pusnakts vilcieni : Dzejoļu izlase / [Sast., priekšv. un koment. aut. M. Eņģele].

Rec.: Grāpis A. «Laika kavēklis es neesmu...» — K, 1989, № 1, 151.—152. lpp.

Veidenbaums E. Izlase : Dzeja, apcerējumi, vēstules / [Sakārt. un priekšv. sarakst. L. Volkova]. (Skolas b-ka).

Dzeja

Čaks A. Mūžības skartie : Dzejas par latv. strēlniekiem : Veltīts latv. veciem strēlniekiem / [J. Petera priekšv.; I. Bērsona pēcv. un komentāri].

Ezeriņš J. Saules kodeļa / [Sakārt. un priekšv. sarakst. D. Zvirgzdiņa]. (Lit. mantojuma mazā b-ka).

Pumpurs A. Lāčplēsis : Latvju tautas varonis : Tautas eposs / [J. Rudziša iev. un koment.]. (Lit. pieminekļi).

Tauns L. Plīvošana ar pilsētu : Dzejoļu izlase / [Sast. un priekšv. aut. O. Vācietis].

Rec.: Auziņš I. «Es redzu kādu mūžam ritošu gājienu.» — K, 1989, № 1, 147.—149. lpp.

Vācietis O. Ex libris : Dažādu gadu dzejoļi / [Sast. un pēcv. sarakst. V. Kaņepe; A. Rancānes iev.].

Rec.: Daugmalis V. Robežu pārvarēšana. — LM, 1988, 28. janv., 7. lpp.; Kaņepe A. Savam laikam un mūžībai. — PJ, 1988, 7. dec.

Elksne Ā. Skumīgs stāsts par lēdiju Ennu : Poēmas fragm. — K, 1988, № 2, 105.—109. lpp.

Proza

Ieviņš K. Putras Dauķis : Romāns 2 d. [J. Kalniņa priekšv.].

Rozītis P. Valmieras puikas : Romāns / [Tekstu publ. un priekšv. sagat. B. Kalnača; A. Mieriņas pēcv.; J. Kalnača koment.]. (Romāns — pagātnes liecinieks).

Plaudis J. Sila runcis : Ziemas romāns : Žurnāla variants. — Jaunās Grām., 1988, № 1—12.

Virza E. Straumēni : Vecā Zemgales māja gada gaitās : Poēma. — K, 1988, № 8—11.

Dokumentālā proza, publicistika

Stenders G. F. Augstas gudribas grāmata no pasaules un dabas : 1796. g. izd. teksts ar koment. / [J. Stradiņa, K. Karuļa apcer.]. (Latv. senākie vēst. un kult. avoti).

Dramaturģija

Brigadere A. Pasaku lugas / [V. Eihvalda priekšv.]. (Skolas b-ka).

Literatūra bērniem

Man uzauga divas vārpas : Latv. tdz. / [Sakārt. A. Sprivule; U. Ausekļa iev.].

Sērdienītes laime : Latv. tautas pasakas.

Putnu ceļš : Latv. rakstnieku stāsti un pasakas bērniem. Pirmais gads / [Sast. un iev. sarakst. U. Auseklis].

Rikmanis O. Neparastie darbi : Puiku dienu stāsti / [L. Vāczemnieka iev.].

Vācietis O. Sveču grāmata : [Dzejoļi].

Grāmatas un raksti par literāro mantojumu

Raiņa gadagrāmata, 1988 / [Sast. G. Grīnuma, S. Viese].

Varavīksne, 1988 : Lit. mantojuma gadagr. / [Sast. un priekšv. sarakst. L. Volkova].

Grīnfelde M., Rūmnieks V. Kāpēc es esmu Čaks? : Pēdējā desmitgade.

Hausmanis V. Ādolfs Alunāns : Aktieris. Režisors. Dramaturgs.

Rec.: **Geikina S.** Prieka un ciņas sējējs. — C, 1989, 18. janv.; **Pabērzs J.** Vecais Ādolfs atgriežas. — K, 1989, № 1, 152.—153. lpp.

Knopē E. Jānis Bērziņš (Ziemeļi) — literatūras kritiķis.

Kokare E. Latviešu un vācu sakāmvārdu paralēles=Lettische und deutsche Sprichwörterparallelen : [Monogr.] — Paral. latv., vācu val.

Kursīte J. Latviešu dzejas versifikācija 20. gs. sākumā, 1900—1919.

Rec.: Labrence V. Pirmreizējās pētījums latviešu dzejas mākslā. — K, 1988, № 9, 155.—157. lpp.

Ķikāns V. A. Pumpura «Lāčplēsis»: Metod. materiāli.

Labrence L. Latviešu ābece / [K. Karuļa priekšv.].

Lūse D. Jānis Jaunsudrabiņš.

Stankevičs A. Zem Neretas debesīm: Stāsts par J. Jaunsudrabiņa dzīvi.

Ūdre D. Latviešu literatūras kritika no 1940. līdz 1955. g.: [Lekciju konspekti].

Volkova L. Tapšana: R. Blaumanis lit. un vēst. kontekstos līdz 1893. g. ar atkāpēm līdz 1908. g.: [Monogr.].

Rec.: Vilsons A. Vēl nepazītais Blaumanis. — K, 1988, № 9, 157.—159. lpp.

Zanders O. Tipogrāfs Mollins un viņa laiks: Pirmās Rīgā iespiedtās grām. 1585—1625.

Andreja Upiša dārzs: Ceļvedis / Sast. L. Volkova.

Ancītis V. 22 no 400: [Latv. grāmatn. no 1918—1940. g.]. — LM, 1988, 18. nov., 6.—7. lpp.; 2. dec., 16. lpp.

Austriņa M. Atmiņas par manu krusttēvu [K. Skalbi]. — K, 1988, № 1, 169.—172. lpp.

Beķere I. Kārļa Egles tulkojumi no angļu valodas. — K, 1988, № 6, 170.—174. lpp.

Bērsons I. Pieminekļi Laukiem: [E. Virzas «Straumēnu» tapšanas un publ. vēst.]. — K, 1988, № 8, 56.—64. lpp.

Birkmanis G. It kā nemaz nebūtu bijis: [Par rakstn. A. Sprūdžu]. — LM, 1988, 30. nov., 8.—9. lpp.

Brīdaka L. Es visu mūžu mīlējusi esmu: [Par dzejn. Ā. Elkšni]. — K, 1988, № 2, 135.—138. lpp.

Čākurs J. Kārlis Ieviņš: [Sakarā ar rakstn. simtgadi]. — K, 1988, № 3, 148.—157. lpp.; № 4, 160.—173. lpp.

Dobrovskis R. Notikums, kurš notiek: [Par dzejn. O. Vācieti]. — LM, 1988, 11. nov., 5. lpp.

Dobrovskis R. Rainis un Latvija — «iekšējā» un «ārējā» skatiena dialektikā: [Intervija ar rakstn. R. Dobrovski / Pierakst. C. Peli]. — LM, 1988, 12. febr., 1., 4., 7. lpp.

Grigulis A. Pirmais latviešu literāri sabiedriskais mēnešraksts [«Austrums»]. — K, 1988, № 7, 157.—163. lpp.

Jauno dzejas antoloģija: [Rakstu cikls par latv. dzeju, 1850—1920 / Materiālus sagat. J. Kūrsīte, I. Kalniņa, V. Vecgrāvis]. — A, 1988, № 1—8, 10, 12.

Jurika D. Internacionāls sakāmvārdu tips un tā nacionālo versiju dinamika. — LPSR ZA Vēstis, 1988, № 10, 41.—51. lpp.

- Kalniņš J.** Nepelnīti malā atstātas mūsu literatūras lappuses : A. Svābe — 1888—1959—1988. — K, 1988, № 5, 161.—170. lpp.
- Kiršentāle I.** Romāna «Tauriņu kauja» autoram [E. Arnim] — 100. — K, 1988, № 1, 162.—163. lpp.
- Kokare E.** Lībiešu un latviešu sakāmvārdu paralēles. — LPSR ZA Vēstis, 1988, № 10, 32.—40. lpp.
- Laicena O.** Linarda Laicena pēdējās brīvības dienas : [Atmiņas / Pierakst. A. Laicena]. — LM, 1988, 4. nov., 8.—9. lpp.
- Latgales literārā mantojuma problēma** : [Saruna: V. Valeinis, J. Pabērzs, V. Vonogs u. c.]. — LM, 1988, 25. martā, 7., 10.—11. lpp.
- Mežale B.** Gadskārtu ieražu dziesmu tradicionālo tēlu struktūras likumības. — LPSR ZA Vēstis, 1988, № 10, 86.—96. lpp.
- Ozoliņš K.** «Mūža meža maldi» un to autors : [J. Lācis / M. Caklā iev.]. — LM, 1988, 22. jūl., 10.—11. lpp.
- Pijols I.** Tai teātri, ko sauc par dzīvi : [Pij rakstn. R. Valdesu. 1988—1942]. — K, 1988, № 12, 156.—166. lpp.
- Plotnieks J.** Tavu neganto pārkonu rātais... : [Atmiņas par dzejn. O Vācietij]. — LM, 1988, 6., 13., 20., 27. maijā; 3., 10., 17., 24. jūn., 16. lpp.
- Rancāne A.** Latgales studentu žurnāls : [«Reits», 1923.—1924.]. — LM, 1988, 25. martā, 16. lpp.
- Rudzītis E.** Šai zemē man visa pasaule : [Raiņa lugas «Uguns un nakts» ideju un simbolu skaidrojums]. — LM, 1988, 9. sept., 4.—5. lpp.
- Salcēviča I.** Rakstu priekš nākamām dienām : M. Lācim (J. Sudrabam) — 100. — K, 1988, № 11, 152.—157. lpp.
- Salnāja M.** ... Tikai mulsi viņš pasmaidis : [Par dzejn. A. Balodij]. — LM, 1988, 8., 15., 22. apr., 16. lpp.
- Skujiņš Z.** Par Blaumani domājot. — K, 1988, № 1, 164.—165. lpp.
- Sokolova I.** Par entuziastiem : [Par Tautas universitāti Mūrmuižā un tās veidotājiem 30. gados]. — K, 1988, № 11, 157.—166. lpp.
- Škapars J.** [Ojārs] Vācietis un viņa laiks. — PJ, 1988, 27., 28. sept.; 4., 5. okt.
- Vecgrāvis V.** Lai nav neviena dvēsele bez saules stara : [Par dzejn. F. Bārdu]. — Skolot. Av., 1988, 27. janv., 8.—9. lpp.
- Vecgrāvis V.** Edvarts Virza. — LM, 1988, 29. jūl., 11. lpp.
- Vējāns A.** Asaru liekņas neizraudātās asaras : Pārdomas A. Sprūdža astoņdesmitgadē. — K, 1988, № 12, 145.—155. lpp.
- Viksna M.** Lapas Mārtiņš un folklorā. — LPSR ZA Vēstis, 1988, № 10, 97.—103. lpp.
- Vilsons A.** Daži paligmateriāli Rūdolfa Blaumaņa izpētei. — K, 1988, № 1, 165.—167. lpp.
- Vonogs V.** Latgaļu valodas un literatūras likteņi. — LM, 1988, 25. martā, 4. lpp.

Zeile P. Rainis un Latgale : Eseja. — K, 1988, № 1, 53.—66. lpp.; № 2, 75.—104. lpp.

Zirnitis P. Zvaigznes sniegpukeni: [Par A. Grīna romānu «Dvēseļu putenis»]. — K, 1988, № 11, 137.—142. lpp.

Гринфелде М., Румниекс В. Почему я Чак?: [Отрывок из кн. о поэте]. — Д, 1988, № 10, с. 61—66.

Добровенский Р. Перед новой книгой: [о Я. Райнисе: Беседа с авт. / Записала Ц. Пелите]. — Р, 1988, № 7, с. 22—25.

Крупников П. Остзейцы и Рудольф Блауманис : [Об отражении полит. ситуации Латвии в нач. 20 в. в произведениях писателя]. — Д, 1988, № 4, с. 109—114.

Приедитис А. На высотах метафизической культурологии : [О творчестве писательницы З. Маурини]. — Д, 1988, № 8, с. 97—102.

Рокпелнис Я. Александр Чак и латышские художники двадцатых-тридцатых годов. — Д, 1988, № 10, с. 67—72.

Соколова И. «Дерзать — прекрасно»: [О писательнице З. Маурине]. — Д, 1988, № 8, с. 91—97.

Чаклайс М. Серебро в огне: [О поэте Э. Адамсоне]. — Д, 1988, № 12, с. 55—56.

A. Pumpura eposa «Lāčplēsis» simtgade

Kalniņš J. «Lāčplēsis» sava laika kultūrvēsturiskajā situācijā. — K, 1988, № 9, 8.—14. lpp.

Kursīte J. Eposs un nacionālā pašapziņa : Latv. eposa restaurācijas mēģinājumi 19. gs. otrajā pusē. — LM, 1988, 16. sept., 13. lpp.

Rudzītis J. «Lāčplēsis» krievu valodā : [Par līdzšinējiem tulk.]. — PJ, 1988, 24. aug.

Rudzītis J. «Lāčplēsis» un «Kalevipoegs» salīdzinošā skatījumā. — K, 1988, № 9, 14.—18. lpp.

Rūķe-Draviņa V. «Lāčplēsis» Eiropas episkās literatūras kopainā. — LM, 1988, 23. sept., 6.—7. lpp.

Vāvere V. Ticot savai vēsturiskajai esamībai : «Lāčplēsis» kā nac. lit. sākumposma darbs. — LM, 1988, 17. jūn., 1., 15. lpp.

Zālite M. Lāčplēsis ir pārļaicīgs : [Aut. par savu libretu pēc eposa materiāliem]. — Skola un Ģimene, 1988, № 6, 16.—17. lpp.

Рокпелнис Я. К столетию эпоса Андрея Пумпура «Лачплесис». — Д, 1988, № 6, с. 99—105.

Mūsdienu literatūra

Izlasēs, krājumi

Dzejas diena / [Sast. un priekšv. sarakst. A. Līce].

Rec.: Goldšteina R. Nesadrupināt. — LM, 1988, 21. okt., 6. lpp.

Artavs V. Lustīga dzīvošana : Dažādu gadu satīra un humors.
Rec.: Auziņš A. Vai protam smieties? — K, 1988, № 8, 155.—
156. lpp.

Balodis A. Rudens sērmūkšļi : Izlase / [J. Rokpeļņa priekšv.].

Bels A. Cilvēki pilsētās : Romāni : [Slēptuve; Poligons; Būris;
Izmeklētājs].

Belševica V. Ieviedu aukstums : [Dzeja / K. Skujenieka priekšv.].
(Dzeja jaunatnei).

Kolbergs A. Kolekcionāra milas dēkas : Stāsti, romāns / [A. Skaiļa
iev.].

Krieviņš M. Taurupes romāns : Taurupē — viss kā Latvijā; Pa-
sveicini Daugavu; Vēbera valsis / [I. Kiršentāles priekšv.; Dz. Vik-
snas pēcv.]. (Romāns — pagātnes liecinieks).

Lisovska O. Rit, pie dienas : Dzeja / [S. Sirsones pēcv.].

Briedis L. Gāju dvēselīte: Dzejoļu krāj.

Cielēna M. Mazliet siltuma, mazliet smaržas : Dzeja : Pirmā grām.

Kākulis J. Dieva caurā kabatiņa : Dzejoļi, 1980—1987 : Pirmā
grām.

Rec.: Liepiņš J. Vīnes mutuļa jauna uzsišanās. — K, 1989,
№ 1, 149.—150. lpp.

Kroma M. Citi veidi : Dzeja.

Rec.: Zirnītis P. No manis ceļ īstenību. — K, 1988, № 8,
154.—155. lpp.

Losberga M. Ar mālu apglaudīta : Dzeja.

Rec.: Sirsone S. «Viss jārada no sevis...» — K, 1989, № 2,
148.—149. lpp.

Osmanis J. Dots pret dotu : Humors un satīra.

Purvs Z. Attieksme : Dzejoļi.

Veckalne S. Pagodinājums pašcieņai : Dzeja.

Zālīte M. Debesis, debesis : Dzejoļi, 1978—1988.

Zandere I. Laimīgie meli : Dzejoļi.

Ziedonis I. Taureņu uzbrukums : [Dzejoļi].

Zebers A. Tetovējumi : [Dzeja], 1978—1987.

Rec.: Cielēna M. Nežēlīgums un pievilcība. — LM, 1988,
28. janv., 7. lpp.

Caklais M. Sauciens no dārza dzīles : Divdaļīgs cikls. — K, 1988,
№ 6, 3.—13. lpp.

Proza

Romāni un garie stāsti

Druva M. Vidusskola : Romāns.

Ezera R. Zemdegas : Fantasmagorija. — 2. izd.

Kļava M. Pelēkā māja : Garstāsts.

- Kļavis A. Es saucu, lai atsauktos : Stāsts / [Aut. pēcv.].
 Kolbergs A. Nekas nav noticis : Romāns.
 Rec.: Aļķis I. Ēnu ekonomikas šķērsgrizums. — K, 1988, № 12, 141.—142. lpp.
 Lāms V. Bāleliņi : Romāns.
 Salnāja M. Trīs dienas pēc izlaiduma : Garstāsts.
 Zariņš M. Trauksmainie Trīsdesmit Trīs : Romāns.
 Zīgurs J. Sadegušais portrets : Atmiņu mozaīka : [Romāns par M. Ķempi].
- Avotiņa D. Nāk diena pēc dienas... : Romāns : Zurnāla variants. — K, 1988, № 11—12.
 Hānbergs Ē. Kartupeļu stāsti : Publ. romāns. — K, 1988, № 1—4.
 Kolbergs A. Nekas nav noticis : Romāns. — A, 1987, № 9—12; 1988, № 1—3.
 Mauliņš J. Apakšzemes straumes : Romāns : Zurnāla variants. — K, 1988, № 6—10.
 Repše G. Pieskārieni : Romāns-eseja : [Par māksl. K. Fridrihsonu]. — K, 1988, № 10—11.
 Repše G. Ugunszīme : Romāns. — A, 1988, № 6—9.
 Rec.: Treimane I. Laika apzīmogotie. — LM, 1988, 28. janv., 7. lpp.
 Stankevičs A. Esplanāde : Stāsts. — K, 1988, № 6, 37.—87. lpp.

Isproza

- Freimanis A. Sorento stāsti.
 Jakubāns A. Un atkal melnais suns pie kājām : Stāsti un noveles.
 Lejiņš J. Mūsu stacija : Stāsti : Pirmā grām. / [H. Hirša priekšv.].
 Mālmeisters L. Kad mani pie rokas veda : Tēlojumi.
 Neiburga A. Izbāzti putni un putni būros : Stāsti : Pirmā grām. / [R. Ezeras priekšv.].
 Rec.: Berelis G. Par līdzsvara izjūtu prozā. — LM, 1988, 21. okt., 6. lpp.; Bikova S. Mazliet princese. — PJ, 1988, 30. jūn.
 Rūja V. Kur esi mana Beverīna? : Ziemeļvidzemes leģendas, hronika, atmiņas.
 Skujiņš Z. Abpus durvīm : Fantāzija un dzīve.
 Sokolova I. Zaudējuši raudam : Prozas varianti.
 Rec.: Vārpa S. Sūrais atziņas ceļš. — K, 1989, № 1, 154.—155. lpp.
 Stāsti / [Sakārt. A. Smite].
 Ungurs Z. Visam pieskarties : Aforismi / [S. Vieses priekšv.].
 Zemzaris U. Paradīze mansardā : Stāsti.

Rec.: Kaņepe A. Zemzaris smaida bieži. — K, 1989, № 2, 148. lpp.

Zigmonte D. Gausigais nazis : No Ziemeļkurzemes teikām.

Dokumentālā proza, publicistika

Hānbergs Ē. Kukuržņi : Publicista skatījumā, 1982—1986.

Stankevičs A. Izprast dzīvi : Atceres un pārdomas.

Aļķe A. Kam noderīgas debesis? : Eseja. — K, 1988, № 7, 146.—150. lpp.

Bikova S., Zaķis J. Zinātne : tituls vai attieksme. — K, 1988, № 3, 123.—132. lpp.

Birze M. No manām dienasgrāmatām. — Z, 1988, № 7, 9, 11.

Freimanis J. Atklātība. Zinātne. Kultūra. — K, 1988, № 2, 126.—134. lpp.

Fridrihsons K., Švarcs K. Gaismas izplatīšanās neviendabīgā vidē. — K, 1988, № 4, 127.—134. lpp.

Ivbulis V. Sasaukšanās pāri kontinentiem : (No Latv. un Indijas sakaru vēst.). — K, 1988, № 5—9.

Lāce A. No grieķiem uz varjagiem : [Iespaidi un problēmas Baltkrievijā]. — K, 1988, № 11—12.

Lapiņa Z. Kultūra un personības inteligence. — LM, 1988, 8. janv., 2., 6. lpp.

Lapsa J. Kalnu grāmata : [Par Afganistānu]. — K, 1988, № 5—7.

Lazovskis I. Zinātnes un kultūras kopsakars / [R. Ziedoņa iev.]. — K, 1988, № 1, 118.—138. lpp.

Lejiņš J. Olaines lieta jeb upes, kas neaizsalst : [Par ekol. stāvokli Olainē]. — K, 1988, № 8, 118.—137. lpp.

Mauliņš J. Vai apzināties, cik smaga nasta jāceļ? — K, 1988, № 4, 134.—136. lpp.

Porietis J. Par patiesību pēdējā instancē jeb kā atteikties no sava dogmatisma : [Ekon. problēmas]. — K, 1988, № 2, 121.—125. lpp.

Priede G. «Piever acis un atkal kā toreiz...» : No sešdesmito gadu piez. — K, 1988, № 3—5.

Snips A. 100 kvadrātkilometru izsole jeb atmiņas par Jūrmalu. — K, 1988, № 5, 128.—136. lpp.

Zariņš V. Filozofijas vieta mūsdienu latviešu kultūrā. — K, 1988, № 6, 118.—129. lpp.

Dramaturģija

Geikins Ā. Ogles sirds : Lugas / [J. Jurkāna iev.].

Rec.: Freinberga S. Trīsdimensiju pasaule un ogles sirds. — K, 1988, № 12, 142.—144. lpp.

Pētersons P. Meteors; Tikai muzikants : Drāmas.

Priede G. Sēnes un siens : [Lugas / S. Radzobes iev.].

Rec.: Geikina S. Lugas ar laika degli. — K, 1988, № 10, 154.—155. lpp.

Ziverts M. Lugas / [Sast., iev. sarakst. un koment. V. Hausmanis]. (Mantojums).

Bels A. Cempions : Traģikomēdija 2 cēl. — LM, 1988, 10. jūn., 7., 10.—12. lpp.; 17. jūn., 1., 11.—13. lpp.

Helds J. Aplausi mušām : Traģikomēdija. — A, 1988, № 2, 12.—17. lpp.

Ziverts M. Teātris : Spēle neredzamā gaismā. — K, 1988, № 1, 85.—117. lpp.

Literatūra bērniem

Garā pupa : Bērnu dzejas diena. 4. gadagājums / [Sakārt. un iev. sarakst. U. Auseklis].

Goba A. Dundurdziesma : Dzejoļi bērniem.

Baltvilks J. Stāsts par ceļojumiem. («Bitīte»).

Bērza I. Gaujas māte : Dzejoļi bērniem.

Kļava M. Mazas pasaciņas.

Mauliņš J. Ezera salu vilinājums : Stāsts.

Peters J. Kovārnis kori : Dzejoļi.

Upmale V. Slepēnais rēbuss : Garstāsts.

Vāczemnieks L. Bite runā to pašu, ko es : Dzejoļi bērniem.

Ziedonis I. Sākamgrāmata. — 2. izd.

Zigmonte D. Kāpura kāzas : Ticami un neticami stāsti.

Literatūras zinātne un kritika

Kritikas gadagrāmata, 15 / Sast. B. Tabūns.

Kritikas gadagrāmata, 16 / Sast. J. Škapars.

Literatūras un mākslas vērtēšanas principi : [Rakstu krāj.].

Rec.: Zeile P. Raksti par kritikas principiem. — K, 1988, № 9, 153.—155. lpp.

Padoms [2] : Rakstnieki, mākslinieki un zinātnieki bērniem / [Sast. un iev. sarakst. O. Kravalis, V. Vecgrāvis].

Rec.: Mellēna M. Uz tikšanos Padomā! — LM, 1988, 28. janv., 7. lpp.

Vienatnē un kopā : Probl., pārskati, portr. / [Sast. I. Vāverniece; J. Škapara priekšv.].

Auziņš I. Paliekošais un mainīgais : Dzejas pasaulē.

Kursīte J. Laikazīmes dzejā.

Mauliņš J. Nenotikušais un īstenība : Raksti par lit.; Izraksti no dienasgr. / [J. Liepiņa iev.]. (Rakstnieki par lit.).

Škapars J. Kas tu esi, cilvēk? : Raksti par lit., krit. un dzīvi.

Rec.: Ūdre D. Vīra valoda. — C, 1989, 5. janv.

Tabūns B. Prozas specifika / [V. Vāveres priekšv.].

Гайлит Г. Полет пчелы, сон и пробуждение: Крит. ст.

Latvija'89 : LPSR starptaut. sakaru gadagr. / Sast. J. Anerauds.

Saturā raksti par latv. lit. darbin.: R. Egli, J. Klīdzēju, T. Ķiņauku, R. Kaudziti, G. Merķeli, J. Niedri, J. Peteru, F. Rokpelni, P. Rozīti, A. Saulieti, K. Skalbi, A. Skujiņu, L. Vāczemnieku, E. Vēveri.

Aļķe A. Ar durvim uz galvas : [Par sociālo problēmu atspoguļojumu lit.]. — K, 1988, № 2, 138.—148. lpp.

Aļķis I. Puikas vienmēr paliek puikas : [Par bērnu lit.]. — K, 1988, № 8, 144.—146. lpp.

Auziņš I. Par jaunaizsākamiem kopotiem rakstiem un izlasēm, bet ne tikai par to. — LM, 1988, 1. apr., 6. lpp.

Avotiņš V. Dzīvais un ūdens : [Par M. Zālītes dram. poēmām]. — A, 1988, № 2, 48.—51. lpp.

Avotiņš V. Simultāndzīve : Jauno prozas varoņu interpretācija. — A, 1988, № 12, 49.—51. lpp.

Bels A. Vietām jau var elpot : Saruna ar rakstnieku / Intervēja R. Ziedonis. — K, 1988, № 10, 134.—138. lpp.

Bergmanis A. Saprastgribēt, saprastvarēt : [Par bērnu lit.]. — K, 1988, № 8, 141.—144. lpp.

Bērsone G. Nosacīts radošas personības un tās radītāja vērtējums : [Par prozaiķi E. Hānbergu]. — K, 1988, № 3, 138.—142. lpp.

Bērsons I. Par kopsakarību : nacionālais un internacionālais. — K, 1988, № 5, 137.—142. lpp.

Dobrovenskis R. Vajadzīgi uguns glabātāji. — LM, 1988, 30. sept., 4.—5. lpp.

Grigorjevs A. Jārūnā pēc būtības : [Par lit. zinātnes problēmām]. — K, 1988, № 9, 149.—152. lpp.

Hausmanis V. «Cilvēks grib dzīvot» : M. Ziverta lugas emigrācijā. — K, 1988, № 1, 145.—155. lpp.

Kastiņš J. Acumirkļu patiesība : [Vācu dzejn.] K. Krolova dzeja. — K, 1988, № 4, 141.—148. lpp.

Kronta I. Par otro un devīto : [Par A. Bela romāniem «Bezmiēgs» un «Cilvēki laivās»]. — LM, 1988, 8. apr., 6.—7. lpp.

Mārtuža E. Vēsturisko romānu koncepcijas : [Par mūsdienu latv. vēst. romānu]. — K, 1988, № 1, 132.—137. lpp.

Osmanis J. Sava laika ierindnieks : V. Rūjas portreta kontūras. — K, 1988, № 1, 139.—144. lpp.

Ošiņš E. Laikabiedra tēls mūsdienu amerikāņu romānā. — K, 1988, № 6, 147.—153. lpp.

Priede G. Galvenais ir — cilvēks : Saruna ar G. Priedi / [Pierakst. I. Pijols]. — K, 1988, № 3, 133.—138. lpp.

Radzobe S. Reālistisks romantiķis vai romantisks reālists? : [Par dramaturgu J. Jurkānu]. — K, 1988, № 4, 137.—141. lpp.

Salceviča I. XX gadsimta «mūžīgā tēma» — zudusi paaudze. — K, 1988, № 6, 154.—157. lpp.

Skurbe A. Latviešu padomju bērnu prozas grāmatas 80. gados. — LPSR ZA Vēstis, 1988, № 9, 64.—73. lpp.

Smilktiņa B. Kas ir stils — realitāte vai šķitums? — K, 1988, № 10, 138.—143. lpp.

Sokolova I. Atskatišanās turpinās : [Staļinisma postošā ietekme lit. un mākslas jaunradē]. — LM, 1988, 20. maijā, 4.—5. lpp.

Škapars J. Triju tēva dēlu konflikts : [Par 70.—80. g. latv. lit.]. — A, 1988, № 2, 27.—29. lpp.; № 3, 28.—31. lpp.

Tabūns B. Par publicistisku domāšanu kritikā. — K, 1988, № 9, 142.—146. lpp.

Odre D. Kopaina nav iepriecinoša : Zurnālu lielproza 1987. g. — K, 1988, № 5, 143.—148. lpp.

Valeinis V. Novitātes dzejas zinātnē : [Par pētīj. latv. un lietuv. poētikā]. — K, 1988, № 9, 146.—149. lpp.

Vāvere V. Parādu atdošana : [Par agrāk nepubl. kr. prozaiķu darbiem]. — K, 1988, № 7, 137.—145. lpp.

Vējāns A. Vēju dvaša mežraga atbalsis : Latgale A. Stankeviča prozā. — K, 1988, № 6, 141.—147. lpp.

Zālite T. Sekspīrs Grēma Grīna prozā. — K, 1988, № 3, 143.—147. lpp.

Арьев А. Отступление в жизнь : [О творчестве писателя А. Бэлса]. — Д, 1988, № 6, с. 106—113.

Гайлит Г. Зачем Ноасу ноёв ковчег?: [О романе З. Скуиньша «Кровать с золотой ножкой»]. — Д, 1988, № 11, с. 122—126.

Левкин А. Воспоминания, время, реальность : [Обзор латыш. прозы, изд. на рус. яз. в 1987 г.]. — Д, 1988, № 5, с. 102—111.

Петерс Я. Публицистика — острое оружие перестройки : [Беседа с поэтом Я. Петерсом / Записала Л. Шварц]. — СЛ, 1988, 29 мая.

Скуениекс К. Правда ближнего : Об отношении поэта к себе. — Д, 1988, № 2, с. 76—79.

Скуениекс К. Что мы унаследовали? : [Латыш. поэзия 1987 г.]. — Д, 1988, № 4, с. 102—108.

Шкапарс Я. И было у отца три сына... : [О латыш. сов. лит. 70—80 гг.]. — Р, 1988, № 2, с. 47—51; № 3, с. 27—31.

Pārruna «Mūsdienu dzeja dažādu paaudžu skatījumā». — Karogs, 1988, № 1—2 (sāk. № 7, 1987).

- Auziņš I.** Zemdegas un dzirksteļu spieti. — № 1, 155.—159. lpp.
Avotiņš V. Smaidī, dzeja! Zobi veseli. — № 2, 142.—144. lpp.
Briđaka L. Kamēr vēl cerību balsis. — № 2, 144.—147. lpp.

Latviešu literatūra citās valodās

Grāmatas

Daināk. [Dainas / Sast. un atdzej. Z. Raba]. — Budapest : Europa, 1988. — Ung. val.

Triј dobré věci. [Trīs labas lietas : Latv. tautas pasaka / Tulk. R. Paroleks]. — R.: Liesma, 1988. — Cehu val.

Piesek i kotek. [Sunītis un kaķītis : Latv. tautas pasaka / Tulk. Č. Skleņņiks]. — R.: Liesma, 1988. — Poļu val.

Vaikystės rytmetėliai. [Bērnības rīti : Latv. dzeja bērniem / Sast. E. Juhņēvičs; Atdzej. S. Geda]. — Vilnius : Vyturys, 1988. — Lietuv. val.

Aut.: Aspazija, Auseklis, J. Baltvilks, F. Bārda, R. Blaumanis, L. Briedis, A. Brigadere, M. Caklais, J. Jaunsudrabiņš, I. Lasmanis, V. Lukss, V. Ļūdēns, J. Osmanis, L. Paegle, L. Pēlmanis, J. Peters, V. Plūdonis, J. Poruks, J. Rainis, K. Skalbe, O. Vācietis.

Авотыня Д. Сирота; Тропа : [Повести] / Пер. И. Цигальской. — Рига : Лиесма, 1988.

Балтвилкс Я. Где ночует дрема : Стихи / Пер. Д. Цесельчук. — М. : Дет. лит., 1988.

Belas A. Sauklio balsas; Slēptuve. [Saucēja balss; Slēptuve : Romāni / Tulk. R. Zajančauskaite]. — Vilnius : Vaga, 1988. — Lietuv. val.

Блауманис Р. Танец втроем : Рассказы / [Пер. с латыш.; Сост. Н. Бать; Предисл. Г. Биберса]. — Рига : Лиесма, 1988.

Блауман Р. У счастья за паухой : Повести и рассказы / Сост. Л. Винонен; Предисл. Л. Лавровой; [Пер.: Л. Блюмфельд, С. Цебаковский, Ю. Абызов]. — М. : Худож. лит., 1988.

[**Branks V.** Mazais cilvēks uz lielā ceļa : Autobiogr. stāsts / Tulk. M. Nikabidze]. — Tbilisi : Nakažuli, 1988. — Gruz. val.

Цирулис Г. Отпуск за свой счет : Романы, повести / Пер. В. Михайлов, Ю. Каппе. — М. : Сов. писатель, 1988.

Чаклайс М. Ждуший знаков : Стихи / [Пер. : П. Вегин, А. Кушнер, Ю. Мориц, Н. Мальцева, В. Микушевич, Г. Ратгауз, А. Ткаченко, О. Чухонцев]. — М. : Правда, 1988. (Б-ка «Огонек», № 5).

- Элксне А.** Лучи : Стихи / [Пер.: Н. Аришин, Н. Бабицкая, Л. Осипова, Р. Романова]. — М. : Сов. писатель, 1988.
- Ezerova R.** Clovek so psim čucom. [Cilvēks ar suņa ožu : Noveles un stāsti / Tulk. V. Mikulašova-Skridlova, J. Tesaržova; J. Tesaržovas pēcv.]. — Bratislava : Nakladatelstvo Pravda, 1988. — Slovaku val.
- Гутманис О.** Тост за гребцов : Стихи / Пер. А. Зорин. — М. : Сов. писатель, 1988.
- Имерманис А.** Призраците на хотел «Хوليوуд». [Viesnīcas «Holi-vuda» gēgs : Romāns / Tulk. C. Vodenīcarovs]. — София : Военно изд-во, 1988. — Bulg. val.
- Колбергс А.** Ночью в дождь...; В автомобиле, под утро : Романы / Пер. С. Суворовой. — Рига : Лиесма, 1988.
- Kolbergs A.** Clovek bežīgi pres ulici. [Cilvēks, kas skrēja pāri ielai : Romāns / Tulk. V. Gaja]. — Praha : Lidove nakladatelství, 1988. — Čehu val.
- Лапса Я.** Горечь : Роман; Рассказы / Пер. Р. Золотова. — М. : Сов. писатель, 1988.
- Лацис В.** К новому берегу : Роман / [Пер. Я. Шуман]. — М. : Воениздат, 1988; Киев : Рад. шк., 1988.
- Петерс Я.** Кузнец кует на небе : Повесть о Раймонде Паулсе; Лит. портреты; Эссе. — М. : Сов. писатель, 1988.
- Пумпурс А.** Лачплесис : Латыш. нар. герой : Нар. эпос, сочин. на основе нар. преданий; Авт. подстрочника И. Якайтис. — Рига : 1988.
- Pumpurs A.** Lāčplēsis : [Latvju tautas varonis : Tautas eposs / Atdzej. R. L. Krieviņa]. — R. : Zinātne, 1988. — Angļu val.
- Pumpurs A.** Lāčplēsis : [Latvju tautas varonis : Tautas eposs / G. Cīruļa parindeņu atdzej.]. — R., 1988. — Vācu val.
- Райнис Я.** Золотой клубочек : Стихи / Пер. Л. Копылова. — М. : Дет. лит., 1988.
- Райнис Я.** Слово любви : Любовь, лирика / [Сост. и пер. В. Елизаровой]. — Рига : Лиесма, 1988.
- Райнис Я.** Агонь і ночь. [Uguns un nakts : Sena dziesma jaunās skaņās / Atdzej. V. Sjomuha; V. Samsona pēcv.]. — Минск : Юнацтва, 1988. — Baltkr. val.
- Ринкуле-Земзаре Дз., Брикманис Я.** Внимание! Красная! Беседы о животных, охраняемых законом / [Пер. А. Гиршфельд]. — Рига : Лиесма, 1988.
- Skujinis Z.** Jaunuolio metuariai. [Jauna cilvēka metuāri : Romāns / Tulk. E. Matvieks]. — Vilnius : Vyturys, 1988. — Lietuv. val.
- Упит А.** На грани веков : Ист. роман в 4-х ч. / [Пер. Ю. Абызов, В. Лиесма; Послесл. В. Вавере, К. Краулиня]. — Рига : Лиесма; 1988.

Зиедоніс І. Кольорові казки. [Krāsainas pasakas]. — Київ : Веселка, 1988. — Ukr. val.

Зигмонте Д. Проклятьє : Роман / Пер. В. Дорошенко. — Рига : Лиесма, 1988.

Зигмонте Д. Ястреб над бором; Фрагмент : Романы / Пер. М. Шноре. — М. : Сов. писатель, 1988.

Krājums un periodikā

Волшебная свирель : Сказки народов СССР : Киев : Музыка Украины, 1988.

В содерж. латыш. сказки: «Волшебная дудочка»; «Пастух Анс».

Молодые голоса Латвии : [Стихи / С предисл. И. Аузиня]. — ЛГ, 1988, 16 нояб.

Авт.: А. Айзпурiete, Ю. Кунос, М. Мелгалвс, А. Ранцане, К. Элсбергс / Пер.: Р. Добровенский, А. Еременко, О. Николаева.

Свет маяка : [Сб.]. — М. : Мол. гвардия, 1988.

В содерж. рассказ В. Лациса «Капитан Силис» / Пер. М. Михалевой.

Секрет счастья : Сказки о труде. — Минск : Юнацтва, 1988.

В содерж. также латыш. сказки в обраб. Ю. Ванага.

Созвездие : [Сб.]. Л. : Сов. писатель, 1988.

В содерж. авт.: В. Брутане, Ю. Ванаг, О. Гутманис, О. Лисовска, Я. Петерс, Я. Плотниекс, П. Силс, Я. Сирмбардис, А. Упит, И. Зиедонис. / Пер.: М. Борисова, С. Ботвинник, С. Вольский, В. Кузнецов, А. Кушнер, И. Фоянков, В. Халупович, В. Шефнер.

Беларусь — маё слова і песня. — Минск : Юнацтва, 1988. Baltkr. val.

Saturā: J. Sudrabkalna, V. Līvemnieka, K. Skujenieka, J. Stulpāna, A. Vējāna dzejoļi / Atdzej. un iev. sarakst. R. Baraduļins.

Ветразь. — Минск : Юнацтва, 1988. — Baltkr. val.

Saturā: Latv. tdz. / Atdzej. R. Masaļskis; E. Lansa stāsts «Dāvāna» / Tulk. G. Špeņko.

[**Draudzības kripatiņas** : Dzejoļi un stāsti : Krāj.]. — Тошкент : Julduzča, 1988. — Uzb. val.

Saturā: J. Baltvilka, L. Brieža, J. Petera, O. Vācieša dzejoļi; I. Ziedoņa «Krāsainās pasakas» / Atdzej. un tulk. S. Barņojevs, M. Erdanova, T. Ubaidulla, M. Bekžana.

Nádherné stromy lásky. [Krāšņais mīlestības koks : Baltijas dzejnieču mīlas dzeja / R. Paroleka iev.]. — Praha : Lidove nakladatelství, 1988. — Čehu val.

Saturā aut.: V. Belševica, Ā. Elksne, M. Kroma, M. Ķempe / Atdzej. V. Jestrabs, R. Paroleks.

Dainas / Atdzej. F. Skudra. — Д, 1988, № 1.

E. Ādamsona stāsti: «Sarkanās asaras», «Līdzcietība», «Sevis pār-

varētājs» / Tulk. N. Batja; [Ar M. Caklā iev.]. — Д, 1988, № 12.

A. Aizpurietes dzejoļi / Atdzej. O. Nikolajeva. — СМ, 1988, 10, 21 сент.

V. Artava dzejoļi / Atdzej. V. Tepļakovs. — СЛ, 1988, 31 авг.

Aspazijas dzejoļi / Atdzej. M. Borisova, V. Hodasevičs, V. Ivanovs, O. Nikolajeva, S. Šervinskis. — Р, 1988, № 5.

I. Auziņa dzejoļi / Atdzej. A. Kušners. — ДН, 1988, № 4; СЛ, 1988, 16 июня; / Atdzej. L. Romaņenko. — СЛ, 1988, 16 сент.; / Atdzej. D. Čeredņičenko. — Молода гвардия, 1988, 3 янв. — Укр. val.

D. Avotiņš dzejoļi / Atdzej. V. Jeļizarova. — СЛ, 1988, 24. июня; / Atdzej. M. Borisova. — СМ, 1988, 24 июня.

A. Baloža dzejoļi / Atdzej. I. Grigorjevs. — СЛ, 1988, 25 марта; Тоškent okšomi, 1988, 24. jūn. — Uzb. val.

J. Baltvilka dzejoļi / Atdzej. L. Lange. — Р, 1988, № 6.

M. Bārbales dzejoļi / Atdzej. K. Degtjare. — СЛ, 1988, 24 авг.; 7 сент.; Сов. женщина, 1988, № 11.

F. Bārdas dzejoļi / Atdzej. L. Čerevičņiks, L. Kopilova. — Р, 1988, № 10.

A. Bela stāsti: «Ilūziju zaļās buras», ««Es pats» līdzenumā» / Tulk. S. Čebakovskis. — Р, 1988, № 6; romāna «Cilvēki laivās» fragm. — РБ, 1988, 14. okt.

V. Belševicas stāsts «Tās dullās Paulines dēļ» / Tulk. I. Cigaļska. — Р, 1988, № 8.

G. Bereļa stāsti: «Deus ex machina»; «Specfonds» / Tulk. A. Ļevkins. — Р, 1988, № 6.

A. Bergmaņa stāsts «Ceļojums pēc puķu sēklām» / Tulk. D. Truskinovska. — Р, 1988, № 9.

M. Birzes stāsts «Ugunis plāvā» / Tulk. M. Šnore. — Р, 1988, № 5.

R. Blaumaņa dzejoļi / Atdzej. L. Čerevičņiks; M. Melgalva iev. — Р, 1988, № 4; СМ, 1988, 9 янв.; satir. feļetoni: «Vai un kā latvietis var izsargāties no dzejošanas?», «Īsa pamācība milēšanā» / Tulk. L. Gvins. — Д, 1988, № 1; stāsts «Sarkanais jātnieks» / Tulk. L. Blumfelde. — СМ, 1988, 9 янв.

L. Bridakas dzejoļi / Atdzej. I. Koroļkova. — СЛ, 1988, 8 марта.

L. Brieža dzejoļi / Atdzej. A. Koroļevs. — Д, 1988, № 1; Горизонт (Кшинец), 1988, № 6; / Atdzej. I. Drozdovs. — СЛ, 1988, 16 сент.; / Atdzej. K. Utajevs. — Ješ ģeninči, 1988, 26. martā. — Uzb. val.

A. Brigaderes dzejoļi. — Lietuvos pionierius, 1988, 19. martā. — Lietuv. val.

A. Čaka dzejoļi / Atdzej. V. Andrejevs. — СМ, 1988, 1 мая; / Atdzej. R. Dobrovenskis. — Д, 1988, № 10; tēlojums «Ziemsvētku tirdziņš». — РБ, 1988, 23 дек.

M. Caklā dzejoļi / Atdzej. A. Kušners. — СМ, 1988, 24 юния; 2 юлия; / Atdzej. V. Mikuševičs. — ДН, 1988, № 1; СМ, 1988, 10 сент.; / Atdzej. G. Rožerāns. — СМ, 1988, 30 янв.; / Atdzej. P. Vegins. — СЛ, 1988, 6 сент.; «Gaviļu poēmas» fragm. / Atdzej. R. Dobrovenskis. — Д, 1988, № 5; / Atdzej. M. Abdulhakimovs. — Horazm hakikati, 1988, 25. martā. — Uzb. val.

C. Dineres dzejoļi / Atdzej. I. Ozerova. — СЛ, 1988, 9 мая.

D. Dreikas dzejoļi / Atdzej. O. Nikolajeva. — Д, 1988, № 4.

A. Eglīša stāsts «Faraons» / Tulk. N. Batja. — Д, 1988, № 10.

R. Eidemaņa dzejoļi / Atdzej. G. Eidemanis. — Лесн. пром-сть, 1988, 1 нояб.; РБ, 1988, 4 нояб.

Ā. Elksnes dzejoļi / Atdzej. H. Babicka. — Д, 1988, № 2; / Atdzej. I. Latiševa. — СЛ, 1988, 10 февр.; / Atdzej. V. Orehovskis. — СМ, 1988, 6 февр.; / Atdzej. L. Romaņenko. — РБ, 1988, 5 февр.; / Atdzej. J. Jakšts. — Kalba Vilnius, 1988, 1. jūl. — Lietuv. val.

K. Elsberga dzejoļi / Atdzej. M. Kokivihins, S. Uhovs, S. Sirņeva. — P, 1988, № 1.

R. Ezeras stāsts «Princeses fenomens jeb kāda žilbinoša karjera un tās gals» / Tulk. V. Dorošenko. — P, 1988, № 4.

A. Freimaņa stāsts «Skaļruņa dziesma klusā vakarā» / Tulk. L. Gvīns. — Д, 1988, № 6.

G. Godiņa dzejoļi / Atdzej. I. Saksa. — Looming, 1988, № 1. — Ig. val.

A. Grīguļa dzejoļi / Atdzej. V. Roždestvenskis. — СЛ, 1988, 13 окт.

O. Gūtmaņa dzejoļi / Atdzej. A. Zorins. — Дружба, 1988, № 9.

Ē. Hānberga stāsti: «Jokdari» / Tulk. V. Volkovska, — P, 1988, № 7; «Piemineklis» [fragm.] — СЛ, 1988, 10 авг.

J. Helda dzejoļi / Atdzej. L. Lange. — P, 1988, № 8.

I. Jakaiša dzejoļi / Atdzej. A. Satalovs. — Д, 1988, № 12.

V. Jākobsona stāsts «Brokastis zaļumos» / Tulk. A. Ļevkins. — P, 1988, № 5.

A. Jakubāna stāsts «Lāču mednieka pēdējā sieva» / Tulk. J. Abizovs. — Д, 1988, № 11.

V. Kaijaka stāsti: «Mēmais» / Tulk. L. Vinonena. — P, 1988, № 7; «Zirneklis» / Tulk. A. Vaļonis. — Nemunas, 1988, № 9. — Lietuv. val.

N. Kalnas dzejoļi / Atdzej. K. Beļajevs. — СМ, 1988, 16 юлия.

R. Kalpiņas stāsti: «Brīvības kareivis» / Tulk. D. Truskinovska. — P, 1988, № 8; «Resnā», «Upuri» / Tulk. V. Semjonova. — P, 1988, № 2; «Gulta diviem» / Tulk. R. Zajančauskaite. — Seima, 1988, № 7. — Lietuv. val.

P. Kalvas dzejoļi / Atdzej. A. Vaļonis. — Literatūra ir menas, 1988, 21. maijā. — Lietuv. val.

A. Kolberga romāns «Nekas nav noticis» / Tulk. S. Suvorova. — P, 1987, № 9—12; 1988, № 1—3; stāsts «Makšķernieks un monuments» / Tulk. Z. Trenko. — Д, 1988, № 5.

J. Kunnosa dzejoļi / Atdzej. S. Moreiko. — P, 1988, № 12.

A. Kurcija dzejoļi / Atdzej. L. Cerevičņiks. — P, 1988, № 11; Сов. культура, 1988, 15 июня.

O. Lisovskas dzejoļi / Atdzej. L. Kopilova. — СМ, 1988, 6 авг.

E. Līva stāsts «Allažu liķieris» / Tulk. J. Abizovs. — P, 1988, № 10.

V. Līvzemnieka dzejoļi / Atdzej. L. Azarova, V. Andrejevs. — В кн.: Поэзия : Альманах. — М., 1988, вып. 50; / Atdzej. Т. Cvetkova. — СЛ, 1988, 10 авг.; / Atdzej. К. Degtjare, Т. Gluškova. — СЛ, 1988, 15 сент.; / Atdzej. S. Koļcovs. — СЛ, 1988, 9 мая.

A. Ločmeļa dzejoļi / Atdzej. J. Aleksandrovs. — СЛ, 1988, 6 янв.; / Atdzej. I. Drozdovs. — СЛ, 1988, 7 сент.

V. Luksa dzejoļi / Atdzej. E. Matuzevičs. — Draugyste, 1988, 26. febr. — Lietuv. val.

V. Lūdēna dzejoļi / Atdzej. O. Nikolajeva. — Д, 1988, № 4.

H. M. Majevska dzejoļi / Atdzej. L. Lange. — P, 1988, № 5.

Z. Mauriņš esejas: «Mazo tautu traģēdija» / Tulk. K. Priedite. — Д, 1988, № 8.

M. Melgalva dzejoļi / Atdzej. N. Dubinkins. — P, 1988, № 12; / Atdzej. O. Nikolajeva. — СМ, 1988, 17 сент.

A. Neiburgas stāsti: «Izbāzti putni un putni būros» / Tulk. V. Semjonova. — Д, 1988, № 1; «Peles nāve» / Tulk. D. Truskinovska. — P, 1988, № 12; «Spidēja saule» / Tulk. J. Behtereva. — P, 1988, № 9.

J. Osmaņa dzejoļi / Atdzej. J. Akims. — Мурзилка, 1988, № 7; / Atdzej. J. Hidirovs. — Zehmetkeš ajal, 1988, № 3. — Turkm. val.; / Atdzej. O. Pladers. — Freundschaft, 1988, 18. März; 1. Sept. — Vācu val.

A. Ozoliņa stāsti: «Evolūcija»; «Brīvībā»; «Caurlaide» / Tulk. A. Ļevkins. — P, 1988, № 8.

A. Pelēča tēlojums «Monologi Daugavas krastā». — СЛ, 1988, 10 сент.

E. Peļša dzejoļi / Atdzej. S. Moreiko. — P, 1988, № 10.

J. Petera dzejoļi / Atdzej. I. Cerevičņika. — Д, 1988, № 8; / Atdzej. V. Kuprijanovs. — СЛ, 1988, 24 июня; СМ, 1988, 24 июня; / Atdzej. P. Vēgins. — Огонек, 1988, № 42; / Atdzej. L. Zdanova. — СЛ, 1988, 30 марта; / Atdzej. O. Sarts, M. Krutikova. — Soviet Literature, 1988, № 4. — Angļu val.; / Atdzej. J. Elperins. — Sowjetliteratur, 1988, № 4. — Vācu val.

E. Plauža dzejoļi / Atdzej. O. Nikolajeva. — Д, 1988, № 7; / Atdzej. O. Pētersone. — P, 1988, № 7.

V. Plūdoņa dzejoļi / Atdzej. A. Bloks, V. Hodasevičs. — P, 1988, № 7; / Atdzej. S. Gaižūns. — Zvaigždute, 1988, № 8. — Lietuv. val.

J. Poruka dzejoļi / Atdzej. L. Cerevičņiks, V. Brjusovs, V. Roždestvenskis, S. Servinskis, V. Seršeņevičs. — P, 1988, № 6.

A. Pumpura eposa «Lāčplēsis» fragm. / Atdzej. V. Deržavins. — PБ, 1988, 23 июня; / Atdzej. R. L. Krieviņa. — Soviet Literature, 1988, № 8. — Angļu val.; / Atdzej. M. Saibers. — Sowjetliteratur, 1988, № 8. — Vācu val.

J. Raiņa dzejoļi / Atdzej. J. Abizovs, J. Polonska. — СЛ, 1988, 11 сент.; / Atdzej. A. Revičs, A. Ahmatova, V. Brjusovs, S. Lipkins, J. Petrovs, A. Tarkovskis. — P, 1988, № 3; СМ, 1988, 7 окт; traģēdijas «Jāzeps un viņa brāļi» fragm. / Atdzej. V. Jeļizarova; S. Rigas iev. — Д, 1988, № 9.

A. Rancānes dzejoļi / Atdzej. O. Nikolajeva. — СМ, 1988, 21 сент.; / Atdzej. O. Pētersone. — Д, 1988, № 3.

I. Rīsmānes dzejoļi / Atdzej. O. Zašibina. — СЛ, 1988, 5 окт.

I. Rojas dzejoļi / Atdzej. V. Pirkovs. — СМ, 1988, 21 июля; / Atdzej. V. Saveljevs. — СЛ, 1988, 3 февр.; 8 марта; / Atdzej. S. Soloženkina. — Смена, 1988, № 5; / Atdzej. S. Vronskis. — СЛ, 1988, 4 сент.

J. Rokpeļņa dzejoļi / Atdzej. G. Gondelmans, O. Zolotovs. — P, 1988, № 11; / Atdzej. S. Moreiko. — СМ, 1988, 10 сент.

P. Roziša dzejoļi / Atdzej. L. Cerevičņiks. — P, 1988, № 12.

E. Rubenes stāsts «Sapniši» / Tulk. I. Polockis. — P, 1988, № 9—11.

E. Rudziša stāsts «Bifelis» / Tulk. A. Butkus. — Švyturys, 1988, № 5. — Lietuv. val.

V. Rūjas dzejoļi / Atdzej. I. Drozdovs. — СЛ, 1988, 4 сент.; / Atdzej. L. Romaņenko. — СЛ, 1988, 9 янв.; 7 нояб.; apraksti: «Un smaržoja ievas»; «Par muzejiem un mūsējiem». — PБ, 1988, 8 янв.; «Teiksmā par tēva zobenu» / Tulk. S. Hristovskis. — СЛ, 1988, 10 февр.

U. Segliņa luga «Kaktiņš». — Современ. драматургия, 1988, № 4.

A. Skalbes dzejoļi / Atdzej. A. Cerevčenko. — Д, 1988, № 12.

K. Skalbes dzejoļi / Atdzej. L. Cerevičņiks, V. Hodasevičs, F. Skudra, S. Servinskis. — P, 1988, № 8; tēlojums «Jāņu nakts» / Tulk. S. Gaižūns. — Zvaigždute, 1988, № 6. — Lietuv. val.

K. Skujenieka dzejoļi / Atdzej. J. Daniels. — ДН, 1988, № 10; / Atdzej. A. Matulis. — Д, 1988, № 6; P, 1988, № 10.

A. Snipa stāsti: «Pigmaliņons un Galateja»; «Kōpsis pirka govī» / Tulk. V. Semjonova, L. Gvīns. — Д, 1988, № 8.

L. Stumbres luga «Sarkanmatainais kalps» / Tulk. S. Stankevičs. — P, 1988, № 4.

E. Sudmales dzejoļi / Atdzej. O. Pladers. — Neues Leben, 1988, 11. Mai. — Vācu val.

J. Sudrabkalna dzejoļi. — Kazac. edebijet, 1988, 27. maijā. — Kaz. val.

O. Vācieša dzejoļi / Atdzej. R. Dobrovenskis. — P, 1988, № 5; / Atdzej. T. Gluškova. — ПБ, 1988, 16 сент.; СМ, 1988, 12 нояб.; / Atdzej. J. Kašjaničs. — Д, 1988, № 11; / Atdzej. V. Mihailovs. — СЛ, 1988, 12 нояб.; / Atdzej. A. Revičs. — СМ, 1988, 24 июня; / Atdzej. B. Čindikovs. — Komunizm jalava, 1988, 7. aug. — Čuvašu val.; / Atdzej. A. Norvaišs. — Pergalė, 1988, № 3. — Lietuv. val.; / Atdzej. I. Ešbeks. — Uzbekiston adabijati va sanjati, 1988, 20. maijā; / Atdzej. K. Utajevs. — Sovet Uzbekistoni, 1988, 26. martā. — Uzb. val.

J. Vanaga stāsti: «Atpūtā». — Gulistan, 1988, № 9; «Kūts», «Medibas» / Tulk. O. Sarafudinovs. — Ješ kuč, 1988, № 10; «Stāsti par V. I. Ļeņinu» / Tulk. O. Sarafudinovs. — Ļeņin urkuni, 1988, 2. jūl. — Uzb. val.

U. Vanaga stāsts «Kapteinis un kreiča kalps» / Tulk. D. Truskinovska. — P, 1988, № 7.

E. Veidenbauma dzejoļi / Atdzej. L. Čerevičņiks; J. Rokpeļņa iev. — P, 1988, № 2.

E. Vēvera dzejoļi / Atdzej. J. Behterevs. — P, 1988, № 11.

E. Vilka stāsts «Pusnakts stundā» / [H. Hirša iev.]; Tulk. S. Cebakovskis. — P, 1988, № 2.

M. Zālītes dzejoļi / Atdzej. D. Truskinovska. — СМ, 1988, 5 нояб.; / Atdzej. S. Uhovs. — СЛ, 1988, 6 янв.; / Atdzej. A. Atabajevs. — Edebijet ve sungat, 1988, 20. maijā. — Turkm. val.

I. Zanderes dzejoļi / Atdzej. D. Ceselčuks. — Клуб и худож. самодетельность, 1988, № 3; / Atdzej. O. Dopenska, G. Gondelmans, A. Ķirejeva, I. Ruseckis, O. Zolotovs. — P, 1988, № 4.

I. Ziedoņa dzejoļi / Atdzej. J. Morica. — СМ, 1988, 24 июня; / Atdzej. J. Morica, D. Smirnovs. — Огонек, 1988, № 14; epifānijas / Tulk. A. Vaļonis. — Švyturys, 1988, № 15. — Lietuv. val.; «Zilā pasaka» / Tulk. G. Tjutjuņņika. — Grām.: Дванадцать місяців, 1988. — Київ, 1988. — Ukr. val.; grām. «Tik un tā» fragm. — Literatūra ir menas, 1988, 16., 23. janv. — Lietuv. val.

D. Zigmontes romāns «Laintu lāsts» / Tulk. V. Dorošenko. — Д, 1988, № 2—4.

E. Zirņa dzejoļi / Atdzej. B. Brazūns. — Komjaunimo tiesa, 1988, 24. jūn. — Lietuv. val.

P. Zirniša dzejoļi / Atdzej. I. Rimaruks. — Дніпро, 1988, № 6. — Ukr. val.

J. Zvirgzdiņa stāsti: «Triumfs» / Tulk. A. Ļevkins. — P, 1988, № 12; «Vienradzis» / Tulk. L. Gvīns. — Д, 1988, № 7.

Grāmatas un raksti par latviešu literatūru citu republiku un aizrobežu valstu presē

Rūķe-Draviņa V. Rakstnieks un valoda. — Stockholm : Artilett, 1988.

Saules dainas — Latvian sun songs / Sast. un iev. aut. V. Viķe-Freiberga, I. Freibergs. — Montreal : Helios, 1988.

Rec.: **Viese S.** — LM, 1988, 23. sept., 7. lpp.

Восьмой съезд писателей СССР : 24 июня—28 июня 1986 : Стеногр. отчет. — М. : Сов. писатель, 1988.

В содерж. выступления А. Веяна, М. Залите, Я. Петерса, З. Скуиня, Я. Рокпелниса, М. Чаклайса.

Бриедис Л. «Каждая истина рождается как ересь и умирает как догма...» : [Беседа с поэтом Л. Бриедисом / Записал Г. Григореску]. — Горизонт (Кишинев), 1988, № 6, с. 22—24.

Зиедонис И. Я балансирую на гребне : [Беседа с поэтом И. Зиедонисом / Записала М. Аристова]. — ЛО, 1988, № 2, с. 3—8.

Иванов В. В. Мифы поэзии и поэзия мифов : [К 100-летию нар. эпоса латыш. поэта А. Пумпурса «Лачплесис»]. — ЛГ, 1988, 21 дек.

Куприяновский П. Под знаменем братства : Латыш. писатели в Иванове в годы Великой Отеч. войны. — В кн. : Соприкосновения : Лит.-краевед. очерки и розыскания. — Ярославль, 1988, с. 197—205.

Никонов А. А., Ханберг Э. К. Поэт на грешной земле : [Диалог о публицистике И. Зиедониса; С коммент. Г. Лисичкина]. — ЛГ, 1988, 2 марта.

Петерс Я. Выступление Яниса Петерса : [На пленуме правл. Союза писателей СССР]. — ЛГ, 1988, 9 марта.

Панізінік С. [Sābris — uzticams kaimiņš : Par lit. zinātnieci M. Ābolu] — Lit. i mācītavā, 1988, 11. martā. — Baltkr. val.

Lauring S. [Klasiķa jubilejas izstāde Tallinā : Sakarā ar R. Blaumaņa 125. dz. d.] — Rahva Hāäl, 1988, 3. martā. — Ig. val.

Gaižiūnas S. [J. Janševska «Dzimtene» un Lietuva]. — Pergalē, 1988, № 5, 186.—189. lpp. — Lietuv. val.

Gaižiūnas S. [Literārā baltistika: aktualitātes un perspektīvas]. — Pergalē, 1988, № 3, 130.—138. lpp. — Lietuv. val.

Gaižiūnas S. [Sienāzītis aicina pie Mēmeles : Par dzejn. V. Plūdoni]. — Lietuvos pionierius, 1988, 27. jūl. — Lietuv. val.

Gaižiūnas S. [«Šīs dzejas dienas būs grūtas...» : Par dzejas dienām Latvijā]. — Pergalē, 1988, № 1, 188.—190. lpp. — Lietuv. val.

Gaižiūnas S. [«Vārdi... Darbi?» : Par LPSR Rakstn. sav-bas IX kongr. 1986. g.]. — Pergalē, 1988, № 3, 183.—186. lpp. — Lietuv. val.

Gaižiūnas S. [«Viņpus Mēmeles...» : Dažas lietuv. un latv. kult. sakaru aktualitātes]. — Literatūra ir menas, 1988, 13. febr. — Lietuv. val.

Gaižiūnas S. [Zentas Mauriņas atgriešanās]. — Pergalē, 1988, № 6, 186.—188. lpp. — Lietuv. val.

Peteras J. [Sākam atcerēties, sākam stāstīt : Par staļinisma laika atspoguļojumu latv. lit.]. — Literatūra ir menas, 1988, 13. aug. — Lietuv. val.

[**Latviešu tautas eposa «Lāčplēsis» simtgade : Raksti.** — Soviet literature, 1988, № 8, 145.—153. lpp. — Angļu val.

Aut. J. Kalniņš, G. Priede.

Ziedonis I. Janis Peters. — Soviet literature, 1988, № 4, 116.—117. lpp. — Angļu val.

Priede G. [Latviešu nacionālā eposa «Lāčplēsis» simtgade]. — Sowjetliteratur, 1988, № 8, 145.—152. lpp. — Vācu val.

Seehaus G. [Par latviešu literatūru VDR]. — Sowjetliteratur, 1988, № 4, 139.—145. lpp. — Vācu val.

Ziedonis I. [Dialektisks līdzsvars : Par dzejn. J. Peteru]. — Sowjetliteratur, 1988, № 4, 102—103 lpp. — Vācu val.

SATURS

[No sastādītāja]	5
----------------------------	---

1

Tauta un laikmets

<i>Regīna Ezera</i> . Par prātu, godu un sirdsapziņu. Saruna ar Viktoru Daugmali	7
<i>Astrīda Aļķe</i> . Kad pāri palicis tikai horizonts	22
<i>Skaidrite Lasmane</i> . Svētais entuziasms	36
<i>Aina Blinkena</i> . Ceļā uz valodu likumu	46
<i>Vitolds Valeinis</i> . Par latgaliešu valodu un literatūru	56

2

1988. gada žanru pārskati

<i>Vija Jugāne</i> . Lielā proza (un ne tikai lielā) — kas ar to notiek?	64
<i>Knuts Skujenieks</i> . Pakāpiens. 1988. gada dzejas grāmatas	82
<i>Valda Čakare</i> . Zem tautas likteņgaitu zīmes	90

3

Aizrobežu filozofiski ētiskā doma

<i>Viktors Ivbulis</i> . Postmodernisms	103
<i>Viesturs Reņģe, Andris Rubenis</i> . Psihe, kultūra un vēsture	117

4

Rakstnieks un jaunrade

<i>Janīna Kursīte</i> . Mūsu dzeja vakar un šodien	145
<i>Imants Auziņš</i> . Atdzimšana un dzeja	152
<i>Anda Kubuliņa</i> . Reālisms un Vizma Belševica	165
<i>Gundega Repše</i> . Portretiņš: Jānis Rokpelnis	182

<i>Guntis Berelis</i> . Alternatīvas un ačgārnības. Pārdomas par groteskas un absurda elementiem latviešu prozā	187
Literātu domas par 1988. gadu: <i>L. Azarova, A. Jakubāns, J. Kursīte, G. Godiņš, M. Kosteņecka, R. Dobrovenskis, V. Lāms, A. Aļķe</i> . Intervē <i>C. Pelīte</i>	204

5

No agrāk nepublicētā

<i>Mārtiņš Poišs</i> . Demogrāfiskais sprādziens	233
--	-----

6

Literārās dzīves hronika

<i>Valdemārs Ancītis</i> . Literārā dzīve 1988. gadā	297
<i>Skaidrīte Sīrsone</i> . Grāmatas un publikācijas periodikā	320

СОДЕРЖАНИЕ

От составителя	5
--------------------------	---

I

Народ и время

<i>Регина Эзера</i> . Об уме, чести и совести. Беседа с Виктором Даугмалисом	7
<i>Астрида Аļķе</i> . Когда остался лишь горизонт	22
<i>Скайдристе Ласмане</i> . Святой энтузиазм	36
<i>Айна Блинкена</i> . На пути к закону о языках	46
<i>Витолдс Валейнис</i> . О латгальском языке и литературе	56

2

Обзоры по жанрам 1988 года

<i>Вия Югане</i> . Проза — что с ней происходит?	64
<i>Кнутс Скуениекс</i> . Ступень. Сборники стихов 1988 года	82
<i>Валда Чакаре</i> . Под знаком народной судьбы	90

3

Зарубежная философско-этическая мысль

<i>Викторс Ивбулис</i> . Постмодернизм	103
--	-----

<i>Виестурс Ренгге, Андрис Рубенис. Психика, культура и история</i>	117
---	-----

4

О писателе и творчестве

<i>Янина Курсите. Наша поэзия вчера и сегодня</i>	145
<i>Имантс Аузиньш. Возрождение и поэзия</i>	152
<i>Анда Кубулыня. Реализм и Визма Белшевица</i>	165
<i>Гундега Репше. Небольшой портрет: Янис Рокпелнис .</i>	182
<i>Гунтис Берелис. Альтернативы и перевертыши. Раздумья об элементах гротеска и абсурда в латышской прозе</i>	187

Суждения писателей о 1988 году: <i>Л. Азарова, А. Якубанс, Я. Курсите, Г. Годиньш, М. Костенецкая, Л. Бриедис, Р. Добровенский, В. Ламс, А. Алье.</i>	
Интервью <i>Ц. Пелите</i>	204

5

Из неопубликованного

<i>Мартыньш Пойшс. Демографический взрыв</i>	233
--	-----

6

Хроника литературной жизни

<i>Валдемарс Анцитис. Литературная жизнь в 1988 году</i>	297
<i>Скайдристе Сирсоне. Книги и публикации в периодике</i>	320

ЕЖЕГОДНИК КРИТИКИ, 17

Составитель Я. Шкапарс

Редакционная коллегия: И. Аузиньш,

Я. Қалныньш, И. Кронта

Рига «Лиезма» 1990, на латышском языке

Художник И. Егере, фото Ю. Кривиньша

ИБ № 4471

KRITIKAS GADAGRĀMATA, 17

Sastādītājs J. Škapars

Redaktore I. Caklā

Māklinieciskā redaktore M. Dragūne

Tehniskā redaktore I. Soide

Korektore L. Smilga

Nodota salikšanai 25.05.89. Parakstīta iespiešanai 17.11.89.
JT 01561. Formāts 84×108/32. Tipogrāfijas papīrs № 1.
Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 18,90 uzsk. iespiedl.;
18,90 uzsk. krāsu nov.; 21,70 izdevn. l. Metiens 3000 eks.
Pasūt. № 516-3. Cena 1 rbl. 40 kap. Izdevniecība
«Liesma», 226256 Rīgā, Aspazijas bulv. 24. Izdevn. №
212/33263/Klm-523. Iespiesta tipogrāfijā «Cīņa», 226011 Rīgā,
Blaumaņa ielā 38/40.

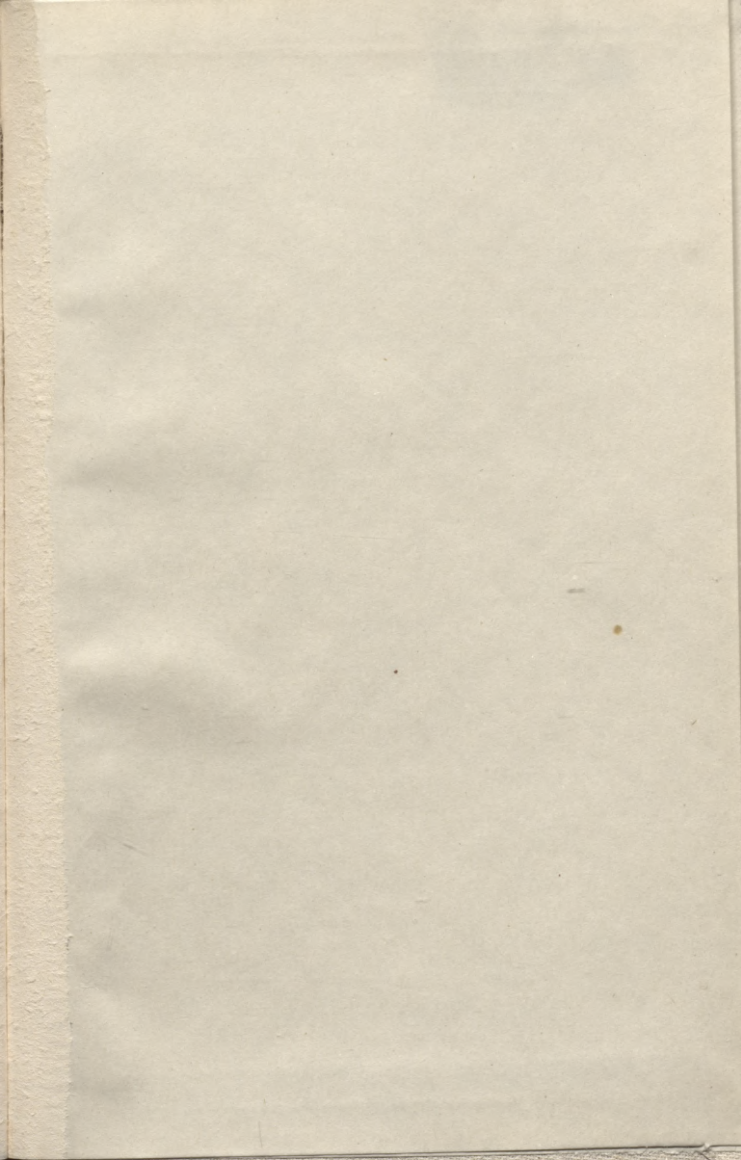
Kr 660 **Kritikas gadagrāmata, 17 / Sast. J. Škapars:**
Redkol. I. Auziņš u. c. — R.: Liesma, 1990. —
351 lpp.; 4 lp. il. — Bibliogr.: 320.—348. lpp. /
Sast. S. Sirsone.

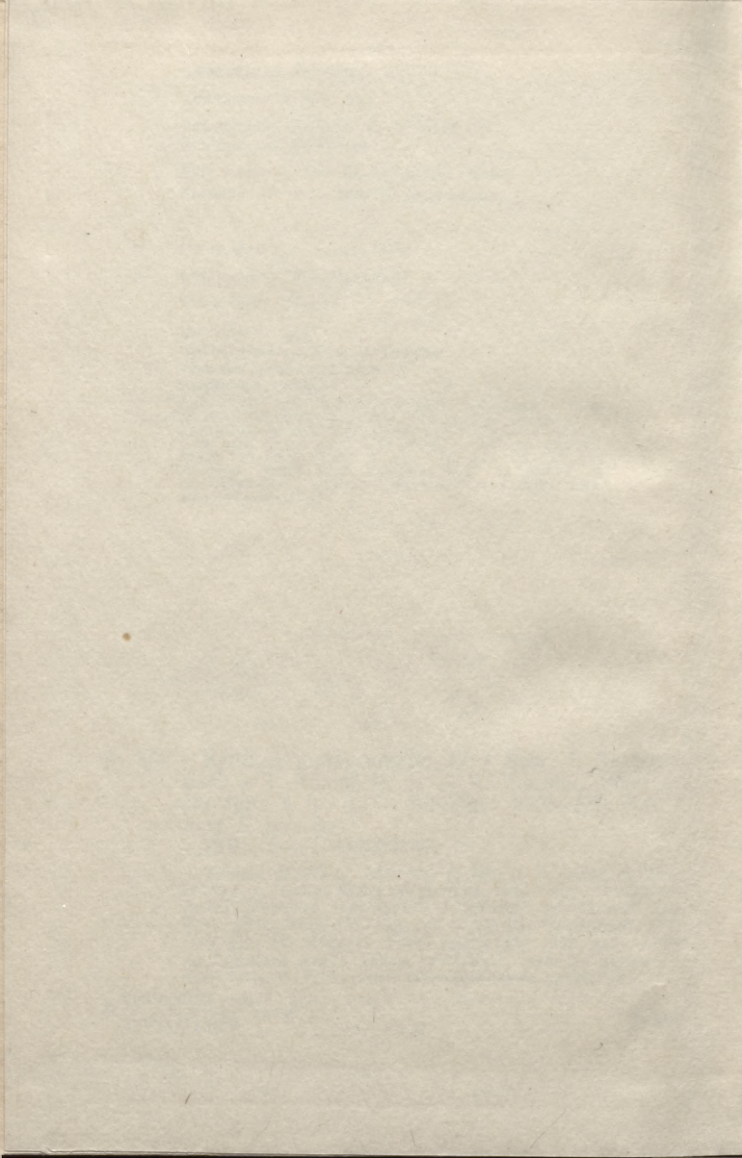
ISBN 5—410—00001—3

Nodaļā «Tauta un laikmets» R. Ezeras, A. Aļķes, A. Blin-
kenas u. c. rakstos skarti nozīmīgākie 1988. gada sabiedriskās
dzīves jautājumi. Gadagrāmatā ievietoti arī pārskati par
1988. gada prozu (V. Jugāne), dzeju (K. Skujenieks), dra-
maturgiju (V. Čakare). Savas domas par 1988. gadu dzīvē
un literatūrā izsaka virkne rakstnieku. Ievietots agrāk ne-
publicētais M. Poiša darbs «Demogrāfiskais sprādziens».

К 4603020102—212
M801(11)—89 3—89

83.3L7

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305049478

140